

NAMANGAN
DAVLAT
PEDAGOGIKA
INSTITUTI

ISSN: 2992-9008

UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

ILMIY-USLUBIY JURNAL

2024-YIL 5-SON

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas’ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo’yicha prorektor M.R.Qodirxonov

Mas’ul muharrir o’rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo’limi boshlig’i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY’ATI

Aniq va tabiiy fanlar: akad. K.Tojibayev, akad. A.To’rayev, k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, PhD. Sh.Xudoyqulov, PhD. Abdunazarov.

Ijtimoiy gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d, prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. U.Inoyatov, p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. SH.J.Yusupova, p.f.d., prof. O’M.Asqarova. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.n., dots., Sh.Ubaydullayev, p.f.n., dots. G’Nafasov, PhD. M.Asranboyeva, PhD. B.J.Urinov.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, p.f.n., dots. S.Misirov, PhD.,dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev

Texnik muharrir: **R.Tursunov**

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko’chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

“Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnali elektron to’plam sifatida O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008. “Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnalining 2024-yil 5-soni NamDPI Ilmiy-texnikaviy Kengashining 11-oktabr 2024-yildagi 10-sonli kengaytirilgan yig’ilishida muhokama qilinib, ilmiy to’plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (Bayonnoma № 10). Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

I. TA'LIMNING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

DARSLARNI SAMARALI TASHKIL ETISHNING USUL VA VOSITALARI

Tursunova Guljahon

Namangan viloyati Kosonsoy tumani 39-umumta'lim maktabi

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

tursunovaguljahon20@gmail.com +998957109019

Annotatsiya: *Darslarni tashkil etish va zamonaviy xorijiy usullarni qo'llash o'quv jarayonini samarali tashkil etishning hal qiluvchi elementlari hisoblanadi. Samarali tashkil etilgan o'quv xona qurollari, o'qitishning innovatsion yondashuvlarini o'z ichiga olgan holda, o'quvchilarning ta'lim natijalarini sezilarli darajada oshirishi, akademik yutuqlarni yaxshilashi va intellektual o'sish uchun qulay muhitni yaratishi mumkin. So'nggi yillarda o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun an'anaviy o'qitish usullarini yangilash va zamonaviy xorijiy yondashuvlarni o'z ichiga olish zarurati tobora ortib bormoqda. Ushbu maqolada darslarni samarali tashkil etish va ta'lim natijalarini oshirishda zamonaviy xorijiy usullardan foydalanish muhimligini o'rganadi.*

Kalit so'zlar: *o'qitish metodlari, zamonaviy usullar, xorij tajribasi, malakali o'qituvchilar, innovatsion yondashuvlar.*

Abstract: *The organization of lessons and the use of modern foreign methods are decisive elements of the effective organization of the educational process. Effectively designed classroom equipment, including innovative teaching approaches, can significantly increase student learning outcomes, improve academic achievement, and create an environment conducive to intellectual growth. In recent years, there has been an increasing need to update traditional teaching methods and incorporate modern foreign approaches in order to meet the diverse needs of students. This article examines the importance of using modern foreign methods in effective organization of lessons and improvement of educational results.*

Key words: *teaching methods, modern methods, foreign experience, qualified teachers, innovative approaches.*

Аннотация: Организация уроков и использование современных зарубежных методик являются решающими элементами эффективной организации учебного процесса. Эффективно спроектированное классное оборудование, включая инновационные подходы к обучению, может значительно улучшить результаты обучения учащихся, улучшить успеваемость и создать среду, способствующую интеллектуальному росту. В последние годы растет потребность в обновлении традиционных методов обучения и внедрении современных зарубежных подходов для удовлетворения разнообразных потребностей учащихся. В данной статье рассматривается важность использования современных зарубежных методик в эффективной организации уроков и улучшении образовательных результатов.

Ключевые слова: методы обучения, современные методы, зарубежный опыт, квалифицированные преподаватели, инновационные подходы.

KIRISH

Darslarni samarali tashkil etishning asosiy afzalliklaridan biri shundaki, u o'qituvchilarga tuzilgan va yaxshi rejalashtirilgan o'quv muhitini yaratishga imkon beradi. Darslar yaxshi tashkil etilganda, o'qituvchilar har bir mavzu uchun yetarli vaqt ajratishlari, barcha o'quvchilar ishtirok etish uchun teng imkoniyatlarga ega bo'lishlarini ta'minlashlari va qo'shimcha yordamga muhtoj bo'lganlarga individual e'tibor berishlari mumkin. Bu o'z navbatida, o'quvchilar o'rtasida intizom va mas'uliyat hissini rivojlantirishga yordam beradi, chunki ular ulardan nima kutilayotganidan xabardor va o'z ishlarini shunga muvofiq rejalashtirishlari mumkin. Bundan tashqari, uyushgan o'quv xona sozlamalari chalg'itadigan narsalarni kamaytirishga, shovqin darajasini pasaytirishga va o'rganish uchun qulay muhit yaratishga yordam beradi. Tuzilgan o'quv muhitini targ'ib qilishdan tashqari, darslarni samarali tashkil etish o'qituvchilarga ko'proq o'quvchilarga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llashga imkon beradi.

Loyiha asosida o'qitish deganda, o'quv xonalari va hamkorlikda o'qitish kabi zamonaviy xorijiy usullarni o'z ichiga olgan holda, o'qituvchilar o'quvchilarni o'z bilimlariga egalik qilishga, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga va ijodkorlikni rivojlantirishga undashlari mumkin. Masalan, loyiha asosida o'qitish

o'quvchilarga jamoalarda ishlashni, tadqiqot o'tkazishni va yechimlarni ishlab chiqishni talab qiladigan haqiqiy muammolarni berishni o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuv nafaqat muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshiradi, balki jamoaviy ish, muloqot va vaqtni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ulug' donishmandlardan biri «... kelajak tashvishi bilan yashasang, farzandlaringga yaxshi bilim ber, o'qit», degan ekan. Yurtimizda ta'lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma'noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma'noda bir necha yuz yillarga tatiydigan o'zgarish bo'ldi, desak xato bo'lmaydi. Bu prezidentimizning kelajagimiz, kelajak avlodimiz haqida qayg'urib, yurtimizning barcha farzandlari – mening farzandlarim, ular bizlardan ko'ra kuchli, bilimli va albatta baxtli bo'lishlari kerak, degan g'oyasi zamirida donishmandlarcha siyosat yotganini ko'rsatadi.

Ma'lumki, ta'limda ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

O'qitish dinamik jarayon bo'lib, o'quvchilarning turli xil ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun bir qator usullarni talab qiladi. Mavjud juda ko'p turli xil o'qitish usullari bilan o'qituvchilar uchun o'z sinflari uchun eng samaralisini tanlash qiyin

bo'lishi mumkin. Ushbu maqolada samarali va qiziqarli dars yaratish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan 14 turdagi o'qitish usullarini o'rganadi.

Bular quyidagilar,

1. Ma'ruza – o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga yangi ma'lumotlarni yetkazish usuli. Bu usul ko'pincha an'anaviy ta'limda keng qo'llaniladi, lekin uni zamonaviy texnologiyalar bilan birlashtirib, qiziqarliroq qilish mumkin.

2. Munozara - Munozara o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi. Bu usulda o'quvchilar fikr almashadi, savol beradi va muammolarni yechish yo'llarini taklif etadi. O'quvchilarni biror mavzu bo'yicha o'ylashga va chuqurroq tahlil qilishga undaydi.

3. Rol o'ynash - Rol o'ynash usuli orqali o'quvchilar haqiqiy hayotiy vaziyatlarni sinab ko'rishadi. Masalan, tarix darsida muhim shaxslarning roli yoki ijtimoiy fanlarda muhim voqealarning aks ettirilishi mumkin. Bu usul qiziqarli va o'quvchilarni mavzuga chuqurroq jalb qiladi.

4. Amaliy mashg'ulotlar - Amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilar nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, ilmiy tajribalar, san'at loyihalari yoki matematikada misollarni yechish kabi faoliyatlar.

5. O'yinli ta'lim - O'yin elementlarini darsga kiritish o'quvchilarni faolroq ishtirok etishga rag'batlantiradi. Ball to'plash, daraja oshirish yoki qiziqarli topshiriqlarni yechish orqali o'quvchilar raqobat va motivatsiya hissini his qilishadi.

6. Yakka tartibdagi topshiriqlar - Bu usul o'quvchilarni o'z bilimlarini mustaqil ravishda sinab ko'rishga undaydi. Har bir o'quvchi mustaqil topshiriq ustida ishlaydi va o'z qobiliyatlarini rivojlantiradi.

7. Jamoa bo'lib ishlash - o'quvchilar o'rtasida o'zaro hamkorlikni rivojlantiradi. Ular birgalikda topshiriqlarni yechadi, o'zaro yordam beradi va har birining fikrini tinglab, birgalikda qaror qabul qiladi.

8. Case Study - Bu usulda o'quvchilar real hayotiy misollar yoki muammolarni tahlil qilishadi. Ular masalalarni o'rganib, ularni qanday hal qilish bo'yicha fikr almashishadi. Bu usul muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

9. Debat - o'quvchilarni turli mavzular bo'yicha o'z fikrlarini himoya qilishga va mantiqiy dalillar keltirishga o'rgatadi. Bu usul o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini kuchaytiradi.

10. Ko'rish va eshitish vositalari - Rasm, video, audio yoki animatsiyalar kabi audiovizual vositalar o'quvchilarning darsga bo'lgan e'tiborini jalb qilishda va mavzuni yaxshi tushunishda yordam beradi.

11. Ochiq savollar va munozaralar - O'quvchilarga ochiq savollar berish ularni o'z fikrlarini bildirishga va mavzuni chuqurroq tushunishga undaydi. Bu usul ularga o'z g'oyalari rivojlantirishga va boshqa o'quvchilar bilan fikr almashishga imkon beradi.

12. Sokrat usuli - Bu usulda o'qituvchi o'quvchilarga savollar berish orqali ularni mavzuni chuqur tahlil qilishga undaydi. Javoblar berish o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi va ular o'z savollariga o'zlari javob topishga harakat qiladi.

13. Problema asosida o'qitish - Bu usul o'quvchilarga muayyan muammoni taqdim etib, ularni ushbu muammoni mustaqil ravishda yechishga undaydi. O'quvchilar jamoa bo'lib ishlaydi va bilimlarini mustaqil tahlil qilib, yechimlarni topadi.

14. Ilmiy loyihalar - O'quvchilar loyihalar orqali mustaqil va jamoaviy ishlarni bajaradi. Loyihalar odatda aniq maqsadga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilar nazariy bilimlarini real loyihalarda tatbiq etadi. Bu ularga ijodiy va analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi.

Tajribali o'qituvchi bo'lasizmi yoki endigina ish boshlayotgan bo'lsangiz, ushbu qo'llanma o'quvchilaringizga ta'sirli va mazmunli saboqlar berish uchun qimmatli tushuncha va ilhom beradi. O'quvchilarning yangi tushuncha va ko'nikmalarni o'zlashtirishi va qo'llashi uchun samarali o'qitish usullari, jumladan, o'qitish usullarining har xil turlari muhim ahamiyatga ega. Turli usullardan foydalangan holda, o'qituvchilar turli xil ta'lim uslublarini jalb qilishlari va o'quvchilarning turli ehtiyojlari va qobiliyatlarini qondirishlari mumkin. Masalan, ba'zi o'quvchilar ko'rgazmali qurollar orqali yaxshiroq o'rganishlari mumkin, boshqalari esa amaliy mashg'ulotlar yoki guruh loyihalaridan ko'proq foyda

olishlari mumkin. Ushbu samarali o'qitish usullarini uyg'unlashtirib, o'qituvchilar o'z o'quvchilari uchun keng qamrovli ta'lim muhitini yaratishlari mumkin.

MUHOKAMA QISMI

Dars samaradorligini oshirish va ta'lim jarayonini o'quvchilar uchun qiziqarli qilish o'qituvchining asosiy maqsadlaridan biridir. Bu borada turli usullar va vositalardan foydalanish mumkin. Quyida samarali dars tashkil qilishning eng muhim usullari va vositalarini ko'rib chiqamiz.

O'quvchilarni faollashtirish, dars jarayoniga jalb qilish samarali ta'limning asosiy omillaridan biridir. Bunda quyidagi usullar yordam beradi:

1. Texnologiyalardan foydalanish

Zamonaviy darslar texnologiyalarsiz to'liq bo'lmaydi. O'qituvchilar quyidagi vositalardan foydalangan holda dars samaradorligini oshirishi mumkin:

Interaktiv taxtalar: Raqamli vositalar orqali vizual ko'rgazmalar tashkil qilish va materialni tushuntirish osonlashadi.

Onlayn platformalar: Darslarni Moodle, Google Classroom kabi platformalar orqali tashkil etish o'quvchilar bilan aloqani soddalashtiradi va uy vazifalari bilan ishlashni qulay qiladi.

Video va multimedia resurslar: Video, animatsiya va prezentatsiyalar o'quvchilarni darsga jalb qilishda katta yordam beradi. Mavzularni tushuntirish va qayta ko'rish uchun bunday resurslar muhim.

2. O'yin texnologiyalari

O'yinli usullar va texnologiyalar yordamida darslarni qiziqarli va interaktiv qilish mumkin:

Quvnoq raqamlar: Matematikadan masalalarni raqamlar va belgilar orqali o'ynash shaklida o'rgatish o'quvchilarning fikrlash jarayonini rivojlantiradi.

Krossvord va viktorinalar: So'zlar va tushunchalar bilan ishlashni osonlashtiruvchi vositalar o'quvchilarning eslab qolish qobiliyatini oshiradi.

Simulyatsiyalar va o'yin platformalari: Simulyatsiyalar yordamida real hayotiy vaziyatlarni o'rgatish, o'quvchilarni mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatadi.

3. Shaxsiy yondashuv

Har bir o'quvchining o'ziga xos o'rganish uslubi bo'lishi mumkin. O'qituvchi har bir o'quvchining ehtiyojlarini hisobga olgan holda darslarni moslashtirishga intilishi kerak:

Diferensial ta'lim: O'quvchilarni bilim darajasiga qarab topshiriqlar berish, zaif o'quvchilarga qo'shimcha yordam ko'rsatish muhim.

O'quv jarayonini individuallashtirish: Har bir o'quvchining qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda darslarni tashkil etish samaradorlikni oshiradi.

4. Tarbiyaviy va motivatsion omillar

Motivatsiya va to'g'ri tarbiyaviy yondashuv o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi:

Maqtov va rag'batlantirish: O'quvchilarni yaxshi ishlar uchun rag'batlantirish ularning faolligini oshiradi.

Musobaqa usuli: Darslarda kichik musobaqalar tashkil qilish o'quvchilarning raqobatbardoshlik ruhini kuchaytiradi va bilim olish jarayonini tezlashtiradi.

5. Baholash va tahlil

Dars samaradorligini aniqlash va doimiy rivojlanish uchun baholashning turli usullarini qo'llash muhimdir:

Test sinovlari va reytinglar: Darslar yakunida qisqa test yoki viktorinalar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini aniqlashda yordam beradi.

Refleksiya va tahlil: Darsdan keyingi tahlil va o'quvchilar bilan fikr almashish o'quv jarayonining sifatini yaxshilaydi.

XULOSA

Samarali dars tashkil qilish uchun interaktiv usullar, zamonaviy texnologiyalar va o'quvchilarga individual yondashuv kabi elementlar birgalikda qo'llanilishi kerak. Har bir usulning o'z o'rnida to'g'ri foydalanilishi dars samaradorligini oshiradi va o'quvchilarni bilim olish jarayoniga faol jalb etadi.

Darslarni samarali tashkil etish va zamonaviy xorijiy usullardan foydalanish muvaffaqiyatli ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismidir. Innovatsiyalarni qabul qilish, texnologiyadan foydalanish va o'quvchilarga yo'naltirilgan yondashuvlarni birinchi o'ringa qo'yish orqali o'qituvchilar o'quvchilarni tobora murakkablashib borayotgan dunyoda muvaffaqiyatga tayyorlaydigan qiziqarli o'quv tajribalarini

yaratishi mumkin. Biz tez o'zgarish va texnologik taraqqiyot bu davrda oldinga harakat sifatida, biz o'qituvchi professional rivojlantirish oshirishga qaratilgan ta'lim islohoti sa'y-harakatlarini birinchi o'ringa kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azimov E. G, Shchukin A. N. "Uslubiy atama va tushunchalarning yangi lug'ati", M.: Ikar, 2009.
2. Galskova N. D. "Chet tillarini o'qitishning zamonaviy usullari: O'qituvchilar uchun qo'llanma. - 2-nashr, qayta nashr.
3. E. S. Po'lat, M. Yu. Buxarkina "Ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari": Darslik. - M.: Akademiya, 2007 yil.
4. Solovova E. N. "Chet tillarini o'qitish metodikasi: asosiy ma'ruza kursi: pedagogika universitetlari o'quvchilari va o'qituvchilari uchun qo'llanma", 4-nashr, M.: Prosveshchenie, 2006 yil.

AKADEMIK LITSEYLAR INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING SO'ZLASHISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Alibayeva Umida Amirjanovna

Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti

Tayanch doktoranti (PhD) Tel: +998901357999

Аннотация. *Maqolada akademik litseylar ingliz tili o'qituvchilarining so'zlashish ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik jihatlari tahlil qilinadi.*

Ключевые слова: *interaktiv usullar, pedagogik jihatlari, ingliz tili, akademik litsey, kommunikativ, malaka oshirish, ta'lim, jarayon.*

Аннотация. *В статье анализируются педагогические аспекты развития речевых навыков учителей английского языка академических лицеев.*

Ключевые слова: *интерактивные методы, педагогические аспекты, английский язык, академический лицей, коммуникативный, повышение квалификации, образование, процесс.*

Аннотация. *The article analyzes the pedagogical aspects of developing the speaking skills of English language teachers in academic lyceums.*

Ключевые слова: *Development, skill, English language, academic lyceum, seminar, effectiveness, training, retraining.*

Кирish. Bugungi kunda ingliz tilini bilish nafaqat xalqaro muloqot va hamkorlikda, balki ta'lim sohasida ham muhim o'rin tutadi. Akademik litseylarda til o'qituvchilari oldiga o'quvchilarga til o'rgatish bo'yicha yuqori talablar qo'yilgan. Ammo o'qituvchilarning so'zlashuv ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi ko'pincha e'tibordan chetda qoladi. O'qituvchilarning o'zlari tilning nazariy va grammatik tomonlarini yaxshi bilgan bo'lsalar ham, so'zlashish bo'yicha amaliy ko'nikmalar yetarlicha rivojlanmagan bo'lishi mumkin. Ushbu maqolada ingliz tili o'qituvchilarining so'zlashish ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik jihatlari, ularning professional faoliyatdagi ahamiyati va bu muammoni hal qilish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Asosiy qism. Ingliz tili o'qituvchilarining so'zlashish ko'nikmalari o'quv jarayonida muhim o'rin tutadi. So'zlashish orqali o'qituvchi faqatgina darsni o'tish uchun kerakli materialni yetkazib bermaydi, balki o'quvchilarni tilga qiziqtirish, ularni erkin muloqotga jalb qilish va o'rganayotgan tildan amaliy foydalanishga undaydi. Ammo ayrim holatlarda o'qituvchilar dars davomida so'zlashuvga kamroq e'tibor berib, nazariy yoki grammatik ma'lumotlarga ko'proq urg'u berishadi. Bu esa o'quvchilarni faqat yozma imtihonlarga tayyorlash bilan cheklanib, real muloqot vaziyatlarida qiynalishiga olib kelishi mumkin.

Bu muammo, shuningdek, o'qituvchilarning o'zlarining so'zlashish ko'nikmalariga ham bog'liq. Ba'zi hollarda o'qituvchilar o'zlarini yetarli darajada erkin so'zlashuv ko'nikmalariga ega emasdek his qilishadi va bu o'quvchilarga bo'lgan ta'sirini kamaytiradi. Bu jarayon o'quvchilarning ingliz tilini o'rganishdan chekinishiga va bilim darajasining pasayishiga olib keladi.

So'zlashish ko'nikmalari o'qituvchi uchun nafaqat o'z darsini o'quvchilarga samarali tushuntirishda, balki ularning bilimlarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi quyidagi pedagogik maqsadlarni amalga oshirishda yuqori darajada so'zlashuv ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak:

O'quvchilarning motivatsiyasini oshirish. So'zlashuv amaliyotiga asoslangan darslar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshiradi va ularni tilni muloqot uchun faol ishlatishga undaydi. Agar o'qituvchi tilni erkin va aniq tushuntirsa, bu o'quvchilarga o'z til ko'nikmalarini rivojlantirishda ilhom beradi.

Madaniyatlararo muloqot. Tilni o'rganish madaniyatni ham o'rganishni o'z ichiga oladi. O'qituvchi madaniy jihatdan boy va mazmunli muloqot yaratishda asosiy rol o'ynaydi. Agar o'qituvchi so'zlashuv madaniyati va kommunikativ yondashuvdan samarali foydalana olsa, o'quvchilarning til o'rganish motivatsiyasi ortadi.

Kommunikativ yondashuvning qo'llanilishi. Hozirgi zamonaviy ta'lim jarayonida kommunikativ yondashuv asosiy o'rin tutadi. Bu yondashuv o'qituvchining faqat o'qituvchi emas, balki muloqotda faol ishtirok etuvchi sifatida rolini belgilaydi. Buning uchun esa o'qituvchining so'zlashuv ko'nikmalari yuqori darajada bo'lishi zarur.

Ingliz tili o'qituvchilarining so'zlashuv ko'nikmalarini rivojlantirish uchun bir nechta strategiyalarni amalga oshirish mumkin. Quyida ularning eng samarali yo'llari keltirilgan:

Malaka oshirish va treninglar. O'qituvchilarning doimiy ravishda malaka oshirish kurslarida ishtirok etishi va treninglar orqali so'zlashuv ko'nikmalarini rivojlantirishga ehtiyoj bor. Bu kurslar faqat grammatikani yoki nazariyani o'rganish emas, balki real muloqotga asoslangan bo'lishi kerak. Bunda o'qituvchilar tilni o'quvchilar bilan amaliy jihatdan samarali ishlatishni o'rganishadi.

Muloqot muhitini yaratish. O'qituvchilarga xorijiy mutaxassislar bilan tajriba almashish yoki chet elda malaka oshirish imkoniyatlarini yaratish ularning so'zlashuv ko'nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar orqali xalqaro onlayn konferensiyalar, vebinarlar va muloqotlarda qatnashish ham samarali vosita bo'lishi mumkin.

Innovatsion metodlardan foydalanish. Raqamli texnologiyalar va interaktiv ta'lim platformalaridan foydalanish o'qituvchilarning so'zlashuv ko'nikmalarini mustahkamlashda katta rol o'ynaydi. Masalan, til o'rganish bo'yicha mobil ilovalar, onlayn chatlar va video chatlar orqali o'qituvchilar nafaqat amaliyot o'tkazishadi, balki o'zlarining til madaniyatini boyitish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

O'z-o'zini rivojlantirish. O'qituvchilar uchun o'z so'zlashuv ko'nikmalarini doimiy ravishda rivojlantirish muhim. Bu maqsadda xorijiy adabiyotlarni o'qish, ingliz tilida filmlar ko'rish va podkastlarni tinglash orqali o'z til boyligini oshirish va yangi iboralarni o'rganish mumkin. Shu bilan birga, boshqa o'qituvchilar bilan so'zlashuv amaliyoti orqali tajriba almashish ham juda foydali bo'ladi.

O'qituvchilar o'z so'zlashish ko'nikmalarini muntazam ravishda baholash va tahlil qilishlari zarur. Buning uchun maxsus testlar, audio yoki video yozuvlar va o'z darslarini qayta tahlil qilish kabi usullar samarali bo'ladi. Bu orqali o'qituvchi qaysi jihatlarda o'sishga ehtiyoji borligini aniqlashi va bu yo'nalishlarda amaliy ish olib borishi mumkin.

O'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun quyidagi choralar ko'rish mumkin:

Dars yozuvlarini tahlil qilish: O'qituvchilar o'z darslarini video yoki audio formatda yozib olib, keyinchalik ular ustida ishlash orqali talaffuz, intonatsiya va nutq oqimini yaxshilashlari mumkin.

Muntazam so'zlashuv mashqlari: Har kuni ma'lum bir vaqtda ingliz tilida gapirishni mashq qilish va bu jarayonni yozib, keyinchalik tahlil qilish samarali usuldir. Bu usul orqali o'qituvchilar so'zlashuvdagi zaif tomonlarini ko'rib chiqishlari mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki, akademik litseylar ingliz tili o'qituvchilarining so'zlashuv ko'nikmalarini rivojlantirish bugungi kunda dolzarb pedagogik vazifa hisoblanadi. O'qituvchilarning tilni erkin va samarali ravishda ishlata olishlari o'qituvchilarning o'zlashtirish darajasi, ularning tilga bo'lgan qiziqishi va kelajakdagi muvaffaqiyati uchun muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, o'qituvchilarni doimiy ravishda rivojlantirish, ularni yangi uslub va texnologiyalar bilan tanishtirish orqali bu muammoni hal qilish mumkin.

Литературы:

1. Gulyamova M.X. Ingliz tilini o'qitishda talabalar kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga integrativ yondashuv: Ped. fan. b-cha falsfa. d-ri (PhD) ... diss. – T., 2019.
2. Means B., Olson.K. Technology and Education reform: Studens of Education Reform. – Washington DC: U. S. Government Printing Office, 2014.

3. Matnazarova M.B. Oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining kasbiy kompetentligini uzluksiz rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish. 13.00.07 – ta'limda menejment. Ped.fan.bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. –Toshkent: 2019 y.
4. Sayfurov D.M. Kasb-hunar kollejlari o'qituvchilari malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimida masofadan o'qitishning ilmiy-uslubiy asoslari. P.f.n. Diss. – T., 2005.
5. Qo'ysinov O.A., Muslimov N.A., Abduraxmonov Sh., Abdullayeva Q., Gaipova N. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarning metodik kompetentligini shakllantirish texnologiyalari. Metodik qo'llanma. T.: TDPU Rizografi, 2014. 6,75 b.

**BO'LAJAK MATEMATIKA O'QITUVCHILARNING WEB-
TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA KASBIY KOMPETENTLIGINI
RIVOJLANTIRISH**

Nafaso G'anisher Abdurashidovich¹

¹*Guliston davlat universiteti "Matematika" kafedrasida dotsenti, p.f.f.d (PhD)*

E-mail: gnafov87@gmail.com

Abdimannab Eshmuratov²

²*Guliston davlat universiteti "Matematika" kafedrasida dotsenti, p.f.n*

E-mail: eshmuratovabdimannab@mail.ru

Turdiyev Suxrobbek Berdirasul o'g'li³

³*Guliston davlat universiteti "Amaliy matematika" yo'nalishi talabasi*

E-mail: suxrob02@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola kognativ yondashuv asosida bo'lajak matematika o'qituvchilarining web-texnologiyalar asosida kasbiy kompetentligini rivojlantirishning metodikasiga bag'ishlangan. Bo'lajak matematika o'qituvchilarini mantiqiy kompetentsiyalarini rivojlantirish samarali metodlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetentlig, kognativ, mantiqiy kompetentsiya, mantiqiy taffakur, rivojlantirish, , tafakkur qila olish, kreativlik .

Аннотация: *данная статья посвящена методике развития профессиональной компетентности будущих учителей математики на основе web-технологий на основе познавательного подхода. Изложены эффективные методы развития логических компетенций будущих учителей математики.*

Ключевые слова: *профессиональная компетентность, познавательная, логическая компетентность, логическое мышление, развитие, , умение мыслить, креативность .*

Abstract: *this article is devoted to the methodology of developing the professional competence of future mathematics teachers based on web technologies based on a cognitive approach. Effective methods for the development of logical competencies of future mathematics teachers are described.*

Keywords: *professional competence, cognitive, logical competence, logical thinking, development, ability to think, creativity .*

Kirish. So'nggi yillarda oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilish negizida ta'lim olish muhiti va unga mos ravishda ta'lim mazmuni sezilarli darajada yangilandi, u jamiyat talablariga mos holda rivojlanmoqda. Bugungi zamonaviy o'qituvchi o'z faoliyatini matematika fanining eng so'nggi yutuqlariga, ta'lim va tarbiyaga qo'yilayotgan talablarga mos ravishda yuritishi hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalardan foydalangan holda tashkillashtirishi lozim.

Ma'lumki, axborot va elektron uslubiy kontentlarning intellektual yadrosini avtomatlashtirilgan o'qitish tizimlari (platformalar) tashkil etadi va oliy ta'lim amaliyotida ushbu tizim imkoniyatlaridan (o'qitish, nazorat qilish, o'zaro muloqot yuritish) samarali foydalanilmoqda. Shu munosabat bilan ta'lim jarayonlarida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muammosi keskin va dolzarb bo'lib bormoqda. Xorijiy va mahalliy olimlarning mazkur sohada olib borgan va olib borilayotgan ko'plab tadqiqotlari bunga ishonchli misol bo'la oladi.

- **Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.** F.M.Zakirova mamlakatimizda ta'lim sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya tizimlarini joriy etish, olib

borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy–siyosiy islohotlar va o‘zgarishlarni samarali amalga oshirishning muhim sharti deb hisoblaydi [6].

A.A.Abduqodirov tomonidan oliy ta’lim tizimida masofaviy ta’lim texnologiyasini qo‘llash borasida ilmiy izlanishlar olib borilgan hamda masofaviy ta’limning nazariy va didaktik asoslari, uni rejalashtirish va natijalarni tahlil qilish masalalari yuzasidan samarali ishlar amalga oshirilgan [2].

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarning masofaviy ta’lim tajribasi uzoq tarixga ega bo‘lib, an’anaviy ta’limning fundamental tamoyillariga tayangan holda innovasion texnologiyalardan keng foydalanishga asoslangan.

R.C. Schank elektron ta’limni kompyuter va internet tarmog‘idan foydalanishni o‘z ichiga olgan ta’lim faoliyati bilan bog‘laydi va elektron ta’lim hamda masofaviy ta’lim tushunchalarini butkul bir–biridan farqlaydi .

Elektron ta’lim - ma’lumotlar omborini qo‘llash orqali ta’lim faoliyatini tashkil etish, ta’lim dasturlarini amalga oshirishda foydalanadigan axborotlar, mazkur axborotlarni qayta ishlashda foydalanadigan axborot texnologiyalari, texnik vositalar, shuningdek, aloqa kanallari orqali axborotni uzatuvchi axborot-telekommunikatsiya tarmoqlari, talaba va pedagog xodimlar orasidagi o‘zaro aloqalar [3].

- **Tadqiqot metodologiyasi.** kasbiy kompetentligini rivojlantirishning – dinamik hodisa bo‘lib, ko‘pgina ichki va tashqi omillar bilan determinatsiya qilingan. Shuning uchun ham uning mohiyati va ko‘rsatkichlarini aniqlashda ko‘pgina qiyinchiliklarga duch kelamiz. Tizimli-tuzulmaviy tahlil va faoliyatli yondashuv kasbiy tayyorgarlikni quyidagi bosqichlar orqali tavsiflab berish imkonini beradi:

- 1) kasbga moslashish;
- 2) talabaning bilish-kasbiy faoliyatida o‘z-o‘zini dolzarblashtirishi;
- 3) talabalarda kasbiy-pedagogik faoliyatning shakllantirilishi bilish-faoliyatli yondashuvda yuz berishi (bu bosqichni biz malakaviy amaliyotga tenglashtiramiz);
- 4) ijodiy pedagogik faoliyatning barcha qadamlarini bajarish zarurligini his qilishni ko‘zda tutuvchi pedagogik tadqiqotni bajarishdagi shaxsiy sifatlarning shakllanishi, ijodiy ruhlanish [2].

Bizning fikrimizcha, yuqoridagi ilmiy izlanishlar tahliliga ko'ra Web-texnologiyalari asosida bo'lajak matematika o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi jarayonida kasbiy tayyorgarlik kompetentligini rivojlantirish uchun: Web-texnologiyalari asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning mazmun mohiyati, pedagogik faoliyatning individual uslublarini bilish, ularning harakatlarining bosqichma bosqich amalga oshirilishiga erishish; oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini tashkil etishda kasbiy tayyorgarlik nuqtaiy-nazarini oshirish; reproduktiv, izlanuvchi yoki ijodiy darajada o'quv jarayonini samarali tashkil etishga yo'naltirilgan imkoniyatlardan foydalanish.

Interfoal jarayonida ijtimoiy malakani rivojlantirish (kasbiy tayyorgarlik modellari).

Ta'lim jarayoni loyihasini mantiqiy jihatdan chiroyli tarzda yaratishga bo'lgan ehtiyoj va qobiliyat.

Oliy ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonni bo'lajak matematika o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish faoliyatini egallashga qaratilgan maqsadi.

Pedagogik ta'lim mazmuniga oid (umumiy kasbiy bo'linma) ta'lim jarayoni kasbiy kompetentligining tabiati, tamoyillari va tartibi haqida ma'lumot.

Bo'lajak matematika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lajak matematika o'qituvchilarni o'qitish texnologiyasi.

Bo'lajak matematika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonini tashkil etishning noan'anaviy shakli.

- **Tahlil va natijalar.** Natijalarning nazorati – bo'lajak matematika o'qituvchilari tomonidan o'quv jarayonida kasbiy kompetentligini rivojlantirish qobiliyatini aniqlash va baholash. Web-texnologiyalar asosida bo'lajak matematika o'qituvchilar tomonidan kasbiy kompetentligini rivojlantirish muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun pedagogik psixologik shart sharoitlari asosida didaktik jarayon tashkil etilishi jahon talablariga javob beradigan tarzda tayyorlanishiga zamin tayyorlaydi.

Bo'lajak matematika o'qituvchilarni kasbiy kompetentligini tayyorlash tizimini takomillashtirish mazmuni oliy ta'limda uni hal qilishning maqbul

yo'llarini topishga qaratilgan pedagogik tadqiqotlar zarurligini taqozo etadi. Bo'lajak matematika o'qituvchilarning ta'lim jarayonining o'zaro bog'liqligini o'rganish muhim rol o'ynaydi.

Bo'lajak matematika o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish mazmuni Web-dasturlar yaratishda olimlar amaliy fan yutuqlariga tayanadilar.

Bizning tadqiqotimizda bo'lajak matematika o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish funtsiyasini tashkil etuvchi ko'plab muhim tarkibiy qismlar orasida kasbiy mahoratga - kasbiy faoliyatning samarali natijalarini ta'minlaydigan vosita sifatida ahamiyat beriladi. Bu esa bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda barcha ilmiy va uslubiy yuklarini engillashtiradi[5].

Har bir amaliy tayyorgarlikdan oldin loyiha, reja - harakat usuli quriladi. Harakat usulini qurish ma'lum bir kognitiv va qiymatga yo'naltirilgan faoliyatga: vaziyatni bilish, uning mavjud bilimlar bilan o'zaro bog'liqligi; qayta ko'rib chiqish, bilimlar tizimini qayta qurish; harakat imkoniyatlarini aniqlash va boshqalarga asoslanadi. Harakat usuli oraliq va yakuniy natijalarga ko'ra harakatning maqsadi, bajarilishi va nazorati usullari haqidagi g'oyalarni o'z ichiga oladi. U bo'lajak matematika o'qituvchi tomonidan mustaqil ravishda yoki o'qituvchi tomonidan tushuntirish, ko'rsatma berish, harakatni namoyish etish yordamida takomillashtiriladi. Harakatni o'zlashtirishning dastlabki bosqichida, bo'lajak matematika o'qituvchi uni bajarish tajribasi kam bo'lganida, tasvir hali to'liq emas va noto'g'ri harakatning boshlang'ich yo'nalishi hisoblanadi. Kasbiy tayyorgarlik bilim, ko'nikma va malaka asosida amalga oshiriladi. Kasbiy tayyorgarlikning oraliq va yakuniy natijalari harakat tartibi bilan bog'liq bo'lib, uning asosida harakatga zarur tuzatishlar kiritiladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, tadqiqotlarda bo'lajak matematika o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik muammo sifatida o'rganilgan. Ushbu maqolada bo'lajak matematika o'qituvchilarning web-tehnologiya asosida kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonida pedagogik muammolarini aniqlashtirishga oid ilmiy-nazariy adabiyotlar tahlil etildi.

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаева Б.С. Академик лицей о'қувчиларининг математик тафаккурларини ривожлантириш (умумлаштирувчи дарслар мисолида): Дис. ... пед. фан. ном. – Тошкент: ТДПУ, 2002. – 146 б.
2. Abduqodirov A.A. Masofali o'qitish modellari va ularning sinflari // Fizika, matematika va informatika. – T., 2000. – 5-son. – B. 50–56.
3. Yunusova D.I. Bo'lajak matematika o'qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlash nazariyasi va amaliyoti: ped.dok.diss. – T.: TDPU. 2012. – 140 b.
- 4 Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.
5. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.
6. Zakirova F.M., Xurramov B.S. Masofaviy o'qitish tizimini rivojlantirishdagi muammolar va yechimlar xususida tahliliy mulohazalar. // Современное образование. – M., 2021. – № 1 (98). – С. 19.
4. 5. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.
6. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.
7. Nafasov, G. (2019). Model of Developing Cognitive Competence at Learning Process Elementary Mathematics. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
8. Abdurashidovich, N. G., Tagayevich, D. U., & Mirkomilovich, K. M. (2023). The Use of Technology in The Approximation of Didactic Units in The Training of Future Mathematics Shooters on The Basis of Innovative Education. *Genius Repository*, 24, 34-38.
9. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.
10. Abdurashidovich, N. G. (2021). Theoretical Basis Of Development Of Cognitive Competence Of Students Of Higher Education Institutions In The Process Of

Teaching Elementary Mathematics. *European Journal of Molecular and Clinical Medicine*, 8(1), 789-806.

11. Abdurashidovich, N. G., Muzaffarovich, U. N., Qosim o'g'li, N. Q., & Olimjon, D. (2023). Design in the process of teaching mathematics and its teaching methodology. *Genius Repository*, 25, 23-27.

12. Abdurashidovich, N. G. REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF CONTENT FOR HEURISTIC TASKS IN THE TEACHING OF ELEMENTARY MATHEMATICS TO FUTURE MATHEMATICS TEACHERS.

26. Abdurashidovich, N. G. REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF CONTENT FOR HEURISTIC TASKS IN THE TEACHING OF ELEMENTARY MATHEMATICS TO FUTURE MATHEMATICS TEACHERS.

MODULLI TA'LIM ASOSIDA O'QUVCHILARGA MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISHNING ASOSIY TAMOYILLARI

Abduvaliyeva Gulchexra Mamadjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

mustaqil tadqiqotchisi

Elektron pochta: gulchexraabduvaliyova@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqola modulli ta'lim asosida o'quvchilarga mashg'ulotlarni tashkil etishning asosiy tamoyillarini tahlil qiladi. Modulli ta'lim – bu o'quv jarayonini yanada samarali va interfaol tarzda tashkil etish uchun yaratilgan pedagogik yondashuvdir. Maqolada modulli ta'limning o'quvchilarning individual qobiliyatlari va qiziqishlariga moslashtirilganligi, shuningdek, ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanishning ahamiyati ko'rsatiladi. O'quvchilarning o'zaro hamkorlik va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirish, bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini kengaytirish kabi tamoyillar, modulli ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Ushbu maqolada, shuningdek, modulning ichki strukturasi har bir bosqichida o'quvchilarning muvaffaqiyatlari va qiyinchiliklarini kuzatishning ahamiyati muhokama qilinadi. Natijada, modulli ta'lim prinsiplariga asoslangan o'quv mashg'ulotlari*

o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qilishi, bilimlarni chuqurroq egallash va motivatsiyani oshirishda muhim rol o'ynashi ta'kidlanadi.

***Kalit so'zlar:** Modul, Interaktiv, Individual, Differentsiya, Moslashuvchan, Baholash, Mustaqil, Rivojlantirish.*

***Annotation:** This article analyzes the main principles of organizing lessons for students based on modular education. Modular education is a pedagogical approach designed to organize the learning process more effectively and interactively. The article highlights how modular education is tailored to students' individual abilities and interests, as well as the importance of using interactive methods in the educational process. Principles such as developing students' collaboration and teamwork skills and expanding opportunities for applying knowledge in practice enhance the effectiveness of the modular education process. This article also discusses the importance of monitoring students' successes and challenges at each stage of the module's internal structure. As a result, it emphasizes that lessons based on the principles of modular education serve the personal and social development of students and play a significant role in deeper knowledge acquisition and increased motivation.*

***Keywords:** Module, Interactive, Individual, Differentiation, Flexible, Assessment, Independent, Development.*

***Аннотация:** Данная статья анализирует основные принципы организации занятий для учеников на основе модульного обучения. Модульное обучение — это педагогический подход, созданный для более эффективной и интерактивной организации учебного процесса. В статье подчеркивается, что модульное обучение адаптировано к индивидуальным способностям и интересам учащихся, а также важность использования интерактивных методов в процессе обучения. Принципы, такие как развитие навыков сотрудничества и командной работы, а также расширение возможностей применения знаний на практике, повышают эффективность процесса модульного обучения. В статье также обсуждается важность мониторинга успехов и трудностей учащихся на каждом этапе внутренней структуры модуля. В результате подчеркивается, что занятия, основанные на принципах модульного обучения, способствуют личностному и социальному*

развитию учеников, играют важную роль в углубленном освоении знаний и повышении мотивации.

***Ключевые слова:** Модульный, Интерактивный, Индивидуальный, Дифференциация, Адаптируемый, Оценка, Независимый, Развитие.*

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi "2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-son farmoni, 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son farmoni, 2021-yil 25-yanvardagi "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4963-son qarori, Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 17- yanvardagi "Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 25-son qarorlarida belgilangan vazifalar hamda Xalq ta'limi vazirining 2022-yil 20-apreldagi "Davlat ta'lim talablarini tasdiqlash to'g'risida"gi 121-sonli buyrug'i ijrosini ta'minlash maqsadida, shuningdek, umumta'lim maktablari rahbar va pedagog xodimlarining kasbiy standartlari asosida rahbar va pedagog kadrlar malakasini oshirishning ilg'or va shaffof tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini tatbiq etish yo'li bilan xalq ta'limi tizimida kadrlar siyosatini shakllantirishning zamonaviy tamoyillarini joriy etish bo'yicha belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo'lib, zamonaviy talablar asosida umumiy o'rta ta'lim muassasalari boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining malakasini oshirish jarayonlarining mazmunini takomillashtirish hamda ularning kasbiy kompetentligini muntazam oshirishni nazarda tutadi. Dastur mazmuni Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining 2023-yil 14-noyabrdagi 540-son buyrug'i asosida o'tkazilgan diagnostik test natijalariga ko'ra, o'quv fanlarining nazariyasi va amaliyoti uyg'unligini ta'minlash, ta'limdagi ilg'or yutuqlarni o'rganish, inklyuziv ta'limga qadriyatli munosabat, o'quv-tarbiya jarayonini modellashtirish va uni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, ta'limda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirish: 4K–tanqidiy va kreativ fikrlash, hamkorlikda ishlash, kommunikativ ko'nikmalarini

shakllantirish hamda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish bo'yicha tegishli yangi bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan. Mazkur dastur doirasida taqdim etilayotgan mavzular mazmuni umumiy o'rta ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining malakasini oshirish sifati va ularning tayyorgarligiga qo'yiladigan umumiy malaka talablari asosida shakllantirilgan bo'lib, pedagoglarning o'z kasbiy faoliyatiga doir zamonaviy bilim va innovatsiyalar, ilg'or xorijiy tajribalardan samarali foydalanish hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o'quv jarayoniga keng tatbiq etish darajasini oshirish hisobiga ularning uzluksiz kasbiy rivojlanishini nazarda tutadi. [O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi: 2023-yil 30-aprelda qabul qilingan (elektron manba)].

Yuqoridagi farmon va qarorlardan kelib chiqib shuni aytishimiz lozimki, ta'lim sohasidagi bu o'zgarishlar kelajak avlodlarimizning ta'lim olishlari uchun bir poydevor vazifasini bajaradi, desak adashmagan bo'lamiz. Ta'lim sohasidagi barcha islohatlar o'sib kelayotgan yosh avlodning bilimli va zukko bo'lishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Kamol topayotgan yosh avlod har jihatdan salohiyatli va bilimli bo'lib, yurt uchun o'z hissasini qo'sha oladigan bo'lishi uchun ta'lim sohasini tubdan o'zgartirish kerak. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilim olish darajasini yanada rivojlantirish lozim. Buning uchun dars jarayonlarini an'anaviy darslardan voz kechgan holda noan'anaviy darslarni o'qituvchi tashkil etsa, darsning sifat ko'rsatkichi yuqori bo'lib, o'quvchilarda dars jarayonlariga qiziqishlari oshadi. O'qituvchi dars mashg'ulotlariga kreativ yondoshsa, ta'lim sohasida ilg'or borayotgan davlatlarning tajribalarini o'rganib, uni o'zining dars jarayonlarida qo'llay bilsa va natijalardan kerakli xulosalarga kela olsa, ta'lim yanada rivojlanadi. Ta'lim sohasida rivojlanib borayotgan davlatlardan Buyuk Britaniya, AQSh, Finlyandiya, Avstraliya kabi davlatlarning tajribalaridan kelib chiqib, modulli ta'lim asosida o'quvchilarga dars mashg'ulotlarini tashkil etish darslarda samarali natijalarga erishish uchun katta imkoniyat yaratadi.

Modulli ta'lim pedagogik texnologiyalarning bir turi sifatida ta'lim jarayoniga tobora kengroq kirib kelmoqda. Modul so'zining asl ma'nosi "model" (frans. modele - namuna, lotincha – modulus – o'lchov) shartli obraz (ko'rgazma, sxema va b.q.) ya'ni ob'yektli tizim ma'nolarini bildiradi. Umumiy ma'noda modul texnologiyasini

o’qitishda ko’rgazmali vositalarning biri sifatida ham tushunish mumkin. Modul ta’limi asosida mashg’ulotlarni tashkil etishning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Modullik: Har bir modul o’quvchilarga o’rganish uchun mustaqil va alohida mavzu yoki ko’nikmalarni o’z ichiga olishi kerak. Bu moslashuvchan ta’lim yo’llarini yaratib, o’quvchilarni o’zlariga mos tezlikda va o’zlari uchun qulay tartibda o’rganish imkonini beradi. Modullar o’z-o’zidan tugallangan bo’lib, aniq boshlanish va tugash nuqtalariga ega bo’ladi. Bu ularni yanada samarali va hotirada saqlanishi oson qiladi. Ularda mazmun va faoliyatlar shunday tashkil etilganki, o’quvchilar o’rganganlarini amaliy qo’llash va integratsiya qilish imkoniyatiga ega bo’ladilar.

2. Aniq maqsadlar: Modullar aniq belgilangan o’quv maqsadlariga ega bo’lishi kerak. Bu maqsadlar modul tarkibi va faoliyatlarini belgilaydi, hamda barcha materiallar va baholashlar kutilgan natijalar bilan mos kelishini ta’minlaydi. Modullarni tuzishda o’quv maqsadlari va natijalarga e’tibor qaratiladi. Bu o’quvchilarga har bir modulda o’quv jarayoni qanday bo’lishini tushunish va unga muvofiq harakat qilishga yordam beradi.

3. Izchillik: Modullar tuzilishida izchillikni saqlash kerak. Bu modullar o’lchami, ish hajmi va formatida bir xil bo’lishi kerakligini anglatadi. Izchillik o’quvchilarga vaqtni boshqarishga va kutilgan narsalarni tushunishga yordam beradi, shu bilan birga diqqatni jamlash va e’tibor berishni osonlashtiradi. Modullarda o’quvchilarning o’quv maqsadlarini qo’llab-quvvatlash uchun kerakli resurslar, jumladan, o’quv materiallari, videolar va interaktiv vositalar mavjud bo’ladi.

4. Interaktivlik va jalb etish: Interaktiv elementlarni, masalan, testlar, simulyatsiyalar va multimedia resurslarini kiritish kerak. Interaktiv komponentlar nafaqat ta’limni qiziqarli qiladi, balki materialni mustahkamlash va eslab qolishni yaxshilaydi. Har bir modulda o’quvchilarning tushunchalarini va kontentni o’zlashtirish darajasini baholash uchun baholash elementlari ham mavjud.

5. Baholash va fikr-mulohaza: Har bir modulda baholashlarni kiritish orqali o’quvchilarni tushunish va materialni o’zlashtirish darajasini aniqlash kerak.

O'z vaqtida fikr-mulohaza berish o'quvchilarga yaxshilanish kerak bo'lgan joylarni aniqlash va o'rganishni mustahkamlashga yordam beradi.

6. Moslashuvchan ta'lim: Modullarni moslashuvchan qilib loyihalashtirish, o'quvchi natijalariga asoslangan turli ta'lim yo'llarini taqdim etish kerak. Bu shaxsiylashtirilgan yondashuv har bir o'quvchining o'rganish ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi va samarali ta'lim tajribasini targ'ib qiladi. Modulli ta'lim o'quvchilarga o'z yo'nalishlarini tanlash imkonini beradi, bu ularning qiziqishlari va o'rganish usullariga moslashtirilgan bo'ladi. Shuningdek, modulli ta'limda o'quvchilar o'zlari uchun ma'qul bo'lgan sur'atda o'rganishlari mumkin.

7. Qayta ishlatish va ko'lamlash: Modullarni turli kurslar yoki dasturlar bo'yicha qayta ishlatishga imkon beradigan qilib ishlab chiqish kerak. Bu nafaqat kurs tayyorlashda vaqtni tejashga yordam beradi, balki asosiy tarkibni yetkazishda izchillikni ta'minlaydi. Bundan tashqari, modul kurslari ko'proq o'quvchilarni yoki yangi mavzularni qabul qilish uchun osongina kengaytirilishi mumkin.

Ushbu tamoyillarga amal qilish orqali o'qituvchilar ta'lim jarayonini moslashuvchan, jalb etuvchi va samarali qilishi mumkin, bu esa o'quvchilar uchun ta'lim tajribasini yaxshilashga yordam beradi.

Modulli ta'lim — bu ta'lim tizimida o'quv jarayonini muayyan mavzu yoki fan doirasida alohida-alohida modullarga ajratish usuli. Har bir modul mustaqil o'quv blokidan iborat bo'lib, unda ma'lum bir mavzu yoki ko'nikmalar to'plami o'rgatiladi. [Elektron manba].

Modul ta'limi boshlang'ich sinflarda ham samarali bo'lishi mumkin va bir qancha afzalliklarga ega. Bu yondashuv yosh o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish, ularning ta'lim jarayonida faol ishtirokini ta'minlash va ko'nikmalarini samarali shakllantirishga xizmat qiladi.

Modulli ta'limning boshlang'ich sinflarda afzalliklari:

1. Individual yondashuv: Bu yondashuv o'quvchilarning ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlariga qarab o'qitishni moslashtirishni o'z ichiga oladi. Individual yondashuv ta'lim samaradorligini oshiradi, mustaqil o'rganishni rag'batlantiradi, o'z-o'zini baholashni yaxshilaydi va shaxsiy rivojlanishga yordam beradi. Bu uslub zamonaviy pedagogik amaliyotlar bilan uyg'unlashgan holda, turli

ta'lim usullari va texnologiyalarni qo'llash orqali har xil o'quv uslublariga moslashadi.

2.Qiziqarli va interaktiv ta'lim: Interaktiv faoliyatlar va o'yinlar orqali darslar qiziqarli va jalb etuvchi bo'ladi. Yosh o'quvchilar uchun vizual va amaliy faoliyatlar ta'lim jarayonini jonlantiradi. Interaktiv ta'lim usullari, jumladan, o'yinlar, muhokamalar, sahna tayyorlash, treninglar va boshqa usullar o'quvchilarning o'rganish jarayoniga faol ishtirokini ta'minlaydi. Bu usullar o'qituvchilardan maxsus metodlardan foydalanishni talab qiladi va o'quvchilarni faol ishtirok etishga rag'batlantiradi. O'yinlar, muhokamalar, va treninglar o'qitishning samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi va guruh ishlarini tashkil qilish imkonini beradi.

3. Mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirish: O'quvchilarga mustaqil ravishda o'quv materiallarini o'rganish va topshiriqlarni bajarish imkoniyatini beradi. Mustaqil ta'lim orqali o'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish va mas'uliyat hissi rivojlanadi. Mustaqil ta'lim o'quvchi o'zi o'qish jarayonini boshqarishni o'rganishi kerak. Bu maqsadlarni belgilash, vaqtni samarali boshqarish va o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Mustaqil o'qish jarayonida o'quvchilar tanqidiy fikrlash va tahliliy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak. Bu ular uchun yangi bilimlarni chuqurroq va kengroq tushunishga yordam beradi.

4.Bosqichma-bosqicho'rganish: Ta'lim mazmuni mayda modullarga bo'linadi, bu esa o'quvchilar uchun murakkab tushunchalarni bosqichma-bosqich o'rganishni osonlashtiradi. Har bir modul oxirida o'quvchilar o'z bilimlarini sinash va mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

5.Differentsiyalangan yondashuv: Har bir modulni o'quvchilar ehtiyojlariga mos ravishda moslashtirish mumkin. O'quvchilarning bilim darajasiga qarab, qo'shimcha yordam yoki murakkablashtirilgan vazifalar berish imkoniyati mavjud. O'qituvchilar o'quvchilarga taqdim etiladigan ma'lumotlarni va ularga qanday tarzda axborotni yetkazishlarini turlicha qiladi. Masalan, o'qish darajasiga mos turli matnlar, vizual va grafik materiallar ishlatish, turli formatlardagi kontentlarni, masalan, videolar yoki interaktiv faoliyatlarni qo'llash. O'quvchilar o'zlarining o'rganishlarini turli yo'llar bilan ko'rsatish imkoniyatiga ega, masalan, yozma hisobotlar, vizual taqdimotlar yoki ijodiy loyihalar orqali. O'quvchilarga

o'zlarini qanday ko'rsatishni tanlash imkoniyatini berish, ularning kuchli tomonlari va qiziqishlariga mos kelishi mumkin.

Modulli ta'limni joriy etish usullari:

1.Modullarnitayyorlash: Darslarni kichik modullarga bo'ling va har bir modul uchun maqsad va natijalarni aniq belgilang. Modullarning mazmuni qiziqarli va oson tushunarli bo'lishi kerak.

2.Interaktivfaoliyatlar: Har bir modulda interaktiv va qiziqarli faoliyatlarni qo'llang, masalan, o'yinlar, jamoa ishlar, eksperimentlar va boshqalar.

3.Mustaqilishlash: O'quvchilarga mustaqil ravishda o'rganish va topshiriqlarni bajarish imkoniyatini yarating. Ularga kerakli materiallar va resurslarni taqdim eting.

4.Baholash va teskari aloqa: Har bir modul oxirida o'quvchilarning bilimlarini baholab, teskari aloqa berib boring. Bu o'quvchilarning muvaffaqiyatlarini kuzatish va kerakli o'zgartirishlar kiritish imkonini beradi. Boshlang'ich sinflarda modulli ta'lim yondashuvini qo'llash orqali o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi oshadi, ularning bilim va ko'nikmalari samarali shakllanadi va ta'lim jarayoni yanada qiziqarli va mazmunli bo'ladi.

Modulli ta'limni muvaffaqiyatli joriy etish uchun quyidagilar muhim:

O'quv dasturini dizaynlash: O'quv dasturini modullarga bo'lish va bu modullarni o'quv maqsadlari va natijalariga mos ravishda tashkil qilish.

Ketma-ketlik: Modullarni o'rganish ketma-ketligini aniqlash, bu esa o'quvchilar uchun izchil ta'lim jarayonini ta'minlaydi.

Baholash: Modullar maqsadlariga mos baholash tizimlarini yaratish va o'quvchilarga o'zlari uchun zarur bo'lgan fikrlarni taqdim etish.

Resurslar: Har bir modulda kerakli resurslar, jumladan, o'qish materiallari, videolar va interaktiv vositalar mavjudligini ta'minlash.

Texnologiya: Modulli kontentni yetkazib berish va o'quvchilarni kuzatish uchun o'quv boshqaruv tizimlari va onlayn platformalardan foydalanish.

Qo'llab-quvvatlash: O'quvchilarga yordam berish uchun muhokama forumlari, repetitorlik xizmatlari va ish vaqti kabi yordam mexanizmlarini taqdim etish.

Bu omillar O'zbekiston ta'lim tizimining sifatini oshirishga va o'quvchilarning o'z bilimlarini mustaqil ravishda rivojlantirishlariga katta hissa qo'shdi. [www.pedagog.uz (internet ma'lumotlari)].

Xulosa qilib shuni aytish mumkin, modulli ta'lim asosida o'quvchilarga mashg'ulotlarni tashkil etishning asosiy tamoyillari muhim pedagogik prinsiplarga asoslanadi. Ushbu tamoyillar o'quv jarayonini sifatli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Modulli ta'lim o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olishni ta'minlaydi. Har bir modul, o'quvchilarning o'ziga xos qobiliyatlari va qiziqishlariga mos ravishda ishlab chiqiladi, bu esa ularning motivatsiyasini oshiradi. Interfaol metodlardan foydalanish ta'lim jarayonini jonlantiradi. O'quvchilar faol ishtirok etishlari uchun turli xil vazifalar va o'yinlar taklif etiladi, bu esa bilimni mustahkamlashga yordam beradi. Modulning ichki strukturasi har bir bosqichida o'quvchilarning muvaffaqiyatlari va qiyinchiliklari kuzatiladi, bu esa o'qituvchilarga o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. Natijada, modulli ta'lim asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, shuningdek, bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi. O'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va jamoaviy ishga tayyorgarlik ko'rish ham bu tamoyillarning muhim jihatlaridan biridir.

Shunday qilib, modulli ta'lim prinsiplariga asoslangan o'quv mashg'ulotlari, nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi: 2023-yil 30-aprelda qabul qilingan [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/-6445145>. 2.
- O'zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi qonuni: 2020-yil 23-sentyabr, O’RQ-637-son [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/-5013007.11>
3. O'zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to’g’risida”gi qonuni: 2008-yil 7-yanvar, O’RQ-139-son. [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/-1297315>.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi

tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni: 2019-yil 29-aprel, PF-5712-son [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/-4312785>.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni: 2022-yil 28-yanvar, PF-60-son [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/-5841063>.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni: 2022-yil 11-may, PF-134-son [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/-6008663>.

7. Sobirova M. Modulli ta’lim texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. O‘zb.Resp.Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2021-y. 25-dekabrda 538-sonli buyrug‘i asosida nashrga tavsiya etilgan. – Namangan: Arjumand media, 2021. – B.200. 8.

Mirhayitova S., Akbarova M. Modulli texnologiyalar. Boshlang‘ich ta’lim tizimi uchun qo‘llanma.–Toshkent: O‘qituvchi, №1.2004.-16-18b.

9. Tolipova J. Modulli dars. Boshlang‘ich ta’lim uchun metodik qo‘llanma. – Toshkent: O‘qituvchi, №4.2001.- B.196.

10. Sobirova M. Modulli ta’lim texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. O‘zb.Res.Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2021-y.25-dekabrda 538-sonli buyrug‘i asosida nashrga tavsiya etilgan. – Namangan: ARJUMAND MEDIA, 2021. –B.200.

11. www.pedagog.uz internet ma’lumotlari.

**“QISHLOQ XO‘JALIGI AXBOROT KOMMUNIKATSION
TEKNOLOGIYALARI” FANINI O‘QITISHDA ELEKTRON DASTURIY
TA‘MINOTDAN FOYDALANISH METODIKASI**

Rasulov S.Sh

TDAU “Axborot tizimlari va texnologiyalari” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. *“Qishloq xo‘jaligi axborot kommunikatsion texnologiyalari” fanini o‘qitishda elektron dasturiy ta‘minotidan foydalanishda talabalarning shaxsiy kabinetining tuzilishi va undan foydalanish ushbu maqolada ochib berilgan.*

Аннотация. В данной статье описывается структура и использование личного кабинета студентов при использовании электронного программного обеспечения в преподавании дисциплины «Сельскохозяйственные информационно-коммуникационные технологии».

Annotation. This article describes the structure and use of the students’ personal account when using electronic software in teaching the discipline “Agricultural information and communication technologies”.

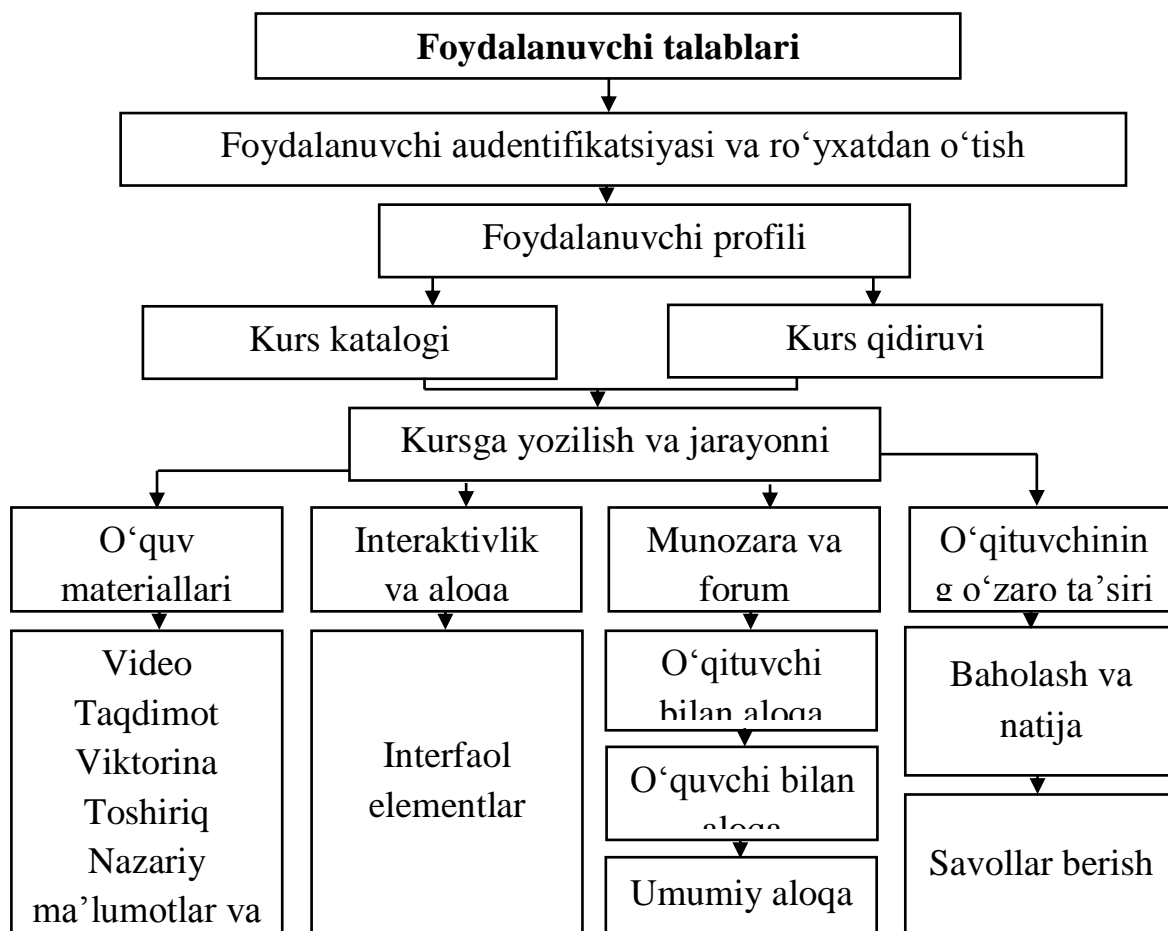
Kalit soʻzlar: axborot kommunikatsion texnologiyalari, qishlaoq xoʻjaligi, autentifikatsiya, elektron dasturiy taʼminot, profil, oʻquv materiallari, dinamik.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, сельское хозяйство, аутентификация, электронное программное обеспечение, профиль, учебные материалы, динамик.

Key words: information and communication technology, agriculture, authentication, electronic software, profile, training materials, dynamic.

Anʼanaviy taʼlim paradigmalari chuqur oʻzgarishlarni boshdan kechirayotgan bir paytda, “Qishlaoq xoʻjaligi axborot kommunikatsion texnologiyalari” fanini oʻqitishda elektron dasturiy taʼminotdan foydalanish va oʻrganishga dinamik va moslashuvchan yondashuvni taklif qiluvchi markaziy oʻrinni egalladi [3], [4].

“Qishloq xoʻjaligi axborot kommunikatsion texnologiyalari” fanini oʻqitishda elektron dasturiy taʼminot uchun foydalanuvchi talablari maqsadli auditoriya, platformaning qamrovi va siz erishmoqchi boʻlgan aniq maqsadlarga qarab farq qilishi mumkin. Biroq, eLearning platformasini ishlab chiqishda eʼtiborga olishingiz mumkin boʻlgan baʼzi umumiy foydalanuvchi talablari [1,2]:

1-rasm. “Qishloq xo‘jaligi axborot kommunikatsion texnologiyalari” fanini o‘qitishda elektron dasturiy ta‘minotdan foydalanish

Foydalanuvchi autentifikatsiyasi va ro‘yxatdan o‘tish:

Foydalanuvchilar hisob yaratish va xavfsiz tizimga kirish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

Agar kerak bo‘lsa, foydalanuvchi autentifikatsiyasi elektron pochta/parol, ijtimoiy tarmoqqa kirish yoki yagona tizimga kirish (SSO) kabi turli usullarni qo‘llab-quvvatlashi kerak [1].

Foydalanuvchi profillari:

Foydalanuvchilar shaxsiy ma‘lumotlar, profil rasmlari va boshqa tegishli ma‘lumotlar bilan o‘z profillarini yaratish va boshqarish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

Kurs katalogi va qidiruvi:

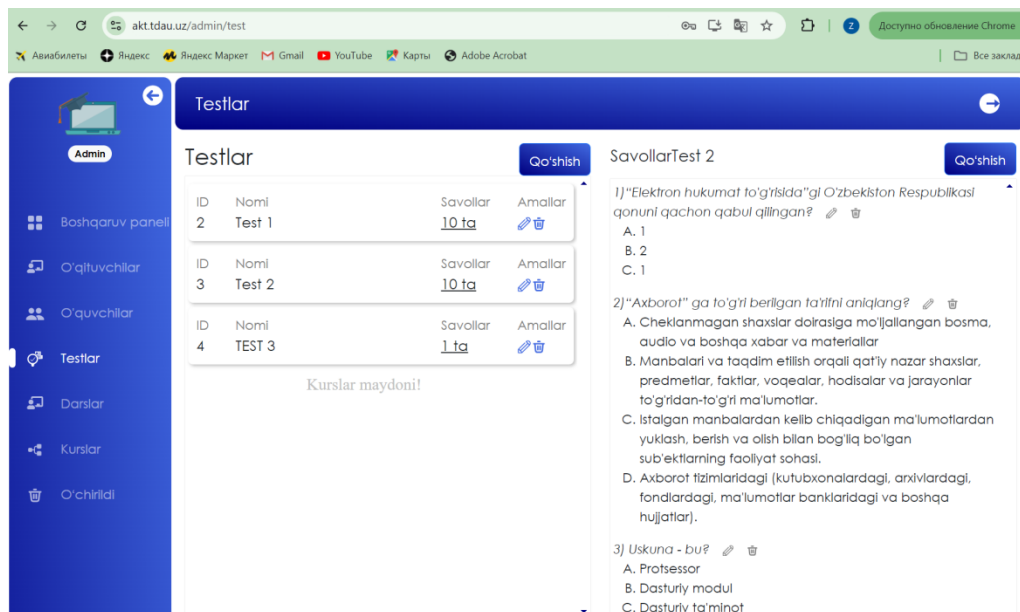
Foydalanuvchilar mavzu, daraja, davomiylik va o‘qituvchi kabi turli mezonlar asosida kurslarni qidirish, ko‘rib chiqish va filtrlash imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

Kursga yozilish va borishni kuzatish:

- Foydalanuvchilar o'zlarini qiziqtirgan kurslarga yozilishlari kerak.
- Platforma foydalanuvchilarning kurslardagi taraqqiyotini kuzatishi, tugallangan bo'limlar yoki modullarni belgilashi kerak.

O'quv materiallari:

Platforma videolar, taqdimotlar, viktorinalar, topshiriqlar va o'qishlar kabi turli xil o'quv materiallarini taqdim etishi kerak.

2-rasm. Test topshiriqlari

Interaktivlik va aloqa:

Kurslar foydalanuvchilarni faol jalb qilish uchun viktorinalar, muhokamalar, topshiriqlar va so'rovlar kabi interfaol elementlarni o'z ichiga olishi kerak [2].

Munozara forumlari va muloqot:

Foydalanuvchilar kursga oid munozara forumlarida ishtirok etishlari yoki o'qituvchilar va boshqa talabalar bilan suhbatlashishlari kerak.

O'qituvchining o'zaro ta'siri:

Foydalanuvchilar savollar berish va kurs o'qituvchilaridan tushuntirish olishlari kerak.

Baholash va baholash:

- Platforma turli baholash usullarini, jumladan, avtomatik baholangan viktorina va topshiriqlarni qo'llab-quvvatlashi kerak [1,2].
- Agar kerak bo'lsa, o'qituvchilar topshiriqlarni qo'lda baholay olishlari kerak.

Mobil muvofiqligi:

- Platforma turli xil qurilmalarda, jumladan, smartfon va planshetlarda foydalanish mumkin bo'lishi kerak.

Shaxsiylashtirish:

- Platforma foydalanuvchi imtiyozlari, o'tmishdagi harakatlar va taraqqiyotga asoslangan kurslarni tavsiya qilishi kerak.

Foydalanish imkoniyati:

- Platforma imkoniyati cheklangan foydalanuvchilar uchun qulaylikni ta'minlash uchun mavjudlik standartlariga rioya qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Расулов С.Ш. Қишлоқ хўжалигида ахборот коммуникацион технологиялари фанини ўқитишда рақамли технологиялардан фойдаланиш. Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари илмий-назарий журнали. – Тошкент, 2023. (11-сон) – Б. 354-360.
2. Расулов С.Ш., Аминов С.М., Мухаммадиев С.И. «Ахборот коммуникацион технологиялар» фанидан амалий ва лаборатория машғулотларини бажариш бўйича ўқув қўлланма. Тошкент: Иқтисод-молия нашриёт, 2021. – 324 бет.
3. Frolova E.V., Rogach O.V., Ryabova T.M. Digitalization of education in modern scientific discourse: new trends and risks analysis //European Journal of Contemporary Education. 2020. Т. 9. № 2. С. 313-336.
4. Федотова Е.Л. Информационные технологии и системы: Учебное пособия – Форум ИНФРА- М, 2013 г. -426 стр.

**INTERAKTIV DARSLAR ORQALI BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING
TADQIQOTCHILIK KO'NIKMALARINI OSHIRISH**

Nabixonova Masturaxon Ibrohimxon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti talabasi

e-mail: nabixonovamasturaxon@gmail.com; tel.:+998(91)-346-21-60

***Annotatsiya:** Ushbu maqola interaktiv darslar orqali bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini oshirishga bag'ishlangan. Maqola interaktiv darslarning ta'rifi va maqsadlarini, tadqiqotchilik ko'nikmalarining*

ahamiyatini va ularning asosiy komponentlarini ko'rib chiqadi. Shuningdek, maqolada guruhiy muammolarni hal qilish, muntazam muvofiqlashtirish, interaktiv texnologiyalar va tajribalar kabi tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish usullari batafsil tushuntiriladi. Xulosa qilib, maqola interaktiv ta'lim metodlarining o'qituvchilarni tayyorlashdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

***Abstract:** This article is devoted to improving the research skills of future teachers through interactive lessons. The article examines the definition and objectives of interactive lessons, the importance of research skills and their key components. The article also explains in detail ways to develop research skills such as group problem solving, systematic coordination, interactive technologies and experiments. In conclusion, the article highlights the importance of interactive educational methods in teacher training.*

***Аннотация:** В данной статье освещаются проблемы преподавания иностранных языков в начальных классах. В частности, внедрение новых методов и урочных разработок в преподавании иностранных языков и одновременно внедрение педагогических технологий в учебный процесс, нетрадиционных методов обучения, инновационных подходов к преподаванию английского языка в средней школе. Речь идет о современных методах, пропагандируемых учителями за свободное мышление, глубину речи, отзывчивость, страсть к изучению языка и активное участие в занятиях.*

***Ключевые слова:** Инновация, грамматический строй, лексическая единица, фонетические изменения, начальное образование.*

Bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Tadqiqotchilik ko'nikmalari nafaqat o'qituvchilar uchun, balki talabalarning ta'lim sifatini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotchilik ko'nikmalari o'qituvchilarga o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etish va sifatini yaxshilash imkonini beradi. Ta'lim jarayoni doimiy ravishda rivojlanib bormoqda. An'anaviy o'qitish uslublari o'rniga, interaktiv dars metodlari o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida samarali muloqotni ta'minlaydi. Ushbu maqolada interaktiv dars metodlarining mohiyati, afzalliklari va turli usullariga to'xtalamiz.

Interaktiv darslar - bu o'quv jarayonida o'quvchilar faol ishtirok etadigan, muhokama, guruhiy ish va tajriba asosidagi o'qitish metodlariga asoslangan darslardir. Ular talabalarning fikrlash va tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interaktiv darslarning maqsadi o'quvchilarning o'z fikrlarini ifoda etish, mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirishdir.[1]

Tadqiqotchilik ko'nikmalari o'qituvchilarning ilmiy izlanish olib borish, ma'lumotlarni tahlil qilish va yangi g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyatidir. Ushbu ko'nikmalar quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

-Muammo aniqlash: O'quvchilarning o'qituvchi sifatida qiyinchiliklarni aniqlash va ularni hal qilish qobiliyati.

-Ma'lumot to'plash: Tadqiqot uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni izlash va yig'ish ko'nikmalari.

-Tahlil qilish: Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish.

-Natijalarni taqdim etish: Olingan bilimlarni samarali tarzda taqdim etish ko'nikmalari.

Interaktiv darslar orqali tadqiqotchilik ko'nikmalarini oshirishning bir necha usullarini ko'rib chiqamiz[2]:

Guruhiy muammolarni hal qilish: O'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lish va ularga real hayotiy muammolarni taqdim etish orqali tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Har bir guruh muammoni hal qilish uchun tadqiqot olib boradi va natijalarni taqdim etadi.

Muntazam muvofiqlashtirish: O'quvchilarning fikrlarini rivojlantirish uchun o'qituvchilar muntazam muvofiqlashtirish va fikr almashish sessiyalarini o'tkazishlari zarur. Bu o'quvchilar o'rtasida fikrlar almashinuvi va tadqiqot jarayonida yangi g'oyalarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Interaktiv texnologiyalar: Darslarda interaktiv texnologiyalarni, masalan, onlayn so'rovlar, elektron taqdimotlar va boshqa raqamli vositalarni qo'llash orqali o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini oshirish mumkin. Bu texnologiyalar o'quvchilarning o'z fikrlarini ifoda etish va ma'lumotlarni tezda yig'ishlariga yordam beradi.

Tajribalar va Izlanishlar: O'quvchilarga mustaqil tadqiqotlar va tajribalar o'tkazishga imkon berish. Bu ularga amaliy tajriba orttirishga, yangi ko'nikmalarni o'zlashtirishga va natijalarni tahlil qilishga yordam beradi.

Interaktiv darslar orqali bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini oshirish, ta'lim jarayonini samarali va qiziqarli qilishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning o'z fikrlarini erkin ifoda etishiga, mustaqil fikrlashiga va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradi. Kelajakda o'qituvchilarni tayyorlashda interaktiv metodlarni keng qo'llash, ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri bo'ladi.

Interaktiv dars metodlari — bu o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida faol muloqot va hamkorlikni ta'minlovchi o'qitish usullari. Bu metodlar o'quvchilarning faol ishtirokini rag'batlantiradi, o'z fikrlarini erkin ifoda etishga, muammolarni hal qilishga va yaratishga imkon beradi.[3]

Interaktiv dars metodlarining bir nechta afzalliklarini ko'rib chiqamiz:

Faollik: O'quvchilar o'z bilimlarini mustaqil ravishda qo'llash va sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

O'zaro muloqot: O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqot yaxshilanadi, bu esa dars jarayonini qiziqarli va mazmunli qiladi.

Tanqidiy fikrlash: O'quvchilar muammolarni yechish jarayonida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Hamkorlik: O'quvchilar jamoa bo'lib ishlashni o'rganadilar, bu esa ularning ijtimoiy ko'nikmalarini oshiradi.[4]

Interaktiv dars metodlari ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar ushbu metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarning faolligini oshirishlari, ularning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashlari mumkin. Natijada, o'quvchilar bilimlarni faqat qabul qilibgina qolmay, balki ularni amaliyotda qo'llashni ham o'rganadilar. Bu esa kelajakda ularning muvaffaqiyatli shaxslar bo'lishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **"Active Learning: A Best Practice Handbook for Educators"** - Charles C. Bonwell va James A. Eison tomonidan yozilgan.

2. "Teaching with Technology" - G. M. B. Inoue va R. W. Johnsonning maqolalari.
3. Khan Academy - khanacademy.org - interaktiv o'qitish usullarini qo'llashga mo'ljallangan platforma.
4. EDUCAUSE - edUCAUSE.edu - ta'lim texnologiyalari va interaktiv o'qitish haqida ko'plab resurslar.

TA'LIM JARAYONIDA ELEKTRON RESURSLAR SALMOG'INI OSHIRISH BO'YICHA SAMARALI STRATEGIYA ISHLAB CHIQISH

Raximov Ixtiyor Baxtiyor o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti tabiiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi

***Annotatsiya.** Ushbu maqola ta'lim jarayonida elektron resurslarning integratsiyasi va muvozanatini oshirish strategiyasini o'rganadi. Asosiy e'tibor an'anaviy o'qitish usullarini raqamli vositalar bilan to'ldiradigan yondashuvni ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, talabalar ham, o'qituvchilar ham yaxlit o'quv muhitidan foyda olishlarini ta'minlaydi. Tadqiqot ta'limda elektron resurslardan foydalanish bo'yicha mavjud adabiyotlarni tahlil qiladi, mavjud modellarni baholaydi va aralash ta'lim va adaptiv texnologiyalar kombinatsiyasiga asoslangan strategiyani taqdim etadi. Topilmalar talabalarning faolligini, o'quv natijalarini va ma'lumotlarga kirishni yaxshilash uchun elektron resurslarning imkoniyatlarini ta'kidlaydi.*

***Kalit so'zlar:** Elektron resurslar, ta'lim texnologiyalari, raqamli vositalar, aralash ta'lim, adaptiv ta'lim, o'quv natijalari, ta'lim strategiyasi.*

So'nggi o'n yil ichida elektron resurslarning ta'limga integratsiyasi sezilarli darajada o'sdi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bilan ta'lim muassasalari an'anaviy ta'lim usullarini raqamli resurslarning katta salohiyati bilan muvozanatlash muammosiga duch kelmoqdalar. Savol tug'iladi: an'anaviy o'qitish bilan muvozanatni saqlagan holda, ta'lim sifatini oshirish uchun ushbu resurslarni qanday qilib samarali kiritishimiz mumkin?

Ushbu maqolada o'quv jarayonida elektron resurslar balansini oshirish strategiyasini taqdim etish orqali ushbu masala ko'rib chiqiladi. Mavjud adabiyotlarni tahlil qilish va amaliy tadqiqotlarni o'rganish orqali maqola an'anaviy sinf dinamikasini buzmasdan raqamli resurslarni birlashtirish usulini taklif qiladi.

Ushbu tadqiqot sifatli va miqdoriy tadqiqot usullarini birlashtirgan aralash usulli yondashuvni qo'llaydi. Sifatli jihat elektron resurslarni muvaffaqiyatli birlashtirgan ta'lim muassasalarida o'qituvchilar va ma'murlar bilan suhbatlarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, raqamli vositalarni joriy qilgan maktablar va universitetlarning amaliy tadqiqotlari tahlil qilinadi.

Miqdoriy yondashuv talabalar va o'qituvchilarning elektron resurslardan foydalanish va uning ta'limga ta'siri haqidagi tasavvurlarini baholash uchun so'rovlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot turli xil elektron resurslardan (elektron kitoblar, onlayn ma'lumotlar bazalari, ta'limni boshqarish tizimlari) qanday foydalanilishini o'rganadi va ularning o'quv jarayonida samaradorligiga hissa qo'shadigan omillarni aniqlaydi.

Elektron resurslarni ta'lim jarayonida ko'paytirish uchun samarali strategiya ishlab chiqishda quyidagi asosiy jihatlarga e'tibor qaratish mumkin:

1. Ta'lim mazmunini raqamlashtirish:

Ta'lim mazmunini raqamlashtirish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Platforma va vositalarni aniqlash:

- O'qituvchilar va talabalar uchun mavjud bo'lgan elektron resurslarni aniqlash. Bu resurslar ichiga quyidagilar kiradi:

- Elektron kitoblar: Turli fanlar bo'yicha raqamli shakldagi darsliklar va qo'llanmalar.

- Onlayn darslar: Moodle, Coursera, Udemy kabi platformalardagi videodarslar, testlar va topshiriqlar.

- Video materiallar: YouTube, Khan Academy va boshqa o'quv videolari mavjud bo'lgan platformalar.

- Mazkur resurslardan foydalanishni rag'batlantirish uchun:

- Talabalarga oson kirish imkoniyatini ta'minlash.

- Elektron materiallar va platformalarni qanday ishlatish bo'yicha o'qitish.

- Raqamli resurslardan foydalanishni majburiy dasturlar ichiga kiritish.

Moslashtirilgan o'quv materiallarini yaratish:

- Talabalar ehtiyojlariga moslashtirilgan interaktiv o'quv materiallarini ishlab chiqish:

- Interaktiv kontent: Quizzes, mashqlar, testlar bilan boyitilgan darsliklar.

- Multimedia yondashuvi: Matn bilan bir qatorda videolar, audio darslar, animatsiyalar va diagrammalar qo'shish.

- Oson foydalanish: Foydalanuvchilar uchun qulay interfeys va mobil moslikka ega bo'lish.

- Moslashtirilgan darslar: Har bir talabaning o'quv tezligi va ehtiyojlariga mos keladigan o'quv rejalarini ishlab chiqish (masalan, adaptsiya qilingan testlar yoki shaxsiy o'quv yo'llari).

Ushbu bosqichlar orqali ta'lim mazmunini raqamlashtirish o'quv jarayonini yanada samaraliroq va interaktiv qilish imkonini beradi.

2. Raqamli savodxonlikni oshirish:

- O'qituvchilarni tayyorlash: Elektron resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash uchun o'qituvchilarga maxsus trening va kurslar tashkil etish.

- Talabalarni tayyorlash: Elektron platformalarda ishlash ko'nikmalarini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish strategiyalarini o'rgatish.

3. Texnologik infratuzilmani rivojlantirish:

- Internetga ulanish va texnologik asbob-uskunalar: Maktablar, universitetlar va boshqa ta'lim muassasalarida yuqori tezlikdagi internet va kerakli texnik jihozlarni ta'minlash.

- Platformalar va dasturlarni optimallashtirish: Elektron platformalar va ilovalar samaradorligini oshirish va ulardan foydalanishni osonlashtirish.

4. Interaktivlikni oshirish:

- Gibril ta'lim modellarini joriy qilish: An'anaviy darslar bilan bir qatorda elektron resurslar orqali o'qitish metodlarini qo'shish, masalan, onlayn darslar, webinarlar va boshqalar.

- Gamifikatsiya elementlarini qo'shish: Talabalarning motivatsiyasini oshirish uchun ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini qo'shish orqali raqobat ruhini kuchaytirish.

5. O'zaro bog'liq hamkorlikni rag'batlantirish:

- Hamkorlikdagi ta'lim jarayonlari: O'quvchilar o'rtasida muhokamalar, guruh bo'lib ishlash va loyiha asosida o'qitishni elektron platformalarda qo'llash.

- O'qituvchilar va ota-onalar bilan aloqa: Elektron platformalar orqali o'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish va o'quv jarayonidagi ko'rsatkichlarni kuzatish imkoniyatini yaratish.

6. Monitoring va baholash:

- Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish: Elektron resurslardan foydalanish ko'rsatkichlarini muntazam kuzatib borish, talabalar qayerda qiyinchiliklarga duch kelayotganini aniqlash.

- Baholash tizimini takomillashtirish: Elektron platformalar orqali talabalarning bilim darajasini o'lchash va baholashni avtomatlashtirish.

Bu strategiyalar ta'lim jarayonida elektron resurslardan kengroq va samarali foydalanishga yordam beradi.

Topilmalar elektron resurslarni ta'limga integratsiyalashuvida muvozanatning muhimligini ta'kidlaydi. Raqamli vositalar o'rganishni kuchaytirish uchun ulkan imkoniyatlarni taklif qilsa-da, ularning samaradorligi ulardan qanday foydalanilishiga bog'liq. O'qituvchilar talabalarni ushbu resurslardan samarali foydalanishga yo'naltirishda muhim rol o'ynaydi, ular o'quv jarayonini chalg'itmasdan, kuchaytirilishini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, mavjudlik va tenglik bilan bog'liq xavotirlar mavjud. Hamma talabalar ham texnologiyadan bir xil darajada foydalana olmaydilar, bu esa mavjud ta'lim tengsizligini kuchaytirishi mumkin. Shuning uchun muassasalar raqamli manbalar ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishidan qat'i nazar, barcha talabalar uchun ochiq bo'lishini ta'minlashi kerak.

Xulosa

Elektron resurslarning o'quv jarayoniga muvaffaqiyatli qo'shilishi an'anaviy usullarni zamonaviy raqamli vositalar bilan muvozanatlashtiradigan strategik yondashuvni talab qiladi. Ushbu maqolada ushbu muvozanatga erishish uchun aralash ta'lim va moslashuvchan texnologiyalarga qaratilgan strategiya keltirilgan.

O'qituvchilarni tayyorlash: maktablar va universitetlar elektron resurslardan samarali foydalanish va birlashtirish uchun o'qituvchilarni tayyorlashga mablag ' sarflashlari kerak.

Kirish imkoniyati: institutlar raqamli bo'linishning kengayishiga yo'l qo'ymaslik uchun barcha talabalarning zarur texnologiyalardan teng foydalanishini ta'minlashi kerak.

Aralash ta'lim modellari: ta'lim muassasalari yuzma-yuz va onlayn ta'lim o'rtasidagi muvozanatni saqlash uchun aralash ta'lim yondashuvlarini qo'llashlari kerak.

Muntazam baholash: elektron resurslar samaradorligini doimiy ravishda baholash, talabalar va o'qituvchilarning fikr-mulohazalari asosida strategiyalarni sozlash kerak.

Ushbu tavsiyalarga amal qilgan holda, ta'lim muassasalari o'quv jarayonlarida elektron resurslar muvozanatini oshirish bo'yicha samarali strategiyani ishlab chiqishlari va natijada talabalar natijalarini yaxshilashga olib kelishi mumkin.

Adabiyotlar.

1. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тизимига ахборот коммуникация технологияларини жорий этиш ва ривожлантириш концепцияси, Тошкент, 2013
2. Абдуқодиров А.А., Хайтов А.Ф., Шодиев Р.Р. "Ахборот технологиялари". Т. "Ўқитувчи". 2002
3. Махмудова М.А., Носирова Ш.Н. Электронная рабочая тетрадь как средство реализации деятельностного подхода при изучении информатики в базовом курсе "Иктисодиётнинг тармоқларини инновацион ривожланишида ахборот-коммуникация технологияларининг ахамияти" республика илмий техник анжуман, Тошкент, 14-15 март, 2019, 516-518 бет
4. Rakhimov, I. B. (2024). METHODS FOR DETERMINING THE IMPACT OF LOCAL ENVIRONMENTAL PROBLEMS ON HUMAN HEALTH. *MODERN PROBLEMS AND PROSPECTS FOR ORGANIZING A HEALTHY LIFESTYLE AND PROPER NUTRITION*, 1(01).
5. Rakhimov, I. B. (2024). WAYS TO CREATE AND USE INTERNET RESOURCES IN GEOGRAPHY LESSONS. *Экономика и социум*, (2-1 (117)), 595-599.

6. Baxtiyor o'g'li, R. I. (2023). UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA GEOGRAFIYANI O'QITISHNING ZAMONAVIY TA'LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH.

ANIQ FANLARNI O'QITISHDA PEDAGOGNING KASBIY KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSINING NAZARIY TAHLILI

Maxsudova Shohsanam Muzaffarxo'jayevna,

Namangan davlat pedagogika instituti "Aniq fanlar" kafedrasida o'qituvchisi

E-mail. shohsanammaxsudova@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada oliy ta'limda aniq fanlarni o'qitishda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish muammosining nazariy tahlili bayon qilingan. Unda ilmiy-metodik manbalarga tayanib, mavjud ilmiy adabiyotlar asosida muammo tahlil qilingan va aniq fanlarni o'qitishda pedagogning kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirishning bugungi kundagi holatidan kelib chiqib, zarur xulosalar chiqarilgan.*

***Kalit so'zlar:** Pedagogning kasbiy kompetentsiyasi, pedagogik ta'lim, ijtimoiy-madaniy muhit, intellektuallik, qobiliyat.*

***Аннотация:** В данной статье представлен теоретический анализ проблемы развития профессиональной компетентности при преподавании конкретных предметов в высшей школе. На основе научно-методических источников проанализирована проблема на основе существующей научной литературы и сделаны необходимые выводы, исходя из современного состояния развития профессиональной компетентности педагога в преподавании конкретных предметов.*

***Ключевые слова:** профессиональная компетентность педагога, педагогическое образование, социально-культурная среда, интеллектуальность, способность*

***Annotation:** This article describes the theoretical analysis of the problem of professional competence development in teaching specific subjects in higher*

education. Based on scientific and methodical sources, the problem was analyzed on the basis of existing scientific literature, and the necessary conclusions were drawn based on the current state of professional competence development of the pedagogue in teaching specific subjects.

Keywords: *professional competence, pedagogical education, socio-mineral environment, competence, ability.*

Kirish. Mamlakatimiz yoshlarining ma'naviyatini shakllantirish va rivojlantirishda, ularni kasbga yo'naltirishda xalq ta'limi hamda oliy ta'lim tizimining o'rni salmoqlidir. Shuning uchun umumta'lim fanlari mazmuni milliy mafkura, umuminsoniy qadriyatlarga va boy o'tmish merosimizga asoslangan bo'lishi, shuningdek, mustaqil va bozor iqtisodiyoti sharoitida yuzaga chiqqan davlat va milliy ehtiyojlarni qondirishga qaratilmog'i lozim.

Oliy o'quv yurtlarida aniq fanlarning mazmuni va uni o'qitishning umumiy maqsad va vazifalari O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi»ga mos davlat ta'lim standartlari talablaridan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Zamonaviy fan va texnika taraqqiyoti oliy o'quv yurtlarida aniq fanlarni o'qitishga yangicha yondashuvni, talabalarning bu fandan o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilim va ko'nikmalarining mazmuni va darajasiga yuqori talablarni qo'ymoqda. Bugungi kunga kelib, o'quv axborotlari hajmining haddan tashqari ko'payib ketganligi talabalarga nafaqat bilim berish, balki ularni "o'qish va o'rganishga o'rgatish" ni talab qilyapti .

Jadallik bilan o'zgarib va rivojlanib borayotgan axborotlashgan jamiyatda faoliyat ko'rsatish va yashash talabalardan nafaqat shunchaki tayyor bilimlarni o'zlashtirishni, balki turfa ko'rinishdagi ma'lumotlarni mustaqil izlab topish va qayta ishlashni hamda ulardan turli hayotiy vaziyatlarda samarali foydalanishni taqozo etmoqda.

Shuningdek, oxirgi paytlarda oliy o'quv yurtlarida aniq fanlar bo'yicha talabalar o'zlashtirishi nisbatan past bo'lib kelmoqda. Bu qaysidir ma'noda aniq fanlarni mazmunining bir muncha nazariy, ilmiy, mantiqiy va amaliy tuzilishga ega ekanligi, aniq fanlarni mazmunining hayotiy masalalarga kamroq bog'langan

holda o'qitilishi hamda aniq fanlarni o'qitish metodikasining takomillashmagani bilan ham izohlash mumkin. Shulardan kelib chiqib, aniq fanlarni o'qitishga ham zamonaviy talablar qo'yilmoqda va uni kompetentsiyaviy yondashuv asosida qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda.

Kompetentsiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan qaralganda, ta'lim jarayonining mohiyati - talabalarning kelajakda turli hayotiy vaziyatlar va faoliyat sohalarida duch keladigan muammolarni o'z tajribalari asosida mustaqil yechish layoqatlarini (qobiliyatlarini) rivojlantirishdan iborat. Bu esa o'z navbatida talabalarga nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarni berish balki, ularni o'z hayotiy extiyojlarida qo'llay olish layoqatlarini (kompetentsiyalarini) shakllantirishni ko'zda tutadi. Shu nuqtai nazardan, kompetentsiyaviy yondashuvni joriy etish oliy ta'lim tizimi oldida turgan shu kunning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Kompetentsiyaviy yondashuvning asosiy maqsadi oliy ta'lim bitiruvchisining ijtimoiy hayotga moslashishiga yordam berishdan iborat. Oliy ta'limning malaka talablari fanlar bo'yicha ta'lim mazmunining majburiy minimumi va yakuniy maqsadlariga, o'quv yuklamalari hajmiga hamda ta'lim sifatiga qo'yiladigan talablardan iborat bo'lib, u quyidagilardan tashkil topadi:

bilim — o'rganilgan ma'lumotlarni eslab qolish va qayta tushuntirib berish;

ko'nikma — o'rganilgan bilimlarni tanish vaziyatlarda qo'llay olish;

malaka — o'rganilgan bilim va shakllangan ko'nikmalarni notanish vaziyatlarda qo'llay olish va yangi bilimlar hosil qilish;

kompetentsiya — mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo'llay olish qobiliyati. [1-4]

Asosiy masala. Oliy ta'lim davlat ta'lim standartining maqsadi — oliy ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Davlat ta'lim standartining vazifalari quyidagilardan iborat:

Oliy ta'limning mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash; milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida talabalarni tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish; o'quv-tarbiya jarayoniga pedagogik va

zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, oliy ta'lim muassasalarining talabalari va bitiruvchilarining malakasiga qo'yiladigan talablarni belgilash; kadrlarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash; ta'lim va uning pirovard natijalari, talabalarning malaka talablarini egallaganlik darajasini tizimli baholash tartibini, shuningdek ta'lim-tarbiya faoliyati sifatini nazorat qilishning huquqiy asoslarini takomillashtirish; davlat ta'lim standartlari talablarining ta'lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo'yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash. [5-7]

Natijalar va muhokama. O'zbekiston Respublikasida ta'limning uzluksizligi, uzviyligi, talaba shaxsi va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqib, ularning yosh xususiyatlariga mos ravishda quyidagi tayanch kompetentsiyalar shakllantiriladi.

Kommunikativ kompetensiya — ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o'zaro muloqotga kirisha olishni, muloqotda muomala madaniyatiga amal qilishni, ijtimoiy moslashuvchanlikni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetentsiyasi — media manbalardan zarur ma'lumotlarni izlab topa olishni, saralashni, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularning havfsizligini ta'minlashni, media madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

O'zini o'zi rivojlantirish kompetentsiyasi — doimiy ravishda o'z-o'zini jismoniy, ma'naviy, ruhiy, intellektual va kreativ rivojlantirish, kamolotga intilish, hayot davomida mustaqil o'qib-o'rganish, kognitivlik ko'nikmalarini va hayotiy tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish, o'z xatti-harakatini muqobil baholash va mustaqil qaror qabul qila olish ko'nikmalarini egallashni nazarda tutadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetentsiyasi — jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga dahldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala va huquqiy madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Milliy va umummadaniy kompetentsiya — vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish, badiiy va san'at asarlarini tushunish, orasta kiyinish, madaniy qoidalarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan habardor bo'lish hamda foydalanish kompetentsiyasi — aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarni tuza olish, turli diagramma, chizma va modellarni o'qiy olish, inson mehnatini yengillashtiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan, qulay shart-sharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan foydalana olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Mazkur kompetentsiyalar oliy ta'lim tizimida o'rgatilayotgan aniq fanlar orqali talabalarda shakllantiriladi. Shuningdek, har bir fanning mazmunidan kelib chiqqan holda talabalarda fanga oid umumiy kompetentsiyalar ham shakllantiriladi.

Oliy ta'lim muassasalarida aniq fanlarni o'qitishning asosiy maqsadi:

talabalarni boshqa fanlardan olgan bilimlariga va hayotiy tajribalariga tayangan holda aniq fanlar o'quv fanining eng muhim tushunchalari bilan tanishtirish;

talabalarda tayanch va aniq fanlar o'quv faniga oid umumiy kompetentsiyalarni shakllantirish;

tabiatda sodir bo'ladigan o'zgarishlarning ma'lum qonuniyatlar asosida sodir bo'lishini, fizik va kimyoviy elementlar, moddalarning xossalari, tuzilishi, tarkibi, anorganik va organik moddalardan kundalik turmushda foydalana olish hamda ijtimoiy hayoti va ta'lim olishni davom ettirishlari uchun zarur bo'lgan bilimlarni egallashi, ulardan kundalik hayotlarida foydalanishga o'rgatishdan iborat.

Oliy ta'lim muassasalarida aniq fanlar ni o'qitishning asosiy vazifalari: ta'lim-tarbiya jarayonida aniq fanlar mazmunining hozirgi ijtimoiy hayot va fan-texnika taraqqiyoti bilan bog'lash, buyuk allomalar va fizik, matematik va kimyogar olimlarning aniq fanlar rivojiga qo'shgan hissalarini bilan tanishtirish;

tabiatdagi fizik jarayonlar, hodisalarni kuzatish, tahlil qilish, moddalarning xossalari, olinish usullari, ularga oid masalalarni yechish, tajribalar o'tkazish,

ko’nikma va malakalarni o’z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatida amaliy qo’llay olish kompetentsiyalarini shakllantirishga yo’naltirish.

Xulosa

Mamlakatimizning dunyo hamjamiyatiga integratsiyalashuvi, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi yosh avlodning o’zgaruvchan dunyoda raqobatbardosh bo’lishi yoshlarimizdan fanlarni mukammal egallashni taqozo etadi. Bu esa mamlakatimiz ta’lim tizimiga aniq fanlarni o’qitishning xalqaro standartlarni joriy etish orqali ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tolipov O’., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari – T.: 2006.
2. Urazova M.B., Eshpulatov Sh.N. Bo’lajak o’qituvchining loyihalash faoliyati. // Metodik qo’llanma. – T.: TDPU Rizografi, 2014.
3. Richard Pol, Linda Elder va Ted Bartell “A Brief History of the Idea of Critical Thinking” 1997 yil
4. Julia Martins “How to build your critical thinking skills in 7 steps (with examples)” 2021 yil
5. Maxsudova Sh.M. Differensial tenglamalar fanini o’qitishda pedagogning kaspiy kompotentsiya. Journal of innovations in scientific and educational research(jiser), 12-son, 2023-yil.
6. Maxsudova Sh.M. Boshlang’ich sinf o’quvchilariga ta’lim berish jarayonida mantiqiy va tanqidiy fikrlashni o’rni. Namangan davlat universiteti, Ilmiy axborotnomasi, 1-son, 2023-yil.
7. Maxsudova Sh. M. Turli tartibda buzilishga ega bo’lgan aralash tipdagi tenglama uchun bir chegaraviy masala haqida. Namangan davlat universiteti, Ilmiy axborotnomasi, 1-son, 2020-yil.

MUSIQA O`QITUVCHISINING KASBIY SIFATLARI VA PEDAGOGIK MAHORATI.

Gazziyev Jobir Jo`raxanovich

Namangan davlat pedagogika instituti

ART pedagogika kafedراسi dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada samarali musiqa o'qituvchisi uchun zarur bo'lgan muhim kasbiy fazilatlar va pedagogik mahorat o'rganiladi. Unda musiqa ta'limida muvaffaqiyatli o'qitishga yordam beradigan nazariy va amaliy jihatlar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot musiqashunoslik, muloqot va talabalarda ijodkorlikni ilhomlantirish qobiliyatining ahamiyatiga qaratilgan. Musiqani o'qitishning turli usullari muhokama qilinadi va maqolada ushbu ko'nikmalarni uzluksiz kasbiy rivojlanish orqali qanday oshirish mumkinligi haqida tushuncha berilgan. Maqolada, shuningdek, musiqa o'qituvchilarini tayyorlash va qo'llab-quvvatlashni takomillashtirish bo'yicha takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Musiqa o'qituvchisi, pedagogik mahorat, musiqashunoslik, muloqot, ijodkorlik, musiqa ta'limi, o'qitish usullari, kasbiy rivojlanish.

Musiqiy ta'lim shaxslarning madaniy va hissiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Musiqa o'qituvchisining roli shunchaki bilimlarni uzatishdan tashqariga chiqadi; bu o'quvchilarni intellektual va hissiy darajada musiqa bilan shug'ullanishga ilhomlantirishni o'z ichiga oladi. Musiqa o'qituvchilari talabalar o'z iste'dodlarini va musiqaga umrbod muhabbatini rivojlantiradigan muhitni rivojlantirish uchun texnik tajriba va yumshoq ko'nikmalarning kombinatsiyasiga ega bo'lishlari kerak. Ushbu maqsadga erishish uchun musiqa o'qitishda kasbiy va pedagogik fazilatlariga ehtiyoj katta ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada musiqa o'qituvchilari o'z o'quvchilarining ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun rivojlanishi kerak bo'lgan asosiy kasbiy va pedagogik kompetentsiyalar ko'rib chiqiladi. Mavjud adabiyotlarni tahlil qilish va o'qitishning turli usullarini muhokama qilish orqali ushbu maqola musiqa o'qituvchisini nima samarali qilishini har tomonlama tushunishga qaratilgan.

Musiqa o'qituvchilarining kasbiy fazilatlarini va pedagogik mahoratini o'rganish uchun aralash metodli yondashuv qabul qilindi. Bunga tajribali musiqa o'qituvchilari bilan sifatli suhbatlar, o'quvchilarga tarqatilgan so'rovlar va sinfdagi kuzatuvlar kiradi.

Intervyu: o'nta musiqa o'qituvchisi bilan suhbatlar ularning o'qitish uchun zarur ko'nikmalar haqidagi fikrlarini tushunish uchun o'tkazildi. Suhbatlar kasbiy rivojlanish, o'qitish texnikasi va sinfda duch keladigan muammolarga qaratilgan.

So'rovnoma: turli musiqiy ta'lim dasturlari bo'yicha 100 nafar talabaga so'rovnoma o'tkazildi. Tadqiqot talabalarning o'qituvchilarining muloqot qilish, ilhomlantirish va ularni samarali boshqarish qobiliyatlari haqidagi tasavvurlarini o'rganishga intildi.

Sinf kuzatuvlari: o'n beshta dars turli xil musiqiy fanlar, shu jumladan instrumental va vokal o'qitish bo'yicha kuzatildi. Kuzatishlar pedagogik texnikani, muloqot uslublarini va o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini aniqlashga qaratilgan edi.

Musiqqa o'qituvchisining kasbiy fazilatlari va pedagogik mahorati talabalarida ham texnik malakani, ham musiqani chuqur qadrlashni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Bu erda asosiy fazilatlar va ko'nikmalar:

Kasbiy Fazilatlar:

Musiqiy mahorat: ularning asbob(lar) i yoki ovozi bo'yicha yuqori mahorat darajasi, shuningdek musiqqa nazariyasi, tarixi va kompozitsiyasi haqida keng tushuncha.

Uslublarning ko'p qirraliligi: klassikadan zamonaviy uslublarga qadar turli xil musiqiy janrlarni o'rgatish va namoyish etish, har tomonlama ta'limni ta'minlash.

Muloqot qobiliyatlari: murakkab musiqiy tushunchalarni barcha darajadagi o'quvchilar tushunadigan tarzda tushuntirishda aniq va Ravshan.

Sabr-toqat va moslashuvchanlik: har bir o'quvchi har xil sur'atda o'rganadi va yaxshi o'qituvchi har bir kishiga o'z yondashuvini moslashtirishi kerak, ayniqsa qiyinchiliklar yuzaga kelganda.

Tashkiliy ko'nikmalar: vaqt o'tishi bilan darslarni rejalashtirish, maqsadlarni belgilash va o'quvchilarning rivojlanishini muntazam ravishda kuzatib borish qobiliyati.

Hissiy intellekt: o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan hissiy munosabatini tushunish va ishonch va chidamlilikni oshirish uchun ijobiy mustahkamlashdan foydalanish.

Ijodkorlik: o'quvchilarni ilhomlantiradigan va o'quv jarayonini yoqimli qiladigan qiziqarli dars rejalarini ishlab chiqish qobiliyati.

Professionallik: aniqlik, mas'uliyat va hurmatli va rag'batlantiruvchi sinf muhitini saqlash.

Pedagogik Mahorat:

O'qitish usullari: turli xil ta'lim uslublarini qondirish uchun kod Rakkably, Orff, Suzuki yoki Dalcroze usullari kabi turli xil o'qitish usullarini o'zlashtirish.

Baholash va fikr-mulohaza: o'quvchilarning taraqqiyotini samarali baholash, kuchli tomonlarni rag'batlantirish bilan birga o'sish sohalariga qaratilgan konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etish.

Tabaqalashtirilgan ko'rsatma: individual o'quvchilarning turli ehtiyojlari va qobiliyatlarini qondirish uchun darslarni tikish, yangi boshlanuvchilardan ilg'or o'quvchilarga.

Motivatsion metodlarni: rag'batlantirish foydalanish, maqtov, va maqsad-belgilash bilan shug'ullanuvchi talabalar tutish va ularning malakasini oshirish majburiyatini.

Sinfni boshqarish: ayniqsa guruh sharoitida yo'naltirilgan, hurmatli va tartibli o'quv muhitini ta'minlash.

Texnologik integratsiya: o'rganishni yaxshilash uchun raqamli audio ish stantsiyalari, nota dasturlari yoki virtual asboblari kabi musiqa bilan bog'liq texnologiyalarni bilish.

Hamkorlik va ishlash bo'yicha murabbiylik: talabalarni spektakllarga, ansambllarga yoki musobaqalarga tayyorlash, jamoaviy ish va sahna ishtirokini rivojlantirish.

Umrbod ta'lim uslub: davom etayotgan professional rivojlantirish uchun majburiyat, so'nggi o'quv texnikasi bilan yangilangan qolaman, musiqa yo'nalishlari, va ta'lim resurslari.

Muvaffaqiyatli musiqa o'qituvchisi texnik tajribani o'quvchilarning musiqaga bo'lgan muhabbatini ilhomlantirish va tarbiyalash qobiliyati bilan uyg'unlashtiradi.

Natijalar musiqa o'qitishda texnik tajriba va yumshoq ko'nikmalarning ahamiyatini kuchaytiradi. Musiqashunoslik shubhasiz tanqidiy bo'lsa-da, samarali muloqot qilish va talabalar bilan mustahkam munosabatlar o'rnatish qobiliyati bir xil darajada muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot mavjud adabiyotlar bilan mos keladi, bu

pedagogik moslashuvchanlik o'qituvchilarga turli xil o'quv ehtiyojlari bo'lgan talabalarning keng doirasini qamrab olishga imkon berishini tasdiqlaydi.

Musiqqa ta'limining oliy maqsadi: "musiqani idrok eta oladigan, yetuk, barkamol, madaniyatli, nafaqat o'z milliy an'analarini, balki boshqa millatlar madaniyatidan boxabar va bu an'ana, madaniyatlarini xurmat qiladigan qilib voyaga yetkazishdan iboratdir"

Yuqoridagi kabi jihatlarni bolalarda shakllantirishda pedagog asosiy rol o'ynashini hisobga olsak, bo'lajak musiqqa o'qituvchilarini tayyorlash musiqqa madaniyati fanlarining sifat ko'rsatkichini belgilab berishini anglash qiyin emas. O'qituvchining kasbiy jihatdan shakllanishi oliy ta'limda kasbiy ta'lim olish jarayonidan boshlanadi. Pedagogika oliy dargohlarining fan dasturlari mazmuni bo'lajak o'qituvchilarga kasb bo'yicha bilimlar berish, pedagog faoliyat sirlarini o'rgatish va talabalarda ko'nikma hosil qilishga qaratilgan. Yuqorida qayd etilgan vazifalarni bajarishda bo'lajak musiqqa o'qituvchilarining kasbiy va pedagogik mahoratini shakllantirishga ahamiyat berish zarur. Zero o'qituvchi "pedagoglik kasbiga doir bilimlarni, ya'ni psixologik, pedagogik malaka va mahoratni, ilmiy-nazariy va amaliy bilimlarni puxta egallagan bo'lishi" zarur.

O'qituvchining kasbiy va pedagogik mahorati deganda ustuvor ijtimoiy-siyosiy, umumilliy, maxsus, psixologik-pedagogik va kasbiy-metodik bilim va ko'nikmalar tizimi asosida olingan kasbiy faoliyatini amalga oshirish qobiliyati tushuniladi. Mahorat – bu "ishni muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan shaxsning shaxsiy xususiyatlari kombinatsiyasidir". Pedagogik mahorat tushunchasiga esa hozirgi zamon psixologiya va pedagogikasida turlicha ta'rif beriladi. "Pedagogik mahoratga ega mutaxassis bu – o'z kasbining mohir ustasi bo'lgan, yuksak darajada madaniyatli, o'z fanini chuqur biladigan, yondosh fanlar sohalarini yaxshi tahlil eta oladigan, tarbiyalash va o'qitish uslubiyatini mukammal egallagan mutaxassis" dir.

Bo'lajak musiqqa o'qituvchisining pedagogik mahorati turli ko'nikmalarga egalik bilan yanada oshib boradi. Ya'ni musiqqa o'qituvchida shakllanishi zarur bo'lgan quyidagi ko'nikmalarni tavsiflash orqali uning shakllanish jarayonini, pedagogik mahoratga erishish bosqichlarini yanada teranroq anglaymiz:

Birinchiidan, u professional tarzdagi tashkiliy qobiliyatlar: pedagog sifatida har doim o'zini tahlil etib borish, bolalar faoliyati ustidan tezkor nazoratni ta'minlash, bolalarning pedagogik ta'sirga bo'lgan munosabatini hisobga olgan holda, o'z vaqtida o'quvchini yo'naltirish va berilgan pedagogik vazifalarni to'g'rilashni oqilona amalga oshirish, belgilangan vazifalarga erishish uchun ko'rsatmalarni bajarish, bolalar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, bolalarning muvaffaqiyatlari va yutuqlarini hisobga olgan holda faoliyatni rag'batlantirish, dars, o'zlashtirishdagi talablarning eng optimal shaklini topish va ularni bolalarning individual xususiyatlariga va muayyan pedagogik sharoitlarga qarab o'zgartirish, vazifalarni aniq, qisqa va oson tushuntirish kabilar.

Ikkinchiidan, tahliliy qobiliyatlar: olingan natijalarni dastlabki ma'lumotlar va qo'yilgan pedagogik vazifalar bilan solishtirganda tahlil qilish, musiqiy faoliyatdagi yutuq va kamchiliklarning mohiyatini tahlil qilish, erishilgan natijalarni tahlil qilish asosida o'z tajribasini pedagogik nazariya bilan bog'lash, pedagogik vazifalarni ilgari surish va asoslash. Pedagog "o'z faoliyatini doimo tahlil qilib, unga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lish" zarur.

Uchinchiidan, muloqot qobiliyatlari: musiqa o'qituvchisi bolalar va ularning ota-onalari bilan munosabatlar o'rnatadi, bolalarni axloqiy, estetik jihatdan tarbiyalaydi, har bir bolaga individual yondashishni ta'minlaydi. Zero, musiqiy va tarbiyaviy faoliyatning asosi muloqotdir. Bolalar bilan muloqot qilish qobiliyati ularga muhabbatsiz rivojlanmaydi. Jamoadagi munosabatlar ko'p jihatdan tarbiya, ta'lim va o'qitishdagi muvaffaqiyatni belgilaydi. Bu o'qituvchining muloqot qobiliyatining mazmuni va ahamiyatini belgilaydi.

To'rtinchiidan, loyihalash qobiliyatlari: pedagogik faoliyat natijalarini loyihalash qobiliyati, ularni amalga oshirish yo'llarini rejalashtirish, har bir bolaning va guruhning musiqa fanini o'zlashtirishini loyihalash, tarbiya va ta'lim natijalarini, bolalarni musiqiy tarbiyalash va o'qitishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni oldindan ko'ra bilish, aniq vazifalarni ajratib ko'rsatish va shakllantirish. Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda shuni ta'kidlaymizki, bo'lajak musiqa o'qituvchisining pedagogik faoliyati – bu maxsus bilim, ko'nikma va malakalar, tashkilotchilik qobiliyatiga egalik, kasbiy tayyorgarlikning yuqori darajasi, kasbda o'z-o'zini anglash, doimiy o'z-o'zini takomillashtirish, muloqot

qilish va har bir bolaga to'g'ri yondashuvni topish qobiliyatlarini namoyon qilishdir. Bu uning ijodiga bo'lgan ulkan qiziqish, o'z oldida turgan vazifasini tushunish, san'atdagi o'rni, yuksak shaxsiy madaniyati va kasbiy ishtiyoqi orqali yo'lga qo'yiladigan pedagog sifatidagi kelajagi hisoblanadi. Biz pedagogik mahoratning asosiy tarkibiy qismlarini o'rganar ekanmiz, yuqoridagi barcha jihatlar musiqa o'qituvchisining kasbiy faoliyatiga to'liq taalluqli ekanligiga amin bo'lamiz.

Bo'lajak musiqa madaniyati o'qituvchisining kreativ kompetentligini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayoni mazmunida pedagogik mahorat o'ta muhim bo'lib u o'z ichiga musiqiy pedagogik ijodkorlikni, o'quv tarbiyaviy vaziyatlar va muammolarni yechishga qobiliyatli bo'lishi, pedagogik texnologiya hamda innovatsion ta'limda kasbiy kompetentlik va kreativlik haqida tushunchaga ega bo'lishi kabi sifatkarni shakllantirishni qamrab oladi. Talabalar kreativ kompetentligini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonni tashkil etishda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish zarur:

- 1) talabalar tomonidan ko'p savollar berilishini rag'batlantirish va bu odatni qo'llab-quvvatlash;
- 2) talabalarning mustaqilligini rag'batlantirish va ularda javobgarlikni kuchaytirish;
- 3) talabalar tomonidan mustaqil faoliyatni tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratish;
- 4) talabalarning qiziqishlariga e'tibor qaratish.

Qizig'i shundaki, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, musiqa o'qituvchilari o'qitish usullarini moslashtirishda ko'pincha sezgiga tayanadilar. Ushbu topilma samarali bo'lsa-da, tabaqalashtirilgan o'qitish bo'yicha rasmiy mashg'ulotlar o'qitish natijalarini yanada oshirishi mumkinligini ko'rsatadi. O'qituvchilar, shuningdek, o'qitishda muloqot va ijodkorlikka qaratilgan malaka oshirish dasturlariga ehtiyoj borligini ta'kidlab, ushbu sohalar ko'pincha an'anaviy musiqa ta'limi mashg'ulotlarida kam namoyon bo'lishini ta'kidladilar.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, musiqa o'qituvchilari musiqashunoslik, muloqot qobiliyatlari, ijodkorlik va talabalarni chinakam samarali bo'lishga o'rgatish qobiliyatining kombinatsiyasiga ega bo'lishi kerak. Ushbu professional fazilatlar

ularga o'quvchilarni musiqiy sayohatlarida ilhomlantirish va boshqarish imkonini beradi.

Yaxshilash bo'yicha takliflar o'z ichiga oladi:

Kengaytirilgan kasbiy rivojlanish: musiqa o'qituvchilariga musiqa va yumshoq ko'nikmalarga qaratilgan dasturlar taklif qilinishi kerak. Aloqa, ijodkorlik va pedagogik moslashuvchanlik bo'yicha seminarlar o'qitish natijalarini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin.

Mentorlik treningi: musiqa o'qituvchilari talabalar bilan ijobiy munosabatlarni o'rnatish bo'yicha treningdan o'tishlari kerak. Talabalarni qanday rag'batlantirish va ilhomlantirishni tushunish ularning musiqa bilan uzoq muddatli aloqasi uchun juda muhimdir.

O'quv dasturiga moslashish: musiqiy ta'lim dasturlari turli xil o'quv uslublariga mos keladigan o'qitish usullarini targ'ib qilishi, o'qituvchilarni sinfda yangi yondashuvlar bilan tajriba o'tkazishga undashi kerak.

Ushbu sohalarga e'tibor qaratish orqali musiqa o'qituvchilari o'z o'quvchilarining ehtiyojlarini yaxshiroq qondirishlari va musiqachilar va o'quvchilar sifatida ularning umumiy muvaffaqiyatlariga hissa qo'shishlari mumkin.

Adabiyotlar.

1. H.T.Omonov, N.X.Xo'jayev, S.A.Madyarova, E.U.Eshchonov "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" Toshkent. 2009
2. X.Madrimov. Musiqa o'qitish texnologiyalari va loyihalash. T.2020
3. G.M.Sharipova, D.F.Asamova, Z.L.Xodjayeva MUSIQA O'QITISH NAZARIYASI METODIKASI VA MAKTAB REPERTUARI T.2014
4. Soipova D. Musiqa o'qitish nazariyasi va metodikasi. T., 2009. 225-b.
5. Қораев, С. Б. (2020). Профессионал таълимда ўқув амалиётларини ташкил этишининг ўзига хос хусусиятлари. Academic research in educational sciences, 1(3)
6. JURAKHONOVICH, GAZIEV JOBIR, and RAKHIMOV KODIRJON KARIMBERDIEVICH. "Renewing the System of the Country and the Role and Significance of Art and Culture in Today's New Level of Modernization in Our Life." JournalNX 6.05: 7-9.

7. Ибрагимов, А. А., and М. Р. Хакимова. "ТРАДИЦИОННАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА В ТУРКЕСТАНЕ." УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА: 23.
8. Ахадов, Ж. З., & Абдурахманов, А. А. (2017). Теплоэнергетические параметры и балансовое распределение энергии парового котла солнечных высокотемпературных установок. Computational nanotechnology, (1), 71-74.

II. IJTIMOIIY PEDAGOGIKA

TALABALARDA PEDAGOGIK JARAYONLARNI TASHKIL ETISH ORQALI FAVQULODDA VAZIYATLARDI HARAKATLANISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Mamadboyev Shoxrux Baxodirjonovich

Namangan davlat universiteti Tayanch doktoranti

e-mail: mamadboyev@mail.ru

***Annatsiya.** Bugungi kunda xorij davlatlari va mamlakatimizda tabbiy va texnogen ofatlar soni ortib bormoqda. Ushbu hodislardan insonlar turli xil darajada tan jaroxat olishi va nobud bo'layotganligini ko'rishimiz mumkin. Jaroxatlanishlar va halok bo'lishlarini asosiy sabablari favqulodda vaziyatlarni yuzaga kelishi sabablarini, undan muhofazalanish yo'llari, bunday vaziyatlarda to'g'ri harakatlanish ko'nikmalari yetishmasligi asosiy muommo sifatida qaralgan. Shuningdek, talabalar ertangi rahbar-xodim va ertangi oilaning a'zosi sifatida potensial nuqta-i nazaridan ularaga ushbu harakatlarni o'rgatish orqali butun bir tashkilot xodimlari hamda oilada o'sayotgan farzand tarbiyasida xavflardan muhofazalash bo'yicha asosiy dominant sifatida qaraladi.*

***Kalit so'zlar.** Favqulodda vaziyat, bilim, ko'nikma, to'g'ri harakatlanish, qaror qabul qilish, boshqarish texnologiyasi, pedagogik jarayon, rivojlantirish, yondashuv.*

***Annotation:** Today, the number of natural and technogenic disasters is increasing both abroad and in our country. These events result in various degrees of injuries and fatalities among people. The main reasons for injuries and deaths are attributed to the emergence of emergency situations, lack of knowledge about protection methods, and insufficient skills for proper actions in such situations. Additionally, as future leaders and members of families, students represent a potential perspective; by teaching them these actions, we can enhance the training of organizational staff and protect children growing up in families from hazards.*

Keywords: *Emergency situation, knowledge, skills, proper actions, decision-making, management technology, pedagogical process, development, approach.*

Аннотация: *В настоящее время количество природных и техногенных катастроф увеличивается как за границей, так и в нашей стране. Эти события приводят к различным травмам и смертельным случаям среди людей. Основными причинами травм и смертей являются возникновение чрезвычайных ситуаций, недостаток знаний о методах защиты и нехватка навыков для правильных действий в таких ситуациях. Кроме того, как будущие руководители и члены семей, студенты представляют собой потенциальную точку зрения; обучая их этим действиям, мы можем улучшить подготовку сотрудников организаций и защитить детей, растущих в семьях, от опасностей.*

Ключевые слова: *Чрезвычайная ситуация, знания, навыки, правильные действия, принятие решений, технологии управления, педагогический процесс, развитие, подход*

KIRISH. Favqulodda vaziyatlarning ortib borishi global iqlim o'zgarishi, tabiiy ofatlar va inson faoliyatlari bilan bog'liq bo'lib qolmoqda. Bu jarayonlar ko'plab xavflarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, texnologik taraqqiyotni rivojlanishi yangi xavf-xatarlarni keltirib chiqarishi sabab bo'lmoqda. Bunday holatlardan muhofazalanishda ta'lim-tarbiya jarayonida tayyorgarlik muhim hisoblanadi. Pedagogik jarayonlarda talabalarni favqulodda vaziyatlardan to'g'ri harakatlanish ko'nikmasi shakllantirish eng optimal variant sifatida qaraladi. Har bir sohani rivojlantirish va uni istiqbolini belgilashda huquqiy poydevor bo'lishi zarur. Mamlakatimizda qabul qilinayotgan normativ huquqiy hujjatlarda favqulodda vaziyatlarni oldini olishda ta'lim tizimini o'rnini hamda uning ahamiyati keltirib o'tilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun [1], "Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatdagi favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida"gi [1], "Fuqaro muhofazasi to'g'risida"gi Qonunlar [1], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish tizimi

samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5066-sonli farmoni [1], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli farmoni [1], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli Qarori [1], O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini "Aholini favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga va fuqaro muhofazasi sohasida tayyorlash tartibini takomillashtirish to'g'risida"gi 754-sonli qarorlar [1] mavzuni yoritishda asosiy me'yoriy hujjatlardagi vazifalarni bajarishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Dastlab pedagogik jarayon va qanday tashkil etish bo'yicha qarashlarni tahlil qilib o'tamiz. Taniqli o'zbek olimi, pedagogika fanlari doktori S.T.Turg'unovning fikriga ko'ra pedagogik jarayon - bu shaxslararo munosabatlarda, bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatish jarayonida (tarbiyaviy munosabatlar) insonlarning shaxsiy sifatlarining shakllanishi va rivojlanishiga, xatti-harakati va dunyoqarashining o'zgarishiga, tajribasining boyishi, bilim, ko'nikma va malakalarining shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qiladigan omillar majmuini tashkil qiluvchi ta'limiy muhit hisoblanishi haqida ta'kidlab o'tgan [2. b-67].

Tadqiqotchilar V.A.Slastenin va A.I.Mishenkolaming ta'kidlashicha, pedagogik jarayon - bu ta'lim-tarbiyaviy maqsadlarga yo'naltirilgan va maxsus tashkil etilgan pedagoglar va tarbiyalanuvchilarning o'zaro ta'sir jarayonidir. Pedagoglar va tarbiyalanuvchilar subyekt sifatida pedagogik jarayonning asosiy komponentlari hisoblanadi [3, b-19].

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda professor-o'qituvchilar tomonidan bajariladigan ishlarning mazmun- mohiyati va yo'nalishiga ko'ra boshqaruvning rejalashtirish va tashkil etish funksiyalari quyidagi jarayonlarda amalga oshiriladi: pedagogik jarayonlarni rejalashtirish; sub'yektlar uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish va ularning imkoniyatlarini inobatga olgan holda vazifalar taqsimlash; sub'yektlar faoliyatini nazorat qilish, tahlil qilish va ob'yektiv baholash asosida rag'batlantirish. Shuningdek, professor-o'qituvchilar tomonidan o'quvchi- talabalar o'rtasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirish, ularning manfaatlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda faolligini ta'minlash va ta'lim

olishga qiziqishini shakllantirishda motivlashtirish funksiyasi amalga oshiriladi. Pedagogik jarayonlarda ko'zlangan natijalarga erishish uchun belgilangan maqsad va mavjud imkoniyatlarni o'quvchi-talabalar manfaati va ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirish hamda ularning faoliyatini vaziyatlarga moslashtirib borishda muvofiqlashtirish funksiyasi amalga oshiriladi [4].

Pedagogik jarayonlarda ijodiy muhitni shakllantirish sub'yektlarning erkin ishtirok etishi, mustaqil va erkin fikrlashi, o'z fikr va tashabbuslarini namoyon qilishi uchun zaruriy shart- sharoitlarni yaratilishini nazarda tutadi va bu o'z navbatida, boshqaruvning ijtimoiy-psixologik metodlaridan foydalanish zaruriyatini belgilaydi. Pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish, qo'yilgan maqsadlarga erishish va samaradorlikni ta'minlashda sub'yektlar faolligini ta'minlash, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish, nazorat qilish va ob'yektiv baholash asosida innovasion faoliyatni tashkil etish va uning natijaviyligini ta'minlash, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish funksiyalari va qo'llaniladigan metodlarning o'ziga xos jihatlarni inobatga olish zarur. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish hamda boshqarish bir maqsadga yo'naltirilgan faoliyat bo'lib, birinchisi ikkinchisini to'ldiruvchisi, ya'ni tashkil etish boshqarishga asos sifatida xizmat qiladi. Boshqaruv nazariyasida tashkil etish boshqaruvning asosiy funksiyalaridan biri hisoblanadi [6].

Boshqaruv nazariyasi asoschilaridan biri Henri Fayol (Henri Fayol) boshqaruvning beshta asosiy funksiyasida belgilab olgan.

1. **Rejalashtirish:** Maqsadlarni belgilash va ularga erishish uchun eng yaxshi yo'lni aniqlash. Bu kelajakdagi sharoitlarni prognoz qilish va strategiyalar ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.
2. **Tashkil etish:** Resurslar va vazifalarni reja asosida joylashtirish. Bu rollarni, mas'uliyatlarni aniqlash va tashkilotning tuzilishini belgilashni o'z ichiga oladi.
3. **Vazifa berish (commanding):** Xodimlarni tashkilot maqsadlariga erishish uchun yo'naltirish va motivatsiya berish. Bu muloqot, motivatsiya va boshqaruv uslublarini o'z ichiga oladi.

4. **Nazorat qilish (controlling):** Natijalarni monitoring qilish, ularni belgilangan standartlar bilan taqqoslash va zarur bo'lsa tuzatish choralari ko'rish. Bu tashkilotning maqsadlariga samarali erishayotganini ta'minlaydi.

Muvofiqlashtirish (coordinating): Ba'zan yetakchilik yoki tashkil etish ichida ko'rib chiqilsa-da, muvofiqlashtirish barcha tashkilot [5]

Favqulodda vaziyatlar yuz bergan vaziyatlarda tog'ri harakat qilish va yuz berishi mumkin bo'lgan holatlarni oldini olishga qaratilgan rejalarni o'z ichiga oladi. Favqulodda vaziyatlar jarayonida xavflarni bartaraf etishga qaratilgan qarorlarni qabul qilish tizimi hisoblanadi. Shuningdek, xavfli vaziyatlar yuz bergan holatda vaqt, kuch va vositalar hisobini olish zarur.

NATIJALAR. Yuqorida ta'kidalganidek, ilmiy tadqiqotchilarni fikridan shuni bilishimiz mumkinki, talabalar uchun favqulodda vaziyatlarda harakatlanish ko'nikmalarini rivojlantirishda quyidagi metodikani asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga olishi mumkin hisoblashimiz mumkin.

Nazariy ma'lumotlar. Favqulodda vaziyatlarning turlari, xavfsizlik choralari bilish. Talabalar nazariy ma'lumotlarni ma'ruza mashg'ulotlari, mustqail ta'lim jarayonlari va maxsus tashkil etilgan ta'lim jarayonlarida xavflar va avariylar haqida tushunchaga ega bo'lishadi.

Amaliy qo'llanmalar. Mavzuga oid video darslar va qo'llanmalar. Ta'lim jarayonida video darsliklar orqali amaliy mashg'ulotlarda bajarilishi lozim bo'lgan harakatlar bo'yicha nazariy tushunchalarga ega bo'lishadi. Qo'llanmalar (yo'riqnomalar) xavflardan muhofazalanish tartiblari va xabflarni oldini olish bo'yicha chora-tadbirlar bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga oladi

Amaliy mashg'ulotlar jarayonida:

Simulyatsiyalar. Realistik vaziyatlarni yaratish orqali talabalarni tajriba orttirishga undash. Amaliy mashg'ulotlar jarayonida haqiqiy vaziyalarga yaqin holda amalga oshiriladi. Bunda har qanday vaziyat xavf manbaiga yaqin holda ishlab chiqiladi. Masalan, zilzilani sodir bo'lishi, yong'in sodir bo'lishi, jaroxat olishlar va boshqa holarlarni sun'iy yartaish orqali o'rgatib boriladi.

O'yinlar va rolli o'yinlar: Turli vaziyatlarni o'z ichiga olgan o'yinlar orqali ko'nikmalarni rivojlantirish. Ushbu jarayon o'quv auditoriya va va undan tashqari holatlarda o'tkaziladi. Bunda ta'lim jarayoni subyekti nazorati ostida o'tkaziladi.

Bunda pedagog tomonidan harakatlar va undagi kamchiliklar qayd etib boradi, so'ngra xatolarni tuzatish bo'yicha tavsiyalar berib boriladi.

Muloqot hamda guruh bo'lib ishlash ko'nikmasi:

Muloqot jarayonida talabalar o'rtasida fikr almashish va tajriba ortirish baham ko'riladi. Chunonchi tajribali talabalar ya'ni oldin biron-bir favqulodda vaziyatlarda ishtirok etgan (yong'inlarni bartaraf etish, transport tizimida avariyalarda jaroxat olganlarga birinchi yordam ko'rsatgan va bosh).

MUNOZARA. Tomas Druf favqulodda vaziyatlar va ofatlar sotsiologiyasi sohasidagi tadqiqotlari bilan mashhur [6]. U 1960-yillardan boshlab favqulodda holatlarda insonlar va iqtisodiyot obektlari xodimlarini qanday harakat qilishi, odamlarning bunday vaziyatlarga javoblari va favqulodda vaziyatlar vaqtida ijtimoiy tuzilmalarni harakati kabi savollarga javob izlagan. Drufning tadqiqotlarida quyidagi asosiy ilmiy izlanishlarni qamrab olinganligini ko'rishimiz mumkin bo'ladi:

1. **Favqulodda vaziyatlarda korxonalar va tashkilotlarni faoliyati:** U tashkilotlarni qanday qilib tabiiy ofatlar, texnogen halokatlar va boshqa favqulodda vaziyatlarga moslashishini o'rgangan. Uning tadqiqotlari korxonalar va tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlikni, resurslar taqsimotini hamda qaror qabul qilish jarayonlariga qaratilgan.

2. **Favqulodda vaziyatlarda insonlarning psixologik va ijtimoiy javobgarliklari:** Druf odamlar favqulodda vaziyatlarga qanday javob beradi, ularning xatti-harakatlari qanday o'zgaradi va ularning ofatlarga bo'lgan ijtimoiy munosabati qanday bo'lishini o'rgangan. U ijtimoiy so'rovnomalar orqali jamiyatdagi ehtiyojlar, qo'rquv va faoliyatlarning ijtimoiy oqibatlarini tahlil qilib o'rgangan.

3. **Tartib va intizom:** Druf odamlar favqulodda vaziyatlar paytida ko'pincha "vahima (panika)"ga tushmaydi, balki aksincha, ko'proq tuzilgan va hamkorlikdagi harakatlarni ishlab chiqqan. Tomas Druf tartib va intizomni saqlash muhimligini ta'kidlagan. Chunki, favqulodda vaziyatlar chog'ida bir-biriga to'sqinlik qilmagan holda harakat qilish orqali xavf manбайдan qisqa vaqt ichida tark etishga erishilishini izohlab o'tgan.

4. **Axborot almashinuvi va boshqaruv:** Tomas Druf yirik turdagi ofatlar paytida axborot almashinuvi qanday amalga oshirilishi va ma'lumotning to'g'ri tarzda tarqatilishi muhimligini o'rgangan. Favqulodda vaziyatlarda boshqaruv turg'unligi va axborotni ishonchli bo'lishi samarali boshqarishni hamda ijtimoiy barqarorlikni saqlash uchun muhim ekanligini ko'rsatib o'tgan.

Tomas Drufning ishlari favqulodda holatlar va ofatlar sotsiologiyasini chuqur tushunishga yordam bergan hamda bu sohadagi tadqiqotlar uchun asosiy nazariy manbalardan biri bo'lib hisoblanib kelmoqda.

Ye. A. Mersiyanov talabalarda favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat qilish ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha o'quv jarayonini takomillashtirishga qaratilgan tadqiqotlar bilan tanilgan [6]. U ta'lim jarayonida talabalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish, nazariy bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishga qaratilgan metodologiyalarni ishlab chiqqan.

Mersiyanovning xavfli vaziyatlarda ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha quyidagi asosiy izlanishlarini ko'rishimiz mumkin:

birinchi, Tahlil va modellashtirish: Mersiyanov ta'lim jarayonida talabalarni real hayotda duch kelishi mumkin bo'lgan favqulodda vaziyatlarni modellashtirish orqali o'rgatishga urg'u beradi. Bunday modellashtirish orqali talabalar amaliyotda zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

ikkinchi, Faol ta'lim usullari: Mersiyanov talabalarni favqulodda vaziyatlarda faol harakat qilishga tayyorlash uchun interaktiv usullar, jumladan simulyatsiyalar, rol o'yinlari va real hayotiy mashqlarni qo'llashni tavsiya qiladi. Bu usullar favqulodda vaziyatlarda tezkor va samarali qarorlar qabul qilish va boshqarishga yordam beradi.

uchinchi, Mulohaza va baholash: Mersiyanovning yondashuvida talabalar o'quv jarayonida o'z tajribalarini mulohaza qilib, ularni tahlil qilishlari lozim bo'ladi. Bu ularga o'z xatolaridan saboq olish va ularni kelgusidagi harakatlarida inobatga olish imkoniyatini beradi.

to'rtinchi, Ta'lim jarayoniga integratsiya: Mersiyanov ta'lim jarayonida favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlikni nafaqat alohida mashg'ulotlarda, balki barcha o'quv fanlarini amaliy mashg'ulotlariga integratsiya qilishni muhim deb

biladi. Bu talabalarning favqulodda vaziyatlarda turli sohalardagi bilimlarini mos ravishda qo'llay olishlarini ta'minlaydi. Bunda talabalar amaliy mashg'ulot bajarishni boshlashdan oldin shu mavzular bilan bog'liq xavflar va ulardan muhofazalanishni o'rnanib olishadi.

Ye.A.Mersiyanov ta'lim jarayonida favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan metodologiyalarni ishlab chiqqan hamda ishlab chiqarish bilan bog'liq yo'nalish talabalarini xavflardan muhofazalanish ko'nikmalarini rivojlantirgandir. Shuningdek, uning tadqiqoti talabalarni real hayotdagi holatlarga tayyorlash va ularga amaliyotda samarali bo'lishi mumkin bo'lgan ekstremal vaziyatlarda to'g'ri harakatlanish ko'nikmalarni berishga qaratilgandir.

Rus olimlari I.S.Zimina, O.A. Deminseva, M.N. Gavrilova va O.V. Polozovalarning ilmiy izlanishida talabalarda xavfli vaziyatlarda xavfsizlik ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Tadqiqotchining ilmiy izlanishining asosiy maqsadi — talabalarni turli favqulodda holatlar va xavfli vaziyatlarda xavfsiz hamda samarali harakat qilishga tayyorlashdir [8]. Bu tadqiqotchi talabalarni xavfli vaziyatlarda xavfsiz xulq-atvor ko'nikmalari bilan ta'minlashga qaratilgan. Unda xavfsizlik madaniyati, psixologik va amaliy tayyorgarlik, interaktiv va hamkorlikdagi ta'lim usullari kabi muhim jihatlar ko'rib chiqilgan. Talabalarning xavfli vaziyatlarda to'g'ri va samarali harakat qilishga tayyor bo'lishlari uchun tizimli va kompleks yondashuv taklif qilingan.

Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, qaror qabul qilish odatda xavf va noaniqlik sharoitida cheklangan ratsionallik asosida amalga oshiriladi. Shuningdek, insonlarning psixologik xatti-harakatlari qaror qabul qilish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Shunday qilib, favqulodda holatlardan muhofazalanish bo'yicha to'g'ri qaror qabul qilishda psixologik xatti-harakatlari nazariyasiga asoslangan mavjud yondashuvlarda ko'rib chiqiladi.

Jahon ilm-fanida falokatlarni o'rganish hamda undan himoyalanih bo'yicha oliy ta'lim sohasida favqulodda boshqarish (emergency managment), ya'ni "insonlarning xavf-xatar, xavfli vaziyatlar va ular bilan bog'liq voqealarni shaxslarni hatti-harakatiga o'zaro ta'sir qilishi hamda ushbu vaziyatlardan muhofazalanishni o'rganish" muhimligini ta'kidlab o'tmoqdalar [9]. Ushbu soha

bo'yicha quyidagi argumentlar bilan asoslanmoqda. Favqulodda vaziyatlarni boshqarishni o'rganish shu qadar murakkabki, bu mavzular bilan bog'liq bilimlarni rivojlantirish bilan birga to'g'ri harakatlanish hamda qaror qabul qilishni rivojlantirishni talab qiladi.

XULOSALAR. Ushbu metodika talabalarni faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki amaliy tajribalar bilan ham ta'minlaydi, bu esa ularning favqulodda vaziyatlarda harakatlanish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar o'zaro tajribalarini baham ko'rish va bir-biridan o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Yuqoridagi xorij va mamlakatimiz tadqiqotchilarini ilmiy tadqiq qilish mobaynida favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat qilish ko'nikmasini rivojlantirishda bevosita ta'lim jarayonini o'rni beqiyos degan xulosaga kelindi. Shuningdek, pedagogik jarayonlarni tashkil etishda natijasida subyek va obyektlar o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirishga erishildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy qonunchilik bazasi. www.lex.uz
2. Mamadboev, S.B. (2023). Talabalarni favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakatlanish ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonlarini tashkil etish va boshqarish texnologiyasi. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(21), 18–22. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1775>
3. S.T.Turg'unov, L.A.Maqsudova, H.M.Tojiboyeva, G.M.Nazirova, M.A.Umaraliyeva. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, sifat va samaradorligini oshirish texnologiyalari. Toshkent-2014. ISBN - 978-9943-4491-9-0. B-67-68
4. Слестсыин В.А, Мищенко А.И. Целостный педагогический процесс ш объект профессиональной деятельности учителя. Москва, 1997. - Б.19
5. Zaxarov Denis Viktorovich PRINSIPY MENEDJMENTA PO A. FAYOLYu // Dostijeniya nauki i obrazovaniya. 2020. №18 (72). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/printsipy-menedzhmenta-po-a-fayolyu> (data obrashcheniya: 11.06.2023)
6. B.M. Aripov Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies Hosted online from Paris, France. 2023 ISSN: 2835-3730. B,191-195

7. Drabek, T. E. Sociology, Disasters and Emergency Management: History, Contributions, and Future Agenda , USA.2005. Emeritus Department of Sociology and Criminology University of Denver Denver, Colorado 80208-2948
8. Jessica Jensen, "Emergency Manegment Theory: Unrecognized, Underused, and Underdeveloped," in Integrating Emergency Management Studies into Higher Education: Ideas, programs, and strategies, ed. (Fairfax, public entity Risk Institute, 2010), 8.
9. David Alexander "Natural Disasters: A Framework for Teaching and Research," Disaster 15. No. 3 (2011): 209-226

SALOMATLIK PEDAGOGNING JAMIYATDAGI FAOL, IJODIY VA TO'LAQONLI HAYOTI UCHUN ZARUR OMILLARDAN BIRIDIR

Kamolova Azimaxon Odiljon qizi

Namangan Davlat pedagogika instituti

Pedagogika va psixologiya fanlarini

o'qitish metodikasi kafedrasini o'qituvchisi (mustaqil izlanuvchisi)

azimjonodilovich5656@gmail.com

Annotatsiya: *Salomatlik madaniyati maqomiga ega bo'lgan pedagoglar, o'z bilimlarini doimiy ravishda oshirib boradilar va salomatlik pasportidagi ma'lumotlarga muvofiq uning dinamikasini qat'iy nazorat qiladilar. Pedagoglar turli yoshdagi talabalar uchun salomatlik madaniyatini rivojlantirish texnologiyasining elementlarini mustaqil ravishda ishlab chiqadilar va o'quv amaliyotida ularning ishlanmalarini muvaffaqiyatli sinab ko'radilar. Ular kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyatni anglagan holda, barcha sub'ektlarning salomatligini mustahkamlash maqsadida ta'lim-tarbiya jarayoniga salomatlikni saqlaydigan qonunlar majmuini joriy etish unga qat'iy rioya etish tamoyillarini amalga oshirish usul va vositalari bilan qurolanadilar.*

Kalit so'zlar: *salomatlik, kontsepsiya, ta'lim-tarbiya, kassalik, ijtimoiy, xarakter, pedagog, qobilyatlar, individual xususiyatlar, texnologiya, mehnat faoliyati, atrof-muhit, ijtimoiy salomatlik.*

Аннотация: Педагоги, имеющие статус культуры здоровья, постоянно совершенствуют свои знания и строго контролируют ее динамику в соответствии с данными паспорта здоровья. Педагоги самостоятельно разрабатывают элементы технологии развития культуры здоровья учащихся разных возрастов и успешно апробируют свои разработки в образовательной практике. Они, осознавая ответственность перед будущими поколениями, вооружаются методами и средствами внедрения в учебно-воспитательный процесс комплекса здоровьесберегающих законов с целью укрепления здоровья всех субъектов и реализации принципов его строгого соблюдения.

Ключевые слова: Здоровье, понятие, воспитание, касса, социальное, характер, педагог, способности, индивидуальные особенности, технология, трудовая деятельность, окружающая среда, социальное здоровье.

Annotation: Educators who have the status of a health culture, constantly increase their knowledge and strictly control its dynamics in accordance with the information in the health passport. Educators independently develop elements of the technology for the development of a culture of Health for students of different ages and successfully test their developments in educational practice. They are built with methods and means of implementing the principles of strict adherence to it, introducing a set of laws that preserve health into the educational process in order to strengthen the health of all subjects, realizing the responsibility to future generations.

Keywords: Health, concept, Education, cash register, social, character, educator, abilities, individual characteristics, technology, labor activity, environment, social health.

Kirish. Hozirgi vaqtda tan olishimiz kerakki, salomatlik tushunchasining umumiy qabul qilingan talqini yo'q, garchi salomatlikning ayrim jihatlariga bag'ishlangan adabiyotlarda turli xil uslubiy yondashuvlar va mezonlarga asoslangan ushbu toifaning bir qator ta'riflari mavjud. Salomatlik kontseptsiyasining mohiyatiga qarashlarning xilma-xilligi va yagona, kelishilgan fikrni ishlab chiqishga urinishlarning muvaffaqiyatsizligi, asosan, salomatlik juda

murakkab hodisa ekanligi bilan izohlanadi, uning xarakterli va muhim tomonlarini aniqlash qiyin. qisqa va aniq ifoda eting.

"Salomatlik" tushunchasini mazmun mahiyatini izohlashda ajralmas mezon sifatida to'liq faol mehnat va ijtimoiy faoliyat imkoniyatini yarata olish jarayonlaridir. Kasallik nafaqat to'sqinlik qiladi, balki ko'pincha odamni bu imkoniyatdan sezilarli darajada cheklaydi yoki butunlay mahrum qiladi. Sog'lom holatdan kasallikka o'tishni insonning ijtimoiy va ishlab chiqarish muhitidagi o'zgarishlarga, atrof-muhit sharoitlariga moslashish qobiliyatini bosqichma-bosqich kamaytirish jarayoni deb hisoblash mumkin. Tananing holati (uning sog'lig'i yoki kasalligi) atrof - muhit bilan o'zaro ta'sir natijasidir, ya'ni. organizmning atrof-muhit sharoitlariga moslashishi yoki moslashmasligi natijasi namoyon bo'ladi. [1],[2]

Adabiyotlar tahlili

Shunga asoslanib, bir qator mualliflar birinchi navbatda sog'liqni saqlash tushunchasining ijtimoiy tarkibiy qismining ahamiyatiga e'tibor qaratmoqdalar. Shunday qilib, P. Lisitsinning ta'kidlashicha, sog'liq nafaqat tanadagi buzilishlarning yo'qligi, patologik shikastlanishlar, buzilishlar, nosozliklar, alomatlar, kasallik sindromlarining yo'qligi, balki bundan ham ko'proq narsa - insonning o'z funktsiyalarini, birinchi navbatda, mehnat axloqiy funktsiyalarini erkin bajarishi uchun shart- sharoitlar majmuidir [3]

N. V. Ponkratyeva, V. F. Popov, va V. Shilenkolar, shuningdek, salomatlik insonning jamiyatdagi faol, ijodiy va to'laqonli hayoti uchun zarur va muhim shartlardan biri bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, ular sog'liq-bu insonning deyarli barcha ehtiyojlarini qondirish darajasi mahorat darajasiga bog'liq bo'lgan foyda yoki manba ekanligini ta'kidlashadi. Salomatlikning sifat xususiyatlari ko'p jihatdan inson hayotining qiyofasi va uslubini belgilaydi: ijtimoiy, iqtisodiy va mehnat faolligi darajasi, odamlarning migratsiya harakatchanligi darajasi, ularni madaniyat, fan, san'at, texnika va texnologiyalarning zamonaviy yutuqlari bilan tanishtirish, bo'sh vaqt va dam olishning tabiati va usullari. Shu bilan birga, teskari bog'liqlik bu erda ham namoyon bo'ladi: insonning turmush tarzi, kundalik hayotdagi faoliyatining darajasi va tabiati, ayniqsa mehnat faoliyati, asosan uning

sog'lig'i holatini belgilaydi. Bunday o'zaro bog'liqlik sog'liqning oldini olish uchun muhim imkoniyatlarni ochib beradi [4]

Shu bilan birga. A. G. Xripkova va D. V. Kolesovning so'zlariga ko'ra, sog'liq tushunchasining quyidagi ta'rifi eng to'liqdir: sog'liq - bu insonning jismoniy va ma'naviy fazilatlarini va xususiyatlarining to'plami, bu uning uzoq umr ko'rishining asosi va uning ijodiy rejalarini amalga oshirish uchun zarur shart, umumiy manfaat uchun yuqori samarali mehnat, kuchli do'stona oilani yaratish, bolalarni tug'ilishi va tarbiyasi [5]

Yuqorida aytib o'tganimizdek, aksariyat zamonaviy olimlar salomatlikni insonning optimal fiziologik, aqliy va ijtimoiy faoliyat qobiliyati sifatida baholanadi. Ammo amalda salomatlik hali ham kasallikning mavjudligi yoki yo'qligi bilan etirof etiladi. Ushbu yondashuvlarni qo'llash bilan, kasallik hali mavjud bo'lmagan, ammo tananing umumiy imkoniyatlari allaqachon pasaygan va funktsional va biokimyoviy darajada hali aniqlanmagan o'zgarishlar mavjud bo'lgan holatni kasallik deb ataladigan jarayonlardan biri deb ko'rib chiqiladi. Bu "Salomatlik" holati deb ataladigan sog'liq va kasallik o'rtasidagi "o'tish davri" holatidir. "Salomatlik" holati nafaqat o'ziga xos psixofiziologik maqomda bo'lgan odamlarga xosdir. Bunga muntazam ravishda spirtli ichimliklarni iste'mol qiladigan, ko'pchilik chekadigan va umuman gigiyenik turmush tarzini olib boradigan shaxslar kiradi. "Salomatlik" holatida odamlar yillar davomida va hatto butun hayotlarida bo'lishlari mumkin [6] Ularga qimmat tekshiruvlar va dori-darmonlar kerak emas, vazifa ularni davolash emas, balki sog'lig'ini saqlash va mustahkamlashdir.

Tadqiqot metodologiyasi

Inson salomatligini baholashda "Salomatlik" holati tushunchasi aslida ming yildan ko'proq vaqt oldin taniqli shifokor va faylasuf Abu Ali Ibn Sino (Avitsenna) tomonidan ilgari surilgan qadimiy tibbiyot qonunlariga asoslanadi. U sog'liqni saqlashning oltita bahosini aniqladi:

- Tana, chegaraga qadar sog'lom,
- Tana, sog'lom, lekin chegaraga emas.
- Tana, sog'lom emas, lekin kasal ham emas.
- Salomatlikni osongina sezadigan tana.
- Tana kasal, ammo chegaraga qadar emas.

- Tana cheklangan darajada kasal".

Sog'liqni saqlash sharoitlarini baholashning ushbu shkalasidan ko'rinib turibdiki, ulardan faqat ikkitasi kasallikka tegishli. Qadimgi shifokorlar sog'liqning xilma-xilligini tananing dinamik holati sifatida zamonaviy shifokorlarga qaraganda yaxshiroq tushunishgan [2] Ko'pgina qadimiy tibbiy risolalar asosan kasalliklarni davolashga emas, balki sog'liqni saqlash usullariga bag'ishlanganligi bejiz emas. Uchinchi holatga Avitsenna shkalasining uchinchi va to'rtinchi holatlari kiradi. Biroq, uchinchi holatning mavjudligini va uni sog'liqqa o'zgartirishning muhimligini ta'kidlash yetarli emas. Ushbu muhim maqsadga erishish uchun vositalar kerak, vositalar aniq, juda uzoq vaqtdan beri ma'lum, ammo ular umuman yetarli darajada ishlatilmaydi.

Tahlil va natijalar

Bo'lajak o'qituvchining sog'liqni saqlash madaniyatining tuzilishi insonning hayot shakllariga, inson hayotining qadriyatlariga yo'naltirilgan pedagogik muammolarni hal qilishga motivatsion-qiymat munosabatini ta'kidlashni o'z ichiga oladi. Va E. N. Shiyanov ta'kidlaganidek, voqelikka qiymat yondashuvisiz na faoliyat, na inson hayotining o'zi faol ijtimoiy mavjudot sifatida mumkin emas (160).

Sog'liqni saqlash madaniyatining tarkibiy qismlari:

Kelajakdagi o'qituvchi tomonidan sog'liqni saqlash madaniyatining mohiyatini anglashda, shaxsning psixofizik va ijtimoiy salomatligi bilan bog'liq pedagogik faoliyat sohasidagi bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni qadrlashda namoyon bo'ladigan kognitiv-motivatsion komponent; salomatlikni saqlash va mustahkamlashga bo'lgan ehtiyojni shakllantirishni, ijobiy his-tuyg'ular fonida shaxsning o'zini o'zi rivojlanishini belgilaydigan hissiy komponent; bo'lajak o'qituvchi shaxsining turmush tarzini psixologizatsiya qilishni o'z ichiga olgan konativ-ixtiyoriy komponent; o'qituvchining sog'lig'i va kasbiy mahoratining maqbul darajasiga erishish yo'lidagi qiyinchiliklarni engishga qaratilgan ixtiyoriy shaxsiy fazilatlarining namoyon bo'lishi.

Tadqiqot vazifalar mantig'ida amalga oshirildi. Biz shaxs salomatligi madaniyatining mezonlari va ko'rsatkichlarini aniqladik, ularning mazmuni inson salomatligi va madaniyatini umuminsoniy qadriyatlar sifatida qanchalik anglashi

bilan bog'liq; shaxsning tashqi dunyo va odamlar bilan aloqalarining umumiyliqi qanchalik namoyon bo'ladi; uning samarali va irodaviy fazilatlari qanchalik yaxshi. Biz sog'liqni saqlash madaniyatining mavjudligini kognitiv, motivatsion, emomilliy, kommunikativ-faoliyat, ixtiyoriy kabi mezonlarga asoslanib baholaymiz. Ularning ko'rsatkichlari kelajakdagi o'qituvchining sog'liqni saqlash madaniyatining asosini tashkil etuvchi qiymat yo'nalishlari va shaxsiy fazilatlari edi

Xulosa

Sog'liqni saqlash madaniyati yuqori darajada rivojlangan talabalar sog'liqqa ongli ehtiyoj sezadi, o'z sog'lig'iga va boshqalarning sog'lig'iga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish ustuvor hayotiy qadriyat sifatida tavsiflanadi, shuning uchun ular sog'lig'ini baholashning bir qator zamonaviy usullarini o'zlashtiradilar. Salomatlik madaniyati maqomiga ega bo'lib, o'z bilimlarini doimiy ravishda oshirib boradilar va salomatlik pasportidagi ma'lumotlarga muvofiq uning dinamikasini qat'iy nazorat qiladilar. Talabalar turli yoshdagi talabalar uchun salomatlik madaniyatini rivojlantirish texnologiyasining elementlarini mustaqil ravishda ishlab chiqadilar va o'quv amaliyotida ularning ishlanmalarini muvaffaqiyatli sinab ko'radilar. Ular kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyatni anglagan holda, barcha sub'ektlarning salomatligini mustahkamlash maqsadida ta'lim-tarbiya jarayoniga salomatlikni saqlaydigan qonunlar majmuini joriy etish unga qat'iy rioya etish tamoyillarini amalga oshiradilar. Talabalar salomatlik madaniyati masalalariga bag'ishlangan nazariy va amaliy materiallarni puxta tahlil qila oladilar, chunki bu ularning kelajakdagi talabalarning sog'lig'ini baholash va shakllantirish qobiliyatini kengaytirishiga amaliy yordam beradi. Talabalar o'z-o'zini nazorat qilish va tashkilotchilikni, nizolarsiz muloqotni, ular targ'ib qilishga va boshqalarga o'rnak bo'lishga tayyor bo'lgan salomatlik madaniyatini shakllantirish haqida fikr yurita olish qobiliyatini nazarda tutadigan salomatlikni saqlaydigan xatti-harakatlar bilan ajralib turadi. Salomatlikni shakllantirishga bo'lgan intilishlar eng yuqori ma'noga ega bo'lib, pragmatik foydadan farqli o'laroq, sog'liqni saqlash faoliyatining axloqiy mazmuniga o'z etiborini qaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Баевский Р.М., Берсенева А.П. Оценка адаптационных возможно-стей организма и риск развития заболеваний. - М.; Медицина, 1997. - 236с.
2. Баевский Р.М., Берсенева А.П., Максимов А.Л. Валеология и проблема самоконтроля здоровья в экологии человека: Уч. метод. пособие. В 2-х частях. Ч.1.: Магадан: СВНЦ ДВО РАН, 1996. - 55с.
3. Лисицын Ю.П. Слово о здоровье. - М.: Сов.Россия, 1986. - 192с.
4. Понкратьева Н.В. и др. Здоровье - социальная ценность : вопросы и ответы / Н.В.Пократьева, В.Ф.Попов, Ю.В.Шиленко. - М.: Мысль, 1989. - 236с
5. Хрипкова А.Г., Колесов Д.В. Гигиена и здоровье школьника. - М.: Просвещение, 1988. - 191с.
6. Понкратьева Н.В. и др. Здоровье - социальная ценность : вопросы и ответы / Н.В.Пократьева, В.Ф.Попов, Ю.В.Шиленко. - М.: Мысль, 1989. - 236с.
7. Kamolova, A., & Ergasheva, G. S. Q. (2022). Yosh avlodni tarbiyalashda xalq pedagogikasini manbalarining o'rganishning o'rganishning ilmiy-nazariy asoslari. *Science and Education*, 3(12), 590-592.
8. Kamolova, A. O. Q., & Husaynova, S. I. (2023). O'smirlar o'rtasida axloqsizlikni oldini olishda pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari. *Science and Education*, 4(2), 969-972.
9. Nishonova, M. Y., & Kamolova, A. O. (2021). O'SMIRLARGA HUQUQIY BILIM BERISHDA KEYS STADI TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH. *Экономика и социум*, (8 (87)), 42-45.
10. Nishonova, M. Y., & Kamolova, A. O. (2021). USING CASE STADE TECHNOLOGY IN LEGAL EDUCATION FOR TEENAGERS. *Экономика и социум*, (8), 42-45.
11. Kamolova, A. O. Q. (2023). Pedagoglik kasbi boshqa hamma kasblarning roydevoridir. *Science and Education*, 4(5), 988-992.
12. кизи Камолова, А. О. (2024). ИСЛОМ ДИНИ ТАЪЛИМОТИДА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ МАСАЛАЛАРИНИНГ ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТДАГИ АМАЛИ АХАМИЯТИ. *Results of National Scientific Research International Journal*, 3(1), 201-207.

13. qizi Kamolova, A. O. (2023). SINFDAN TASHQARI SPORT MASHG 'ULOTLARI ORQALI O 'QUVCHILARDA MILLIY G 'URUR, QADRYATLAR, UMUM INSONIY XIS TUYG 'ULARNI RIVOJLANTIRISH. *Results of National Scientific Research International Journal*, 2(8), 60-66.
14. qizi Kamolova, A. O. (2023). SINFDAN TASHQARI SPORT MASHG 'ULOTLARI ORQALI O 'QUVCHILARDA MILLIY G 'URUR, QADRYATLAR, UMUM INSONIY XIS TUYG 'ULARNI RIVOJLANTIRISH. *Results of National Scientific Research International Journal*, 2(8), 60-66.
15. Камалова, А. (2021). THE IMPORTANCE OF USING GAME TECHNOLOGY IN THE PROCESS OF EDUCATION. *Экономика и социум*, (3-2), 12-14.
16. кизи Ахмедова, Д. С., & кизи Камолова, А. О. (2022). ЎСМИРЛАРДА МЕЪЁРДАН ХУЛҚИЙ ОҒИШ ХОЛАТЛАРИНИ КОРРЕКЦИЯЛАШ ЖАРАЁНЛАРИДА ХУҚУҚИЙ САВОДХОНЛИКНИНГ АХАМИЯТИ. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(3), 413-416.

BO`LAJAK O`QITUVCHILARDA MUZEY PEDAGOGIKASI ORQALI VATANPARVARLIKNI RIVOJLANTIRISH

Dadaboyev Suhrob Mansurjonovich,

Namangan davlat pedagogika instituti

"Pedagogika va psixologiya" kafedراسi o`qituvchisi

E-mail: dadaboyevsuhrob89@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bo`lajak o`qituvchilarda vataparvarlikni muzey pedagogikasi orqali rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega bo`lgan kompetansiyalar haqida so`z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Muzey, Muzeу pedagogikasi, Vatanparvarlik, Tarixiy ma'lumot, Ko'rgazmalar, Ijodiy loyihalar, madaniyat va san'at*

Аннотация. *В этой статье рассматриваются компетенции, которые имеют решающее значение для развития патриотизма у будущих учителей с помощью музейной педагогики.*

Ключевые слова: музей, Музейная педагогика, патриотизм, историческая информация, выставки, творческие проекты, Культура и искусство

Annotation. *This article talks about competencies in future teachers that are important for the development of patriarchy through museum pedagogy.*

Keywords: *Museum, Museum pedagogy, patriotism, historical information, exhibitions, creative projects, Culture and art*

Bugungi kunda ta'lim yoki ijtimoiy-madaniy hordiq chiqarish faoliyatini muzey vositalarisiz tasavvur qilish qiyin, shuning uchun muzeyning ijtimoiy-madaniy, ma'rifiy faoliyatini biladigan malakali mutaxassissiz bu sohani chuqur o'rganish va undan unumli foydalanish mushkul. Ta'kidlash joizki, ushbu murakkab vazifa o'quvchilarni muzey materiallari asosida o'qitish va tarbiyalash, shuningdek, ularning nazariy tushunchalarini boyitish orqali muzey muhiti va o'quv muassasasida pedagogik muammolarni hal qilishga qodir o'qituvchilarni tayyorlashni ta'minlaydigan yangi pedagogik yo'nalish, ya'ni muzey pedagogikasi doirasida muvaffaqiyatli hal etilmoqda.

Ilmiy muassasalardan farqli o'laroq, muzeylar jamiyatning yanada keng doirasi uchun ochiqdir. Shaxsning madaniy rivojlanishi va ijtimoiylashuviga ko'maklashuvchi eng muhim ijtimoiy institut muzeydir. O'ziga xosligi tufayli muzey madaniy muassasa sifatida qudratli salohiyatga ega, bu ayniqsa, yosh avlodning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Muzeyning o'quv faoliyati turli davrlardagi ma'naviy-moddiy madaniyat yodgorliklarida to'plangan ijtimoiy tajribani saqlab qolish va keyingi avlodga yetkazishga asoslanadi.

Bugungi kunda yurtimizda yangi taraqqiyot bosqichi iqtisodiy va siyosiy hayotning barcha jabhalarida bo'lganidek madaniy sohada, shu jumladan, boy o'tmish merosimizni o'rganish, saqlash hamda uni keng xalq ommasiga targ'ib etish borasida ham tub burilish yasadi. O'zbekiston Respublikasining "Muzeylar to'g'risida"gi Qonuni [1], 1998-yil 12-yanvarda "Muzeylar faoliyatini tubdan yaxshilash va takomillashtirish to'g'risida"gi Farmoni [2], O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 5-martda qabul qilingan "Muzeylar faoliyatini tubdan qo'llab-quvvatlash masalalari to'g'risida" [3], 2014-yil 11-iyuldagi "Davlat

muzeylarining bolalar va ularning ota-onalariga ochiqqligini ta'minlash choratadbirlari to'g'risida" [4] Qarorlari qabul qilingan va bu orqali muzeylarning jamiyat hayotidagi roli, insonlar va tabiat, insonlar va tarix o'rtasidagi mustahkam bog'liqlikni ko'rsatib beruvchi voqelikka aylandi.

Muzey pedagogikasi pedagoglar uchun yangi vosita emas. Biroq, bu atamaning o'zi haqida juda kam odam biladi va amalda bu atama bilan tanish bo'lganlar kamroq.

Dastlab "**Muzey pedagogikasi**" atamasini birinchi bo'lib G.Froydentalning "Muzey - xalq ta'limi - maktab" (1931) kitobida qo'llagan bo'lib, unda muallif dastlab muzey va maktab o'rtasidagi farqning mohiyatini va ularning imkoniyatlari chegaralarini aniqlab olish kerakligini va shundan keyingina birgalikdagi ishlarni rejalashtirish zarurligini ta'kidlagan. Shuningdek maktab o'quvchilari bilan ishlash uslubi, shu jumladan, talabalarni muzeyga tashrif buyurishga tayyorlash, keyin olingan bilim va taassurotlarni mustaxkamlash tasvirlangan[5].

Muzey pedagogikasi ko'p shakllarga ega bo'lishi uni ba'zi o'qituvchilar uchun imkonsiz qilib qo'yishi mumkin. Bundan tashqari, muzey pedagogikasini mazmunli, yagona ta'lim doirasidan tashqarida ko'rish mumkin. Muzey pedagogikasi barcha fuqarolarga qaratilgan bo'lib, yoshi va darajasining tarkibiy tartibiga ega emas. Uning maqsadi - jamoatchilik fikrini o'zgartirish yoki vaqt o'tishi bilan yo'qolgan ma'lumotlarni qayta tiklash uchun jamoatchilikni muayyan mavzularda o'qitish. Ushbu loyiha turli muzeylar va tarixiy joylar orqali bolalar va o'smirlarga jamiyat tarixidagi vatanparvarlik va idealizm haqida o'rgatish uchun maktablarga muzey pedagogikasini olib boradi.

Talabalarda vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirishning asosiy vositasi ularni imkon qadar kengroq tarbiyalash, madaniy merosi bilan faxrlanishdir. Madaniy meros bilan tanishish mumkin bo'lgan joylardan biri bu muzeydir. Madaniy merosni namoyish qilish uchun muzeyning ahamiyati ko'rgazmaga qo'yilgan ob'ektlar va artefaktlarda bo'lib, unda talabalar hissiy tajriba orqali aniq tushunchaga ega bo'lishlari mumkin. Muzey, shuningdek, maktab muhitidan tashqarida o'rganish tajribasi va tarixiy ma'lumotlar manbai hisoblanadi.

Vatanparvarlik mavhum tushuncha bo'lib, u o'z vatanini sevish va undan faxrlanish tuyg'usidan kelib chiqadi. Hamma odamlar, albatta, vatanparvarlikning

turli ma'nolariga ega; ularning ta'lim va kasbi vatanparvarlik nima ekanligini hal qilishda ta'sir qiluvchi omillar bo'ladi. Qolaversa, jamiyatimiz bilan faxrlanish tuyg'usini shakllantirib, milliy taraqqiyotga katta taklif qilishimiz kerak. Vatanparvarlik tuyg'usi yuqori bo'lgan jamiyatning hayotida qulay vaziyat yuzaga keladi va jamiyat uchun eng buyuk narsalar uchun kurashishga tayyor bo'ladi. Vatanparvarlik ruhining aks ettiruvchi ko'rsatkichi jamiyatning mamlakat o'zligini asrash va uni rivojlantirish borasidagi ongliligi bilan o'lchanadi, bu esa jamiyat farovonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, muzey xodimlari sifatida biz ushbu harakat shakliga hissa qo'shishimiz kerak

Ushbu tadqiqot maktab o'quvchilarida vatanparvarlikni rivojlantirishda dasturlashtirilgan muzey pedagogikasining samaradorligini o'lchashdan iborat. O'lchov bosqichlari dasturlashtirilgan muzey pedagogikasida ishtirok etuvchi talabalarni kuzatish orqali amalga oshiriladi.

Muzey pedagogikasi o'qituvchilar orqali vatanparvarlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonda bir qancha omillarni hisobga olish kerak:

1. **Tarixiy ma'lumotlar:** Muzeylar tarixiy voqealar, shaxslar va madaniyatlar haqida ma'lumot beradi. O'qituvchilar bu ma'lumotlarni darslarda foydalanib, o'quvchilarga o'z vatanining tarixini, an'analarini va qadriyatlarini o'rgatishlari mumkin.
2. **Ko'rgazmalar va faoliyatlar:** Muzeylarda o'tkaziladigan ko'rgazmalar, seminarlar va interaktiv faoliyatlar o'quvchilarni qiziqtiradi. O'qituvchilar ushbu tadbirlarda ishtirok etish orqali o'quvchilarda vatanparvarlik hissini kuchaytirishlari mumkin.
3. **Ijodiy loyihalar:** O'qituvchilar o'quvchilarni muzeylarga ekskursiyalarga olib borib, ularni ijodiy loyihalarda ishtirok etishga undashlari mumkin. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning o'z vatanlariga nisbatan mehrini oshiradi.
4. **Muzey pedagogikasining usullari:** O'qituvchilar muzey pedagogikasining zamonaviy usullaridan foydalanib, o'quvchilarni vatanparvarlikka o'rgatishlari mumkin. Masalan, rol o'ynash, munozara va boshqa interaktiv usullarni qo'llash.
5. **Mahalliy madaniyat va san'at:** O'zbekistonning boy madaniyati va san'atini muzeylar orqali o'rganish, o'quvchilarni vatanparvarlikka undaydi.

O'qituvchilar mahalliy san'at va madaniyatni darslarda muhokama qilib, o'quvchilarda g'urur hissini shakllantirishlari mumkin.

Umuman olganda, muzey pedagogikasi orqali o'qituvchilar o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda katta imkoniyatlarga ega. Bu jarayon orqali kelajak avlodni yurtiga, uning madaniyatiga va tarixiga hurmat bilan qarashga o'rgatish mumkin.

Muzey pedagogikasi, muzeyning o'quv jarayonida yoki mavzulariga oid ma'lumotlarni o'qitishda amal etiladigan pedagogik metodlarni tushunish, rivojlanish va qo'llashni anglatadi. Bu metodlar orqali muzeyning tajribaviy ta'lim vositalarini foydalanuvchilarga samarali tarzda taqdim etish, ularning tushunish va o'rganish qobiliyatlari ustida ishlab chiqishni ta'minlaydi.

Muzey pedagogikasi orqali vatanparvarlikni rivojlantirish esa, muzeyning vatansevarlik, milliy xizmat, mustaqillik, tarixiy qadriyatlar, milliy identifikatsiya va boshqalar kabi mavzulariga oid materiallarining o'quvchilarga o'rgatishida muhim ahamiyatga ega. Bu materiallar orqali o'quvchilarga milliy qadriyatlarini, o'zining vatanparvarlik tuyg'usi va o'ziga xos fikrlarini rivojlantirish, ularning mamlakatlarining tarixiy, madaniy va davlatiy erkinliklariga oid muxim ma'lumotlarni o'rgatish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Bo'lajak o'qituvchilar bu metodlardan foydalanish orqali o'quv jarayonlarini muhit-ekologik, mazmuni va tezlik sifatida boyitishlari mumkin, shuningdek, bu tarzda o'quvchilarni tub mamlakat mustaqilligini, ularning vatanparvarlik qobiliyatlari va milliy qadriyatlarini rivojlantirishga qaratilgan maqsadlariga to'g'ri yo'lga yo'naltirishi mumkin. Bu usul orqali o'quvchilar milliy-madaniy, ma'naviy, ruhiy va intellektual rivojlanishiga yordam berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Muzeylar to'g'risida"gi qonuni.
2. "Muzeylar faoliyatini tubdan yaxshilash va takomillashtirish to'g'risida"gi farmoni. 1998-yil 12-yanvar.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Muzeylar faoliyatini tubdan qo'llab-quvvatlash masalalari to'g'risida" qarori. 1998-yil 5-mart.

4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Davlat muzeylarining bolalar va ularning ota-onalariga ochiqqligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" qarori. 2014-yil 11-iyul.
5. Юхневич М.Ю. Я поведу тебя в музей: учеб. пособие по музейной педагогике / М.Ю.Юхневич. – М., 2001. – 223 с.
6. www.Ziyonet.uz
7. www.pedagog.uz.

BUGUNGI KUN O'QITUVCHILARIGA QO'YILADIGAN ZAMONAVIY TALABLAR

Suyunova Zubayda Ravshan qizi

Namangan davlat pedagogika instituti 3-kurs talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada O'qituvchining o'quvchi tarbiyasidagi salohiyati va bilim berishdagi mahorati ,o'qituvchining kompetentligi, kreativ va interfaol usullar orqali o'quv jarayonlarini tashkil qilish hamda dars samaradorligini yanada oshirish orqali zamonaviy o'qituvchi qiyofasini yaratish yo'llari ko'rib chiqilgan. O'qituvchi ta'lim yangiliklaridan doimo habardor bo'lishi kerakligi aytib o'tilgan.O'qituvchi kasbini sevishi o'quvchilar psixologiyasini yaxshi bilishi orqali o'quvchining darsga qiziqishini oshirishi,o'z ustida doimo izlanishda bo'lishi va o'z fanining yetuk mutaxassisi bo'lishi orqali ta'lim muassasida dars jarayonlarining sifatini oshirishga qaratilgan.O'qituvchilarga qo'yiladigan zamonaviy talabalar bugungi kun dolzarb muommasi ekanligi aytib o'tilgan.*

***Kalit so'z:**O'qituvchi, kompetentlik, kreativlik, interfaol,zamon talabi,o'quvchi psixologiyasi,bugunning dolzarb muommasi,matonatli kasb egasi.*

O'qituvchilik- inson jamiyati tarixi boshlangandan e'tiboran davom etib, shu bilan hamma vaqt jamiyat va jamoatchilik tomonidan e'tiborga loyiq e'zozlanib kelingan kasbdir.

O'qituvchilik azal-azaldan bolani o'ziga qamrab olgan u bilan doimiy muloqatda bo'ladigan o'quvchi psixologiyasini bilishi orqali bilim beradigan shaxs

bo’lgan. Avvallari o’qituvchilar o’quvchilarga oddiy- o’z faniga tegishli bilimlarni berib ularni takrorlash orqali o’quvchilar bilan ish olib borgan bo’lsalar, bugungi kun o’qituvchilariga esa bu yetarli emas o’z fanini mukammal bilsada o’quvchilarga zamon talablari orqali dars mashg’ulotlarini tashkil etishi lozimligi, dars jarayonida kreativlik, har xil metodlar, interfaol usullar orqali o’tadigan darslarini tashkil etmasalar o’quvchilarni dars jarayoniga qiziqitira olmaydilar hamada samarali natijaga ega bo’lmaydilar. Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan yurtimda zamon talablariga javob beradigan o’qituvchilarni kashf qilish yaratuvchanlik qobiliyatlarini yuzaga keltirish o’zidan yangilik yarata bilish qobiliyatini shakllantirish bir so’z bilan aytganda zamonaviy har jihatdan yutuk o’qituvchi mutaxassislarni shakllantirish bugungi kunning eng dolzarb muommaridan biri bo’lib kelmoqda. Jahon ta’lim standartlariga javob bera oladigan ta’lim muassasalarini yaratish orqali erkin fikrlaydigan o’z fikrini har joyda aytaoladigan yoshlarni shakllantirish, rivojlangan davlatlar bilan bir qatorda bellasha oladigan o’quvchi yoshlarni tarbiyalash shart ekanligi, bu ishlarni avvalo zamonaviy har jihatdan yetuk bilimli yuqori saviyali zamonaviy ta’lim yangiliklaridan habardor bo’lgan va bu yangiliklarni ta’lim jarayonida qo’llay oladigan perafissonal bilimli o’qituvchilarni shakllantirish bugunning asosiy e’tibor beriladigan muommalaridan biridir desak mubolag’a bo’lmaydi. Ayniqsa voyaga yetib kelayotgan o’quvchilar bilan juda ehtiyotkorona muloqatda bo’lish ular bilan dars jarayonlarini tashkil etish uchun ham o’qituvchidan kuchli bilimni, keng dunyoqarashni, yuqori saviyani hamda zamonaviy ta’lim jarayonlaridan habardor bo’lishni talab qiladi.

Ta’lim dargohlarida o’qitish metodikasi o’zgarmasa, ta’lim sifati ham, mazmuni ham o’zgarmaydi, -deydi O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev.[1]

Abu Ali Ibn Sinoning fikricha “O’qituvchi matonatli, sof vijdonli, rostgo’y va bolani tarbiyalash metodlarini, axloq qoidalarini yaxshi biladigan odam bo’lmog’i lozim. O’qituvchi o’quvchining butun ichki va tashqi dunyosini o’rganib aql qatlamiga kirmog’i lozim.

Binobarin, ta’lim -tarbiya tizimini va shu asosda ongini o’zgartirmasdan turib, ma’naviyatni rivojlantirib bo’lmaydi, xalqimizning ertangi kuni qanday bo’lishi farzandlarimizning bugun qanday ta’lim va tarbiya olishiga bog’liq.[2]

Bugungi kun o'qituvchilariga eng avvalo quyidagi zamonaviy talabalar quyilmoqda. O'qituvchining kompetentligi ya'ni uning ma'lumoti, ko'nikmasi, qobiliyati, va tajribasini o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, uning ma'lum bir ish turini bajarish qobiliyati tushuniladi.

Kreativlik- so'zi inglizcha "create"-so'zidan olingan bo'lib, yaratish degan ma'noni bildiradi. Kreativlik bu nooddatiy fikr yuritish, yangi g'oyalarni o'ylab topishdir. Kreativlik yangilikni ixtiro qilish, an'anaviylardan voz kechib, odatiy fikr yuritishdan tashqariga chiqishni bildiradi.

Interfaol-bu o'qituvchining informatsiyani, axboratlarni kompyuter tarmog'i orqali qabul qilish yoki uzatish usullari. O'qituvchi har qanday sharoitda muommali interfaol usulda dars o'tishga tayyor bo'lishi kerak. O'z ustida doimiy ishlash va ta'lim yangiliklaridan habardor bo'lishi hamda izlanishlari orqali o'z fanining yangi qirralarini yoritib borishi lozim.

Avvalgi vaqt o'qituvchilaridan oliy ma'lumotli, tajribali qobiliyatli, malakali bo'lishi talab etilgan bo'lsa, bugungi kun o'qituvchilaridan nafaqat ma'lumot, qobiliyat, malaka tajriba bilan bir qatorda dars o'tish jaroyonlarining zamonaviy usullarini qo'llay bilishi va u orqali dars mashgulotlarini tashkil etishi orqali natijaga erishishi va o'quvchilarga yetarli bilimlarni berishalari talab etilmoqda. Bugungi kun o'quvchilari talabchan, har narsaga qiziqadigan yoshlardir, agar o'qituvchi o'z ustida ishlamay va izlanishdan to'xtasa o'quvchilar savollariga javob berolmay va darsni samarali tashkil etisha olmay qolishadi. Natija sifatida shunday deyishimiz mumkin ki zamonaviy o'qituvchi tinnimsiz izlashi va doimo harakatda bo'lishi shart.

Yoshlarimizda yangi zamonga mos hayotiy mo'ljallarni belgilashda chalg'imaslik, axborot makonida o'zlariga kerakli manzilni aql-idrok, halollik va mehnatsevarlik bilan topish, Vatan taraqqiyoti va yurt faravonligiga o'z hissasini qo'shish kabi fazilatlarni tarbiyalash pedagoglarning burchidir. [3]

Bugungi kun o'qituvchilari nafaqat o'z kasbining yetuk mutaxassisi bo'lishi bilan bir qatorda o'quvchining psixologiyasini ham mukkamal bilishi, pedagoglik madaniyati yetuk shakllangan bo'lishi kerak. Darhaqiqat shuni ham ta'kidlash joizki qancha sharoit yaratilmasin, qancha imkoniyatlar berilmasin, o'qituvchi bu imkoniyatlardan foydalanmasa, o'z ustida ishlamasa doimiy rivojlanishda bo'lmasa

o'z samarasini bermaydi. Afsuski bugungi kunda ham ko'plab ta'lim muassasalarida oddiy eski doimiy usullar orqali dars jarayonlarini tashkil etish orqali dars mashg'ulotlari o'tilmoqda. Shuni ham aytib o'tish joizki bugungi kun o'quvchilari o'ta ziyrak, serchil har narsaga qiziqish bilan qaraydigan o'quvchilardir, shundan kelib chiqib ham bilsak bo'ladiki o'qituvchining zimmasidagi vazifasi yuksak ekanligini. O'qituvchi eski oddiy dars o'tish jarayonidan voz kechmasa yuqorida aytib o'tilgan erkin fikrlaydigan o'quvchi yoshlarni tarbiya olmaydi. Afsuski hozirgi vaqtda ham o'qituvchilarimiz bolaga qattiq qo'llik orqali dars o'tsagina o'quvchi o'qiydi deb shu usuldan foydalanmoqdalar, bu usul orqali bola o'zi uchun o'qimaydi faqat gap eshitmaslik uchun o'qiydi. O'quvchi o'zi uchun o'qshini istasak unga qattiq qo'llik emas balki o'tadigan darsni sevishni unqa qiziqishni o'rgatish kerak, bu esa o'qituvchidan zamonaviy bilim yuqori saviya doimiy izlanishni talab qiladi. Zamonaviy bilimlar sohibi bo'lib o'z kasbini yetuk mutaxassisi bo'lasada o'qituvchining momila madaniyati, o'qituvchilik mahorati bo'lmasa zamonaviy metodlarni qo'llay olmaydi va kutilgan natijaga ega bo'lolmaydi, ya'ni dars jarayoni o'z samarasini bermaydi.

Xulosa shuki bugungi kun o'qituvchilarimizga juda yuksak maqom va jiddiy vazifalarni bajarishlari shartligi, ularning yurish-turishi, kiyinishi, momilasi jamoa oldidagi harakatlari, pedagoglik mahorati-yu mashaqqati, o'z kasbining proffissonali bo'lishlari kerakligi, ta'lim dargohida o'ta na'munali shaxs sifatida namoyon bo'lishi shart va bugungi zamon talabi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Ta'lim -tarbiya tizimi taraqqiyotning yangi bosqichi masalalari muhokamasi bo'yicha videoselektori 30.10.2020.
2. Birinchi prizidentimiz I. Karimov "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch .Toshkent 2008
3. M. Axmedova. "Pedagoglik Kompetentlik" Toshkent. 2018.

MEDIA MAKONDA AXBOROTNI TAQDIM ETISH USULLARI

Qosimova Sarvinoz Obidjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim sirtqi yo'nalishi talabasi

e-mail: sarvinozqosimova0127@gmail.com

<tel:+998911560127>

Tillayev Bobomurod Abduvoxobovich

Gumanitar fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi

***Annotatsiya:** Bugungi kunda axborot texnologiyalari va media makonining rivojlanishi, axborotni taqdim etish usullarini tubdan o'zgartirdi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va boshqa raqamli platformalar orqali axborotning tez va samarali tarqatilishi, jamiyatda yangi kommunikatsiya shakllarini yaratdi. Ushbu maqolada media makonda axborotni taqdim etishning ahamiyati, usullari va uning ijtimoiy ta'siri haqida so'z yuritilgan.*

***Kalit so'zlar:** media makon, matnli axborot, vizual, audio, Facebook, Twitter, Instagram, internet, ommaviy fikr, ijtimoiy ta'sir, kommunikatsiya, texnologiya.*

***Аннотация:** Сегодня развитие информационных технологий и медиaprостранства кардинально изменило способы подачи информации. Быстрое и эффективное распространение информации через Интернет, социальные сети, мобильные приложения и другие цифровые платформы создало новые формы коммуникации в обществе. В данной статье говорится о важности, методах и социальном воздействии подачи информации в медиaprостранстве.*

***Ключевые слова:** медиaprостранство, текстовая информация, визуальное, аудио, Facebook, Twitter, Instagram, интернет, общественное мнение, социальное влияние, коммуникация, технологии.*

***Abstract:** Today, the development of information technologies and the media space has fundamentally changed the methods of presenting information. The rapid and effective dissemination of information through the Internet, social networks, mobile applications and other digital platforms has created new forms of*

communication in society. This article talks about the importance, methods and social impact of information presentation in the media space.

Keywords: *media space, textual information, visual, audio, Facebook, Twitter, Instagram, internet, public opinion, social influence, communication, technology.*

Avvalo media makonining ta'rifiga to'xtalsak. Media makon bu – axborot va kommunikatsiya texnologiyalari yordamida yaratilgan virtual muhit. Bu makon, turli xil axborot manbalarini, platformalarini va vositalarini o'z ichiga oladi. Media makonida axborot taqdim etish, o'z navbatida, o'zaro aloqalar, fikr almashish va jamiyatda muhim voqealarni yoritish imkoniyatini beradi.

Axborotni taqdim etish usullari uning turlaridan kelib chiqib tuziladi.

1. Axborotning matndagi ko'rinishi. Matnli axborot, maqolalar, bloglar, xabarlar va boshqa yozma materiallar orqali taqdim etiladi. Ushbu usul, o'quvchilarga ma'lumotni chuqur o'zlashtirish imkonini beradi. Matnli axborot, ko'pincha, tahlil va izohlar bilan birga keladi, bu esa o'quvchilarga mavzuni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

2. Vizual axborot ya'ni, grafikalar, infografikalar, diagrammalar va rasmlar orqali axborotni taqdim etish, ma'lumotni tez va samarali qabul qilish imkonini beradi. Vizual axborot, murakkab ma'lumotlarni oddiy va tushunarli shaklda taqdim etadi, bu esa o'quvchilarning e'tiborini jalb qiladi.

3. Audio va video axborot ko'rinishi. Bularga turli podkastlar, videolar va webinarlar orqali axborotni taqdim etish, interaktivlikni oshiradi. Ushbu usullar, o'quvchilarga ma'lumotni eshitish va ko'rish orqali o'zlashtirish imkonini beradi. Video va audio materiallar, ko'pincha, ko'proq qiziqarli va jalb qiluvchi bo'ladi.

4. Axborotni taqdim etishining keng tarqalgan usuli bu ijtimoiy tarmoqlar orqali yetkazish usulidir. Ijtimoiy tarmoqlar, axborotni tez va keng auditoriyaga tarqatish uchun samarali platformalardir. Facebook, Twitter, Instagram kabi ijtimoiy tarmoqlar orqali axborot, foydalanuvchilar o'rtasida tezda tarqaladi va muhokama qilinadi. Bu, axborotning ommaviylashishiga va jamiyatda muhim voqealarga tezkor javob berishga yordam beradi.

Axborot u qanday ko'rinishda bo'lmasin jamiyatga ma'lum bir miqdorda o'zining ta'sirini ko'rsatadi. Axborotni taqdim etish usullari, jamiyatda bir qator

ijtimoiy ta’sirlarni keltirib chiqaradi. Media makonida axborotni taqdim etish, odamlarning axborotga kirishini osonlashtiradi. Har kim, internet orqali kerakli ma’lumotni topishi va o’z fikrini bildirish imkoniyatiga ega. Bu, demokratik jarayonlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Axborotni taqdim etish orqali jamiyatda fikr almashish va muhokama qilish imkoniyatini yaratadi. Odamlar o’z fikrlarini bildirish, boshqalar bilan baham ko’rish va turli nuqtai nazarlarni o’rganish imkoniyatiga ega bo’ladilar.

Ommaviy fikrni shakllantirishda media makon muhim rol o’ynaydi. Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatilgan axborot, jamiyatda muhim voqealar va tendensiyalar haqida fikrlarni shakllantiradi. Ba’zan axborot odamlarning qaror qabul qilish jarayoniga ham o’z ta’sirini ko’rsatadi. Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatilgan axborot, odamlarning fikrlarini o’zgartirish va ularni harakatga keltirish imkoniyatiga ega. Amerika pediatriklar akademiyasi ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish bolalar va o’smirlar sog’lig’ida internetdagi tahdidlar va Facebook-depressiya kabi salbiy oqibatlariga olib kelishi haqida ogohlantirdi. Biroq barcha yoshdagi katta kishilar uchun ham aynan shunday xavf mavjudligi ta’kidlangan.

Hozirgi zamonda internet tarmog’idagi saytlardan ko’zimizga tegishli bo’lgan axborotlarni bir necha daqiqalarda olishimiz mumkin. Bu biz uchun juda qulay, oson va vaqtdan yutishimiz imkonini beradi. Ammo masalaning ikkinchi tarafi ham bor. Internetdan keraksiz va buzg’unchi g’oyalar maqsadida, axborot huruji sifatida hamda har xil yoshlarni miyasini zaxarlovchi vosita sifatida foydalanuvchilar ham yo’q emas. Qaysiki o’zining mustaqil tafakkuriga, intellektual ilmiy salohiyatga ega bo’lgan yoshlar har qanday hurujlardan o’zini himoya qila oladi. Bu borada yoshlar ma’naviyati va milliy madaniyati ustuvor ahamiyat kasb etadi. Yoshlarni ma’naviy imunitetini shakllantirish va ularda ilmiy va dunyoviy qarashlarini shakllantirish dolzarb masala xisoblanadi. Har qanday jarayonning salbiy va ijobiy tomonlari bo’lganidek, internet va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining salbiy tomonlari ham mavjud. Internet va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojlanmagan vaqtlarda yoshlar ilm olishga, kitob o’qishga, sport mashg’ulotlari bilan shug’ullanishga oshi-qishgan. Bugungi yoshlarning qiziqishi esa aksincha. Endi ularning ko’pchiligi internet kafelari, kompyuter o’yinlari markaz-lariga

intilmoqdalar. Ammo ular bu yoshida bilim egallash, kasb-hunar o'rganish, o'zini kelajagini yaratish uchun harakat qilishlari lozim.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash joizki, media makonda axborotni taqdim etish, zamonaviy jamiyatda muhim ahamiyatga ega. Axborot texnologiyalari va kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi, axborotni tez va samarali tarqatish imkoniyatini yaratdi. Matnli, vizual, audio va video axborot usullari, o'quvchilarga ma'lumotni o'zlashtirishda yordam beradi. Shuningdek, axborotni taqdim etish, jamiyatda fikr almashish, ommaviy fikrni shakllantirish va ta'sirchanlikni oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, media makonida axborotni taqdim etish, nafaqat axborot tarqatish, balki jamiyatni rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rustam Abdurashidovich Toshtemirov. "MEDIA SAVODXONLIK TUSHUNCHASI VA UNING ILMIY NAZARIY TAHLILI" Academic research in educational sciences, vol. 5NUU Conference , no. 2, 2024, pp. 702-707.
2. <https://ru.insider.pro/lifestyle/2017-07-03/6-nauchno-dokazannyh-opasnostej-socsetej/>
3. Yulduz Asqar Qizi Hakimboyeva. "ZAMONAVIY MEDIA MAKONDA INTERNET VA UNDA AXBOROT ALMASHINUVINING O'ZIGA XOSLIGI" Scientific progress, vol. 2, no. 6, 2021, pp. 1362-1369.
4. Nurmetova, Muhayyo . "OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI – JAMIYAT MA'NAVIY TARAQQIYOTINING MUHIM ELEMENTI SIFATIDA" Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol. 1, no. 8, 2021, pp. 736-742.

ЎҚУВЧИ ЁШЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА МАЪНАВИЯТ, АХЛОҚ-ОДОБ ВА МАЪРИФАТНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Кулматов Норқобил Эшмаматович

С Д В М Ч Б У Т Ф. катта ўқитувчи 91-166-22-35.norgobil.65@mail.ru

Риззаев Шавкатжон Рихсибоевич

С Д В М Ч Б У Т Ф. Ассистент rizzaevshovkatrixsiboevich@mail.com

Кириш. Тадқиқот ишининг долзарблиги: Ўқувчи ёшларимиз онги ва тафаккурида салбий ўзгаришларни келтириб чиқарувчи ташқи таъсирларнинг олдини олишда, уларда ватанпарварлик ҳис-туйғуларини шакиллантириш билан бирга юксак маънавиятли, одобли-ахлоқли ва маърифатли ёшлар қилиб тарбиялашда уч буюк қадрият – маънавият, ахлоқ-одоб ва маърифат бугунги янги Ўзбекистон жамиятининг ривожланишида энг муҳим ва асосий жаҳатларидан бири бўлиб қолмоқда. Шундай экан биз танлаган “Ўқувчи ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда маънавият, ахлоқ-одоб ва маърифатнинг ўзига хос жиҳатлари.” мавзуси бугунги кун учун энг долзарб ва муҳим мавзулардан бири ҳисобланади. **Муаммони ҳал қилиш йўллари:** Мустақиллик шароитида илм-фаннинг ривожланиши асосида ўқувчи ёшларимизни маънавиятли, ахлоқли-одобли ва маърифатли қилиб тарбиялашда, ўзбек миллий давлатчилиқ тарихимизни чуқур ўргатишда, тарихий хотира, моддий ва маънавий мерос, миллий ва умуминсоний қадриятларимизни уларнинг онги ва қалбига сингдиришда маънавият, ахлоқ-одоб ва маърифатнинг ўрни ва роли ниҳоятда муҳим ва беқиёсдир. Бугунги кунда дунё ҳамжамиятидан шу нарса яхши маълумки, ҳеч кимга сир эмаски дунёдаги ҳар бир мустақил ривожланаётган жамиятда “тараққиётнинг тамал тоши ҳам, давлатни қудратли, миллатни буюк қиладиган куч ҳам илм-фан ривожини ва таълим ва тарбиянинг тўғри йўлга қўйилганидир”[1]. Учунчи Ренессанс арафасида турган мустақил Ўзбекистонда ўқувчи ёшларимиз онги ва тафаккурида ватанпарварлик ҳис-туйғуларини шакиллантириш, тарбиялаш, ёшларимиз орасида турли хил салбий кўринишдаги иллатларнинг олдини олиш ва фарзандларимизни маънавий етук, ахлоқли-одобли ва маърифатли инсонлар қилиб тарбиялаш давлатимиз томонидан олиб борилаётган сиёсатнинг энг устувор вазифаларидан бири бўлиб саналади. **Таклиф ва тавсиялар:** Инсоният XXI асрга қадам қўйганидан кейин жаҳон миқёсида глобал ахборот алмашинуви шиддат билан ривожланиб бораётган бугунги янги замонда ўқувчи ёшларимизни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда уларнинг маънавий оламида бўшлиқ (ваакум) вужудга келмаслиги учун, ёшларимизнинг қалби ва онгида соғлом ҳаёт тарзини, миллий ва умуминсоний, диний қадриятларимизга ҳурмат-эътиром туйғуларини болаликларидан бошлаб

шакиллантиришда уч буюк қадрият маънавият, ахлоқ – одоб ва маърифатнинг ўрни бугунги кунда сув билан ҳаводек зарур бўлиб бормоқда. Шу ўринда бу уч буюк қадриятнинг мазмун-моҳиятига тўхталиб ўтсак. Маънавият кўп қиррали тушунчадир. У инсон фаолиятининг барча қирраларини, унинг яққол кўзга ташланувчи зоҳирий ва яширин, ички руҳий – ботиний томонларини қамраб олади. Маънавият – инсонни жамики бошқа мавжудотлардан ажратиб турадиган энг бақувват маънавий – руҳий омил ҳисобланади. Инсон – табиатнинг, барча мавжудотларнинг гутожи дейилганда унинг ушбу хислати, яъни юксак маънавият эгаси бўла олиш имконияти назарда тутилади. Бу имконни бошқа жонзотларда кўрмаймиз. Моддий нарсалар одамларга жисмоний озиқ ва қувват берса, маънавият унга руҳий озиқ ва қудрат бағишлайди. Фақат моддий жиҳатдан таъминланиш билан кифояланиш – онгсиз ва руҳсиз махлуқотларга хос. Маънавиятга интилиш эса руҳ ва онг эгаси бўлмиш ҳазрати одамизотгагина хос фазилатдир. Маънавият инсонларнинг ақлий ва руҳий олами мажмуи каби мураккаб ижтимоий ҳодисадир. Маънавият жуда кенг қамровли тушунча бўлганлиги учун ҳам, юқорида таъкидлаганимиздек уни бир жумлада ифодалаш ниҳоятда мушкул. Ўзбекистон Республикасининг биринчи президенти И.А.Каримовнинг “Юксак маънавият енгилмас куч” асарида “Маънавият инсонни руҳан покланиш, қалбан улғайишга чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, иймон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган бекиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир” деб таърифлаган эдилар. Бу таърифда ҳақиқатдан ҳам инсон фаолиятининг барча маънавий қирралари қамраб олинганини кўришимиз мумкин. Жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий соҳаларида мавжуд бўлган муаммоларни маънавиятни ривожлантириш, унга таяниш орқали ҳал этиш мумкин. Маънавият миллатни тараққиётга етакловчи, давлатнинг қудратини оширувчи муҳим омил саналади. Чунки қаерда, қайси мамлакатда маънавият юксак даражада бўлса, ўша жойда, ўша мамлакатда маънавият юксак даражада бўлса, ўша жойда, ўша мамлакатда жоҳиллик, ҳасадгўйлик, бепарволик, худбинлик, ялқовлик, манманлик, текинхўрлик, ғийбат қилишлик, кўролмаслик, ёвузлик, кўпорувчилик, ўз ватани ва халқига

нисбатан соткинлик тухмат қилиш каби салбий иллатлар, маънавиятсизлик кўринишларига ўрин қолмайди.

Ахлоқ-одоб қандай фазилат? – Маънавиятнинг энг асосий таркибий қисмларидан бири ахлоқ-одобдир. Ахлоқ-арабчадан олинган бўлиб, хулқ одоб, атвор, феъл деган маъноларни англатади. Рус тилида ишлатиладиган “мораль” сўзи “мочея” сўзидан олинган бўлиб, у ҳам ахлоқ маъносини билдиради. Одоб (арабча “адаб” сўзининг кўплиги) хулқ-атвори, юриш-туриш маданиятнинг ташқи ва ички жиҳатларини ифодаладиган тушунча. Одоб инсонларнинг хатти-ҳаракатида, ўзаро муносабатида (оила, меҳнат жамоаси ва ҳоқозоларда) намоён бўлади. “Дарахтнинг етуклиги унинг меваси билан бўлганидек, инсоннинг барча хислатлари ҳам ахлоқий тарбия билан яқунланади” Абу Наср Фаробий. “Ахлоқийлик деганда биз фақат ташқи муомилани назарда тутмаймиз, балки ниятнинг бутун ички моҳиятини тушунамиз” Я.А. Коменский. Ахлоқ ҳақида гап борганда, албатта унинг муайян тузилмаси, унга асос бўлган омиллар, унсурлар тўғрисида тўхталмаслик мумкин эмас. Ахлоқ тузилмасини, одатда, уч омил-асосдан иборат деб ҳисоблайдилар. - Булар ахлоқий англаш (ахлоқий онг), - Ахлоқий ҳис этиш (ахлоқий ҳиссиёт), - Ахлоқий муносабатлар (ахлоқий хатти-ҳаракатлар). Бази мутахассислар (жумладан, машҳур рус ахлоқшуноси А.И.Титоренко) ахлоқнинг асосий тушунчаларини (категорияларини) ахлоқий меъёрлар ва тамойилларни ахлоқ-одобнинг бир бутун қон томири тарзида тақдим этадилар. Шундай қилиб, ахлоқ тузилмаси уч асосий омилни: ахлоқий англаш, ахлоқий ҳис этиш ва ахлоқий муносабатларни ўз ичига олади. Мазкур уч омил-унсурнинг бирортасисиз ахлоқ тушунчасини тасаввур қилиб бўлмайди. Бошқача қилиб айтганда, ахлоқни инсон кўзи олдида гавдалантирувчи ахлоқий муносабатларнинг ҳис этиш ва ахлоқий англашсиз юзага чиқиши, яъни мавжуд бўлиши мумкин эмас. Ахлоқ-одоб қоидаларини англасак, нима мумкину, нима мумкин эмас ва қандай яшамоқ керак саволларига жавоб топа оламиз. Ахлоқ-одоб тўғрисида гапирганда ахлоқий онг нималигини ҳам билишимиз керак бўлади. Ахлоқий онг-кишиларнинг жамиятдаги ахлоқий хатти-ҳаракатлари, юриш-туришлари, яшаш қоидалари, тамойиллари, шунингдек уларнинг ўзаро бир-бирларига ҳамда ижтимоий гуруҳларга, жамиятга бўлган муносабатларини ифодаловчи қарашлари

тасаввурлари, назарияларининг жамидир. Ахлоқ-одоб ахлоқий қарашларни билиш ва англаш орқали шакилланади. Ахлоқий онг, ахлоқ, одобнинг мазмуни, моҳияти, жамиятдаги инсонлар ҳаёти, фаолияти, тараққиётидаги ўрни, аҳамияти тўғрисидаги қарашлар ғояларнинг тизимидир. Ахлоқ-жамият, замон, инсоният тарихи учун намуна бўла оладиган ижобий ҳатти-ҳаракатлар йиғиндиси. Одоб –инсон ҳақида ёқимли таъсурот уйғотадиган, лекин жамоа, жамият ва инсоният ҳаётида у қадар муҳим аҳамиятга эга бўлмайдиган, миллий урф-одатларга асосланган чиройли ҳатти-ҳаракатларни ўз ичига олади. Ахлоқ-одоб тамойиллари мамлакат ва унинг олдида қўйган улуғвор, эзгу ғоялар ва мақсадларни амалга ошириш жараёнида, ва аксинча мамлакат, миллат, инсонлар ҳаёти, келажак тақдир таҳликали ҳолатга тушганда унинг олдини олиш учун миллат, халқ ва унинг вакилларида намоён бўладиган масъулият ҳисси, маънавий туйғу ва эътиқоднинг юксак даражада намоён бўлишидир. Ахлоқ-одоб тамойиллари қуйидаги ҳолатларда намоён бўлади: ватанпарварлик ва инсонпарварликда, адолатпарварлик ва миллатпарварликда, қонунларга ҳурмат ва итоаткорликда - миллий ўзлигини англашда, давлат тизимини ҳурмат қилишда ва фуқаролик бурчига садоқатлиликда, тинчликсеварликда ва меҳнатсеварликда.

Ахлоқ-одобни шакиллантириш ва ривожлантиришнинг омиллари ва уларнинг тизими: Халқимизнинг бой маънавий мероси, кўхна ва замонавий маданий ёдгорликларимиз, халқ оғзаки ижодининг ноёб дурдоналари, Ўзбек халқи байрам, урф-одат ва анъаналари, она тили миллатнинг руҳи эканлиги, Дин ва ислом дини ривожига улкан ҳисса қўшган мутафаккирларимиз ижоди, оила ва ота-она тарбияси, маҳалла тарбия ўчоғи ва мамлакатимиз таълим-тарбия тизими.

Маърифат деганда нимани тушунамиз? Маърифат-педагогика нуқтаи назаридан таълим ва тарбия сўзларининг қўшма бирлигини билдириб, таълим-билим бериш, тарбия эса олган билимларни ҳаётда қўллай олишлик, яъни олинган билимларга қўникма ҳосил қилиш, авлодлар тарбиясини одамларга ўргатиш маъносида талқин этилади. Маърифат – яъни билим маърифатпарварлар орқали ёйилади. Маърифатпарвар – жамият ва инсонларни маърифатли қилиш учун курашувчи, маърифат ҳомийси ва

тарафдори демакдир. Маърифат – қарамлик, кўрқув ва ҳадикни бартараф қилади, инсонга бекиё илохий қудрат, мислсиз салоҳият ато этади. Шунинг учун ҳам барча замонларда озодлик учун курашганлар мамлакат, миллат бирлигини, озодлигини халқнинг маърифий уйғоқлигида деб билдилар ва маърифат учун курашдилар.

Кутилаётган ижтимоий самара(натижа) Ўзбек миллий давлатчилигимизнинг ўтмиш тарихига бир назар ташлайдиган бўлсак, ўтмишда яшаб ижод этган улуғ алломаларимиздан Фарғоний, Хоразмий, Фаробий, Ибн Сино, Улуғбек, Бухорий, Термизий, Марғилоний, Мотуридий, Замахшарий ва бошқа бир қатор алломаларимиз нафақат илм чўққиларини эгаллабгина қолмасдан, уни яъни маърифатни кенг тарғиб қилганлар, ўргатганлар, шогирдлар етиштириб чиқарганлар. Жумладан Туркистон маърифатчилиқ мактаби бой ўтмиш ва улкан меросга эгаллигини кўришимиз мумкин. Махмудхўжа Бехбудий, Мунаввар Қори Абдурашидхон ўғли, Ашурали Зоҳирий, Саидрасул Саидазизий, Исҳоқхон Тўра Ибрат, Аҳмад Дониш ва бошқалар мамлакатни, халқни миллий зулм ва маърифий қолоқликдан халос этишнинг ягона йўлини маърифатда деб билдилар. Маърифатпарварлик ҳаракатининг ёрқин вакилларида бири Абдулла Авлонийнинг “Илм инсонларнинг мадори, ҳаёти, раҳбари, нажотидир” – деган ғоясининг бугунги давр ёшлари учун сув ва ҳаводек зарур эканлигини, нақадар катта аҳамиятга эга эканлигини ҳаётнинг ўзи кўрсатиб турибди.

Маърифатли инсонлар билимли инсонлардир. Билим инсоннинг фазилатларини улуғловчи хусусиятлардан биридир. Билим олиш, маърифатли бўлиш, инсонлар турли соҳаларда қийинчиликларга дуч келганларида моддий ва маънавий жиҳатдан ғалаба қилишлари учун зарур. Билимсиз, маърифатсиз киши ҳимоясиздир. Маърифат кенг маънода одамларга билим бериш, кўникма ва малака ҳосил қилиш демакдир. У маънавиятни шакиллантирувчи, жамиятнинг яратувчанлик бунёдкорлик қувватини оширувчи инсон фаолияти соҳасидир. Бошқача қилиб айтганда маърифат жамиятнинг таълим-тарбияга бўлган эҳтиёжини қондиришга йўналтирилган инсон фаолиятини қамраб олувчи тушунчадир. Маънавият ҳар доим маърифат билан яъни билим билан уйғун ҳолда ривожланиб боради. Ҳар иккаласининг уйғунлигига эриша

олсаккина ёшларимизнинг маънавий баркамол, иймон эътиқодли, ватанпарвар, инсонпарвар, виждонли, диёнатли, ор-номусли, ҳалол ва пок инсонлар бўлиб тарбия топишларига эриша оламиз. Акс ҳолда бунинг тескараси бўлса, унда жамиятда бетайин инсонларнинг кўпайиб кетишига сабаб бўлади. Бу ҳақда улуғ алломаларимиздан бири Абу Ҳамид Муҳаммад Ғаззолий хазратлари ўз даврларида шундай деб айтиб ўтган эдилар. “Илм бўлгач, амалга ҳожат йўқ қаблида фикр қиладилар. Бундай фикрлар илмнинг ўзи билан қифояланиб, шариатни инкор этувчилар эътиқоди бўлиб, улар учун илм ҳосил бўлса-ю, амал бўлмаса. Бу каби илмдан фойда йўқлигини билишмайди. Ҳолбуки ўқиб ўрганган илмга амал қилмаган кишининг қиёмат кунндаги азоби икки хиссадир”. Заминимизда камол топган, эл-юртга танилган, маънавий баркамол, комил зотлар ўзларида маънавият ва маърифатни юксак даражада мужассам этган алломалар бўлганлар. Улар маънавият ва маърифат чироқларини машъала сингари ёққанлар. Юксак маънавият ва маърифат туфайли Турон замин ер юзида шуҳрат қозонган. Шундан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, ҳозирги даврда миллий камолот йўли мана шу йўл бундан бошқа йўл йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Маънавият ва маърифат халқимизнинг, миллатимизнинг, Ватанимизнинг порлоқ келажаги учун сув ва ҳаводек зарур. Маънавият ва маърифатнинг ўзаро бирлиги, уйғунлиги, манавий ва маърифий тарбия ишларимизни бирга олиб бориш тараққиётимиз тақозосидир. Уларни бир биридан ажралган ҳолда, бошқа-бошқа олиб бориб бўлмайди. “Зеро, таълим ва тарбия ишини уйғун ҳолда олиб боришни талаб этади”, чунки “...инсон қалбига йўл бу аввало таълим ва тарбиядан бошланади. Улуғ маърифатпарвар бобомиз Маҳмудхўжа Бехбудий хазратлари ўтган асрнинг бошидаёқ “Дунёда турмоқ учун дунёвий фан ва илм лозимдур, замон илми ва фанидан бебаҳра миллат бошқаларга поймол бўлур”, деган ҳаққоний фикрлар билан Туркистон аҳлининг онгу шуурини уйғотишга даъват этгани бежиз эмас эди. Бу сўзларнинг қанчалик ҳақиқат эканини бугунги юксак тафаккур ва технологиялар замони ҳам исботламоқда”. Маънавият ва маърифат, уни эгаллаш масаласига ёндашувга ҳадисларда айтилган “Бу дунёни деб у дунёни, охиратни деб бу дунёни унитманг” деган мазмундаги нақлини ҳеч қачон эсдан чиқармаслигимиз зарур. Чунки тарих ва

хаёт тажрибаси дунёвий ва диний кадриятлар, илм-маърифат доимо бир-бирини тўлдириб, бойитиб келганлиги ва шу асосда кишилар камолот чўққиларига эришганлигидан далолат беради. Маънавий ва маърифий кашшоқлик ҳеч бир миллат, у яшаётган мамлакат ҳеч қачон иқтисодий ва ижтимоий – сиёсий тараққиётнинг юксак чўққиларига эриша олмайди. Мустақиллик шарофати билан юртимиз фуқаролари тинч-тотув, тўқчилик замонида яшаб келишмоқда. Бугунги тинчлик замонида юртимиздаги ҳар бир ота-она ўз фарзандига молу-мулк, уй-жой, имконияти кўтарса автомобиль ва бошқа бир қанча қимматбаҳо моддий бойликларни таъминлаб беришлари мумкин, аммо лекин тўғри тарбия ва бардавом бахтни топиб бера олишадими? Бу нарсаларни топиб беришлари учун ҳар бир ота-онанинг ўзлари қандай тарбия кўрганлик даражаларига боғлиқ бўлади. Ўтмиш тарихимизда бир отахон фарзанди билан ёнма-ён кета туриб шундай дебди “Ўғлим ҳар бир босган қадамингни ўйлаб бос” деб айтса, ўғли отасига қараб шундай жабоб берибди: “Ота сиз қайси йўлдан қандай қадам босиб юрсангиз мен ҳам шундай қадам босиб юраман, чунки мен сизга эргашаяпман” деб жавоб берган экан. Ёки яна бир мисол “Қуш уясида кўрганини қилади” “Хўрозқанд” чет элники деса ётиб олиб ялайдиганлар ҳам халқимиз орасида, айниқса ёшларимиз орасида афсуски бугунги кунда ҳам топилади. “Дарахтнинг бўшини қурт ейди”, доим деган халқ мақоллари бежиз айтилмаган ва ҳоқозо... бундай мисолларни кўплаб келтиришимиз мумкин. Илмий педагогик адабиётларда педагогиканинг луғавий маъноси “бола етакламоқ” деб айтилади. Биз ота-оналар барибир болаларимизни қайсидир маънода етаклаб юрамиз, демак биз ўзимиз қандай қадам боссак, фарзандларимиз ҳам ана шундай қадам босишади. Бу нарса педагогик тарбиянинг ибрат-намуна усулига мос келади.

Таълим-тарбия, одоб-ахлоқ масаласи ҳамма замонларда ҳам ҳар доим кун тартибидаги асосий масалалардан бири бўлиб келган. Ўз даврида мустақил Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислом Абдуғаниевич Каримов -шундай деб ёзган эди, - Мен, - Абдулла Авлонийнинг “Тарбия биз учун ё хаёт – ё мамот, ё нажот – ё халокат, ё саодат – ё фалокат масаласидир” деган фикрини кўп мушоҳада қиламан. Буюк маърифатпарварнинг бу сўзлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса,

бугунги кунда ҳам биз учун ҳам шунчалик, балки ундан ҳам муҳим ва долзарбдир” деган сўзлари айна ҳақиқатдир. Биринчи президентимизнинг ушбу айтган гапларига ҳамоҳанг ҳолда, давлатимиз раҳбари Ўзбекистон Республикасининг президенти Ш.М.Мирзиёевнинг куйидаги фикрлари ҳам юқоридаги айтилган фикрларни тўла тасдиқлашини кўришимиз мумкин бўлади. “Агар катта авлоднинг билими ва тажрибасини, узоқни кўра олиш фазилатларини ёшларимиздаги ғайрат-шижоат, мардлик ва фидоийлик билан бирлаштира олсак, кўзлаган марраларга албатта етамиз. Янги Ўзбекистонни ана шундай билимли ва бунёдкор ёшларимиз билан биргаликда барпо етамиз”. [2] Чунки ҳаёт давом этар экан, янгидан-янги авлодлар туғилади, ҳаётда камол топишлари учун эса таълим-тарбияга эҳтиёж сезади. “Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос маънавиятини шакиллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, оиланинг ўрни ва таъсири бекиёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари биринчи галда оила бағрида шакилланади. Боланинг характерини, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар – яхшилик ва эзгулик, олийжаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир” [3].

Ватанимиз вилоятлардан, вилоятлар туманлардан, туманлар маҳаллалардан, маҳаллаларимиз оилалардан, оилаларимиз ота-она, фарзандлардан иборат. Демак, аввало ҳар бир ота-онанинг дунёқарashi, иймон-эътиқоди ва мафқураси мустаҳкам бўлса, оила, маҳалла, туман, шаҳар, вилоятлар, яъни халқимизнинг мафқураси мустаҳкам бўлади. Халқаро майдонда мафқуравий, ғоявий ва информацион курашлар кучайиб бораётган бугунги мураккаб ва таҳликали замонда маънавий-маърифий ишларни замон талаблари асосида ташкил этиш, ўқувчи ёшларимизни турли-туман кўринишдаги мафқуравий хуружлардан ҳимоя қилиш, фуқароларимизнинг, жумладан ўқувчи ёшларимизнинг ҳаётга онгли муносабатини шакиллантириш, ён-атрофимизда юз бераётган воқеа ва ҳодисаларга дахлдорлик ҳиссини ошириш асосий вазифамиздир. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикасининг биринчи президенти И.Каримов ўз даврида ўзининг “Юксак маънавият енгилмас куч” асаарида жумладан шундай деб айтиб ўтган эди:

“Бугунги кунда ёшларимиз нафақат ўқув даргоҳларида, балки радио-телевидение, матбуот, Интернет каби воситалар орқали ҳам ранг-баранг ахборот ва маълумотларни олмақда. Жаҳон ахборот майдони тобора кенгайиб бораётган шундай бир шароитда болаларимизнинг онгини фақат ўраб-чирмаб, уни ўқима, буни кўрма, деб бир томонлама тарбия бериш, уларнинг атрофини темир девор билан ўраб олиш, ҳеч шубҳасиз, замоннинг талабига ҳам, бизнинг эзгу мақсад муддаоларимизга ҳам тўғри келмайди”.

Хулоса қилиб шунни айтишимиз мумкинки бугунги замон маънавий таҳдид ва хатарларни тўғри баҳолаб, улардан тегишли хулоса ва сабоқлар чиқариб яшашни талаб этмоқда. Бу маънавий таҳдидлар ўқувчи ёшлар маънавий оламига таъсир этмай қолмайди. Шу ўринда оила бошлиқлари бўлмиш оналаримизга фарзандларининг бахту камолини кўришларида қуйидаги бир қатор маслаҳатларни ўз фарзандларига ўргатишларини тавсия қилиб қолган бўлардик. 1.Йўл ҳаракати қоидаларини ўргатинг. 2.Соғлиқларининг кадрига етишни ўргатинг. 3.Ўз Ватанини севишни ва ўзгалар юртини ҳурмат қилишни ўргатинг. 4.Каттага ҳурматда-кичикка иззатда бўлишни ўргатинг. 5.Фирибгарлардан ҳимояланишни ўргатинг. 6.Одамларга яхшилик қилишни ўргатинг. 7.Камида тўртта хорижий тилни ўргатинг. 8.Ўз фикрини мустақил баён қила олишни ўргатинг. 9.Спорт билан шуғулланишига шарт-шароит яратиб беринг. 10.Турли хил касблар ҳақида маълумотлар беринг. 11.Гиёҳвандлик ёмон иллат эканлигини айтинг ва тўғри тушунча беринг. 12.Чекиш, спиртли ичимлик соғлиқ учун зарарли эканлигини тушунтиринг. 13.Мобиль телефон ва интернетдан фойдаланиш маданиятига риоя қилишини ўргатинг ва назоратга олинг.

АДАБИЁТЛАР

1.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев “Мамлакатимизда таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш, илм-фан соҳаси ривожини жадаллаштириш масалалари муҳокамаси бўйича видеоселектор йиғилиши”
Тошкент, 30.10.2020 йил

2.Президент Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга ва Ўзбекистон халқига мурожаатномаси. Тошкент. 2020 йил 29 декабр

- 3.Каримов И.А.Юксак маънавият – енгилмас куч.-тошкент.: “Маънавият”, 2008 йил,52-бет
- 4.Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори,-Тошкент.: “Шарк”, 1998,-55-бет.
5. И.А.Каримов. Жамятимиз мафқураси халқни – халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат этсин.Т.: “Ўзбекистон”,1998, 17 – бет.

FIZIKA SOHASIDAGI NOBEL MUKOFOTLARI

***Nafasova Gulnoza Baxtiyorovna¹,
Abdurafova Diyora Alisher qizi, Bo‘riboyeva Shodiyona Davron qizi,
Raximqulova Rushonagul Abdusaid qizi²***

¹Guliston davlat universiteti Fizika kafedrasida o‘qituvchisi

²Guliston davlat universiteti Fizika yo‘nalishi talabalari

E-mail: gulnozanafasova544@gmail.com

***Annotatsiya:** ushbu maqolada fizika sohasida Nobel mukofoti muhim ahamiyati va nobel mukofoti sovrindorlari haqida ma’lumotlar hamda ilmiy izlanishlarda Nobel mukofotining ahamiyati yoritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** ilmiy tan olish, rivojlanish va innovatsiya, koinot va tabiat tushunchasini kengaytirish, ilmiy jamoatchilikda obro', ta'lim va motivatsiya, ilmiy tan olish, rivojlanish va innovatsiya, koinot va tabiat tushunchasini kengaytirish, ilmiy jamoatchilikda obro', ta'lim va motivatsiya*

***Аннотация:** В этой статье освещается важность Нобелевской премии в области физики и информация о лауреатах Нобелевской премии, а также важность Нобелевской премии в научных исследованиях.*

***Ключевые слова:** научное признание, развитие и инновации, расширение понимания Вселенной и природы, престиж в научном сообществе, образование и мотивация, научное признание, развитие и инновации, расширение понимания Вселенной и природы, престиж в научном сообществе, образование и мотивация*

Fizika sohasida Nobel mukofoti olish uchun quyidagi shartlar va talablar mavjud:

Ilmiy ahamiyat: Mukofot olishi mumkin bo'lgan ishlar fundamental fizika va uning nazariy yoki eksperimental jihatlari uchun muhim ahamiyatga ega bo'lishi kerak. Bu ishlarda yangi nazariyalar, kashfiyotlar yoki yangi tushunchalar ko'rsatilishi kerak.

Innovatsionlik: Mukofot berish uchun tadqiqotlar yangi yoki yangicha yondashuvlarni taklif qilishi, mavjud bilimlarni kengaytirishi yoki ilgari tan olinmagan masalalarni hal qilishi kerak.

Uzoq muddatli ta'sir: Mukofot olishi mumkin bo'lgan tadqiqotlar fizika sohasida uzoq muddatli ta'sir ko'rsatishi va boshqa tadqiqotlarga asos bo'lishi kerak.

Tanlov jarayoni: Nobel mukofoti uchun nomzodlar ilmiy tadqiqotlarni o'rganish va baholash jarayonida tanlanadi. Tanlov jarayoni har yili turli mutaxassislar tomonidan o'tkaziladi va oxirgi qaror Shvetsiyadagi Nobel komitasi tomonidan qabul qilinadi.

Haqiqiy kashfiyot yoki ish: Mukofot berilishi uchun tadqiqotlar haqiqatan ham amalga oshirilgan bo'lishi va keng miqyosda e'tirof etilgan bo'lishi kerak.

Fizika sohasida Nobel mukofoti olish uchun har bir nomzodning ishlari yuqori baholanishi va ilmiy jamoatchilik tomonidan tan olinishi muhimdir.

Fizika sohasidagi Nobel mukofotlari, 1901-yildan boshlab joriy vaqtgacha topilmagan eng yaxshi tajribadorlar va ilmiyotlarga beriladigan mukofotlardir. Eng sovrin mukofot instituti Nobel mukofoti, bu mukofoti fiziografiya, kimyo, tadbirkorlik, ximoya, saqlash, qirol va fikriy yondashuvlar bo'yicha berilishi mumkin.

Eng mashhur va sovrin Nobel mukofotlardan biri, Albert Einstein, bo'lgan. U 1921-yilda fizika yonalishida Nobel mukofotini olgan va teorik fizikning yuqori darajalariga yetgan. Einstein, mahsus kvasar teoriyasi va kub va fotonlar uchun kintallovchi elementlar teoriyasi bilan tanilgandir.

Boshqa bir mukofotlik fizikadan Richard Feynman, neytrino teoriyalari va Yang-Mills qonuniyo uning yangilikchalari bilan nomlanadi. Bunyodkon Feynman

taqvim va Feynman diogrammalari endi xarbiy zaif neytrino va kiva teoriyalarining izchelik qilishlariga keng doira saqlab oladilar.

Kirollaridan biri bolgan Leon Lederman ko'limizi fizika soxasidagi ikki muxim konun bilan tanilaydigan neytrino kosmosi fizikasi xakida chetga oladi, ushbu boskixlar neytrino shovkin bilan to'lgan ishelik kiluvchi kuchlar bilan birlashganlar. Ledermanning ko'rsatilgan soliq kompakt boslig'i va stadion kemalari bilan izchelik qilishlar.

Fizika sohasida daromad ilmiy faoliyat yuritishirishning barcha masalalari uchun. Fakat Nobel mukofotlari bilbul kunlarida, birinchilari va uning samaradorlikini barcha qat'larda hisobga olinishi shart.

Fizika sohasida Nobel mukofoti sovrindorlari ko'p edi. Ba'zi mukofot sovrindorlari:

Albert Einstein (1921): Relativitet nazorati va foto-elektro effekti bo'yicha ishlari bilan.

Мария Кюри (1903 va 1911): Radyoaktiv soatlar va radyum va polonyum elementlarini izolyatsiyalash bo'yicha ishlari bilan.

Richard Feynman (1965): Kvantum elektrodinamikasi (QFT) bo'yicha ishlari bilan.

Niels Bohr (1922): Atom modeli va kvantum mekaniigi bo'yicha ishlari bilan.

Werner Heisenberg (1932): Kvantum mekaniigi, kvantum nazorati va Unsertligenlik mantiqiyasi bo'yicha ishlari bilan.

Enrico Fermi (1938): Yadro fizikasi va nuklidlar to'plami bo'yicha ishlari bilan.

Bu, faqat bir nechta mukofot sovrindorlarining nomlari va ularning ishlari. Fizika sohasida Nobel mukofoti sovrindorlari juda ko'p va ularda har biri zarur modern fizikaning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

XXI asrda fizika sohasida Nobel mukofoti olgan bir nechta olimlar quyidagilar:

2001 - Eric Cornell, Wolfgang Ketterle va Carl Wieman: Bose-Einstein kondensati bo'yicha ishlari uchun.

2004 - David J. Gross, H. David Politzer va Frank Wilczek: rangli kvant doriq bilan bog'liq ishlari uchun.

2010 - Andre Geim va Konstantin Novoselov: grafen ustida olib borgan tadqiqotlari uchun.

2016 - David J. Thouless, F. D. M. Haldane va J. Michael Kosterlitz: topologik o'tishlar va topologik materiallar ustidagi ishlari uchun.

2020 - Roger Penrose: qora tuynuklarning fizikasi bo'yicha ishlari uchun, Andrea Ghez va Reinhard Genzel esa qora tuynuklar va ularning atrofidagi yulduzlar ustida olib borgan tadqiqotlari uchun mukofotlangan.

Bu olimlar XXI asrda fizika sohasida muhim kashfiyotlar qilgan va ularning ishlari ilmiy jamoatchilikda katta e'tirofga sazovor bo'lgan.

So'nggi yillarda ko'plab muhim ilmiy yangiliklar va kashfiyotlar amalga oshirilgan. Quyidagi ba'zi asosiy yangiliklarni keltiraman:

CRISPR texnologiyasi: Gen tahriri sohasida CRISPR-Cas9 texnologiyasi yanada rivojlanib, genetik kasalliklarni davolash imkoniyatlarini oshirdi. Ushbu texnologiya yordamida olimlar ma'lum genlarni aniq o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

COVID-19 vaktsinalari: 2020 yilda SARS-CoV-2 virusiga qarshi vaktsinlar tezda ishlab chiqildi. mRNA asosidagi vaktsinlar (masalan, Pfizer-BioNTech va Moderna) zamonaviy vaktsina ishlab chiqish usullarini o'zgartirdi va keng tarqaldi.

Tug'ma immunitet: Immunologiya sohasida tug'ma immunitet va mikrobiomning inson salomatligi va kasalliklari ustidagi ta'siri haqida yangi ma'lumotlar paydo bo'ldi. Mikrobiomni tartibga solish orqali turli kasalliklarni oldini olish yoki davolash imkoniyatlari o'rganilmoqda.

Koinot tadqiqotlari: Hubble va James Webb kosmik teleskoplari yordamida koinotning eng uzoq va qadimiy qismlarini o'rganishga doir yangi kashfiyotlar amalga oshirildi. James Webb teleskopi koinotdagi yulduz va galaktikalar haqida yangicha ma'lumotlar taqdim etdi.

Sifatli energiya manbalari: Yangilanish energiya manbalarini (masalan, quyosh va shamol energiyasi) yanada samarali qilishga qaratilgan yangi texnologiyalar rivojlanmoqda. Bu, energetik tizimlarni barqaror va ekotizimga zarar yetkazmasdan ishlashiga yordam beradi.

AI va mashinani o'rganish: Sun'iy intellekt va mashinani o'rganish texnologiyalari turli sohalarda, jumladan, tibbiyot, transport va moliya sohalarida yangi imkoniyatlarni ochmoqda. AI yordamida diagnostika jarayonlari va yangi dorilarni kashf etish tezlashmoqda.

Bu yangiliklar ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar sohasida davom etayotgan rivojlanishlarning bir qismi hisoblanadi. Har bir soha o'ziga xos muammolarni hal qilish va yangi imkoniyatlarni yaratishda davom etmoqda.

Roger Penrose

Roger Penrose qora tuynuklarning mavjudligini va ularning fizikasi haqida muhim nazariy ishlar olib borgan. U 1965 yilda umumiy nisbiylik nazariyasidan kelib chiqib, qora tuynuklarning qanday hosil bo'lishi mumkinligini matematik jihatdan isbotladi. Penrose, qora tuynuklar shunchaki gravitatsion jozibaga ega qattiq zichlikka ega obyektlar emas, balki vaqt va fazoning xususiyatlarini o'zgartiruvchi murakkab tizimlar sifatida ko'rishga yordam berdi. Uning ishlariga kiritilgan kashfiyotlar qora tuynuklar nazariyasi va koinotning tuzilishi haqida yangi tushunchalar yaratdi.

Adabiyotlar

1. Li, Shuguang, et al. "Heat and mass transfer characteristics of Al₂O₃/H₂O and (Al₂O₃+ Ag)/H₂O nanofluids adjacent to a solid sphere: A theoretical study." *Numerical Heat Transfer, Part A: Applications* (2024): 1-19.
2. Nafasova, Gulnoza, and B. S. Abdullayeva. "Development of logical competence of future physics teachers based on steam and smart educational technologies." *Евразийский журнал академических исследований* 3.1 Part 2 (2023): 138-140.
3. Nafasova, Gulnoza, and EZoza Pardaveva. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI FIZIKA O'QITISH METODLARI." *Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук* 3.4 (2023): 50-53.
4. NAFASOVA, Gulnoza. "PRAKSEOLOGIK YONDOSHISH KONTEKSTINDA BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGI SHAKLLANISH TEXNOLOGIYALARI." *News of UzMU journal* 1.1.2 (2024): 163-166.

5. Baxtiyrovna, Gulnoza Nafasova. "BO 'LAJAK FIZIKA O 'QITUVCHILARIDA MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI." QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI 5 (2022): 96-97.
6. Nafasova, Gulnoza, and B. Abdullayeva. "FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS." Farg'ona davlat universiteti 1 (2023): 147-147.
7. ГБ Нафасова - International Journal of Formal Education, 2024 РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ
8. Nafasova, Gulnoza. "FIZIKA OQITUVCHILARI GENDER TENGLIGI MASALASIDA MANTIQUIY KOMPETENTLIKNING AHAMIYATI." *Oriental Conferences*. Vol. 1. No. 1. ООО «SupportScience», 2023.
9. Nafasova, G. B. "FIZIKADAN MASALALAR YECHISHDA TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING AYRIM MUAMMOLARI VA ULARNI YECHISH USULLARI." *O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI SIRDARYO VILOYATI XALQ TA'LIMI XODIMLARINI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI* (2022): 672.
- 10 Вопросы Развития Логической Компетентности В Подготовке Современных Учителей Физики ГБ Нафасова International Journal of Formal Education 3 (7), 128-136
11. РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ ГБ Нафасова ЛУЧШИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ И СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ, 50-53
12. NAFASOV, G. A., SAYFULLAYEV, B., & NAZIROV, Q. (2024). МАТЕМАТИКА DARSLARIDA O 'QUVCHILARNING KREATIV YONDOSHUVLAR ASOSIDA MANTIQUIY FIKRLASH QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUZ*, 1(1.5. 2), 144-146.
13. NAFASOV, G. A., ANORBAYEV, M., & NAZIROV, Q. (2024). BO 'LAJAK МАТЕМАТИКА O 'QITUVCHILARNI LOYIHALAB O 'QITISH JARAYONIDA МАТЕМАТИК КОМПЕТЕНТЛИГНИ RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUZ*, 1(1.6. 1), 165-167.

14. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.
15. Nafasova, G., & Abdullayeva, B. (2023). FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS. *Farg'ona davlat universiteti*, (1), 147-147.
16. Nafasov, G., Kalandarov, A., & Xudoyqulov, R. (2023). DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE COMPETENCE THROUGH TEACHING ELEMENTARY MATHEMATICS. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 218-224.
17. Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.
18. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.
19. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.
20. Kengash, J. va Abdurashidovich, NG (2023). TIME ning kichik qiymatlari uchun filtratsiya nazariyasi muammosining taxminiy yechimi. *Texas muhandislik va texnologiya jurnali* , 19 , 32-37.

TALABALARNI MEHNATSEVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA JAMOAT TASHKIOTLARINING O'RNI VA AHAMIYATI

Rustamova Go'zal Xolmuhammad qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Tel +99897 711 98 23 gozal9583@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda jamoat tashkilotlarining o'рни va ahamiyati haqida fikrlar bayon etilgan. Bugungi kunda mehnatsevarlik tarbiyasining ahamiyati qay darajada muhimligi yoritib o'tilgan. Ta'lim tarbiya masalasi murakkab bo'lib, bunday ulkan mas'uliyatli, sharaflı ishni oila, mahalla, maktab va keng jamoatchilik bilan hamkorlikda olib borish dolzar masala bo'lib bormoqda.

Abstract: This article outlines the role and importance of public organizations in educating students in the spirit of hard work. To what extent the importance of industrious education is highlighted today. The issue of educational upbringing is complex, and it is becoming a pressing issue to carry out such a huge responsible, honorable work in cooperation with the family, neighborhood, school and the general public.

Аннотация: В данной статье изложены соображения о роли и значении общественных организаций в воспитании учащихся в духе трудолюбия. Освещается, насколько важно сегодня воспитание трудолюбия. Вопрос воспитания является сложным, и становится все более актуальным проводить такую огромную ответственную, почетную работу совместно с семьей, соседями, школой и широкой общественностью.

Kalit so'zlar: talabalar, mehnat tarbiyasi, mahalla, hashar, hayriya, oila, ma'naviy tadbir, mahalla vazifalari.

Ключевые слова: студенты, трудовое воспитание, махалля, хашир, благотворительность, семья, духовное мероприятие, обязанности махалли.

Keywords: students, Labor Education, neighborhood, hashar, charity, Family, spiritual event, neighborhood tasks.

KIRISH

Bugungi kunda yoshlarimizni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash zamonimizning dorzarb masalaridan biri bo'lib kelmoqda. Bunda esa jamoatchilik tashkilotlarining roli yuqori ekanligi o'z isbotini ko'rsatib bormoqa. Inson doimo ma'lum bir ijtimoiy institutlar ta'siri ostida ijtimoiylashib boradi. Insonning kundalik turmush tarzi mehnat va faoliyat bilan bog'liqdir. Shu sababli mehnat

umuminsoniy, milliy, moddiy va ma'naviy boyliklarning ijtimoiy taraqqiyoti negizi hisoblanadi. Har tomonlama yetuk, barkamol avlodni yetishtirishda mehnat tarbiyasining o'рни beqiyos hisoblanadi. Mehnat tarbiyasi shaxsni har tomonlama rivojlantirishning ajralmas qismidir. Muntazam qilingan mehnat jarayonida bola o'z aqlini, irodasini, hissiyotini, xarakterini rivojlantirishi mumkin. Demokratik qadriyatlarni kengayishi muhim ijtimoiy va siyosiy muammolarni hal etishga harakat qiluvchi jamoat tashkilotlari paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lib bormoqda. Jamoat tashkilotlari jamiyatning siyosiy munosabatlarida tutgan o'rinlari bilan davlat hokimiyati tashkilotlari va siyosiy partiyalardan farq qiladigan, jamiyat siyosiy tuzulishining o'ziga xos alohida tashkilotlari biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bolalarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash va ularni yetuk barkamol ma'suliyatli inson qilib yetishtirish borasida, jahon madaniyati uchun katta hissa qo'shgan va o'zlarining boy ma'naviy merosini qoldirgan buyuk allomalarimiz Abu Nasr Farobiy, Ibn Sino, Yusuf Xos Xodib, Mahmud Qashg'ariy, Jomiy kabi mutafakkirlarimiz hamda g'arb pedagoglari Pestalossi, Yan Amos Komenskiy, Konsantantin Diit revich Ushinskiylar o'zlarining qimmatli fikrlarini bayon etganlar. Bundan tashqari "Avesto", Kaykovusning "Qobusnoma", Abu Nasr Farobiyning "Fozil odamlar shahri" hamda Abu Rayhon Beruniyning "Geodeziya", "Minerologoya", Mahmud Qashg'ariyning "Devonu lug'atit turk", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Alisher Navoiyning bir qator asarlari va shu kabi ma'rifiy meros namunalari mehnatsevarlik, kasb-hunarning ahamiyati haqida muhim fikrlar bayon etilgan. [2]

Yana bir mutafakkirimiz Abu Ali Ibn Sino bola tarbiyasi haqida shunday fikrlarini bayon qilganlar. "Agar sen ota bo'lsang go'zal xulq, fazilat sohibi bo'lishga intil, bolang tarbiyasida eng avvalo mehnat tarbiyasiga e'tibor ber. Chunki mehnat tarbiyasi aqliy, ahloqiy va jismoniy tarbiyaning asosi bo'lib xizmat qilajak" der ekan. Ibn Sino o'zining pedagogik qarashlarida bolani mehnatsevarlik xislarini shakllantirishda oila muhitidagi tarbiyaga alohida e'tibor beradi. Allomaning fikricha oila boshlig'i bolalar tarbiyasi haqida amaliy va nazariy bilimga ega bo'lishi kerak. Oila boshlig'ida bu sohada yetarli tajriba bo'lmasa u oila a'zosiga yaxshi

tarbiya bera olmaydi. Yaxshi tarbiyani esa, oila farovonligining, baxtining asosi, zamini hisoblaydi. [6]

Yana bir ulug' mutafakkir shoirimiz Yusuf Xos Xojib o'zining qimmatli asari bo'lmish "Qutadg'u bilig" ("Saodatga eltuvchi bilim") asarida bolalarni mehnatsevar qilib tarbiyalashda ota-onaning mavqeyi to'g'risida bir qator fikr va qarashlarini aytadi. Ulug' shoirning aytishicha, ota –onalar nazoratida bo'lgan bolaning ma'suliyat hissi rivoj topadi, shu sababli ham bolalar tarbiyasida ota –onaning mavqeyi alohida ahamiyatga egadir, ular tanlagan to'g'ri yo'l farzandlarning kelajagi, kamoloti uchun nihoyatda muhimdir. [1]

O'zbekistondagi keng tarqalgan jamoat tashkilotlar ijtimoiy tashkilotlar, NNT, Mahalla Fuqarolar yig'ini, jamg'armalar, uyushmalar kabi nomlar bilan atalmoqda. "O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida "jamoat birlashmasi" tushunchasi ishlatilgan bo'lsa-da, 90-yillarning o'rtalariga kelib, ko'proq "nodavlat tashkilot" yoki "uchinchi sektor" tushunchasi ham (ya'ni, birinchi sektor davlat tashkilotlari, ikkinchi sektor tijorat tashkilotlari) qo'llanila boshladi" . [3]

O'zbekistonda eng keng tarqalgan jamoat tashkilotlari sirasiga "mahalla fuqarolar yig'inini ko'rsatish mumkin. "Mamlakatda 9349 ta fuqarolar yig'inlari mavjud bo'lib , ular o'z-o'zini boshqarish organlari sifatida faoliyat yuritmoqda." [4]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Vatanimiz tarixi shundan guvohlik beradiki, o'zbek jamiyatida jamoa bo'lib yashashning sinalgan shakli bu- mahalla. „Mahalla" so'zi arabcha „Mahallun" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, aholi yashaydigan joy, guzar, uy-joy mavzelari degan ma'noni anglatadi. [5]

Mahalla shaharlar ichidagi kichik hududiy birlik bo'lib, o'tmishdan meros bo'lib kelmoqda. Bejizga yurtboshimiz "Mahalla-yurt mustahkam bo'lsagina, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi," deb ta'kidlamagan. Bir bolaga yetti mahalla ota-ona degan maqoldan kelib chiqib kelajak avlodni tarbiyalash va unga ta'lim berish jarayonini amalga oshirish borasida kichik Vatan bo'lmish mahallaning oldida quyidagi vazifalar turadi:

1	mahalla faollari tomonidan tarbiya muassasalari bilan birgalikda ta'lim-tarbiya jarayonida amalga oshirilishi kerak bo'lgan masalalarni muhokama qilishda qatnashishi va oqilona yechimlarini topishda faollik
---	--

	ko'rasatilishi kerak
2	mahalla o'z hududidagi ijtimoiy va iqtisodiy yordamga muhtoj oilalarni aniqlab, ularni qo'llab-quvvatlab va farzandlarining bilim va tarbiya olishlariga bosh-qosh bo'lishi, ma'naviy tadbirlarga jalb erish
3	ota-onalar orqali bolalarni mehnatsevarlik, tashabbuskorlik, milliy g'urur, vatanparvarlik, milliy odob, mafkuraviy onglik, baynalmilallik, sahiylik kabi xislatlarni singdirishni har tomonlama rag'batlantirish
4	ulug' ajdodlarimizning ma'naviy-tarbiyaviy o'gitlarini singdirib borishga jamoatchilikni safarbar qilish
5	ma'nan nosog'lom oilalarni mahalla yig'inlarida muhokama qilish, ularga nisbatan jamoatchilik choralarini ko'rish, bunday oila farzadlarini himoyaga olish va turli mashg'ulotlar bilan band qilish

Xulosa. Insonning kundalik turmush tarzi mehnat va faoliyat bilan bog'liqdir. Shu sababli mehnat umuminsoniy, milliy, moddiy va ma'naviy boyliklarning ijtimoiy taraqqiyoti negizi bo'lib xizmat qiladi. Har tomonlama yetuk, barkamol avlodni yetishtirishda mehnat tarbiyasining o'rni beqiyosdir. Talabalarda mehnatsevarlik tuyg'usini uyg'otish, yanada rivojlantirishda mahalla hamkorligini yo'lga qo'yish ancha samaraliroq hisoblanadi. Muntazam qilingan mehnat jarayonida bola o'z aqlini, irodasini, hissiyotini, xarakterini rivojlantirishi mumkin. Mehnat tarbiyasini shunday tashkil etish kerakki, inson mehnat jarayoni va uning natijasidan qanoatlanishini tarkib toptirishga ko'maklashsin. Mehnat tarbiyasining provard maqsadi shaxs xarakterining asosiy xislati sifatida uning mehantga bo'lgan ehtiyojini shakllantirishdir.

Mahallaning ustunligi shundaki, bu yerda ko'p yillar davomida birga yashagan, bir-birini bilgan, sinagan, tanigan kishilar jamoasi istiqomat qiladilar. Har bayram oldidan mahallalarda uyushtiriladigan hasharlar ham mehnat tarbiyasini qaror toptirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunonchi, mahalladagi

kam ta’minlangan oilalar, boquvchisini yo’qotgan oilalarga ko’maklashishga ham yoshlarni jalb qilish yaxshi samara beradi.

ADABIYOTLAR RO’YHATI:

1. B.Umurzoqov, M.Rahimov “Istiqlol va mehnat mentaliteti” Farg’ona 2003y
2. F.Turg’unboyev, “Mehnat munosabatlari va metalitet”. Toshkent “O’zbekiston” 2005y
3. Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма/ А. Жалилов, У. Муҳаммадиев,
4. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/05/17/mahallas>
5. M.J.Mutalipova. Xalq pedagogikasi. -T.: «Fan va texnologiya», 2015,160 bet.
6. Gulnora Kushakova, Abu nasr Farobiy ijodida oilada farzandlarni ahloqiy tarbiyalashning ahamiyati haqida , архив научных публикаций jspi: 2020: архив №45 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
7. qizi Rustamova, G. Z. X. (2024). Boshlangich sinf o ‘quvchilarining maktabga intellektual tayyorgarlik muammosi. *Science and Education*, 5(5), 331-335.

III. MAXSUS PEDAGOGIKA

NUTQI TO'LIQ RIVOJLANMAGAN MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARNING TA'LIM TARBIYASI VA ULARNI MAKTABGA TAYYORLASHDA DEFEKTOLOG(LOGOPED)NING O'RNI

Karimova Nadiya Baxoniddinova

*Namangan davlat pedagogika inustituti Pedagogika fakulteti Maxsus Pedagogika
(logopediya) yo'nalishi 3 kurs talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarning ta'lim tarbiyasi bilan shug'ullanish, ularni maktabga tayyorlashdagi ta'lim sifatini yaxshilash hamda nuqtini rivojlantirishda logopedning ahamiyati, Nutqning to'liq rivojlanmaganining kelib chiqish sabablari va ularning darajalari hamda nutqning to'liq rivojlanmaganligini bartaraf etishda korreksion pedagogik ishlar tizimi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Nutq, defektolog, maktab, pedagog, korreksiya, differensial, rivojlanish.

Abstract: In this article, the importance of the speech therapist in dealing with the education of children with incomplete speech development, improving the quality of education in preparing them for school, and developing the point of view, the causes of the incomplete development of speech and their levels, and the incomplete development of speech the system of correctional pedagogical work is highlighted in the elimination.

Keywords: Speech, defectologist, school, pedagogue, correction, differential, development

Ааннотация: В данной статье раскрывается значение работы логопеда в работе с детьми с незавершенным речевым развитием, повышение качества обучения при подготовке их к школе, а также выработка точки зрения, причины неполного развития речи. и их уровнях, а также неполного развития речи в системе коррекционно-педагогической работы выделяется при устранении.

Ключевые слова: Речь, дефектолог, школа, педагог, коррекция, дифференциал, развитие.

KIRISH:

Bilamizki, hozirgi kunda turli xil sabablarga ko'ra nutqi to'liq rivojlanmay qolayotgan maktabgacha yoshdagi bolajonlarimiz kam emas. Shu nuqtai nazardan, ularning xulq atvorida, psixologiyasidagi holatlarda ham turli xil o'zgarishlar bo'lib turadi. Nutqning to'liq rivojlanmaganligi bola nutqi rivojlanishining aniq holatidan kelib chiqqan holda, o'zining etiologiyasi bo'yicha nutq rivojlanmaganligining turli xil ko'rinishlariga yagona pedagogik yondashuv imkoniyatini yaratadi. Bu nima degani? Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar bilan logoped ish olib borayotganda avvalo uning etiologiyasi ya'ni psixikasini o'rganishi va unga qarab pedagogik yondashish kerakligini taqazo etadi.

Nutq — murakkab ruhiy faoliyatdir. U ruhiy jarayonlarning tarkib topishiga va bolaning umuman barkamol bo'lib o'sishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Nutq eshituv organlari vositasi bilan idrok etishga asoslangan bo'lib, atrofdagilarga taqlid etish yo'li bilan rivojlanib boradi. Og'zaki nutqning shakllanishida eshituv analizatori, nutqni harakatga keltiruvchi analizator ishtirok etadi. Nutqni harakatga keltiruvchi analizator eshituv analizatori bilan mahkam bog'langan holda ishlaydi, eshituv analizatorining rivojlanish darajasi esa ko'p jihatdan talaffuzga bog'liq. Bola nutqining o'sib borishi tovushlar talaffuzi, fiziologik va fonematik eshitishning kamol topib borish darajasi bilangina karakterlanib qolmay, balki eng muhimi — o'z nutqi va atrofdagilar nutqidagi so'zlarning tuzilishini, tovush tarkibini farqlay olish qobiliyati bilan ham karakterlanadi. So'z tarkibini anglab olishdan iborat bu qobiliyat grammatik va leksik komponentlarning rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega bo'lib kelmoqda.

Nutq rivojlanishining ahamiyati

Bolalar nutqi rivojlanishi ularning umumiy intellektual va psixologik rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq. Nutqning rivojlanishi bolalarning kommunikativ qobiliyatlarini oshiradi, ularni muhit bilan samarali aloqada bo'lishlariga yordam beradi. Nutq rivojlanishi yomon bo'lganda, bolalarning o'zini

ifoda etishi qiyinlashadi, bu esa o'z navbatida ularning ta'lim jarayoniga va ijtimoiy adaptatsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutqning birlamchi rivojlanmaganligi eshitish, intellekt nuqsonlari va boshqa tashqi omillar ta'siriga bog'liq bo'lmay, o'zining mustaqil kelib chiqishiga ega. Biroq, hozirga qadar umum qabul qilingan ta'rif mavjud bo'lmay, uning mohiyati va mexanizmi haqidagi tasavvurlar xilma-xildir. Etiopatogenetik nuqtai nazardan nutqi rivojlanmagan bolalar turli xildagi guruhlarini tashkil etadi. Ba'zi vaziyatlarda mazkur holat ko'pincha genetik tabiatga ega bo'lgan konstitusional xarakterga ega. Odatda bunday bolalardagi nuqsonning klinik manzarasi jiddiy psixopatologik belgilarga, ayniqsa psixoorganik belgilarga ega bo'lmaydi. Boshqa bir holatlarda zararlanish belgilari, ya'ni psixoorganik va boshqa psixopatologik belgilar yorqin namoyon bo'lishi mumkin. Nutqning to'liq rivojlanmaganligi turli darajalarda namoyon bo'ladi. Nutqiy rivojlanishning I darajasi - umum qo'llaniladigan nutqning mavjud emasligi, jumlati nutqning mavjud emasligi bilan tavsiflanadi. Mazkur darajadagi bolalar muloqot uchun sodda so'zlardan, tovushlarga bo'lgan taqlid, maishiy mazmundagi alohida ot va fe'llardan, sodda gap bo'laklaridan foydalanib, ularning tovush tarkibi noaniq va turg'un emas. Bola o'z "bayoni"ni mimika va imo-ishora bilan mustahkamlaydi. Mazkur bolalar uchun muloqot jarayonidagi nutqiy izlanishga bo'lgan katta tashabbuskorlik va o'z nutqiga bo'lgan tanqidiy munosabat xarakterli. Nutqiy rivojlanishning II darajasida - imo-ishora va sodda so'zlardan tashqari, buzilgan bo'lsada biroq doimiy umumqo'llaniladigan so'zlar paydo bo'ladi. Bir vaqtning o'zida ba'zi grammatik shakllar farqlana boradi. Biroq mazkur jarayon turg'un bo'lmagan xarakterga ega bo'lib, nutqning qo'pol rivojlanmaganligi mazkur bolalarda yorqin ifodalanadi. Bolalar bayonlari odatda kambag'al bo'lib, bola idrok etayotgan predmet va harakatlarni sanab o'tish bilan chegaralanadi. Maxsus korreksion ta'lim ta'sirida bolalar nutqiy rivojlanishning yangi III darajasiga o'tadilar. Mazkur daraja leksik grammatik va fonetik-fonematik rivojlanmaganlik elementlariga ega bo'lgan keng jumlati nutqning mavjudligi bilan xarakterlanadi, bu esa bolalarning atrofdagilar bilan nutqiy muloqotini kengaytirish imkonini beradi. Mazkur darajadagi bolalar atrofdagilar bilan muloqotga faqatgina ota-onalari, tarbiyachilar, ular nutqiga tegishli izohlarni kiritishga qodir kishilar ishtirokidagina kirishadilar.

Nutqning to'liq rivojlanmaganligining sabablari

Bolaning ona qornida rivojlanishi, tug'ruq va hayotining dastlabki yillarida ta'sir ko'rsatuvchisi turli xil zararli omillar nutqning to'liq rivojlanmaganligiga olib keladi. Turli xil zararli omillar (infeksiya intoksikatsiya va boshqalar) ta'siri ostida bosh miyaning birmuncha og'ir zararlanishi, odatda erta embriogenez davrida yuzaga kelishi mumkin. Taxminlarga ko'ra, homiladorlikning 3-4 oylarida bosh miyaning zararlanishi, bosh miya tuzilishining bir muncha kengroq o'zgarishlari yuzaga keladi.

Miya rivojlanmaganligi yoki zararlanishini keltirib chiqaruvchi sabablar ichida homiladorlik davrida onaning infeksiyalari, tug'ruq travmasi, asfiksiya, rezus omil bo'yicha ona va homila qonining mos kelmasligi, markaziy nerv tizimi kasalliklari va bola hayotining dastlabki yillarida bosh miya travmalari juda ham ko'p uchrab kelmoqda.

Nutq buzilishlari, shu jumladan, nutq to'liq rivojlanmaganligining yuzaga kelishida nasliy omillar alohida o'rin tutadi. Bunday hollarda nutqiy nuqson, hatto ahamiyatsiz tuyilgan zararli omillar ta'siri ostida ham yuzaga kelishi mumkin.

Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarning ta'lim tarbiyasi

Nutqi rivojlanmagan bolalarga ta'lim tarbiyasida maxsus yondashuvlar qo'llanilishi zarur. Bu bolalar uchun ta'lim jarayoni ko'proq individual yondashuvni talab qiladi. Ta'lim jarayonida maxsus metodlar va vositalar yordamida nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlash lozimdir.

1. Individual Yondashuv: Har bir bolaning nutq rivojlanish darajasi o'ziga xos bo'ladi. Shuning uchun ta'lim jarayonida individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Defektologlar har bir bolaning ehtiyojlariga mos ravishda maxsus darslar va mashqlar ishlab chiqishadi.

2. Maxsus metodika: Nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun maxsus metodikalar ishlab chiqilgan. Ular orasida logopedik mashqlar, o'yinlar, va nutqni rivojlantirishga qaratilgan didaktik materiallar mavjud.

3. Ta'lim jarayonida Oila Hamkorligi: Oila bilan hamkorlik qilish, bolalarning uyda nutq rivojlanishiga yordam beradi. Defektologlar ota-onalarga bolalarining nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda yordam beradigan maslahatlar beradilar.

Maktabga tayyorlashda defektologning o'рни

Defektolog maktabga tayyorlash jarayonida katta rol o'ynaydi. Ularning vazifalari quyidagilardan iborat:

1. **Diagnoz va Baholash:** Defektologlar bolalarning nutq rivojlanish darajasini baholaydilar va zaruriy tahlillarni o'tkazadilar. Bu baholash asosida ta'lim jarayonini rejalashtirish va maxsus dasturlar ishlab chiqish mumkin bo'ladi.

2. **Maxsus Dasturlarni Ishlab Chiqish:** Defektologlar nutqi rivojlanmagan bolalar uchun maxsus ta'lim dasturlarini ishlab chiqadilar. Bu dasturlar bolalar nutqini rivojlantirishga yordam beradi va maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantiradi.

3. **O'qituvchilar va Oila Bilan Hamkorlik:** Defektologlar o'qituvchilar va ota-onalar bilan yaqin hamkorlikda ishlaydilar. Ular bolalar bilan ishlashda o'qituvchilarga qo'llanma beradi va ota-onalarga maslahatlar beradi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz lozimki, nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarning ta'lim tarbiyasida defektologlarning ro'li juda ham muhimdir. Ularning yordami bilan bolalar maktabga tayyorlash jarayonida kerakli ko'nikmalarni egallashlari va muvaffaqiyatli ta'limolishlari mumkin. Nutq rivojlanishini qo'llab quvvatlash, maxsus metodikalar va individual yondashuvlar orqali defektologlar bolalarning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "Maktabgacha ta'lim nazariyasi va amaliyoti" - O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi. (2020) Ushbu manba maktabgacha ta'lim tizimining nazariyasi va amaliyoti haqida umumiy ma'lumotlarni taqdim etadi.
2. "Defektologiya: Nazariya va amaliyot" - N. M. Kuznetsova. (2018) Defektologiya sohasida nazariy va amaliy yondashuvlarni o'z ichiga oladi.
3. "Nutq rivojlanishi va uning buzilishlari" - A. S. Ivanova. (2019) Nutq rivojlanishining asosiy jihatlari va buzilishlari haqida batafsil ma'lumotlar.
4. "Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun logopedik yordam" - I. P. Smirnova. (2021)
5. "Logopediya" M. Y. Ayupova. Toshkent 2008 yil

LOGOPEDIYA FANI VA UNING VAZIFALARI

Xalimova Ozoda Ma'murjon qizi

*Namangan davlat pedagogika inustituti Maxsus pedagogika yo'nalishi 1- bosqich
magstranti*

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalarni qaysi fan o'rganadi. Logopediya fani o'zi qanday fan, obykti, predmeti, maqsadi, vazifasi va boshqa fanlar bilan aloqasi haqida fikrlar yoritilgan.*

***Kalit so'zlar:** Korreksion pedagogika, logopediya, vosita, metod, predmet, mexanizm, psixoterapiya, klinika, pediatriya, lingvistik, psixolingvistika.*

***Аннотация:** В этой статье какой предмет изучает детей с нарушениями речи? Обсуждаются мысли о назначении предмета логопедии и его связи с другими предметами.*

***Ключевые слова:** Коррекционная педагогика, логопедия, средство, метод, объект, механизм, психотерапия, клиника, педиатрия, языкознание, психоллингвистика.*

***Abstract:** In this article, which subject educates speech-impaired children? What is the subject of speech therapy*

***Keywords:** Correctional pedagogy, speech therapy, tool, method, object, mechanism, psychotherapy, clinic, pediatrics, linguistics, psycholinguistics*

Korreksion pedagogika fani rivojlanib borib, ayrim sohalari mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi. Shu fanlar jumlasiga logopediya ham kiradi. Logopediya (logos - so'z, padeo - tarbiyalash, o'rgatish degan ma'noni anglatadi) - pedagogik fanlardan biri bo'lib, nutq kamchiliklari va ularning sabablarini o'rganish, shuningdek, bularning oldini olish, nuqsonlarni bartaraf etish uchun maxsus ta'lim-tarbiya vositalari va metodlarini ishlab chiqish, amaliyotga tatbiq etish masalalari bilan shug'ullanadi.

Logopediya- nutq buzilishlari haqidagi maxsus ta'lim va tarbiya vositasida nutq buzilishlarini o'rganish, tuzatish va oldini

olish haqidagi pedagogik fandır. Logopediyaning predmeti - nutqida nuqsoni bo'lgan shaxslarni o'qitish va tarbiyalashning qonuniyatlarini o'rganish. Maqsad - nutqida nuqsoni bo'lgan shaxslarni o'qitish, tarbiyalash va qayta tarbiyalashning ilmiy asoslangan tizimini ishlab chiqish, shuningdek nutq nuqsonining oldini olishdan iborat.

Obyekt- nutq nuqsoniga ega bo'lgan shaxs.

Predmet - nutqida nuqsoni bo'lgan shaxslarni o'qitish va tarbiyalashning qonuniyatlarini o'rganish.

Logopediya fanining asosiy maqsadi til, nutq va kommunikatsiya bilan bog'liq muammolarni o'rganish va tuzatishdir. Logopedlar (yoki logopediya mutaxassislari) ushbu sohada ishlaydi va ularning vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: Diagnostika: Nutq va tilni rivojlantirishdagi muammolarni aniqlash, bu xususiyatlarning turli shakllarini va darajalarini baholash.

Tuzatish: Nutq va til bo'yicha muammolarni tuzatishga yordam beradigan maxsus mashqlar va terapevtik usullarni ishlab chiqish va qo'llash.

Reabilitatsiya: O'zgarishlar yuzasidan amaliy maslahatlar berish va klientlarning nutq va til qobiliyatlarini yaxshilashga qaratilgan reabilitatsiya dasturlarini amalga oshirish.

Ta'lim: Klientlarga, ularning oilalariga va pedagoglarga nutq va til bo'yicha o'qitish va maslahat berish. Logopediya asosan tilni rivojlantirish, nutq qobiliyatlarini yaxshilash va kommunikatsiya muammolarini hal qilishga qaratilgan.

Logopediya fanining vazifalari quyidagilardan iborat:

-Turli xil nutq kamchiliklari bor kishilarning nutq faoliyati ontogenezi o'rganish.

-Nutq kamchiliklarining sabablari va simptomatikasi, ularning turlari, kelib chiqish mexanizmlarini o'rganish, darajasini aniqlash.

-Nutq kamchiliklarini kishi faoliyati, shaxsiyati, hulq-atvori, ruhiy rivojlanishiga ta'sirini o'rganish.

-Eshitish, ko'rish, intellektual va boshqa kamchiliklarga ega bo'lgan alohida yordamga muhtoj bolalar nutqiy faoliyatining ahvoli, yetishmovchiliklarni o'rganish, aniqlash.

-Nutq kamchiliklarini aniqlash yo'llari, usullarini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish.

-Nutq kamchiliklarini sistemaga solish, tasniflash, tizimga keltirish.

-Nutq kamchiliklarining oldini olish, bartaraf etish prinsiplari va usullarini, tashkiliy shakllarini belgilash, ishlab chiqish, takomillashtirish.

Boshqa fanlar bilan aloqasi: Maxsus pedagogikaning turli sohalari, ona tili o'qitish metodikasi, logoritmika, umumiy va maxsus psixologiya. Tizimlararo anatomiya, fiziologiya, neyrofiziologiya, nevropatologiya, psixopatologiya, klinika, pediatriya, tilshunoslik kabi fanlar bilan aloqador.

Logopediya fani mavzu bahsi, nutq kamchiligi bor kishilar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya jarayoni. Nutq kamchiligi bor kishi esa logopediya fanining o'rganish mavzusi hisoblanadi. Respublikamizda bolalarda uchraydigan nutqiy kamchiliklarni o'rganish bilan L.R.Mo'minova, M.Yu.Ayupova, X.M.Poiatova, N.R.Raxmonqulova, Ye.A.Babayeva, I.G.Veretennikova S.Sh.Aytmetova, R.Sh.Shomaxmudova, Z.M.Axmedova shug'ullanganlar.

Hozirgi zamon logopediyasiga maktabgacha yoshdagi bolalar logopediyasi, maktab yoshdagi, o'smirlar hamda kattalar logopediyasi kiradi. Logopedik ishni tashkil etish masalalarini ishlab chiqish. Logopediya fani anatomiya, fiziologiya, neyrofiziologiya, otoloringologiya, nevropatologiya, psixopatologiya, pediatriya, lingvistik, psixolingvistika, psixologiya va pedagogika fanlari bilan bog'liq, shular asosida rivojlanadi. Logopediya korreksion pedagogika fani kabi, nerv sistemasining tuzilishi, rivojlanishi faoliyati haqidagi nazariyaga asoslangan. Tabiiy fanlarni bilmay turib, nutq kamchiliklarini kelib chiqish sabablari, mexanizmi, bola psixikasiga ta'sirini aniqlab bo'lmaydi. Logoped nutq kamchiliklarining nevrologik asoslarini yaxshi bilishi kerak. Bu bilimlar nutq kamchiliklarini bartaraf etish, ularni oldini olish, bolani to'g'ri tarbiyalash, unga bilim berish yo'llari va usullarini to'g'ri tanlashda logopedga yordam beradi. Tibbiy fanlar haqidagi bilimlar to'g'ri logopedik xulosa chiqarish,

nutq kamchiliklarini ularga o'xshash boshqa alohida yordamga muhtojlardan ajratish, alohida yordamga muhtoj bolalarni tegishli muassasalarga to'g'ri saralash imkonini beradi. Logoped o'z oldiga qo'ygan maqsad - vazifani hal etishda tilshunoslik, lingvistik fanlarga, psixologiya va pedagogikaga suyanib ish ko'radi. Tilshunoslik fani kishilarning eng muhim aloqa quroli bo'lgan nutqni ijtimoiy hodisa deb biladi. Nutqning asosiy tarkibiy qismlari: tovush, so'z, so'z birikmasi va gap bir butun tizimni tashkil etib, fikmi og'zaki yoki yozma ravishda ifodalash uchun xizmat qiladi. Har bir logoped tilshunoslikning ilmiy-nazariy asoslarini, fonetika va grammatikani, lug'at va stilistikani, orfografiya va punktuatsiyani mukammal bilish bilan birga, ifodali o'qiy olish va to'g'ri so'zlay olish qobiliyatiga ham ega.

Tabiiyki, logopedning o'zi imloni yaxshi bilmay turib, o'quvchilarga hech qachon savod malakasini singdira olmaydi, logoped uchun og'zaki nutq, nutq qobiliyati amaliy jihatdan juda muhimdir: logoped so'z vositasida fan xulosalarini izohlabgina qolmasdan, ayni vaqtda nutqida kamchiligi bo'lgan bolani tarbiyalaydi, tarbiyalanuvchilar yo'lini yoritadi ham.

Logopediya maxsus pedagogika - korreksion pedagogika fanining bir sohasidir. Logoped ham boshqa fan o'qituvchilari kabi ta'lim va tarbiya shakllarining mohiyatini, maqsad va mazmunini, usul hamda vositalarini, prinsiplarini yaxshi egallab, ularni amalda qo'llay olishi kerak. Logoped bolalarning psixologik qobiliyatlarini hisobga olishi kerak. Bolalarni o'z kuchiga ishonitirishi, mashg'ulotlarga havasini uyg'ota bilishi, material bayoni vaqtida ularning diqqatini to'la jalb qila olish, materialni esda saqlab qolish yo'llarini (mashq, ko'rgazmali qurollardan foydalanish, mustaqil ish, suhbat, Grammatik o'yin kabi vositalarni) qo'llanishi o'qitish samaradorligini yanada oshiradi. Inson idrokining mazmuni, fikri, nutqi orqali shakllanadi. Bolalar logoped tushuntirgan materiallarni eshitib, yozganlarini ko'rib, kuzatib, mushohada yoki bilan o'zlari fikr yuritadilar va berilayotgan bilim-malakalarni mustahkamlab o'zlashtirib boradilar.

Logopediya fani barcha ishlarni kompleks yondoshish asosida tashkil etishni tavsiya qiladi. Kompleks yondoshish - bolaga har tomonlama ta'sir ko'rsatishini ko'zlab ta'lim-tarbiya jarayonida ham pedagogik, ham psixologik, ham meditsina metodlarini ishlatishdir. Rivojlanish prinsipi nutq kamchiligining kelib chiqish yo'lini, uning rivojlanishini tahlil qilishni ko'zda tutadi. Bunda kamchilikning kelib chiqish sababalarini rivojlanish jarayonida qanday o'zgarishlar natijasi ekanligini ko'rsatish - asosiy vazifadir. Nutqdagi asosiy funksiyalarning buzilishi kishi faoliyatiga albatta salbiy ta'sir ko'rsatadi, uning faolligini pasaytiradi, ogir ruhiy kechinmalar kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Masalan, ayrim so'zlarning noto'g'ri talaffuz etilishi kishini noqulay vaziyatga solib qo'yishi bilan birga, uni atrofdagilar bilan muomala qilishida qiynab qo'yadi, u gapirganda o'z fikrini to'liq anglata olmaydi. Nutq kamchiliklarining ogir turlari (alaliya, rinolaliya, tutilib gapirish va boshqalar) maktab dasturini o'zlashtirishga, keyinchalik, kasb tanlashga, ba'zan, umuman o'qishga to'sqinlik qiladi, bilish faoliyati rivojlanishini susaytiradi, ba'zilarida intellektual yetishmovchiliklar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Shu nuqtayi nazarda, nutqdagi kamchiliklarni boshqa ruhiy jarayonlar bilan bog'langan holda o'rganish prinsipiga amal qilish nihoyatda zarur. Nutq kamchiliklari ko'p hollarda biologik va ijtimoiy omillarning birgalashib ta'sir o'tkazishi natijasida paydo bo'ladi. Logopedik ishning samaradorligi nutq kamchiliklari kelib chiqish sabablari, mexanizmlari, turlarini to'g'ri aniqlashga bog'liqdir. Bu o'rinda ontogenetik, etiopatogenetik prinsiplarni ahamiyati katta. Nutq kamchiliklarini o'rganish, aniqlash, ularni bartaraf etishda logoped barcha didaktik prinsiplarga tayangan holda ish tutadi. Logopedik ishni tashkil etishda, har qaysi bolaga xos xususiyatlarni hisobga olish, bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirish, ta'limning o'quvchilarga xos bo'lishi, ta'lim va tarbiyaning birligi prinsipiga amal qilish, onglilik, aktivlik va mustaqillik kabi prinsiplarning ahamiyati ayniqsa katta.

Nutq nuqsoni logopediya fanida muayyan tilning me'yorlaridan chetga chiqish deb ta'riflanadi. O.V.Pravdina o'zining «Logopediya» kitobida logopedik nutq nuqsonlarini quyidagicha harakterlagan:

- Nutq nuqsoni o'z-o'zidan barham topmaydi, balki vaqt o'tgan sari yanada mustahkamlanib, zo'rayib boradi.
- Nutq nuqsoni gapiruvchining yoshiga mos kelmaydi.
- Nutqiy nuqsonlari bo'lgan kishilar logopedik yordamga muhtoj bo'ladi.
- Og'ir nutq nuqsoni kishining nafaqat nutqiga, balki umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa o'rnida shuni takidlash mumkunki Yuqoridagi ko'rsatilgan nutq nuqsonlari o'z xususiyatlari jihatidan bolalarda va katta yoshdagi kishilarda ba'zan vaqtincha uchrab turadigan nutqiy kamchiliklardan farq qiladi. Yosh bolalarda, keyinchalik o'zidan-o'zi to'g'rilanib, barham topib ketadi. Kattalarda esa bunday hodisalar asosan charchash, hayajonlanish, asabiylashish natijasida uchrab turadi. Ular ko'pincha o'z xatolarini sezib, bularni tuzatishga harakat qiladilar. Goho esa sezmasliklari ham mumkin. Lekin vaqti bilan bunday xatolar ham o'z-o'zidan tog'rilanib ketadi. Nutqiy nuqsonlar ajnabiylarda, boshqa millatli kishilarda ham kuzatilishi mumkin. Ular tilni o'rganib borganlari sari, nutqdagi kamchiliklar barham topib boraveradi. Nutq kamchiliklari kelib chiqish sabablariga ko'ra logopediya fanida organik va funksional xillarga bo'linadi.

Organik nutq nuqsonlari nutqiy analizatoming tuzilishidagi kamchiliklarga aloqador bo'lib, bu analizatoming qaysi bo'limida shikastlanganiga qarab markaziy yoki periferik turlarga bo'linadi. Funksional nutq nuqsonlarida analizator tuzilishida o'zgarishlar kuzatilmaydi. Noto'g'ri tarbiya ota-onalari, tarbiyachi yoki o'qituvchi nutqidagi kamchiliklarga taqlid etish natijasida yoki noo'rin reflekslamining mustahkamlanib qolishi funksional nutq nuqsonlariga sabab bo'lishi mumkin. Funksional nuqsonlar nerv jarayonlari o'rtasidagi muvozanatning buzilishi, analizator faoliyatidagi boshqa kamchiliklardan kelib chiqishi ham mumkin. Nutq analizatori qaysi bo'limining o'zgarib qolganiga qarab funksional nutq nuqsonlari ham markaziy yoki periferik xarakterda bo'ladi. Logopediya fani surdopedagogika va tiflopedagogikalar ichidan

ajralib, XIX asrning ikkinchi yarmida tibbiy fanlarning alohida bir oqimi bo'lib vujudga keldi. Nutq nuqsonlarini asosan shifokorlar tuzatishar edi, biroq «davolash» ishlari yaxshi natija bermas edi. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki: Nutqiy kamchiliklarining ayrim belgilari nuqson sifatida o'rganilar edi. Nutq komponentlari, nutqning sistemali tuzilishi haqidagi ma'lumotlar o'sha davrlarda hali bo'lmaganligi tufayli, nutq kamchiliklarini o'rganish, aniqlash, bartaraf etish usullari ham noto'g'ri belgilangan. Asosan mexanik mashqlardan foydalanilar edi. Hozirgi kunda logopediya fani pedagogik va psixologik, tibbiy, lingvistik fanlar asosida, shularga tayangan holda rivojlanib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Raxmanova V.S. "Maxsus pedagogika" -T. 2005-yil
2. "Maxsus pedagogika" P.M. Po'latova Toshkent 2005-yil
3. M.Y. Ayupova. Logopediya Toshkent 2007-yil
4. Mo'minova L. N. Abidova va boshqalar. Maxsus psixologiya -T O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2013-yil
5. "Maxsus pedagogika" M.U. Xamidova Toshkent 2018- yil

LOGOPED MUTAXASISLARGA ALALIYA NUTQ NUQSONLI BOLALARNI NUTQQA TAQLIDCHANLIGINI SHAKLLANTIRISH YUZASIDAN METODIK TAVSIYALAR

Vaxobova Muniraxon Sadirdinova

*Namangan davlat pedagogika inustituti Pedagogika fakulteti Pedagogika va
psixologiya kafedrası o'qituvchisi*

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada alaliya nutq nuqsoni qanday nuson ekanligi va logoped mutaxasislarga alaliya nutq nuqsonli bolalarni nutqqa taqlidchanligini shakllantirish ular yuzasidan turli xil metodik tavsiyalar berilgan.*

***Kalit so'zlar:** Alaliya, og'ir, muloqat, logoped, psixolog, pedagog, maktabgacha, differensiya, metodika, tavsiyalar, daraja, nutq, faoliyat.*

Аннотация: В данной статье, каким дефектом речи является алалия, даны различные методические рекомендации логопедам по формированию речевой имитации у детей с дефектами речи алалии.

Ключевые слова: Алалия, тяжелая форма, общение, логопед, психолог, педагог, дошкольный возраст, дифференциация, методика, рекомендации, уровень, речь, деятельность.

Abstract: In this article, what kind of speech defect is alalia, and various methodological recommendations are given to speech therapists regarding the formation of speech imitation in children with alalia speech defects.

Keywords: Alalia, severe, communication, speech therapist, psychologist, pedagogue, preschool, differentiation, methodology, recommendations, level, speech, activity.

Alaliyaning og'ir darajasiga ega bolalarda nutqqa taqlidchanlikni shakllantirish yuzasidan metodik tavsiyalar logopediya amaliyoti uchun muayyan ahamiyatga ega bo'ladi, deb o'ylaymiz. Olingan ma'lumotlardan maxsus va umumta'lim maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni tarbiyalash va o'qitishda foydalanish mumkin; oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida logopediya kursini o'qitishda; logopedlar, psixologlar, pedagoglar va boshqalarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslarida o'qishda foydalanish mumkin.

Muloqot – yunoncha so'z, so'zlashuv, suhbatlashuv, shaxslararo suhbat va fikr olishuv, ogzaki nutq shakli ikki yoki undan ortiq shaxslarning so'zlashuvidir.

Muloqot faqat insonlarga xos bo'lgan jarayondir. Kishilarda faoliyat jarayonida bir - birlariga nimanidir aytish istagi tug'iladi. Muloqot qonuniyatlarini bilish hamda uni o'rnatish malakalari va qobiliyatlarini rivojlantirish har bir kishi uchun muhimdir.

Har bir kishining o'z “Meni” atrofdagilar bilan bo'ladigan muloqot jarayonida shakllanadi, Shaxsning hayot yo'llari avval oilada, bog'cha, maktab, institut, ishxona, keksalar orasida, ya'ni guruh va jamoalarda rivojlanadi. Bizning yuksak ma'naviy ehtiyojlarimizdan biri - bu muloqotga bo'lgan ehtiyojdir. Muloqotga bo'lgan ehtiyojimiz qondirilmasa, ongimiz ham rivojlanmaydi. Shuning uchun biz doimo muloqotga bo'lgan ehtiyojlarimizni qondirishimiz lozim. Kimlar bilandir

bo'lgan muloqotdan qoniqish hosil qilamiz, lekin ayrim hollarda esa biz qoniqmaslikni his qilamiz.

Muloqot shaxslararo munosabatlarning shunday ko'rinishidirki, uning yordamida odamlar bir-birlari bilan o'zaro ruhiy jihatdan aloqaga kirishadilar, o'zaro axborot almashadilar, bir-birlariga ta'sir o'tkazadilar, bir-birlarini his qiladilar, bir-birlarini tushunadilar.

L. S. Vigotskiy, A. N. Leont'ev, A.R. Luriya, D.B.El'konin, A. Zaporjets, M. I.Lisina tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, bolaning dastlabki ijtimoiy ehtiyojlaridan biri - bu muloqotga nisbatan ehtiyojdir. A.V.Zaporjets va M. I. Lisinalar tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, bolalarning kattalar bilan muloqotga kirishish ehtiyoji 7 yoshgacha bir nechta bosqichlar tarzida rivojlanib boradi:

- 1) e'tibor va hayrixohlikka ehtiyoj paydo bo'ladi;
- 2) kattalar bilan hamkorlik qilish ehtiyoji tug'iladi;
- 3) avvalgi barcha ehtiyojlarga kattalar tomonidan hurmat qilish ehtiyoji tug'iladi;
- 4) maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada atrofdagilar bilan o'zaro bir-birini tushunish ehtiyoji vujudga keladi.

Xullas, inson o'zini idora qilish, turli vaziyatlarda o'zini tutish fazilatlarini o'zlashtirilayotgan davrda ba'zi bir qoidalarga rioya qilsa, hamqorlik fazilatida ma'lum yutuqlarga erishadi.

Bolaning rivojlanishida uning boshqa bolalar bilan bo'ladigan muloqati muhim ahamiyatga egadir. Tengdoshlariga bo'lgan qiziqishlari bolada kattalarga bo'lgan qiziqishidan biroz keyinroq bir yoshning oxirlarida paydo bo'ladi, biroq u borgan sayin, ayniqsa, bog'cha yoshi davrida mustahkamlanib boradi.

4-5 yoshli bola uchun eng og'ir jazo - bu uni o'z tengdoshlari bilan muloqotda bo'lishidan maxrum etishdir. Bolalar guruhiga tushib qolgan davrdan boshlab bolaning individual rivojlanishini uning "bolalar jamiyati" a'zolari bilan bo'lgan munosabatlarini hisobga olmay ko'rib chiqish va o'rganish mumkin emas.

YA.A.Kamenskiy maktabgacha yoshidagi bolalar guruhini odamlar ijtimoiy birligining ilk pog'onasi, "kurtagi" deb hisoblaydi.

Bolalar o'z tengdoshlari jamoasiga intiladilar. Biroq, har doim ham ular tengdoshlari bilan ijobiy munosabatlar o'rnatishga erishavermaydilar. Ba'zi bolalar

guruhda ancha faol bo'lib, o'zlarini go'yo "suvdagi baliqday" his etadilar. Ayrimlari anchagina noqulaylikni, o'zlariga nisbatan ishonchsizlikni, boshqalarga tobelikni his etadilar. Nega shunday? Tengdoshlar bilan bo'lgadigan ijobiy munosabatlar bolada birdamlik hissini kuchaytirib, uning guruhga qattiq bog'lanib qolishiga sabab bo'ladi. Biroq, ijobiy munosabatlarning yo'qligi bolani tushkunlika solib, uni xavotirlanuvchi yoki agressiv qilib qo'yishi mumkii. Bu esa unda bolalarga, umuman, odamlarga nisbatan salbiy munosabatni shaklantirishi, ularni yakkalanuvchanlikka moyil qilib qo'yishi ham mumkin.

Ko'p bolali oilalarda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bola shaxsining rivojlanishiga aka-ukalari, opa - singillar ham kuchli ta'sir ko'rsatadi. Aka-ukalar va opa - singillar bolaga eng yaqin bo'lgan mikromuhit tarkibiga kirib, unda markaziy o'rinni egallaydi. Ba'zi tadqiqotchilar, hatto, shunday fikrdaki, oila azolarining soni ko'paygan sari bolalarga ota-onaning ta'siri susayib, aka-ukalar opa-singillar ta'siri kuchayib boradi. Katta akalari va opalari davrasida bola o'zini emotsional himoyalanganday his qiladi. Aka-opalar esa o'zlarini mehribonlik his-tuyg'ularini, tashkilotchilik qobiliyatlarini namoyon etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ular o'rtasida bola o'zining tashvishlari, qiziqishlari bilan o'rtoqlashishi mumkin.

Akalaru, opalar esa uning ehtiyojlari, jumladan, muloqotda bo'lish ehtiyojini qondirishlari mumkin. Demak bog'cha yoshdagi bolalarning boshqa bolalar bilan bo'lgan ancha murakkab va xilma-xil munosabat turlari shakllanadi va ana shu munosabatlar ma'lum miqdorda uning shaxs shakllanishini belgilab beradi. O'z tengdoshlari bilan muloqotda bo'lishiga qiynalayotgan, muloqotda bo'lish ehtiyoji yetarlicha shakllanmagan bolalarning tengdoshlari bilan bo'lgan munosabatlarini faollashtirmaslik lozim. Yaxshisi, dastlab umumiy qiziqishlarga ega bo'lgan 1- 2 ta sherikni topish, keyinchalik asta-sekin muloqot doirasini kengaytirib borish maqsadga muvofiqdir. Bolalarda noto'g'ri shakllanib ulgurgan muloqot motivlarini qaytadan qurish avvalo, boshqalarning fikri bilan hisoblashishga o'rgatish ancha foydalidir.

Kattalarning maktabgacha yoshidagi bola shaxsi shakllanishiga ko'rsatadigan ta'siri bolaning boshqa faoliyatlari masalan, rasm chizish, turli narsalar yasashi, aplikatsiyalar tayyorlashi, o'quv vazifalarini bajarishi vaqtida

ham amalga oshiriladi. Ushbu faoliyatlarni bajarishi davrida bolalarda kattalar va tengdoshlari tomonidan ijobiy bahoga sazovor bo'ladigan narsani yaratishga yo'nalganlik qaror topadi, ijtimoiy yo'nalganlik shakllanib boradi, bilish motivlari va boshqa shaxsiy xususiyatlari tarkib topib boradi.

Bola nutqini rivojlantirish, eng avvalo, til qobiliyatini shakllantirishni talab qiluvchi muloqot shakllarini rivojlantiruvchi demakdir (A.A.Leont'ev).

Barcha tadqiqotchilar bola nutqini va uning rivojlanishini alohida ajratilgan holda emas, balki katta yoshli kishining bolaga pedagogik ta'siri bilan o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqadilar. Ushbu yondashuv o'rinlidir, zero, fandagi zamonaviy tadqiqotlar nutqni o'zlashtirish va ijtimoiy o'zaro hamkorlik – o'zaro bog'liq jarayonlardir, nutqni rivojlantirish esa – ijodiy jarayon, biroq u stixiyali jarayon emas, degan fikrga asoslanadi.

Inson tajribasining tarixan shakllangan mazmuni so'zli shaklda umumlashtirilgan, uni bayon etish va o'zlashtirish esa ushbu jarayonda nutqning ham ishtirok etishini nazarda tutadi. Nutq bolaga inson madaniyatining barcha yutuqlariga yo'l ochadi. Umuman, shaxsning va barcha asosiy psixik jarayonlar (qabul qilish, fikrlash va boshqa)ning shakllanishi ham bolada nutqning rivojlanishi bilan bog'liqdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning lug'atni o'zlashtirishlarida ikki jihat ajratib ko'rsatilgan: atrofdagi olam lug'atini (so'z boyligini) anglash bilan birgalikda rivojlantirish; lug'atni til birligi sifatida o'zlashtirish. Ular predmetli aloqalar va munosabatlar mantig'ida ham, til mantig'i borasida ham so'z ustida ishlash zarurligini isbotlab berishgan.

Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha yoshga to'g'ri keladi. Shundan kelib chiqqan holda, hozirgi paytda nutqni rivojlantirishdagi ayrim bosqichlarni o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Olimlar nutqqacha bo'lgan bosqich muhim rol o'ynashini tushunib yetib, uni batafsil tahlil qilmoqdalar.

Nutq yaxlit faoliyat va nonutqiy harakatga qo'shilgan nutqiy harakat kabi til orqali bog'langan tarixan shakllangan muloqot shakli sifatida ko'rib chiqiladi (L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, A.A.Leontev, I.A.Zimnyaya). Modelda fahmlab yetilgan axborotni nutq yordamida uzatish, ya'ni nutqiy semantika muammosi; bunda grammatik qoidalardan foydalanish, ya'ni tilni ishga solish; akustik kanalni

ishga tushirish imkoniyati; nutqdan muloqot va ijtimoiy aloqa vositasi sifatida foydalanish; ushbu barcha hodisalarni miya harakatiga muvofiq holda tavsiflash kabi hodisalar o'z izohini topishi lozim.

Nutqiy rivojlanish jarayonini A.N.Leontev quyidagicha tavsiflaydi: Nutqni «rivojlantirish jarayoni bola lug'atining va so'zlarning assotsiatsiya asosida bog'lanishining ortishida ifodalanadigan miqdoriy o'zgarishlar jarayoni emas, balki sifat jihatidan o'zgarish jarayonidir, zero, u fikrlash va ong rivojlanishi bilan ichki bog'langan holda so'zning barcha funksiyalari, tomonlari va aloqalarini qamrab oladigan haqiqiy rivojlanish jarayonidir».

XIX asrning o'rtalaridan boshlab, nutq ontogenezi olimlarni qiziqtirib qoldi. K.D.Ushinskiy bolalarni ona tilida o'qitishning zarurligini asoslab, bolalarga ona tilini dastlabki o'qitish metodikasini ishlab chiqar ekan, bolalar tilni o'zlashtirishlarining til bilan tafakkurning o'zaro munosabatlarini falsafiy jihatdan chuqur anglash, o'z-o'zini rivojlantirish va o'qitishga asoslangan xususiyatlari va qonuniyatlari borasida o'z fikrlarini bildirdi.

Rossiya fanida nutq ontogenezi borasidagi tadqiqotlar L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasiga va A.N.Leontevning faoliyat nazariyasiga tayangan holda amalga oshirilgan. Natijada bolalar nutqining paydo bo'lishi va rivojlanishi ularning atrofdagi odamlar bilan muloqot jarayonlarida ro'y beradi, degan qarashlar tizimi shakllandi. Bunda bola kattalarning nutq namunalari sust ravishda qabul qilib olmaydi, balki u nutqni umuminsoniy tajribaning bir qismi sifatida faol o'zlashtiradi.

Til qobiliyatlarini shakllantirish, bir tomondan, nerv-psixologik mexanizmlarining yetilganligi bilan, o'zga tomondan esa, ijtimoiy ehtiyojlar bilan bog'liq.

M.I.Lisina konsepsiyasi ruhida amalga oshirilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, muloqot – bolada so'zning paydo bo'lish fakti, vujudga kelish muddatlari va bola nutqi rivojlanishining sur'atlarini belgilab beruvchi muhim omildir. Ontogenezda nutq dastlab muloqot vositasi sifatida, keyinchalik esa – fikrlash, o'z xulqini boshqarish vositasi sifatida rivojlanadi.

Nutq ontogenezi haqidagi zamonaviy tasavvurda bola nutqini rivojlantirish, bir tomondan, tashqi ta'sirlar bilan belgilanishi, o'zga tomondan esa – to'satdan yuz

berishlik, «o'zini-o'zi harakatga keltirish» bilan tavsiflanishi tushuniladi. Bolalarning passiv nutqni o'zlashtirib olishlari va ularning dastlabki so'zni aytishlari hal qiluvchi darajada quyidagi uch jihatga, ya'ni emotsional aloqalar, birgalikdagi harakat chog'idagi aloqalar, tovushli aloqalardan iborat bo'lgan kommunikativ omilga bog'liq bo'ladi.

Bolaning til tizimini egallash borasidagi barcha yutuqlarini muloqotni ta'minlovchi mazmunli, keng yoyilgan fikr sifatida qaraladigan ravon nutq o'z ichiga oladi. U mazmunliligi, mantiqliligi va izchilligi bilan ajralib turadi. Ravon nutq bola til boyligini qanchalik o'zlashtirganligining ko'rsatkichi hisoblanadi, u bolaning aqlan, estetik, emotsional jihatdan rivojlanish darajasini aks ettiradi.

Maktabgacha yoshdagi alaliya nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarni tekshirish quyidagi xulosalar qilish imkonini berdi:

1. Alaliya nutq nuqsonida nutqning barcha komponentlari tizimli rivojlanmaydi.
2. Alaliya nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarning lug'at boyligi yo'q, yoki haddan tashqari chegaralangan;
3. Bolalarda o'ziga qaratilgan nutqni tushunish sog'lom tengdoshlariga nisbatan past darajada, lekin passiv lug'at faol lug'atga qaraganda yaxshi rivojlangan bo'ladi.
4. Alaliyali bolalar nutq talab qilinmaydigan faoliyatlarda nutq talab qilinadigan faoliyatlarga qaraganda anchagina faol;
5. Albom topshiriqlaridan foydalanib o'tkazilgan tadqiqot maktabgacha yoshdagi alalik bolalarda tizimli nutq rivojlanmaganligini, turg'unligi (so'zlarni nutqda qo'llay olish), egiluvchanligi (turli vaziyatlarda situativ va spontan nutqdan foydalanish), assotsiativligi (bir qarashda o'xshash bo'lmagan belgilardan o'xshash belgilarni ajratib olish), differentsialligi (o'xshash shakl va hodisalarni farqlay olish) hamda umumlashtirish holatining past darajada rivojlanganligini aniqladi, bu esa bolalarning maktab ta'limiga tayyorgarlik darajasi haqida qo'shimcha ma'lumot olish imkonini berdi.
6. O'tkazilgan eksperiment natijalari, maktabgacha yoshdagi alaliya nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar nutqning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan

holda, maxsus logopedik-korreksion dastur, metodik tavsiyalar ishlab chiqishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Волков Б.С., Волкова Н.В. Психология общения в детском возрасте. Учебное пособие. М.: А.П.О., 1996. - 102 с.
2. Волоцкая З.М., Николаева Т.М., Сегал Д., Цивьян Т.В. Жестовая коммуникация и ее место среди других систем человеческого общения // Из работ московского семиотического круга. М., 1997. - С.8 - 18.
3. Вопросы логопедии. / Под ред. Р.Е. Левиной. М., 1959. - 230 с.
4. Выготский Л.С., Лурия А.Р. Этюды по истории поведения: Обезьяна. Примитив. Ребенок. -М: педагогика-Пресс, 1993. -224с.
5. Гамезо М.В., Домашенко И.А. Атлас по психологии: Информ.-метод. пособие к курсу «Психология человека». М.: Пед. о-во России, 2001. -С.94- 110.
6. Гаркуша Ю.Ф. Система коррекционных занятий воспитателя в д/с с нарушением речи / Метод, рек. для воспитателей. М., 1992. - 59 с.
7. Гаркуша Ю.Ф. Коррекционно педагогическая работа в дошкольных учреждениях для детей с нарушениями речи. - М.: ЧН Секачев В.Ю., 1999. - 143с.
8. Горелов И.Н., Седов К.Ф. Основы психолингвистики: Учеб. пособие. -М.: Лабиринт, 1997. 224 с.

O'SMIRLIK DAVRIDA BULLINGNING MAZMUNI

Oribboyeva Dilafruz Dadamirzayevna

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti

***Аннотация.** Ushbu maqolada o'smirlar jamoasida bullingning paydo bo'lishiga doir ma'lumotlar berilgan bo'lib, bullingni yuzaga keltiruvchi omillar natijasida o'smirning xulq-atvorida yuzaga keladigan psixologik va biologik o'zgarishlar to'g'risidagi ma'lumotlar yoritilgan.*

***Калит so'zlar:** bulling, o'smir, psixologik, fiziologik, buller, tayziq, ishonchsizlik, xavotir, depressiya, diagnostika, suxbat, psixologik testlar.*

Аннотация. В данной статье представлена информация о возникновении буллинга в группе подростков, а также информация о психологических и биологических изменениях, которые происходят в поведении подростка в результате действия факторов, вызывающих буллинг.

Ключевые слова: буллинг, подросток, психологический, физиологический, буллер, буллинг, неуверенность, тревога, депрессия, диагностика, интервью, психологические тесты.

Abstract. This article provides information on the emergence of bullying in a group of teenagers, as well as information on the psychological and biological changes that occur in the behavior of a teenager as a result of the factors that cause bullying

Key words: bullying, adolescent, psychological, physiological, buller, bullying, insecurity, anxiety, depression, diagnosis, interview, psychological tests.

Ma'lumki ontogenezda o'smirlik davri -o'ziga hosligi hamda inson rivojlanishining juda muhim bosqichlaridan biri ekanligi sifatida ajralib turadi. Chunki bu davr o'smir yoshdagi shaxs rivojlanishida keskin burilishlar ro'y berishi bilan ahamiyatli bo'lib, uning jismoniy rivojlanishida kuzatiladigan tez va notekis o'sish, jinsiy yetilish jarayonlarining boshlanishi hamda bo'yi, vazni va jismoniy quvvatning ortishi bilan o'smir psixik dunesida tup burilishni yuzaga keltiradi.

O'smir yoshdagi yigit va qizlarning ijtimoiy rivojlanishida mustaqillik, tyengdoshlar jamoasiga moslashish va ularga qo'shilish hamda o'z-o'zini anglash va qarorlar qabul qilish qobiliyatining oshishi kuchayadi.

O'smirlik davrida kechadigan bu o'zgarishlar o'smirning hayoti, shaxsiyati va ijtimoiy mavqeiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, o'smirni ahloqiy-psixologik, intellektual va ijtimoiy jihatdan rivojlantiruvchi, ba'zan esa uning psixik salomatligiga salbiy ta'sir etuvchi o'zgarishlar yuz beradi.

Shu sababli, o'smirlarning ushbu yosh davriga xos bo'lgan xususiyatlarini to'g'ri tushunish va ularga yordam berish muhim ahamiyatga ega. O'smirlik davri shaxs rivojlanishida butunlay yangi bosqichni boshlab beradi. Lekin ba'zi bir o'smirlarning boshqalar bilan munosabatlari tekis kechmaydi. Ba'zan ularga nisbatan atrofdagilar, tengdoshlari, sinfdoshlari tomonidan o'tkaziladigan

bullingning ham qurboniga aylanishlari mumkin. Bulling o'smirlar o'rtasidagi tizimli ravishda davom etadigan, birining ikkinchisiga jismoniy yoki psixologik zarar yetkazish holatlari bilan bog'liq xodisa hisoblanadi. Afsuski bugun o'smirlar orasida bunday salbiy xolatlarda judayam ko'plab uchraydi. Boshqa odamga tizimli ravishda zarar yetkazish, uni xafa qilish, uyaltirish va kamsitishdan iborat jarayon bulling tushunchasi bilan izoxlanadi.

O'smirlar jamoasida bulling ko'p uchraydi va ularning rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday holatlarda bulling qurboniga aylangan o'smirlar o'z-o'zini qabul qilishda va ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarga duch keladi. O'smirlar orasida kuzatilayotgan bullingning shakllanishi quyidagi omillar bilan uzviy bog'liq:

Individual omillar: o'smirning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchning pastligi, agressivlik va janjalkashlikka moyillik, ijtimoiy moslashuvchanligining pastligi, ruhiy holatlarining muvozanatsizligi;

Oilaviy omillar: ota-ona tomonidan yetarli darajada berilmaydigan mehr-oqibat va qo'llab-quvvatlashning yo'qligi, oilada jismoniy yoki psixologik zo'ravonlikning mavjudligi, ota-ona o'rtasidagi nizoli munosabatlar;

Ijtimoiy omillar: o'smirlar jamoasida bir biriga bo'lgan o'zaro ishonchning yo'qligi, o'quv jamoasidagi pedagogik qarovsizlik va o'smirlarda ijtimoiy ko'nikmalarining pastligi;

Madaniy omillar: jamiyatdagi zo'ravonlikka, nizoli yechimlarga haddan tashqari moyillik, kuchli tomonlarning zaiflar ustidan hukmronliklarini oqlash kabi omillar bullingni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Bu omillarning o'zaro ta'siri natijasida o'smirlar jamoasida bulling hodisalari shakllanadi va o'smirlarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bulling qurbonlarining psixologik salomatligi, o'z-o'ziga bo'lgan ishonchi va ijtimoiy ko'nikmalari pasayadi.

Yuqorida qayd etilgan fikrlarga tayanib bulling ta'sirida ko'pincha o'smirlar o'rtasida depressiya, xavotirlanish, jismoniy va psixologik kasalliklarning paydo bo'lishi kuzatilishini hamda natijada ularning rivojlanishi, ta'lim olishi, ijtimoiylashuvi va kelajagi xavf ostida qolishini ko'rish mumkin.

Shu jumladan bulling qurboni bo'lgan o'smirlarning psixologik va ruhiy sog'lig'ida turli buzilishlar xattoki o'z-o'ziga zarar yetkazish xolatlariga ham sababa bo'ladi.

Shu sababli, o'smirlar jamoasidagi bulling hodisalarini oldini olish va ularni bartaraf etish bugungi kunda muhim psixologik vazifa hisoblanadi. Buning uchun o'smirlar, pedagoglar va ota-onalarni qamrab oladigan kompleks yondashuvlar ishlab chiqish talab etiladi.

O'smirlar jamoasida bullingni o'z vaqtida aniqlash va diagnostika qilish uchun quyidagi psixologik metodlardan foydalaniladi:

1. Kuzatuv

- O'smir muhiti va hamjamiyatlarda tizimli ravishda bulling belgilarini kuzatish.

- Bulling jarayonida ishtirok etuvchi o'smirlarning individual xulq-atvorini kuzatish.

2. So'rovnomalardan foydalanish

- O'smirlar o'rtasida o'tkaziladigan yozma so'rovnomalalar orqali sinfdagi bulling holatlarini aniqlash.

- So'rovnomalarda bulling ishtirokchilarining o'z-o'ziga bahosi, bulling hodisalaridagi rollari aniqlanadi.

3. Intervyu metodi

- Individual va guruhli intervyu orqali o'smirlar tomonidan bulling hodisalariga beriladigan baho va ularning shaxsiy tajribalari o'rganiladi.

- Bulling qurboni, buller va tomoshabinlar bilan alohida-alohida intervyu o'tkaziladi.

4. Psixodiagnostik testlar

- O'smirlarning shaxsiy xususiyatlari, ijtimoiy-psixologik moslashuvchanligi, o'z-o'zini baholash darajasi kabi omillarni o'rganishga mo'ljallangan testlar qo'llaniladi.

- Ushbu testlar orqali bulling jarayonidagi ishtirokchilarning psixologik portretlari tahlil qilinadi.

5. Hujjatlar tahlili

- O'smirlar o'rtasidagi nizoli vaziyatlar, huquqbuzarlik holatlari, psixologik konsultatsiyalar va boshqa dalillarni o'rganish.

- Ushbu hujjatlar tahlili orqali o'smirlar jamoasidagi bulling hodisalarining umumiy manzarasi aniqlanadi.

Ushbu metodlar kompleks holda qo'llanilganda o'smirlar jamoasida bulling hodisalarini aniqlash va ularning psixologik mexanizmlarini chuqur o'rganish mumkin bo'ladi. Bullingni diagnostika qilish va uning o'smirlar hayotiga ta'sirini aniqlash juda muhim masala hisoblanib o'smirlar jamoasida psixologik tahlil va diagnostika ishlarini olib borish maqsadga muvofiq. Bunday kompleks diagnostika o'smirlar o'rtasida bulling hodisalarining sabab va oqibatlarini to'liq ochib berishga yordam beradi. Bu esa bulling profilaktikasi va unga qarshi kurashish bo'yicha samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Трошина С. Буллинг: что это такое, где встречается, как бороться. URL: <https://psychologist.tips/2957-bulling-chto-etotakoe-gde-vstrechaetsya-kak-borotsya.html> (дата обращения: 12.11.2022).
2. Хломов К. Психология подросткового возраста: проблема буллинга. URL: <https://www.psycholok.ru/lib/poppsy/2017/0724.html> (дата обращения: 12.11.2022).
3. Olweus D. Aggression in the schools: Bullies and whipping boys. Washington, DC: Hemisphere (Wiley), 1978. P. 160–183.
4. Olweus, D. Bullying at school: What we know and what we can do. Malden, MA: Blackwell Publishing, 1993. 140 pp.
5. Дэн Олвеус // Википедия – свободная энциклопедия. URL: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.192cc111-63cb9cf5-02a01487-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Dan_Olweus (дата обращения: 12.11.2022).
6. Бочавер А. А., Хломов К. Д. Буллинг как объект исследований и культурный феномен // Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2013. Т. 10. № 3. С. 149–159. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/bulling-kak-obekt-issledovaniy-ikulturnyy-fenomen> (дата обращения: 12.11.2022).

7. Глазман О. Л. Психологические особенности участников буллинга // Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена. 2009. № 105. С. 159–165.

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARGA TARBIYACHINING MUNOSABATLARI

Rahimjanova Mashhura Rustamjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

E-mail: rahimjanovamashhura7@gmail.com

Tel:+998887440626

***Annotasiya:** Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalarga bugungi kundagi pedagoglarning munosabati, Maktabgacha ta'lim tashkilotidagi muhit haqida batafsil bayon etilgan.*

***Kalit so'zlar:** imkoniyati cheklangan bolalar, inklyuziv ta'lim, integratsiya, innovatsiya, bag'rikenglik, ijtimoiy munosabat*

KIRISH

Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat davlat dasturi doirasida imkoniyati cheklangan bolalar uchun alohida e'tibor qaratilmoqda. Bolalarga ta'lim va tarbiya berishdan tortib pedagog -tarbiyachilarni yanada bilimli, saviyali, malakali kadr qilib tarbiyalashdan iborat.Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda tarbiyachining roli juda muhim. Bu bolalar o'ziga xos ehtiyojlarga ega bo'lganligi sababli, ularga yondashuv ham maxsus va moslashgan bo'lishi zarur. Tarbiyachining munosabati, uning sabri va bolalarga nisbatan hurmati, ularning rivojlanishi va kelajakda muvaffaqiyatli shaxs bo'lib shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. [1] Ushbu maqolada tarbiyachilarning imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan qanday munosabatda bo'lishlari kerakligi va bunday yondashuvning bolalar rivojlanishidagi ahamiyati haqida so'z yuritamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Mazkur maqola uchun T. Karimovning " Imkoniyati cheklangan bolalar tarbiyasi va ularning rivojlanishida tarbiyachining o'rne" maqolasi hamda A. Ismoilovning "Maxsus pedagogika" asari metodologik asos sifatida olindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Muhokama va tahlil natijasiga ko'ra quyidagilarni ko'rishimiz mumkin:[2]

1. Hurmat va tenglik asosida munosabat:

Tarbiyachi imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan, avvalo, ularga hurmat bilan qarashi lozim. Bunday bolalar ko'pincha jismoniy yoki aqliy qiyinchiliklarga duch kelsalar ham, ular o'z qadr-qimmatiga ega shaxslar hisoblanadi. Tarbiyachi ularga o'z imkoniyatlarini ko'rsatish uchun sharoit yaratishi kerak. Tarbiyachining hurmatli va teng munosabati bolalarning o'zlariga bo'lgan ishonchini oshirishga yordam beradi. Hurmat va tenglik tamoyillari bolalarning jamoa a'zosi sifatida o'zlarini his qilishlariga, qiyinchiliklariga qaramay, ular ham boshqalar bilan bir xil imkoniyatlarga ega ekanligini anglashlariga yordam beradi. Bu bolalarda o'z qobiliyatlarini ochish va rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ruhiy ko'makni beradi.[3]

2. Individual yondashuv Imkoniyati cheklangan bolalar bir-biridan farq qilishi sababli, har bir bolaning ehtiyojlari ham o'ziga xosdir. Shuning uchun tarbiyachi har bir bolaga individual yondashishi kerak. Ba'zi bolalar ko'proq e'tibor va sabr-toqat talab qilsa, boshqalari ma'lum bir faoliyatda rag'batlantirishni istaydi. Har bir bolaning qobiliyati va ehtiyojlariga moslashtirilgan tarbiyaviy yondashuv ularning rivojlanishini jadallashtiradi. Bundan tashqari, individual yondashuv bolalarning o'z imkoniyatlarini kengaytirish va o'ziga mos usullarda ta'lim olish imkoniyatini beradi. Masalan, eshitish yoki ko'rish cheklovi bo'lgan bolalar uchun maxsus yordam texnologiyalaridan foydalanish yoki jismoniy imkoniyatlari cheklangan bolalarga moslashgan jismoniy faoliyatlarni tashkil etish tarbiyachi vazifasidir.[4]

3. Ijobiy motivatsiya va rag'batlantirish Ijobiy motivatsiya va rag'batlantirish imkoniyati cheklangan bolalar uchun juda muhim. Ular o'z imkoniyatlariga ishonishlari va bu ishonchni saqlab qolishlari uchun tarbiyachi doim ularni qo'llab-

quvvatlashi kerak. Rag'batlantirish vositasi sifatida kichik yutuqlarni ta'kidlash va bolalarga ularning yutuqlari muhimligini ko'rsatish samarali bo'ladi. Masalan, kichik yutuqlar uchun maqtab, ularning harakatlari e'tiborga olinadi va ular keyingi harakatlari uchun motivatsiya oladilar. Tarbiyachi bolalarga muvaffaqiyatga erishish mumkinligini, har bir qadamning qadrli ekanligini ko'rsatsa, bu bolalar o'zlarida mavjud bo'lgan kuch va imkoniyatlarni to'liq ishga solishga intiladi.

4. Sabr-toqat va tushunchaImkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda eng muhim fazilatlardan biri bu sabr-toqatdir. Ba'zi hollarda ular ta'lim olishda yoki jismoniy faoliyatda boshqalardan ko'ra ko'proq vaqt talab qiladi. Tarbiyachi ularga sabr bilan qarashi, ularga mos keladigan vaqt va joyda yordam berishi lozim. Bunda bolalarning individual imkoniyatlari va qobiliyatlarini hisobga olish kerak. Shuningdek, tarbiyachi bolalarning hissiy holatlarini tushunishi, ularning qiyinchiliklariga mehr bilan yondashishi zarur. Bu o'z navbatida bolalarning tarbiyachiga ishonch bildirishiga, o'zlarini xavfsiz his qilishlariga va o'quv jarayonida o'zlarini erkin his qilishlariga yordam beradi.[5]

5. Ijtimoiy integratsiya va jamoaviy rivojlanishImkoniyati cheklangan bolalarni jamoaviy o'quv jarayonlariga qo'shish, ularni boshqalar bilan birgalikda ishlashga undash tarbiyachining muhim vazifasidir. Bu ularga o'z ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga, jamiyatning faol a'zosi bo'lishlariga yordam beradi. Jamoa bilan birgalikda ishlash bolalarda hamkorlik, o'zaro hurmat va ko'mak kabi sifatlarni shakllantiradi. Tarbiyachi bu bolalarni jamiyatga integratsiya qilish jarayonida ularga qo'shimcha yordam ko'rsatishi, boshqa bolalar bilan teng imkoniyatlar yaratishi kerak. Ular ham boshqalar kabi o'quv jarayonlarida, jismoniy mashg'ulotlarda va o'yinlarda ishtirok etishlari kerak. Bu esa ularning o'ziga bo'lgan ishonchini kuchaytiradi va ular jamiyatda o'z o'rnini topishiga yordam beradi.[6]

XULOSA VA TAKLIFLAR

Imkoniyati cheklangan bolalarga tarbiyachining munosabati bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatli rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Hurmat, sabr-toqat, individual yondashuv va ijobiy motivatsiya orqali tarbiyachi bolalarga o'z imkoniyatlarini to'liq ochish imkonini beradi. Tarbiyachining ijtimoiy

integratsiya va jamoaviy rivojlanishga qaratilgan yondashuvi esa bolalarni jamiyatning faol va to'laqonli a'zosi sifatida shakllanishiga yordam beradi.[7] Inklyuziv ta'limga jalb etilgan tarbiyachi sabrli, matonatli, o'z kasbini sevuvchi, jonkuyar pedagog bo'lmog'i lozim. Bolalarning psixologik, tibbiy holatini inobatga olgan holda bolalarga qattiqqo'llik qilish, tanbeh berish, me'yorida ortiq kamsitish tarbiyachi degan sifatlarni buzadi. Bugungi kun kadrlari har tomonlama yetuk, yangi davr yoshlarini tarbiyalay oladigan pedagog bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ismoilov, A. (2018). Maxsus pedagogika. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti. Nazarova, D. (2020).
2. Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda tarbiyachining roli. Pedagogika fanlari jurnali, 12(3), 45-52.
3. Hasanov, I., & Ergashev, N. (2019). Inkluziv ta'lim: nazariy va amaliy yondashuvlar. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
4. Soliyeva, G. (2021). Maxsus ehtiyojli bolalar psixologiyasi. Buxoro: Talqin nashriyoti. World Health Organization (2011).
5. World Report on Disability. Geneva: WHO Press. UNESCO (2020).
6. Inclusive education: ensuring access for all students. Paris: UNESCO Publishing. Mamatqulova, M. (2017).
7. "Inkluziv ta'lim tizimida tarbiyachining o'ri." Yosh pedagoglar konferensiyasi materiallari, 102-108.

IV. ILG'OR MILLIY VA XALQARO TAJRIBALAR

O'ZBEKISTONNING ENERGETIK SALOHIYATI

¹Nafasova Gulnoza Baxtiyorovna,

²Bektoshev Otabek Maxmudovich, ²Maxkamov Navro'zbek Sanjar o'g'li

Guliston Davlat Universiteti fizika kafedrasi o'qituvchisi¹

Guliston Davlat Universiteti Kampyuter injinerligi yo'nalishi talabalari²

E-mail: gulnozanafasova544@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqola O'zbekistonning energetik salohiyatini tahlil qiladi, mamlakatning tabiiy gaz, neft, ko'mir va qayta tiklanuvchi energiya resurslariga e'tibor qaratadi. Mamlakatning tabiiy gaz ishlab chiqarishdagi o'рни, neft va ko'mir resurslarining ahamiyati, shuningdek, quyosh va shamol energiyasi loyihalarining rivojlanishi ko'rib chiqiladi. Energiya samaradorligini oshirish va energiya infratuzilmasini modernizatsiya qilish bo'yicha amalga oshirilayotgan choralar ham yoritiladi. Ushbu tahlil O'zbekistonning energetik xavfsizligini ta'minlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishdagi strategik yo'nalishlarini belgilashga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *tabiiy gaz, elektr energiyasi, qayta tiklanuvchi energiya, energiya sektori, eksport, ichki iste'mol, issiqlik stantsiyalari, gidroelektr stantsiyalari.*

Аннотация: *В этой статье анализируется энергетический потенциал Узбекистана с акцентом на природный газ, нефть, уголь и возобновляемые энергетические ресурсы страны. Будет рассмотрена роль страны в добыче природного газа, важность нефтяных и угольных ресурсов, а также развитие проектов солнечной и ветровой энергии. Также будут освещены текущие меры по повышению энергоэффективности и модернизации энергетической инфраструктуры. Данный анализ поможет определить стратегические направления Узбекистана в обеспечении энергетической безопасности и стимулировании экономического роста.*

Ключевые слова: природный газ, электричество, возобновляемые источники энергии, энергетический сектор, экспорт, внутреннее потребление, тепловые станции, гидроэлектростанции

Kirish: O'zbekiston, markaziy Osiyoning yuragida joylashgan, boy tabiiy resurslar va strategik geografik joylashuvi bilan e'tiborni tortadi. Mamlakatning energetik salohiyati, xususan, tabiiy gaz, elektr energiyasi va qayta tiklanuvchi energiya manbalari bilan bog'liq, iqtisodiy barqarorlik va rivojlanishda muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston tabiiy gaz zahiralari jihatidan mintaqada yetakchi bo'lib, bu energiya manbalarini ichki iste'mol va eksport uchun muhim manba hisoblanadi. Hozirgi kunda mamlakatda gaz ishlab chiqarish va uni eksport qilish uchun zarur infratuzilma mavjud bo'lib, bu esa iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biridir.

Shuningdek, O'zbekistonning elektr energiyasi ishlab chiqarish sektori ham rivojlanmoqda. Mamlakatda ko'plab issiqlik va gidroelektr stantsiyalari mavjud bo'lib, ular ichki talabni qondirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq, mamlakatning energetika sohasida bir qator muammolar ham mavjud, masalan, energiya yo'qotishlari va infratuzilmaning eskirishi kabi. Shu sababli, hukumat energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda.

O'zbekistonning Energetik Salohiyati: Mavjud Resurslar va Kelajak Perspektivalari: O'zbekiston, o'zining boy tabiiy resurslari va strategik geografik joylashuvi bilan, energetika sohasida katta salohiyatga ega. Mamlakat energiya ishlab chiqarish va taqsimlashda nafaqat ichki talablarni qondirish, balki mintaqada energiya eksporti imkoniyatlarini ham rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Tabiiy Gaz Resurslari: O'zbekiston tabiiy gaz resurslari jihatidan dunyoda yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Mamlakat gaz zahiralari taxminan 1,8 trillion kub metrni tashkil etadi. Asosan Buxoro, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida joylashgan bu resurslar, ichki iste'mol va eksportga yo'naltirilgan. O'zbekistonning tabiiy gaz ishlab chiqarish hajmi yillik 60 milliard kub metrga yetadi, bu esa mamlakatning energiya xavfsizligini ta'minlashda muhimdir.

Hozirda O'zbekiston gazni Rossiya, Turkmaniston va Qozog'istonga eksport qiladi va bu soha yanada kengaytirilishi rejalashtirilmoqda.

Elektr Energiya Ishlab Chiqarish: O'zbekistonning elektr energiyasi ishlab chiqarishida asosiy o'rinni issiqlik stantsiyalari egallaydi. Mamlakatda 60 dan ortiq issiqlik stantsiyalari faoliyat yuritadi, ulardan aksariyati tabiiy gazdan foydalanadi. 2022 yilda O'zbekiston 63 milliard kilovatt-soat elektr energiyasini ishlab chiqargan. Hukumat, elektr energiyasi ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish maqsadida, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga, xususan, quyosh va shamol energiyasiga e'tibor qaratmoqda.

Qayta Tiklanuvchi Energiya Manbalari: O'zbekiston quyosh energiyasi ishlab chiqarish uchun juda qulay iqlim sharoitlariga ega. Mamlakatda yiliga o'rtacha 300 kun quyosh nurini olish imkoniyati mavjud. Bunday sharoitlar O'zbekistonni qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishda kuchli imkoniyatlarga ega qiladi. 2030 yilga qadar qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushini 30% ga yetkazish rejalashtirilgan. Hozirgi vaqtda, O'zbekiston xalqaro investorlar bilan hamkorlikda yirik quyosh va shamol energiya stantsiyalarini qurmoqda.

Gidroenergetika Salohiyati: O'zbekistonning suv resurslari, xususan Amudaryo va Syrdaryo daryolari, gidroenergetika uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Mamlakatda mavjud gidroelektr stantsiyalari ichki energiya talabini qondirishda muhim rol o'ynaydi. Hozirgi kunda gidroenergetikani rivojlantirish uchun yangi loyihalar amalga oshirilmoqda. Masalan, "Sirdaryo" gidroelektr stantsiyasining modernizatsiyasi va yangi gidroelektr stantsiyalarining qurilishi rejalashtirilmoqda.

Energiya Siyosati va Investitsiyalar: O'zbekiston hukumati energetika sohasida islohotlar olib bormoqda, bu esa xalqaro investorlar uchun qiziqarli imkoniyatlarni yaratadi. Energiya samaradorligini oshirish va yangi texnologiyalarni joriy etish bo'yicha davlat dasturlari ishlab chiqilgan. Energiya ta'minoti sohasida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini joriy etish ham investorlar uchun qulay sharoitlar yaratadi.

Muammolar va Qiyinchiliklar: O'zbekiston energetika sektori bir qator muammolar bilan yuzma-yuz kelmoqda. Energiya yo'qotishlari, energiya

resurslarining uzluksiz ta'minoti, infratuzilmaning eskirishi va ekologik muammolar jiddiy masalalardir. Mamlakatda energiya samaradorligini oshirish va ekologik muammolarni hal etish uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy etish zarur. Xususan, energiya tejevchi texnologiyalarni tatbiq etish va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni oshirish talab etiladi.

Kelajak Perspektivalari: O'zbekistonning energetik salohiyatini rivojlantirishda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini, masalan, quyosh va shamol energiyasini kengaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2030 yilga qadar mamlakatda quyosh energiyasidan foydalanish 7,5 gigavattgacha yetishi kutilmoqda. Bunga qo'shimcha ravishda, elektr energiyasi tarmoqlarini modernizatsiya qilish va zamonaviy energiya saqlash texnologiyalarini joriy etish rejasi mavjud.

O'zbekiston, markaziy Osiyoning yuragida joylashgan, boy tabiiy resurslar va strategik geografik joylashuvi bilan e'tiborni tortadi. Mamlakatning energetik salohiyati, xususan, tabiiy gaz, elektr energiyasi va qayta tiklanuvchi energiya manbalari bilan bog'liq, iqtisodiy barqarorlik va rivojlanishda muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonning tabiiy gaz zahiralari mintaqada yetakchi bo'lib, bu energiya eksportchisi sifatida muhim o'rin tutadi. Hozirgi kunda mamlakatda gaz ishlab chiqarish va uni eksport qilish uchun zarur infratuzilma mavjud bo'lib, bu esa iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biridir.

Shuningdek, O'zbekistonning elektr energiyasi ishlab chiqarish sektori ham rivojlanmoqda. Mamlakatda ko'plab issiqlik va gidroelektr stantsiyalari mavjud bo'lib, ular ichki talabni qondirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq, mamlakatning energetika sohasida bir qator muammolar ham mavjud, masalan, energiya yo'qotishlari va infratuzilmaning eskirishi kabi. Shu sababli, hukumat energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda.

O'zbekistonning energetik salohiyatini yanada chuqurroq tahlil qilish va mamlakatning energetika sohasidagi muammolarini, imkoniyatlarini, shuningdek, kelajak istiqbollari ko'rsatishga qaratilgan. Investitsiyalar, innovatsion texnologiyalar, va xalqaro hamkorlik energiya sektorining rivojlanishiga hissa

qo'shadi. Barqaror rivojlanish va energiya xavfsizligi ta'minlash uchun, energiya ishlab chiqarish jarayonlarida ekologik masalalar ham e'tiborga olinishi zarur.

O'zbekiston energetik siyosati, mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash va xalqaro standartlarga muvofiqlikni oshirish maqsadida, yangi energiya manbalarini izlash va innovatsion yechimlarni amalga oshirishga qaratilgan. Energetik sektorda amalga oshiriladigan islohotlar, resurslarni boshqarish va diversifikatsiya qilish, O'zbekistonni mintaqada energetika bo'yicha yetakchi davlatga aylantirishga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasida bir nechta atim elektr stansiyalari mavjud. Ushbu stansiyalar elektr energiyasini ishlab chiqarishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonning asosiy atim elektr stansiyalari quyidagilardan iborat:

1. **Toshkent Termal Elektr Stansiyasi (TTE)**
2. **Sirdaryo Termal Elektr Stansiyasi**
3. **Buxoro Termal Elektr Stansiyasi**
4. **Angren Termal Elektr Stansiyasi**
5. **Navoi Termal Elektr Stansiyasi**

Shuningdek, O'zbekistonda gidroelektrik stansiyalar ham mavjud bo'lib, ularning eng muhimlari:

1. **Chirchiq GES**

2. **Samarkand GES**

So'nggi yillarda O'zbekiston qayta tiklanuvchi energiya manbalariga ham katta e'tibor bermoqda, jumladan, quyosh va shamol energiyasini ishlatish bo'yicha loyihalar amalga oshirilmoqda. Agar sizga muayyan stansiya yoki energiya manbalari haqida qo'shimcha ma'lumot kerak bo'lsa, bimalol so'rashingiz mumkin!

Yashil energetika-Bugun insoniyat yangi tahdidlar oldida turibdi. Yer shari aholisi muttasil ko'payishda davom etyapti, tabiiy resurslar zaxirasi esa shiddat bilan qisqarmoqda. Bu esa dunyo mamlakatlarini tang ahvolga solib qo'yayotir. Shu bois dunyo bo'yicha katta kuch bilan yashil energetik (qayta tiklanuvchi energiya manbalari) tizimiga o'tishga urg'u berilmoqda. Buning ikki muhim asosiy sababi bor. Avvalo, sal ilgariroq aytib o'tilganidek, dunyo miqyosida energiya hosil qiladigan manbalar tugab boryotgani bo'lsa, ikkinchi sababi atmosferaga zararli chiqindi gazlar chiqarilishi hisobiga havoning keskin ifloslanishi va global iqlim muammolari vujudga kelayotganidir.

Ekspertlar vaziyatni o‘nglash uchun jahon iqtisodiyotida “yashil taraqqiyot” tamoyillarini joriy etish zarurligini ta’kidlamoqda. Mazkur yondashuv BMT Barqaror taraqqiyot maqsadlarida ham o‘z ifodasini topgan. Bu borada yurtimizda ham davlatimiz rahbari boshchiligida jiddiy islohotlar olib borilayotir.

Ma’lumki, 2019 yilda O‘zbekiston “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish strategiyasini qabul qildi. Unda yaqin o‘n yilda mamlakatda uglerod sarfini keskin kamaytirish, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida ekologik toza va resurs tejankor texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi, samarali energiya manbalaridan keng foydalanish ko‘zda tutilgan.

Tadqiqotlardan ma’lum bo‘lishicha, O‘zbekiston uglevodod energiyasi — neft, gaz, ko‘mirdan foydalanish hisobiga har yili yalpi ichki mahsulotning kamida 4,5 foizini yo‘qotmoqda. Qolaversa, mamlakatdagi energiya ishlab chiqaruvchi quvvatlarning salkam yarmi eskirgan. Ularni tiklash yoki modernizatsiyalash katta mablag‘ni talab qiladi. Buning o‘rniga ham iqtisodiy, ham ekologik jihatdan samarali bo‘lgan “yashil energetika”ga o‘tish ming chandon afzal. Zero, butun dunyo shu yo‘lni tanlayapti.

E’tiborlisi, O‘zbekiston Markaziy Osiyo davlatlaridan birinchi bo‘lib mazkur harakatga qo‘shildi. Mohiyatan olib qaraganda, ikki yil avval qabul qilingan “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish strategiyasi yurtimizning “yashil taraqqiyot” sari yuz burganini anglatadi.

Qayd etilganidek, biz sohani isloh etishni, birinchi galda, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki hamda Osiyo infratuzilmaviy investitsiyalar banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot bankining yetakchi ekspertlari bilan maslahat qilishdan boshladik. Ayni chog‘da bir qator qonun hujjatlariga o‘zgartirishlar kiritish va yangi qarorlarni qabul qilish orqali energetika tarmog‘ida bozor tamoyillariga asoslangan mustahkam qonunchilik bazasi yaratildi. Sohada ma’muriy-buyruqbozlik mexanizmlari va monopoliyadan voz kechib, zamonaviy boshqariladigan ochiq va shaffof tizimga o‘tildi. Xususiy sektor va xorijiy kompaniyalarning kirib kelishi uchun qulay imkoniyatlar yaratildi.

Biz nima uchun “yashil energetika” rivojiga bu qadar katta rag‘bat va e’tibor qaratyapmiz? Chunki, biz, eng avvalo, 2030 yilga borib sanoat hajmini ikki karra oshirishni, metallurgiya, neft-kimyoy va mashinasozlik kabi sohalarni sifat

jihtadan mutlaqo yangi darajaga ko'tarishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yganmiz. Umumiy qiymati 150 milliard dollarlik 500 dan ziyod yirik sanoat va infratuzilma loyihalarini amalga oshirishni ko'zlayapmiz.

Bu ulug'vor niyatlarimizga erishish uchun bizga kafolatli va barqaror energiya resurslari suv va havodek zarur. Hisob-kitoblarga ko'ra, kelgusi olti yilda mamlakatimizda elektr energiyasiga bo'lgan talab hozirgi 83 milliarddan 120 milliard kilovatt soatga o'sishi kutilmoqda.

Xulosa

O'zbekiston energetik salohiyati ulkan imkoniyatlarga ega, ammo bu imkoniyatlarni to'liq amalga oshirish uchun zamonaviy texnologiyalar va xalqaro hamkorlik zarur. Energiya sektorini modernizatsiya qilish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va energiya samaradorligini oshirish, mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Buning natijasida O'zbekiston nafaqat ichki bozorni ta'minlaydi, balki mintaqada energiya eksportchisi sifatida o'z o'rnini mustahkamlashi mumkin.

Adabiyotlar

1. Li, Shuguang, et al. "Heat and mass transfer characteristics of Al₂O₃/H₂O and (Al₂O₃+ Ag)/H₂O nanofluids adjacent to a solid sphere: A theoretical study." *Numerical Heat Transfer, Part A: Applications* (2024): 1-19.
2. Nafasova, Gulnoza, and B. S. Abdullayeva. "Development of logical competence of future physics teachers based on steam and smart educational technologies." *Евразийский журнал академических исследований* 3.1 Part 2 (2023): 138-140.
3. Nafasova, Gulnoza, and EZoza Pardaveva. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI FIZIKA O'QITISH METODLARI." *Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук* 3.4 (2023): 50-53.

4. NAFASOVA, Gulnoza. "PRAKSEOLOGIK YONDOSHISH KONTEKSTINDA BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGI SHAKLLANISH TEXNOLOGIYALARI." *News of UzMU journal* 1.1.2 (2024): 163-166.
5. Baxtiyrovna, Gulnoza Nafasova. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARIDA MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI." *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI* 5 (2022): 96-97.
6. Nafasova, Gulnoza, and B. Abdullayeva. "FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS." *Farg'ona davlat universiteti* 1 (2023): 147-147.
7. ГБ Нафасова - *International Journal of Formal Education*, 2024 РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ
8. Nafasova, Gulnoza. "FIZIKA O'QITUVCHILARI GENDER TENGLIGI MASALASIDA MANTIQUIY KOMPETENTLIKNING AHAMIYATI." *Oriental Conferences*. Vol. 1. No. 1. ООО «SupportScience», 2023.
9. Nafasova, G. B. "FIZIKADAN MASALALAR YECHISHDA TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING AYRIM MUAMMOLARI VA ULARNI YECHISH USULLARI." *O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI SIRDARYO VILOYATI XALQ TA'LIMI XODIMLARINI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI* (2022): 672.
- 10 Вопросы Развития Логической Компетентности В Подготовке Современных Учителей Физики ГБ Нафасова *International Journal of Formal Education* 3 (7), 128-136
11. РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ ГБ Нафасова
ЛУЧШИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ И СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ, 50-53
12. NAFASOV, G. A., SAYFULLAYEV, B., & NAZIROV, Q. (2024). МАТЕМАТИКА DARSLARIDA O'QUVCHILARNING KREATIV YONDOSHUVLAR ASOSIDA MANTIQUIY FIKRLASH QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUZ*, 1(1.5. 2), 144-146.

13. NAFASOV, G. A., ANORBAYEV, M., & NAZIROV, Q. (2024). BO 'LAJAK MATEMATIKA O 'QITUVCHILARNI LOYIHALAB O 'QITISH JARAYONIDA MATEMATIK KOMPETENTLIGNI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUZ*, 1(1.6. 1), 165-167.
14. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.
15. Nafasova, G., & Abdullayeva, B. (2023). FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS. *Farg'ona davlat universiteti*, (1), 147-147.
16. Nafasov, G., Kalandarov, A., & Xudoyqulov, R. (2023). DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE COMPETENCE THROUGH TEACHING ELEMENTARY MATHEMATICS. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 218-224.
17. Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.
18. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.
19. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.
20. Kengash, J. va Abdurashidovich, NG (2023). TIME ning kichik qiymatlari uchun filtratsiya nazariyasi muammosining taxminiy yechimi. *Texas muhandislik va texnologiya jurnali* , 19 , 32-37.

KOSMIK TEZLIKLAR

¹*Nafasova Gulnoza Baxtiyorovna*

²*Barrayev Behzod Mansurjonovich,*

²*Habibov Farruh Farhod o'g'li, ²Ahmadiyurov O'rolbek Farhod o'g'li*

¹*Guliston davlat universiteti Fizika Kafedrasi o'qituvchisi*

²*Guliston davlat universiteti Axborot texnologiyalari va Fizika matematika kafedrasi talabalari*

E-mail: gulnozanafasova544@gmail.com

Annotatsiya Ushbu maqolada kosmik tezliklar va ularning hayotimizdagi tabiiy haqida batafsil tahlil beriladi. Kosmik tezliklar fizika fanida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning insoniyat hayotiga, texnologiyalarga va ilmiy tadqiqotlarga ta'siri ko'rib chiqiladi. Kosmik tezliklar tushunchasi, ular orqali amalga oshiriladigan samolyotlar va sun'iy yo'ldoshlar, shuningdek, ularning energiya manbai sifatida ishlatilishi masalalari keltiriladi. Maqolaning natijasi sifatida kosmik tezliklar bilan bog'liq yangi ilmiy tadqiqotlar va texnologiyalarni rivojlantirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Kosmik tezliklar, gravitatsiya, orbital harakat, insoniyat, ilmiy tadqiqotlar, texnologiyalar, samolyotlar, sun'iy yo'ldoshlar, aerodinamika, energiya.

Ключевые слова: Космические скорости, Ключевые слова, Энергия, Орбитальная скорость, Астрономия, Технологии, Исследования, Космос, Солнечные системы, Гравитация

Аннотация. В данной статье рассматриваются космические скорости, их виды и применение в жизни человека. Обсуждаются ключевые понятия, такие как скорость ухода, орбитальная скорость и трансверсальная скорость. В работе рассматриваются влияние космических скоростей на энергетику, технологии и исследования, а также их применение в различных областях, таких как связь, транспорт и здравоохранение. В статье также представлены последние достижения в области космических исследований и их значение для будущего человечества.

Keywords: *Cosmic velocities, Keywords, Energy, Orbital velocity, Astronomy, Technologies, Research, Space, Solar systems, Gravity.*

Annotation *This article explores cosmic velocities, their types, and applications in human life. Key concepts such as escape velocity, orbital velocity, and transverse velocity are discussed. The paper examines the impact of cosmic velocities on energy, technology, and research, as well as their application in various fields such as communication, transportation, and healthcare. The article also presents recent advancements in space research and their significance for the future of humanity.*

Kirish: Fizika fanining asosiy tushunchalaridan biri bo'lgan kosmik tezliklar insoniyat hayotida muhim rol o'ynaydi. Kosmik tezliklar, asosan, harakatning maksimal tezligini belgilaydi va bu tezliklar turli tabiat hodisalariga ta'sir qiladi. Ular zamonaviy texnologiyalar, aerodinamika, va sun'iy yo'ldoshlar ishida muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada, kosmik tezliklar haqida umumiy ma'lumot berilib, ularning hayotimizdagi tatbiqiga e'tibor qaratiladi.

Metodologiyasi. Maqolada asosan taqdimot, tahlil va muhokama metodologiyalari qo'llaniladi. Kosmik tezliklar haqida ilmiy adabiyotlar, maqolalar va tadqiqotlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ma'lumotlar grafik va diagrammalar yordamida vizual tarzda ko'rsatiladi. Boshqa ilmiy tadqiqotlar bilan solishtirish orqali ko'proq aniq natijalarga erishishga harakat qilinadi.

Natija. Kosmik tezliklarning hayotga tadbiqu ko'plab sohalarda o'z aksini topgan. Masalan, aerokosmik sanoat, sun'iy yo'ldoshlar, va telekommunikatsiya sohalorida kosmik tezliklar orqali amalga oshirilayotgan texnologiyalar hayotimizni yaxshilaydi. Kosmik tezliklar bilan bog'liq tadqiqotlar davom etmoqda va bu soha kelajakda yangi imkoniyatlar ochadi. Ushbu natijalar, shuningdek, ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalarni rag'batlantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Tahlil va muhokama. Kosmik tezliklar, fizika fanida juda ko'p nazariyalar va tajribalar asosida o'rganilgan. Ularning insoniyat hayotiga ta'siri va tatbiqi haqida ko'p nazariyalar mavjud. Masalan, yuqori tezlikda harakat qilayotgan ob'ektlar, energiya sarfini kamaytirish va samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini yaratadi. Shuningdek, sun'iy yo'ldoshlarning orbitadagi harakati va

ulardan olingan ma'lumotlar orqali kosmik tezliklar haqida ko'proq ma'lumot olish mumkin.

Ushbu tahlil davomida kosmik tezliklar bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlar va texnologik innovatsiyalar ko'rib chiqiladi. Aerokosmik sanoat va telekommunikatsiya sohalarida kosmik tezliklar orqali qanday yangiliklar va rivojlanishlar sodir bo'lganligi tahlil qilinadi.

Kosmik tezliklar, asosan, harakat va energiya bilan bog'liq bo'lgan fizik hodisalardir. Ular astronomik ob'ektlar va inson tomonidan yaratilgan mexanizmlarning harakatini tushunishga yordam beradi. Kosmik tezliklar haqida bilimlarimiz ulkan ko'lamda kengaymoqda va ularni amaliy hayotda qo'llash imkoniyatlari ko'p. Ushbu maqolada, kosmik tezliklar tushunchasi, ularning tasnifi va hayotimizdagi tatbiqi haqida keng ma'lumot beramiz.

Kosmik tezliklar tushunchasi. Kosmik tezliklar, obyektning kosmosdagi harakat tezligini anglatadi. Fizikada uchta asosiy tezlik turini ko'rish mumkin:

Qochish tezligi (Escape velocity) - Bu tezlik ob'ektning biror kuchning ta'sirini yengib, erga bog'lanmasdan kosmosga chiqishi uchun zarur bo'lgan minimal tezlikdir. Masalan, Yerning qochish tezligi taxminan 11.2 km/s ga teng.

Orbital tezlik (Orbital velocity) - Bu tezlik, ob'ektning boshqa bir ob'ekt atrofida aylanishini ta'minlaydi. Orbital tezlik qochish tezligidan ancha past, masalan, Yer atrofida aylanayotgan sun'iy yo'ldoshlar uchun orbital tezlik taxminan 7.8 km/s ga teng.

Tashqi tezlik (Transverse velocity) - Bu ob'ektning o'z yo'nalishida harakat tezligini anglatadi. Tashqi tezlik ko'pincha astronomlar va samolyotlar tomonidan ishlatiladi.

Kosmik tezliklar va energiya. Kosmik tezliklar bilan bog'liq jarayonlar energiya bilan chambarchas bog'liqdir. Ob'ektlarning tezligini oshirish, ularning energiya sarfini talab qiladi. Qochish tezligiga yetishish uchun beriladigan energiya, ob'ektning massasi va tezligiga bog'liqdir. $E=mc^2$ formula yordamida energiya va massa o'rtasidagi bog'liqlik tushuniladi, bu esa kosmik tezliklarga ta'sir qiladi. Kosmik tadqiqotlar davomida energiya sarfini optimallashtirish, yangi texnologiyalar yaratishga yordam beradi.

Kosmik tezliklar va insoniyat. Kosmik tezliklar insoniyatning kosmosni o'rganish imkoniyatlarini kengaytirdi. Sun'iy yo'ldoshlar, raketalar va boshqa aerokosmik texnologiyalar yordamida insoniyat kosmosda ko'plab yutuqlarga erishdi. Kosmik tezliklar insoniyat hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning tatbiqi ilmiy tadqiqotlar, kommunikatsiya, meteorologiya va boshqa sohalarda sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Sun'iy yo'ldoshlar: Sun'iy yo'ldoshlar orbital tezlikda harakat qilib, Yerga turli xil ma'lumotlar yuboradi. Ular GPS tizimlari, meteorologik kuzatuvlar va aloqa tarmoqlari uchun muhimdir.

Aero-kosmik tadqiqotlar: Kosmik tezliklar yordamida insoniyat Mars, Saturn va boshqa sayyoralarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu tadqiqotlar yangi ma'lumotlar va ilmiy yutuqlarni olib kelmoqda.

Energiya manbalari: Kosmosdan energiya olish uchun ko'plab tadqiqotlar o'tkazilmoqda. Kosmik energiya manbalari, masalan, quyosh energiyasi, kelajakda insoniyatning energiya talablarini qondirish uchun imkoniyat yaratishi mumkin.

Sog'liqni saqlash: Kosmosda harakat va tezliklar inson organizmiga ta'sir qiladi. Astronavtlar kosmosda uzoq vaqt davomida bo'lganlarida, ularning sog'liq holati, mushaklar va suyaklarning holati o'zgaradi. Bunday tadqiqotlar, sog'liqni saqlash uchun yangi usullarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Kosmik tezliklar va texnologiya. Kosmik tezliklar bilan bog'liq texnologiyalar hayotimizning ko'plab jabhalarida qo'llaniladi. Ularning ichida:

Transport: Kosmik tezliklar, samolyotlar va raketalar kabi transport vositalarining harakatini optimallashtirishga yordam beradi. Tezlik va energiya sarfi bilan bog'liq innovatsiyalar yo'llarning samaradorligini oshiradi.

Aloqa: Kosmik tezliklar orqali sun'iy yo'ldoshlar yordamida tezkor aloqa tizimlari yaratilmoqda. Bu tizimlar mobil aloqa, internet va boshqa kommunikatsiya xizmatlarida asosiy rol o'ynaydi.

Tadqiqotlar: Kosmosdagi tadqiqotlar va eksperimentlar, kosmik tezliklar yordamida amalga oshiriladi. Ular bizga yangi bilimlar va tushunchalar beradi.

Mudofaa: Harbiy texnologiyalar ham kosmik tezliklardan foydalanadi. Ular raketalar va boshqa qurollar yaratishda, mudofaa tizimlarida qo'llaniladi.

Kosmik tezliklar bilan bog'liq nazariyalar. Kosmik tezliklar va ularning harakat nazariyasi juda ko'p ilmiy tadqiqotlarga asoslangan. Eynshteynning nisbiylik nazariyasi, yangi ko'rsatmalar berib, harakatning tezligiga va energiyaga ta'sir ko'rsatadi. Uzoq masofalardagi harakatlar, ayniqsa, kosmik tezliklar orqali o'rganilgan.

Kosmik tezliklar va yangi ilmiy tadqiqotlar. Kosmik tezliklar sohasidagi ilmiy tadqiqotlar doimo rivojlanib bormoqda. Yangi texnologiyalar, yangi energiya manbalari va ilmiy nazariyalar yaratishga qaratilgan tadqiqotlar, kelajakda kosmosni o'rganish va insoniyat hayotini yaxshilash uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

Xulosa

Kosmik tezliklar fizika fanida muhim o'rin tutadi va ular insoniyat hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ularning tatbiqi texnologiyalarda yangi imkoniyatlar ochadi. Ushbu maqola kosmik tezliklar haqida umumiy ma'lumotlar, ularning hayotimizdagi tatbiqi va ilmiy tadqiqotlar orqali olingan natijalarni o'z ichiga oladi. Kelajakda kosmik tezliklarga oid tadqiqotlar davom etishi, yangi texnologiyalar va imkoniyatlarni yaratishga olib kelishi kutilmoqda.

Adabiyotlar

1. P. A. G. (2021). *Kosmik Fizika*.
2. R. J. H. (2019). *Aerodinamika va Kosmik Tezliklar*.
3. K. S. (2020). *Sun'iy Yo'ldoshlar va Ularning Amalga Oshirilishi*.
4. M. T. (2018). *Gravitatsiya va Kosmik Tezliklar*.
5. W. H. (2017). *Insoniyat va Kosmos: Kosmik Tadqiqotlar*.
6. Li, Shuguang, et al. "Heat and mass transfer characteristics of Al₂O₃/H₂O and (Al₂O₃+ Ag)/H₂O nanofluids adjacent to a solid sphere: A theoretical study." *Numerical Heat Transfer, Part A: Applications* (2024): 1-19.
7. Nafasova, Gulnoza, and B. S. Abdullayeva. "Development of logical competence of future physics teachers based on steam and smart educational technologies." *Евразийский журнал академических исследований* 3.1 Part 2 (2023): 138-140.
8. Nafasova, Gulnoza, and EZoza Pardaveva. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI FIZIKA O'QITISH METODLARI."

Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук 3.4 (2023): 50-53.

9. NAFASOVA, Gulnoza. "PRAKSEOLOGIK YONDOSHISH KONTEKSTINDA BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGI SHAKLLANISH TEXNOLOGIYALARI." *News of UzMU journal* 1.1.2 (2024): 163-166.

10. Baxtiyorovna, Gulnoza Nafasova. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARIDA MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI." *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI* 5 (2022): 96-97.

11. Nafasova, Gulnoza, and B. Abdullayeva. "FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS." *Farg'ona davlat universiteti* 1 (2023): 147-147.

12. ГБ Нафасова - *International Journal of Formal Education*, 2024 РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ

13. Nafasova, Gulnoza. "FIZIKA O'QITUVCHILARI GENDER TENGLIGI MASALASIDA MANTIQUIY KOMPETENTLIKNING AHAMIYATI." *Oriental Conferences*. Vol. 1. No. 1. ООО «SupportScience», 2023.

14. Nafasova, G. B. "FIZIKADAN MASALALAR YECHISHDA TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING AYRIM MUAMMOLARI VA ULARNI YECHISH USULLARI." *O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI SIRDARYO VILOYATI XALQ TA'LIMI XODIMLARINI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI* (2022): 672.

15. Вопросы Развития Логической Компетентности В Подготовке Современных Учителей Физики ГБ Нафасова *International Journal of Formal Education* 3 (7), 128-136

16. РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ ГБ Нафасова ЛУЧШИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ И СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ, 50-53

17. NAFASOV, G. A., SAYFULLAYEV, B., & NAZIROV, Q. (2024). МАТЕМАТИКА DARSLARIDA O'QITUVCHILARNING KREATIV YONDOSHUVLAR ASOSIDA

MANTIQUIY FIKRLASH QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUZ*, 1(1.5. 2), 144-146.

18. NAFASOV, G. A., ANORBAYEV, M., & NAZIROV, Q. (2024). BO 'LAJAK MATEMATIKA O 'QITUVCHILARNI LOYIHALAB O 'QITISH JARAYONIDA MATEMATIK KOMPETENTLIGNI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUZ*, 1(1.6. 1), 165-167.

19. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.

20. Nafasova, G., & Abdullayeva, B. (2023). FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS. *Farg'ona davlat universiteti*, (1), 147-147.

21. Nafasov, G., Kalandarov, A., & Xudoyqulov, R. (2023). DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE COMPETENCE THROUGH TEACHING ELEMENTARY MATHEMATICS. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 218-224.

22. Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.

23. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.

24. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.

25. Kengash, J. va Abdurashidovich, NG (2023). TIME ning kichik qiymatlari uchun filtratsiya nazariyasi muammosining taxminiy yechimi. *Texas muhandislik va texnologiya jurnali*, 19, 32-37.

**FIZIKANING "ELEKTR VA MAGNETIZM" BO'LIMINI O'QITISHNI
ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA
TAKOMILLASHTIRISH**

Nafasova Gulnoza Baxtiyorovna¹
Xolmurodov Ro'ziqul Sherzodovich²,
Omonboyev Javohir Jo'rabek o'g'li²

¹*Guliston Davlat Universiteti, Fizika kafedrasida o'qituvchisi*

²*Guliston Davlat Universiteti*

Axborot texnologiyalari va fizika-matematika fakulteti talabalari.

E-mail: gulnozanafasova544@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqola kognativ yondashuv asosida fizikaning "elektr va magnetizm" bo'limini o'qitishni zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida takomillashtirish metodikasiga bag'ishlangan. Bo'lajak fizika o'qituvchilarini mantiqiy kompetentsiyalarini rivojlantirish samarali metodlari bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *Elektr va magnetizm ,kasbiy kompetentlig, kognativ, mantiqiy kompetentsiya, mantiqiy taffakur, rivojlantirish, , tafakkur qila olish, kreativlik .*

Аннотация: *данная статья посвящена методике совершенствования преподавания раздела физики "электричество и магнетизм" на основе познавательного подхода на основе современных образовательных технологий. Изложены эффективные методы развития логических компетенций будущих учителей физики.*

Ключевые слова: *электричество и магнетизм ,профессиональная компетентность, познавательная, логическая компетентность, логическое мышление, развитие, , способность мыслить, креативность .*

Kirish: *Fizika hamda texnika soxalarining jadal sur'atlarda rivojlanishi tabiiy, fundamental fanlarning asosi sanalgan «Elektr va magnetizm» bo'limini ta'lim jarayonida yuqori bilim, ko'nikma, malakalar asosida o'qitilishini talab qilmoqda. Bunga sabab, bir tomondan jamiyatdagi texnik taraqqiyotning*

takomillashuvi meditsina soxasidagi yutuqlar, nanotexnologiyalar asosidagi murakkab jarayonlar, vazifalar bajarilayotganligi, ikkinchi tomondan elektr, magnetizm bo'limiga oid jarayonlarni xisoblashda qo'llaniladigan matematik jarayonning murakkabligidir. Shu sababli talim jarayonida ushbu bo'limni o'qitishda mavzular hamda xodisalarni yoritish jarayonida axborot texnologiyalari, innovatsion ta'lim metodlari asosida innovatsion texnologiyalar vositasi bilan birgalikda tizimli, ijodiy loyixalashtirib o'qitish zaruriyatini tug'diradi. Bu esa pedagogdan yuksak maxorat, qobiliyat va ilm talab etib, pedagogik tadqiqotlarda kompetensiyaviy yondashuvga ko'ra modellashtirilgan ishlanmalar, elektron laboratoriya ishlari ta'limda axborot texnologiyalarini qo'llash asosida takomillashtirilgan ishlanmalarni yaratish zaruriyatini ko'rsatadi.

Fizik metodist olim M. Djo'rayev tomonidan yaratilgan «Fizika o'qitish metodikasi» nomli o'quv qo'llanmada uzluksiz ta'lim tizimida fizika o'qitish metodikasi, uning predmeti, metodlari, oliy ta'lim tizimida fizika o'qitishning mazmuni, vazifalari, umumiy fizika kursi bo'yicha talabalarning o'quv ishlarini tashkillashtirish, talabalarning nazariy hamda metodik tayyorgarligini kuchaytirish masalalari to'la ravishda yoritilib berildi, metodik tavsiyalar berib o'tilgan xamda o'rta va oliy ta'limda extimoliy-statistik g'oya va tushunchalarni shakllantirish muammosi o'rganilgan. Extimoliy-statistik g'oya va tushunchalarning mazmuni, axamiyati va o'rne aniqlangan. Bu adabiyot pedagogika, fizika yo'nalishi talabalari hamda magistrarlari uchun qo'llanib chiqildi, shu yo'nalishda ilmiy izlanish olib borayotgan izlanuvchilar uchun tajriba manbai hisoblanadi.

N.X. Avliyoqulovning «Innovatsion o'qitish texnologiyalari» qo'llanmasida ta'limda innovatsion axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish va uni boshqarish vositalari to'g'risida to'laqonli ma'lumotlar keltirilgan.

Mashg'ulotlarni o'tish jarayonida talabalar faolligini oshiruvchi innovatsion ta'lim metodlari ayrim adabiyotlarda noan'anaviy mashg'ulot o'tish metodlari deb ham ta'riflanadi. Bu metodlardan avvallari ham foydalanilgan, lekin kamroq e'tibor berilgan. Hozirgi paytda butun dunyoda faol innovatsion ta'lim texnologiyalarni qo'llash – mashg'ulot o'tishning samarali metodi sifatida tan olinib, keng qo'llanilmoqda.

Innovatsion ta'lim texnologiyalari o'zaro hamkorlikning nihoyatda ko'p yunalishlari hamda turlarini o'z tarkibiga oladi. Lekin metodik usul qanday bo'lishidan qat'iy nazar, talabalarning tajribalari asosiy ta'lim muhitidir. Hamkorlik asosida amalga oshirilayotgan usullarning asosiy xususiyati shundan iboratki, unda talaba o'zi uchun nimanidir kashf eta oladi.

Innovatsion ta'lim texnologiyalari, interaktiv texnologiyalar «o'qishga va o'qitishga» o'rgatadi. Bu talabalarning nihoyatda keng bo'lgan intellektual potensialidan foydalanish imkoniyatini ochib beradi, ularni o'quv jarayonida faol qatnashishlarini ta'minlay oladi. O'quv jarayonida nafaqat hamkorlik, balki musobaqa, bellashuv elementlarini ham qo'llash lozimdir.

Innovatsion ta'lim texnologiyalari o'quvchilarni o'z fikrini bayon etishlari uchun keng imkoniyatlarni ochib beribgina qolmay, o'rtoqlarining fikri, asoslari, dalillarini tinglab, o'z fikrlaridan qaytishi, fikrini tamomila o'zgartirishi lozim. Innovatsion ta'lim texnologiyalari boshqa insonlarning fikriga hurmat bilan qarashga, uni sabr-toqatla eshitishga ham o'rgatadi. Auditoriyada hamkorlik muhitini paydo qilishning real imkoniyatini ochib beradi.

O'qituvchi yaxshi mashg'ulot o'tishning tayyor retseptigamas, balki interaktiv usullarga asoslangan ta'lim texnologiyasiga ega bo'lishi lozim. U ijodiy hamkorlikda ishlay olishga, mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga tayyor turishga o'rgatadi.

Bugungi kunda oliy ta'lim tashkilotlarining o'qitish jarayonida innovatsion pedagogik, axborot texnologiyalarining foydalanilishi bilan o'quv metodik materiallari ham mos ravishda ikki turga bo'linadi. Bular an'anaviy hamda yangi avlod o'quv-metodik materiallar majmuasi bilan uzviy bog'liqdir. An'anaviy o'quv-metodik materiallariga ta'lim jarayonida foydalanib kelinayotgan mashg'ulotliklar, o'quv adabiyotlari, metodik ko'rsatmalar, didaktik tarqatma, ko'rgazmali materiallar kiritiladi. Yangi o'quv - metodik materiallarga an'anaviy materiallardan boshqa elektron nashrlar, elektron plakatlar, elektron mashg'ulotliklar, elektron lug'atlar shu bilan birga innovatsion axborot va pedagogik texnologiyaga asoslangan metodika, interfaol usullar yordamida ishlab chiqilgan o'quv materiallari, multimedia vositalari, internetdan olingan ma'lumotlari hamda boshqa tasviriy-vizual vositalarni kiritib olish lozim. Ayni

vaqtda an'anaviy o'quv–metodik materiallari majmuasining ahamiyati pastlamagan holda, yangi avlod o'quv materiallarining majmuasiga ehtiyoj ortib bormoqda. Ko'p yillar mobayni o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatib bermoqdaki, an'anaviy mashg'ulot o'tish ta'limning asosiy modellardan biri bo'lib kelmoqda. An'anaviy mashg'ulot muayyan davrga mo'ljallangan, ta'lim jarayoni ko'proq ravishda o'qituvchi shaxsiga qaratilgan, mavzuga kirish, mavzuni yoritish, mustahkamlash, yakunlash bosqichlaridan iborat ta'lim modelidir. Oliy ta'lim muassasalarida kuzatilgan juda ko'p mashg'ulotlarda davr bilan bog'lanmaslik, didaktika talablariga, talabalarning mustaqil fikrlashlariga e'tibor bermaslik sababli quyidagi xato, kamchiliklar kelib chiqmoqda.

Adabiyotlar

1. Li, Shuguang, et al. "Heat and mass transfer characteristics of Al₂O₃/H₂O and (Al₂O₃+ Ag)/H₂O nanofluids adjacent to a solid sphere: A theoretical study." *Numerical Heat Transfer, Part A: Applications* (2024): 1-19.
2. Nafasova, Gulnoza, and B. S. Abdullayeva. "Development of logical competence of future physics teachers based on steam and smart educational technologies." *Евразийский журнал академических исследований* 3.1 Part 2 (2023): 138-140.
3. Nafasova, Gulnoza, and EZoza Pardaveva. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI FIZIKA O'QITISH METODLARI." *Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук* 3.4 (2023): 50-53.
4. NAFASOVA, Gulnoza. "PRAKSEOLOGIK YONDOSHISH KONTEKSTINDA BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGI SHAKLLANISH TEXNOLOGIYALARI." *News of UzMU journal* 1.1.2 (2024): 163-166.
5. Baxtiyrovna, Gulnoza Nafasova. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARIDA MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI." *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI* 5 (2022): 96-97.
6. Nafasova, Gulnoza, and B. Abdullayeva. "FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS." *Farg'ona davlat universiteti* 1 (2023): 147-147.

7. ГБ Нафасова - International Journal of Formal Education, 2024 РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ
8. Nafasova, Gulnoza. "FIZIKA OQITUVCHILARI GENDER TENGLIGI MASALASIDA MANTIQUIY KOMPETENTLIKNING AHAMIYATI." *Oriental Conferences*. Vol. 1. No. 1. ООО «SupportScience», 2023.
9. Nafasova, G. B. "FIZIKADAN MASALALAR YECHISHDA TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING AYRIM MUAMMOLARI VA ULARNI YECHISH USULLARI." *O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI SIRDARYO VILOYATI XALQ TA'LIMI XODIMLARINI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI* (2022): 672.
- 10 Вопросы Развития Логической Компетентности В Подготовке Современных Учителей Физики ГБ Нафасова International Journal of Formal Education 3 (7), 128-136
11. РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ ГБ Нафасова
ЛУЧШИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ И СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ, 50-53
12. NAFASOV, G. A., SAYFULLAYEV, B., & NAZIROV, Q. (2024). МАТЕМАТИКА DARSLARIDA O 'QUVCHILARNING KREATIV YONDOSHUVLAR ASOSIDA MANTIQUIY FIKRLASH QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.5. 2), 144-146.
13. NAFASOV, G. A., ANORBAYEV, M., & NAZIROV, Q. (2024). BO 'LAJAK МАТЕМАТИКА O 'QITUVCHILARNI LOYIHALAB O 'QITISH JARAYONIDA МАТЕМАТИК КОМПЕТЕНТЛИГНИ RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.6. 1), 165-167.
14. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.

15. Nafasova, G., & Abdullayeva, B. (2023). FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS. *Farg'ona davlat universiteti*, (1), 147-147.
16. Nafasov, G., Kalandarov, A., & Xudoyqulov, R. (2023). DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE COMPETENCE THROUGH TEACHING ELEMENTARY MATHEMATICS. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 218-224.
17. Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.
18. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.
19. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.
20. Kengash, J. va Abdurashidovich, NG (2023). TIME ning kichik qiymatlari uchun filtratsiya nazariyasi muammosining taxminiy yechimi. *Texas muhandislik va texnologiya jurnali*, 19, 32-37.

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI TAYYORLOV GURUHI
TARBIYALANUVCHILARNING O'QISH SAVODXONLIGINI
RIVOJLANTIRISHDA YO'NALTIRILGAN ESTETIK PEDAGOGIK
JARAYONNIG O'ZIGA XOSLIGI**

Hakimov Abbosxon Oribjon o'g'li

NamDPI o'qituvchisi

[*abbosxonxakimov730@gmail.com*](mailto:abbosxonxakimov730@gmail.com)

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti bolalar rivojlanishiga tasir ko'rsatuvchi psixologik omillar maktabgacha ta'limga qo'yilgan davlat talablari, estetik rivojlanish ularning maktabgachga tayyorlov guruh*

bolalarni o'qish savodxonligini rivojlantirishiga tasiri, estetik, ijtimoiy muxitning o'ziga xosligi bolalarni kuzatish, rivojlanish maktab ta'limiga tayyorgarligi aqliy, bilish, jismoniy, psixologik tamonlari yoritilib berilgan.

***Kalit so'zlar:** Rivojlanish, muloqot, etika, estetika, nafosat tarbiyasi, savodga o'rgatish, faoliyat, kuzatish, tahlil, rejalashtirish, qo'llash, anglash, shaxs, qiziqish, ehtiyojlar, savodxonlig, o'qish, aqliy.*

O'zbekiston respublikasida ta'lim sohasida keng islohotlar amalga oshirilmoqda. Respublikada joriy etilgan ta'lim tizimi, uning turlari va shakllari orqali har bir fuqaroning ta'lim olishdagi konstitutsiyaviy huquqlari amalga oshirib kelinmoqda. Davlatimiz tomonidan ilmiy sohadagi rivojlanishlar keng qo'llab-quvvatlanmoqda. Ayniqsa bu o'rinda yosh avlodni kichik yoshdan boshlab sog'lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim-tarbiya shakllarini hamda usullarini joriy etish va shu orqali bolalarni rivojlantirish borasidagi ishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'naviy va axloqiy jihatdan yetuk, barkamol farzand voyaga yetkazish hamma davrlarda ham katta siyosiy mohiyat va ahamiyat kasb etib kelgan. Har bir ijtimoiy tuzum kelajagi, insoniyat istiqboli, kishilarning hayot vaturmush darajasi fan va madaniyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqdir.

"Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston respublikasi qonunining 8–moddasida: Maktabgacha ta'lim va tarbiya bolalarni o'qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy, etik va estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan ta'lim turidir. Maktabgacha ta'lim-tarbiya olti yoshdan yetti yoshgacha bo'lgan bolalarni boshlang'ich ta'limga bir yillik tayyorlashni nazarda tutadi - deb ko'rsatilgan. Yoshlarni kamolga yetkazish ta'lim tizimida axloqiy va estetik bilimlar orqali amalga oshadi, ularning ijtimoiylashuvi esa insonni bevosita hayotga va voqelikka yaqinlashtiradi. Ijtimoiylashuv – inson tomonidan kishilik madaniyatining, xususan axloqiy-estetik madaniyatning o'zlashtirib borilishi jarayoni sifatida ham talqin etilishi mumkin. Shu nuqtai nazardan o'sib kelayotgan yoshlarni estetik tarbiyasi muhim hisoblanadi. Maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat standartlari va umumiy o'rta ta'limga qo'yiladigan davlat standartlarida savodxonlikka o'rgatish

hamda san'at markazlarida mashg'ulotlari o'tish belgilab qo'yilgan maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat standartlarida savodxonlikka o'rgatish haftasiga bir marta belgilangan, shu bilan birga nutq o'stirish mashg'ulotlari ham birgalikda olib boriladi va ular o'zaro bog'langan va bir-birini to'ldiradi. Bolalarning badiiy qobiliyatlarini tarbiyalash masalasi ularning ijodiy o'sishi bilan chambarchas bog'liqdir. Shuning uchun bolaga o'rgatish, undagi ijodiy tashabbusni rivojlantirish ishi bir-biri bilan uzviy aloqada amalga oshirilishi lozim. Pedagog tarbiyaviy nuqtai nazardan yondashib, bola ijodining eng birinchi, hali to'liq namoyon bo'lmagan tomonini seza bilishi va baholay olishi kerak, bu bilan u boladagi kamolot yo'lini to'g'ri belgilashi mumkin. MTMda o'tkaziladigan bayramlar bolalarga chuqur ta'sir etadi. Bayramning tarbiyaviy kuchi va o'ziga xosligi uning g'oyaviy va estetik mazmuni san'atning turli ko'rinishlari bilan bog'liq bo'lishidadir. Tayyorlov guruhlarida savodga o'rgatish hamda san'at markazlarida mashg'ulotlarini tashkil qilishda tovush va harflar bilan tanishtirishda ko'proq didaktik o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Umumiy o'rta ta'limga qo'yiladigan davlat standartlarida esa savodga o'rgatish darslari sentabrdan dekabr oyigacha olib borilib haftasiga to'rt marta o'tiladi. Maktabgacha ta'limda savodxonlikka o'rgatish metodikasi va boshlang'ich sinflarda savodga o'rgatish metodikasi kitoblarida bolada savodxonlikni shakllantirish bo'yicha o'zaro uzviy bog'liqlik mujassamlashgan. Masalan „Savodga o'rgatish“ tarbiyachi kitobi va boshlang'ich sinflarda „Ona tili o'qitish metodikasi“ kitoblarida savodxonlikka o'rgatish mashg'ulotlari va darslarini tashkil etish bo'yicha tavsiyalar berib o'tilgan. Berilgan metodikalarni o'rganib chiqish va shu asosda mashg'ulot jarayonlari uchun ishlanmalar tayyorlash, mujassam mashg'ulotlarni tashkil etish hozirgi kunda tarbiyachidan yaratuvchanlikni va izlanuvchanlikni talab etadi.

Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan xalqaro tajribalar hisobga olinib, 6-7 yoshli bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularga ta'lim-tarbiya berish va maktab ta'limiga tayyorlash maqsadida "Ilm yo'li" variativ dasturi ishlab chiqildi. Ushbu dastur 6-7 yoshli bolalar uchun mo'ljallangan majburiy boshlang'ich ta'limga bir yillik tayyorlash guruhlari maktabgacha ta'limga qo'yiladigan Davlat talablariga muvofiq, bolaning rivojlanishidagi 5 muhim soha : bolalarning jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzini shakllantirish; ijtimoiy-hissiy rivojlanish; nutq,

muloqot, o'qish va yozish malakalari; bilish jarayonining rivojlanishi; ijodiy rivojlanish sohalari har tomonlama uyg'un rivojlanishini ta'minlashga mo'ljallangan bo'lib, bunda bola ta'limiy faoliyatning yetakchi ishtirokchisi sifatida namoyon bo'ladi. Dastur talablari bolani har tomonlama rivojlantirib, maktab ta'limiga tayyorlaydi, unda turli xil ko'nikmalarni shakllantirishda xizmat qiladi. Bu yoshda bolani savodxonligi bo'yicha olib boriladigan ta'limiy jarayonlar bolalarda nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalarini rivojlantirish sohasi va bola rivojlanishining barcha sohalar bilan chambarchas bog'liq holda amalga oshiriladi. Bolaning so'z boyligi oshadi, nutqqa nisbatan qiziqish uyg'onadi, unda mazmunli gapirish, boshlang'ich til bo'yicha ma'lumotga ega bo'lish, badiiy adabiyotga muhabbat shakllanadi. Jamoada o'zini tutish, savollarga javob berish, kattalar bilan muloqotga kirishish va ular oldida so'zlash, shaxsiy qarorlarini qabul qilish, boshqalarga namuna bo'lish, qiyin vaziyatlarda amaliy yechim topish uchun intilish ko'nikmalari rivojlanadi. Bolada qo'l barmoqlari mayda motorikasi rivojlantirilib, yozuv malakalari shakllanadi. Ular qog'ozda to'g'ri chiziqlar, so'zlar va qisqa gaplarni yozadi, yozuv qatorini aniqlay oladi, qo'lni uzmasdan nuqta chiziqlarni birlashtirib rasm chizish malakalari shakllanadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashdagi muhim ishlardan biri, bu bolalar MTTda va oilada bolani savodga tayyorlashdan iboratdir. Tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilari va birinchi sinf o'quvchilari bilan hamkorlikda bayram tadbirlarini tayyorlash ham maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarini maktab hayoti, o'quvchilar bilan yaqinlashtiradi. Tadbirlarga tayyorgarlik ko'rish mobaynida tarbiyalanuvchilar birinchi sinf o'quvchilari bilan muloqotda bo'ladi, yaqindan tanishadi, o'rtoqlashadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bayramlarda tarbiyalanuvchilar uchun o'z qo'llari bilan sovg'alar tayyorlashadi. tayyorlagan sovg'alarini bolalarga bayram tuhfasini qilib berishadi. Maktabda o'qish jarayoni albatta tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilari uchun birmuncha qiyinchilik to'g'diradi, shu qiyinchiliklarni bartaraf etish maqsadida bolalarni maktab hayoti bilan, o'quvchilar bilan yaqinlashishiga muloqotda bo'lishiga sharoit yaratib berishimiz zarur. Bolalar maktab hayotining o'ziga xos xususiyatlari tanishishlari va kirish darslarini o'tkazish uchun maktab o'qituvchilari bo'lajak birinchi sinf o'quvchilari uchun maktabga kirishdan oldin ma'lum muddat kirish darslarini

o'tadilar. Bu o'z navbatida tarbiyalanuvchilarni maktabga tez moslashib ketishini ta'minlaydi.

XULOSALAR

Shuni inobatga olish kerakki, 6-7 yoshdagi bolalar bilan ish olib borar ekanlar bu yoshdagi bolalar organizmi xali o'sishini davom ettirayotganligini doimo xisobga olishlari lozim. Masalan, bolani majburan yozishga o'rgatish xali barmok muskullari tulik rivojlanib bo'lmaganligi sababli ularga ma'lum darajada zarar keltirishi yoki uning chiroyli yoza olmasligi, o'z-o'zidan bolani o'ziga nisbatan ishonchini yoki o'kishga nisbatan qizikishini kamayishiga olib kelishi mumkin. Bola kitobdagi rasmlarni qaytaqayta o'z o'rtoqlariga, kattalarga, qo'g'irchog'iga «o'qib» berish bilan uning mazmunini o'z xotirasida mustahkamlaydi. Kitobdagi chiroyli, yorqin rasmlar bolalarning badiiy didini tarbiyalaydi. Kattalar mehnati, qahramonlik, shuningdek, ona Vatanga bo'lgan muhabbat, do'stlik, birodarlik, bolalarning ota-onalariga nisbatan mehribon bo'lishlari kabi mavzularda yozilgan hikoyalar bolalarga tushunarlidir. Ikkinchi tayyorgarlik bu aqliy tayyorgarlikdir. Kupincha aqliy tayyorgarlik deganda bolaning ma'lum bir dunyokarashi jonli tabiat, insonlar va ularning mehnatlari xaqidagi bilimlari tushuniladi. Beradigan ta'limga asos bulishi mumkin, lekin suz boyligi, ma'lum xatti-xarakatlarni bajara olish layokati bolaning maktabga aqliy tayyorgarligining asosiy ko'rsatkichi bo'la olmaydi. Maktab dasturi bolalardan taqqoslay olish, taxlil eta olish, umumlashtira olish, ma'lum bir xulosa chiqara olish, shuningdek yetarli darajada rivojlangan bilish jarayonlarini amalga oshadi. Ushbu bilimlar bolalarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishi orqali o'qish savodxonligini rivojlantiradi va kattalar bilan muloqotchanligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi «Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5198-sonli Farmoni.
2. Ahmedova H. Va boshqalar. Bolangiz maktabga tayyormi? –T.: “Ma'rifat-Madadkor” nashriyoti, 2000 y. -320-b.
3. Anna Golubeva, D.Shankar, V.Nazarova, Y.Narolskaya, M.Ismoilova, Li Dong Vuk.

4. "Ilk qadam" Maktabgacha ta'lim muassasalarining davlat o'quv dasturi. Toshkent-2018.-107 b.
5. "Ilm yo'li" variativ o'quv dasturi. Toshkent-2019.
6. M.R.Is'hoqova, M.Z. Fayzullaeva, J.R.Kucharov, N.Q.Azizova, N.M. Sultonova. "Savodxonlikka o'rgatish" Tarbiyachi kitobi

VAN DER VAALS GAZI. TERMODINAMIKA ASOSLARI. TERMODINAMIKANING UCHINCHINCHI QONUNI

Nafasova Gulnoza Baxtiyorovna¹ Norqilichov Sardorbek Vahobjon o'g'li²

¹ Guliston Davlat universiteti Fizika kafedrai o'qituvchisi

*² Guliston Davlat universiteti Axborot texnologiyalari va fizika-matematika fakulteti
Matematika kafedrasida 6-23 guruh talabasi.*

E-mail: gulnozanafasova544@gmail.com. E-mail: com_norqilichovsardor@gmail.com

Annatsiya: Bu maqolada Van Der Vaals gazi, Termodinamika asoslari va termodinamikaning uchunchi qonuni haqida qisqacha yoritilgan. Van Der Vaals gazi qandayligi. Termodinamikaning asoslari haqida. Termodinamikaning uchunchi qonuni haqida ma'lumotlar bilan boyitilgan maqola hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *Van-der-Vaals, ideal gaz, temperatura, bosim, hajm va harorat, monoton, konnod, Termodinamika, Yu. Mayer, G. Gelmgolts, R. Klauzius, M. Plank.*

Abstract: *This article briefly covers Van Der Vaals gas, Basics of Thermodynamics and Third Law of Thermodynamics. What is a Van Der Vaals gas? About the basics of thermodynamics. It is an article enriched with information about the third law of thermodynamics.*

Key words: *Van der Waals, ideal gas, temperature, pressure, volume and temperature, monotone, connode, Thermodynamics, Yu.V. Mayer, G. Helmholtz, R. Clausius, M. Plank.*

Аннотация: *В этой статье кратко рассматривается газ Ван-дер-Ваальса, основы термодинамики и третий закон термодинамики. Что*

такое газ Ван-дер-Ваальса? Об основах термодинамики. Это статья, обогащенная информацией о третьем законе термодинамики.

Ключевые слова: Ван дер Ваальс, идеальный газ, температура, давление, объём и температура, монотон, коннод, Термодинамика, Ю.В. Майер, Г. Гельмгольц, Р. Клаузиус, М. Планк.

Van-der-Vaals tenglamasi

Van-der-Vaals tenglamasi (*yoki Van-der-Vaals izotermasi*) Van-der-Vaals gaz modelidagi asosiy termodinamik miqdorlarni o'zaro bog'lovchi tenglamadir. Bu tenglama real gazlarning holat tenglamasiga anchagina yaqindir. Garchi ideal gaz modeli past bosim va yuqori temperaturalarda real gazlarning holatini yaxshi ifodalab bergan bo'lsa-da, boshqa sharoitlarda uning tajribaga muvofiqligi ancha yomonroqdir. Xususan, bu real gazlar suyuqlik va hatto qattiq holatga o'tishi mumkinligida namoyon bo'ladi, ideal gazlarning esa bu mumkin emas. Real gazlarning past haroratlardagi holatini aniqroq tavsiflash uchun molekulalararo o'zaro ta'sir kuchlarini hisobga oladigan Van-der-Waals gaz modeli yaratildi. Van-der-Vaals tenglamasi bu ko'pchilikka ma'lum bo'lgan taqribiy holat tenglamalaridan bo'lib, u real gazning xususiyatlarini tavsiflaydi, ixcham shaklga ega va molekulalararo o'zaro ta'sirga ega gazning asosiy xususiyatlarini inobatga oladi. Holat tenglamasi bosim, hajm va harorat o'rtasidagi bog'liqlikdir. Bir mol Van-der-Vaals gazi uchun u quyidagi shaklga ega:

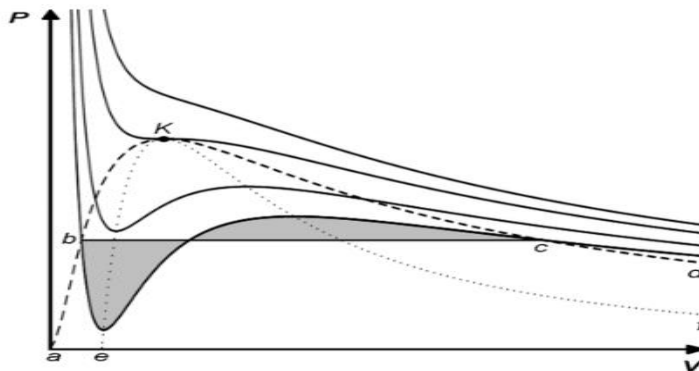
$$\left(p + \frac{a}{V_m^2} \right) (V_m - b) = RT,$$

P – bosim,

V_m - molyar hajm,

T – mutloq harorat,

R – universal gaz doimiysi.

1-rasm. Van-der-Vaalsgazi izotermalari: P - bosim; V - hajm; K - kritik nuqta; $abKcd$ - binodal (ikki fazali muvozanat sohasining chegarasi; binodalning qo'ng'irog'i ostidagi soha ikki fazali suyuqlik-bug' muvozanatining maydoni); eKf - spinodal (metastabil va termodinamik jihatdan beqaror holatlar mintaqalari orasidagi chegara; spinodal qo'ng'iroq ostidagi soha - amalga oshirib bo'lmaydigan holatlar); bc - konnod (kondensatsiya chizig'i); $abKe$ - qizib ketgan suyuqlik sohasi; $dcKf$ - o'ta sovutilgan bug'ning sohasi;

Formuladan ko'rinadiki, bu tenglama umumman olganda ikkita tuzatma bilan ideal gaz uchun holat tenglamasining o'zidir. Tuzatish a molekulalar orasidagi tortishish kuchlarini hisobga oladi (devordagi bosim pasayadi, chunki chegara qatlami molekulalarini ichkariga tortuvchi kuchlar mavjud), tuzatish b gaz molekulalarining umumiy hajmi. V - moli uchun Van-der-Vaals gazining holati tenglamasi quyidagicha:

$$\left(p + \frac{a\nu^2}{V^2} \right) (V - b\nu) = \nu RT,$$

Bu yerda:

V – hajm

Van-der-Vaals gaz izotermalarini yuqoridagi rasmdan ma'lum bir haroratdan past bo'lgan bog'liqlikni ko'rish mumkin. $p(V)$ monoton bo'lishni to'xtatadi: *Van-der Vaals halqasi* hosil bo'ladi, unda bosimning oshishi hajmning oshishiga to'g'ri keladi, bu termodinamika qonunlariga ziddir. Loopning ko'rinishi van der Waals tenglamasining ushbu o'zgarishlar oralig'ida ekanligini anglatadi p Va V gaz-suyuqlik fazasi o'tishi sodir bo'lgan va real izoterma to'g'ri chiziq segmenti - binodalning ikkita tasviriy nuqtasini bog'laydigan konnod (tugun) bo'lgan haqiqiy vaziyatni tasvirlashni to'xtatadi.

Termodinamika asoslari

Termodinamika (yun. termo issiq, dynamic — kuch) — termodinamik muvozanat holatida turgan makroskopik tizimlarning umumiy xossalariga bu holatlar orasidagi o'tish jarayonlari to'g'risidagi fan. T. fundamental qonun va tamoyillar asosida quriladi.

T.ning birinchi bosh qonuni tizimning energiya saqlanish qonuni bo'lib, unga, asosan, tizim o'zining ichki energiyasi yoki qandaydir tashqi energiya manbai hisobiga ish bajarishi mumkin. Bu qonunni Yu. Mayer ta'riflagan. G. Gelmgolts aniqroq shaklga keltirgan (1874).

T.ning ikkinchi bosh qonun i quyidagicha: issiqlik energiyasi ishga aylanish jarayonida to'liq miqdorda ishga aylanmaydi, issiqlik sovuq tizimdan issiq tizimga o'zo'zidan o'ta olmaydi. Bu qonunni R. Klauzius ta'riflagan (1850). Bu konunga asosan, har qanday mashina uzatilgan issiklikni to'liq ishga aylantira olmaydi, issiklikning ma'lum qismi sovitkichda qoladi.

T.ning uchinchi bosh qonuni entropiyaning mutlaq qiymatini aniqlaydi; Nernstning issiqlik qonuni deb ham ataladi. Bu qonunga ko'ra, ixtiyoriy tizimning entropiya S si mutlaq nolga intiladigan har qanday temperatura T .da bosimga, zichlikka bog'liq bo'lmagan eng oxirgi chegaraviy qiymatiga erishadi. 1911-yilda M. Plank bu qonunni quyidagicha ifodalagan: temperatura mutlaq nolga intilganda tizim entropiyasi ham nolga intiladi.

T. umumiy yoki fizik T.ga, T. qonunlarini issiqlik texnikasiga tatbiq qiluvchi texnik T.ga, T. qonunlarini kimyoviy va fizikkimyoviy jarayonlarga tatbiq qiluvchi kimyoviy T. ga, T. qonunlari yordamida qaytmas jarayonlarni o'rganuvchi qaytmas jarayonlar T.siga bo'linadi.

Termodinamikaning uchinchinchi qonuni

T.ning uchinchi bosh qonuni entropiyaning mutlaq qiymatini aniqlaydi; Nernstning issiqlik qonuni deb ham ataladi. Bu qonunga ko'ra, ixtiyoriy tizimning entropiya S si mutlaq nolga intiladigan har qanday temperatura T .da bosimga, zichlikka bog'liq bo'lmagan eng oxirgi chegaraviy qiymatiga erishadi.

1911-yilda M. Plank bu qonunni quyidagicha ifodalagan: temperatura mutlaq nolga intilganda tizim entropiyasi ham nolga intiladi. T. umumiy yoki fizik T.ga, T. qonunlarini issiqlik texnikasiga tatbiq qiluvchi texnik T.ga, T. qonunlarini

kimyoviy va fizikkimyoviy jarayonlarga tatbiq qiluvchi kimyoviy T. ga, T. qonunlari yordamida qaytmas jarayonlarni o'rganuvchi qaytmas jarayonlar T.siga bo'linadi.

ADABIYOTLAR

1. Umumiy fizika kursi, elektr magnitizim.
2. T. T. Turg'unov "Amaliy fizika. II tom.
3. "Umumiy fizika kursi II" .
4. "Amaliy fizika" ma'ruzalar matni dots. D.T.Rasulov
5. Li, Shuguang, et al. "Heat and mass transfer characteristics of Al₂O₃/H₂O and (Al₂O₃+ Ag)/H₂O nanofluids adjacent to a solid sphere: A theoretical study." *Numerical Heat Transfer, Part A: Applications* (2024): 1-19.
6. Li, Shuguang, et al. "Heat and mass transfer characteristics of Al₂O₃/H₂O and (Al₂O₃+ Ag)/H₂O nanofluids adjacent to a solid sphere: A theoretical study." *Numerical Heat Transfer, Part A: Applications* (2024): 1-19.
7. Nafasova, Gulnoza, and B. S. Abdullayeva. "Development of logical competence of future physics teachers based on steam and smart educational technologies." *Евразийский журнал академических исследований* 3.1 Part 2 (2023): 138-140.
8. Nafasova, Gulnoza, and EZoza Pardaveva. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI FIZIKA O'QITISH METODLARI." *Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук* 3.4 (2023): 50-53.
9. NAFASOVA, Gulnoza. "PRAKSEOLOGIK YONDOSHISH KONTEKSTINDA BO 'LAJAK FIZIKA O 'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGI SHAKLLANISH TEXNOLOGIYALARI." *News of UzMU journal* 1.1.2 (2024): 163-166.
10. Baxtiyorovna, Gulnoza Nafasova. "BO 'LAJAK FIZIKA O 'QITUVCHILARIDA MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI." *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI* 5 (2022): 96-97.
11. Nafasova, Gulnoza, and B. Abdullayeva. "FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS." *Farg'ona davlat universiteti* 1 (2023): 147-147.

12. ГБ Нафасова - International Journal of Formal Education, 2024 РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ
13. Nafasova, Gulnoza. "FIZIKA OQITUVCHILARI GENDER TENGLIGI MASALASIDA MANTIQUIY KOMPETENTLIKNING AHAMIYATI." *Oriental Conferences*. Vol. 1. No. 1. ООО «SupportScience», 2023.
14. Nafasova, G. B. "FIZIKADAN MASALALAR YECHISHDA TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING AYRIM MUAMMOLARI VA ULARNI YECHISH USULLARI." *O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI SIRDARYO VILOYATI XALQ TA'LIMI XODIMLARINI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI* (2022): 672.
- 15 Вопросы Развития Логической Компетентности В Подготовке Современных Учителей Физики ГБ Нафасова International Journal of Formal Education 3 (7), 128-136
16. РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ ГБ Нафасова
ЛУЧШИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ И СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ, 50-53
17. NAFASOV, G. A., SAYFULLAYEV, B., & NAZIROV, Q. (2024). МАТЕМАТИКА DARSLARIDA O 'QUVCHILARNING KREATIV YONDOSHUVLAR ASOSIDA MANTIQUIY FIKRLASH QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.5. 2), 144-146.
18. NAFASOV, G. A., ANORBAYEV, M., & NAZIROV, Q. (2024). BO 'LAJAK МАТЕМАТИКА O 'QITUVCHILARNI LOYIHALAB O 'QITISH JARAYONIDA МАТЕМАТИК КОМПЕТЕНТЛИГНИ RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.6. 1), 165-167.
19. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.

20. Nafasova, G., & Abdullayeva, B. (2023). FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS. *Farg'ona davlat universiteti*, (1), 147-147.
21. Nafasov, G., Kalandarov, A., & Xudoyqulov, R. (2023). DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE COMPETENCE THROUGH TEACHING ELEMENTARY MATHEMATICS. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 218-224.
22. Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.
23. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.
24. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.
25. Kengash, J. va Abdurashidovich, NG (2023). TIME ning kichik qiymatlari uchun filtratsiya nazariyasi muammosining taxminiy yechimi. *Texas muhandislik va texnologiya jurnali*, 19, 32-37.

V. TA'LIM-TARBIYA NAZARIYASI VA METODIKA

CHINGIZ AYTMATOVNING "OQ KEMA"ASARIDAN PARCHANING SINTAKTIK TAHLILNI O'RGATISHDA QO'LLANGAN ZAMONAVIY METODLAR

Xolida Habibullayeva

Namangan davlat pedagogika insituti

2-kurs O'zbek tili va adabiyoti magistranti.

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada mashhur qirg'iz adibi Chingiz Aytmatov ijodi, xususan uning "Oq kema" qissasi tahlil qilinadi. Qissada ko'tarilgan mavzular hamda qaahramonlar haqida kuzatuvlar bayon qilinadi. Asarni o'rganishda qirg'iz adabiyoti, proza, shuningdek, sintaktik analizatorning tahlil qilish algoritmi va tahlil qilish bosqichlari, o'zbek tilidagi sodda gaplarning o'zbekcha va inglizcha modellari ishlab chiqilgan. Buning uchun, avvalo, gaplarning sintaktik qoidalari formal grammatikadan foydalangan holda tavsiflanadi. Rasmiy grammatika sifatida Xomskiyning Context free grammatikasidan foydalanilgan*

***Kalit so'zlar:** qirg'iz adabiyoti, proza, Chingiz Aytmatov, "Oq kema" qissasi, o'rganish metodlari, sintaktik tahlil.*

***Аннотация.** В данной статье анализируется творчество известного кыргызского писателя Чингиза Айтматова, в частности его рассказ «Белый корабль». Описаны темы, затронутые в рассказе, и наблюдения о героях. В ходе изучения произведения были разработаны кыргызская литература, проза, а также алгоритм анализа и этапы анализа синтаксического анализатора, узбекской и английской моделей простых предложений в узбекском языке. Для этого, прежде всего, с помощью формальной грамматики описываются синтаксические правила предложений. Контекстно-свободная грамматика Хомского использовалась в качестве официальной грамматики.*

***Ключевые слова:** кыргызская литература, проза, Чингиз Айтматов, повесть «Белый корабль», методы обучения, синтаксический анализ.*

Abstract. *This article analyzes the work of the famous Kyrgyz writer Chingiz Aytmatov, in particular his short story "The White Ship". The topics raised in the story and observations about the characters are described. In the study of the work, Kyrgyz literature, prose, as well as the analysis algorithm and stages of analysis of the syntactic analyzer, Uzbek and English models of simple sentences in the Uzbek language were developed. For this, first of all, the syntactic rules of sentences are described using formal grammar. Context free grammar of Chomsky was used as the official grammar*

Key words: *Kyrgyz literature, prose, Chingiz Aitmatov, the story "White Ship", learning methods, syntactic analysis.*

KIRISH

Chingiz To'raqulovich Aytmatov Qirg'izistondagi Talas vodiysidagi Shakar ovulida tug'ilgan. Qirg'iziston Fanlar Akademiyasi akademigi (1974). Qirg'iziston qishloq xo'jaligi institutini tamomlagan (1953). 1956–1958-yillari Moskvadagi yozuvchilar uyushmasi Oliy adabiyot kursi tinglovchisi. Asarlarini qirg'iz va rus tilida yozadi. Ilk hikoyalari 1950-yillarda bosilgan. „Bay-damtol sohillarida“ (1955), „Yuzma-yuz“ (1957) asarlari o'tkir syujet, kuchli ichki ruhiy ziddiyatlarga boy. „Jamila“ (1958), „Sarvqomat dilbarim“ (1961), „Bo'tako'z“, „Birinchi muallim“ (1962), „Momo yer“, „Somon yo'li“ (1963), „Alvido, Gulsari“ (1966) kabi qissalarida muhabbat mavzui katta ehtiros bilan ta-rannum etilgan. Chingiz Aytmatovning „Tog' va cho'l qissalari“ turkumiga kirgan asarlari yuksak baholandi. Aytmatovning „Oqkema“ (1970) qissasida insoniy go'zallik, ezgulik va hayot ziddiyatlari, ekologiya muammolari teran tadqiq etiladi. „Oq kema“ kinofilmi ham asar kabi shuhrat qozondi. „Sohil yoqalab chopayotgan olapar“ (1977) qissasida muhim ma'naviy masalalar, sho'ro davridagi hayotning mash'um manzaralari o'z ifodasini topgan. „Asrga tatigulik kun“ (1980), „Qiyomat“ (1986), „Kassandra tamg'asi“ (1990) romanlarida zamonamizning umuminsoniy tomonlari, ona Sayyoramizning taqdiri, kuchli falsafiy, axloqiy va ijtimoiy muammolar ko'tarilgan. O'tmishini unutgan, hissiz, hamma narsaga loqayd, itoat-u, buyruqni bajarishdan boshqa narsani bilmaydigan, tuyg'u, noziq hissiyotlari so'ngan manqurt obrazi tasviri Aytmatov ijodining muhim qirralaridan biri bo'ldi. Yozuvchining „Cho'qqida

qolgan ovchining ohi zori" (M. Shoxonov bilan hamkorlikda) asari ma'naviyatga bag'ishlangan. Aytmayov prozasida ruhiyat tahlili an'anaviy folklor, mifologiya, obrazlilik bilan uyg'unlashib ketadi. Unda masal, ramziylikka moyillik sezilarli darajadadir. Aytmatovning asarlari jahonning 176 tiliga tarjima qilinib, 20 milliondan ortiq nusxada chop etilgan (1999). „Sarvqomat dilbarim“ („Dovon“), „Bo'tako'z“ („Jazirama“), „Birinchi muallim“, „Jamila“, „Alvido, Gulsari“ va boshqa ekranlashtirilgan, o'zbek va chet el teatrlarida sahnalashtirilgan. „Momo yer“ asariga I. Akbarov musiqa yozgan. Adib 2008-yilning 10-iyunida Germaniyaning Nyurnberg shahrida vafot etgan.

Yozuvchining qariyb hamma asarlari o'zbek tilida nashr etilgan. Aytmatov o'zbek adabiyoti, umuman, o'zbek madaniyati tarixini yuksak baholab, „Qadim-qadim o'zbek madaniyatining O'rta Osiyoga ko'rsatgan ta'sirini ko'hna Vizantiyaning Qadim Rusga ko'rsatgan ta'siri bilan qiyoslash mumkin“, deb hisoblaydi. Aytmatov O'zbekiston Respublikasining „Do'stlik“ (1995), „Buyuk xizmatlari uchun“ (1998) ordenlari bilan mukofotlangan. Qirg'iziston Respublikasida Xalqaro Chingiz Aytmatov nomidagi „Oltin medal“ mukofoti ta'sis etilgan (1999).

2018-yilda adib tavalludining 90 yilligini nishonlash haqida O'zbekiston Prezidentining qarori e'lon qilindi. Unga ko'ra: „Chingiz Aytmatov va O'zbekiston“ nomli xotira kitobini nashrga tayyorlash va chop etish; Chingiz Aytmatov hayoti va ijodiy faoliyati haqida hujjatli film yaratish; yozuvchi asarlari asosida yangi spektakl sahnalashtirish va badiiy film suratga olish; Chingiz Aytmatov xotirasini abadiylashtirish maqsadida Toshkent shahrining markaziy ko'chalaridan biriga adib nomini berish; Toshkent viloyati Parkent tumanidagi 33-maktabda adib byustini o'rnatish tayinlandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

"Oq kema" - ilk bor 1970- yil "Noviy mir" jurnalida chop etilgan. "Oq kema bir nechta yilga, jumladan, o'zbek tiliga ham tarjima qilingan. Bu asar jonli tasvir va hikoyachilik jihatidan o'quvchi diqqatini butkul o'ziga tortadi. "Insonni tug'ish va o'stirish qanchalar qiyin, o'ldirish esa oson". Ch.Aytmatovning "Oq kema"asari samimiyligi bilan kitobxon e'tiborini jalb qiladi. Bu qissada insoniy go'zallik, ezgulik va hayot ziddiyatlari, ekologiya muammolari teran tadqiq etiladi. Bu asarda bir

bolaning o'y-xayollari, otasiga bo'lgan sog'inchi, uning baliqqa aylanib qolishini istashi-yu, Oq kemaga-otasining huzuriga borib uni kirishga bo'lgan ishtiyoq kabilar bayon etiladi. "Oq kema" asarida bolaning o'y-fikrlari shunchalik hissiyotga boy tarzda tasvirlanadiki, go'yo o'zimizni o'sha vaziyatga tushib qolganday his etamiz. Bu asar zamirida chuqur ma'no mujassam. Qissada oila masalasiga ham e'tibor qaratilgan.

Misol uchun, bolaning yolg'izligi, o'z otasiga sog'inchi, O'rozqulning farzandsizligi, Mo'min cho'l iztiroblari. Oq kema asaridagi obrazlar timsolini xuddi hayotda bo'lgan va bo'layotgan inson haqiqatlariga qiyoslayman. Bola beg'ubor qalbga o'xshaydi. U yomonliklarni va qabihlikni ko'rsa nafratlanadi, kirlanadi, o'lib boradi. Masalan, bolaga Shoxdor ona bug'u haqida rivoyat aytib, o'zlarining bosh bo'g'ini deya ishontirib, og'ir vaziyatlarda qabiladoshlarini faqat Ona bug'ugina asray oladi, deya ta'kidlagan Mo'min chol o'z qarashlariga qarshi chiqib Ona bug'uni ovlab, ziyofat qilayotganidagi bolaning ahvolini tasavvur qiling. Naqadar dahshatli manzara!. Endi asardagi ramzlarga e'tiborimizni qaratsak, Oq kema - to'kislik, diydor ramzi. Bolaning o'ylashicha, Oq kemada dadasi kapitan, matros bo'lib ishlaydi. Shuning uchun bola baliqqa aylanib, Oq kemaga borishni xayol qilardi. Mo'min chol -mehnatkash, aqlli insondir. Unda oliyjanob fazilatlar mavjud, biroq har doim ham to'g'ri yo'ldan yura olmaydi. Bunga sabab esa qizining farzandsizligi. Bola qalbi naqadar beg'ubor, samimiy bo'ladi, eng muhimi bola hech qachon aldamaydi. Chingiz Aytmatovning bu qissasi Issiqko'l bo'yida yashovchi 7 yoshli yetim bolaning sof qalbi, olami, sodda dunyoqarashim va haqiqatgo'yligi haqida hikoya qiladi. Bola o'z olamida yashardi, uni hech kimga ziyoni yetmasdi. U bobosi Mo'min cholning samimiy ertaklariga ishonardi. Bobosi aytib bergan Shoxdor Ona bug'u haqidagi ertakni o'z hayotiga bog'liq holda tasavvur etardi. Hayot qizig' - a?!.Kimlardir tirnoqqa zo'r, ayrim kimsalar esa farzand deb atalmish ne'matning qadriga yetmay, undan voz kechadilar. Bu ikki qarama-qarshilik asarda yonma-yon tasvirlangan. Boboning to'ng'ich qizi necha yillardan buying farzandsizlikdan aziyat chekayotgan bo'lsa, kichik qizi o'z ko'zqorachig'idan voz kechib bolasini tashlab ketadi. Eng qizig'i, bunday insonlar hayotda ham uchraydi.

"Oq kema" asaridan "bug'u", "qirg'iz", "Issiqko'l", "oq kema" so'zlarini kalit so'z sifatida tanlash mumkin. O'quvchilar tomonidan bu so'zlarning ma'nosi

o'rganiladi, badiiy asar matni bilan ishlash ko'nikmasi shakllanadi. "O'quvchilarni badiiy matn ustida ishlashga o'rgatish ularning adabiy-estetik tahlil malakasini shakllantirishda muhim omil vazifasini o'taydi."bu esa badiiy asarni tahlil qilishda, asardagi qahramonlarning ruhiyatini tushunishda, asarning asosiy g'oyasini anglab yetishda katta yordam beradi. "Tahlilni so'zdan obrazga, obrazdan ifodaga, ifodadan fikrga tartibida amalga oshirish yaxshi samara beradi."

"Qayta hikoya" metodining asosiy maqsadi o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirishdan iborat. "Qayta hikoya" metodi adabiyot o'qitishning samarali metodlaridan hisoblanadi. O'qituvchi tomonidan "Oq kema" asari sujetining qisqacha, lekin muhim qismlari mantiqiy izchillikda hikoya qilib beriladi. O'quvchilar esa eshitganlarini matn ko'rinishida yozib, yozilgan matnni qayta hikoya qilib beradilar. Bu jarayonda o'quvchilarning tinglab tushunish, yozish hamda qayta hikoya qilish asosida og'zaki nutqi rivojlanadi. Shuningdek, asar voqealarining ma'lum qismi bolaning tilidan hikoya qilinadi. O'quvchilar bu qismlarni o'zgacha shavq bilan o'qiydilar va hikoya qilib beradilar. Bunda o'quvchilarning intellectual qabul qilishi hamda vazifani bajarishda ma'lum tafovutlar bo'lishi tabiiy hol sanaladi. Lekin mahoratli o'qituvchi natijadorlikni yuqoriga ko'tarishi mumkin.

"Vizual o'qitish" metodi vizual o'qitish ya'ni o'quvchilar ko'rgazmali qo'llanmalarni(jadvallar, rasmlar, badiiy buyumlarning reproduksiyalari, doska eskizlari va boshqalar) namoyish etishlari kerak. Bu metod o'quvchilarga "Oq kema" asar qahramonlari, ularning tashqi ko'rinishlari va asarda tasvirlagan tabiat manzarasi haqida yanada aniqroq tasavvurga ega bo'lishlarida ko'maklashadi. Asosiy figuralar: bola, ona bug'u, Issiqko'l, oq kema, o'rmon tasvirini rasmlarda aks ettiradilar. Bu ijodiy ishlarini birgalikda namoyish qiladilar. Bu o'quvchida asar bo'lgan qiziqishini ortishiga ko'mak beradi. Agar o'rganilayotgan mavzuga o'quvchi qiziqsa, mavzuni o'rganish o'quvchi uchun hech qachon qiyin bo'lmaydi. Bu metodlarni qo'llashda albatta muayyan guruhning, talaba-o'quvchilarning tayyorgarliklari va umumiy saviyasini ham nazarda tutmoq kerak. Gardnerning "Turfa zakovatlar" asarida ham turli iqtidor egalari bo'lmish o'quvchilar ruhiyatiga mos yondashuv kerakligi ta'kidlab o'tiriladi.

MUHOKAM VA NATIJALAR

O'zbek tili sintaktik analizatorining sintaktik tahlil algoritmi An'anaviy grammatik vositalar yordamida gapni sintaktik tahlil qilishda quyidagi qadamlarni bajarish mumkin:

- 1) gap bo'laklari chegaralari va so'z chegaralarini aniqlash
- 2) bo'laklarini aniqlash;
- 3) tarkibiy qismlarni aniqlash;
- 4) tarkibiy qismlar uchun sintaktik kategoriyalarni aniqlash;
- 5) tarkibiy qismlarning grammatik vazifalarini aniqlash;
- 6) sintaktik strukturani chizish;
- 7) noto'g'ri tuzilgan gaplarni to'g'ri tartibga solish.

Shunday qilib, o'quvchilarda gap bo'laklari haqidagi tasavvurni o'stirish gapni o'zlashtirishda yetakchi hisoblanadi. Birinchidan, o'quvchilari gap bo'laklarini ikkita katta guruhga (bosh va ikkinchi darajali bo'laklarga) bo'linishini o'zlashtiradilar. Bu sinflarda ikkinchi darajali bo'laklar turlarga ajratilmaydi. Gapni o'zlashtirish uchun bosh va ikkinchi darajali bo'laklarning mohiyati ochiladi: bosh bo'laklar gapning grammatik asosini tashkil qiladi, fikr, asosan, gapning grammatik asosi orqali ifodalanadi; ikkinchi darajali bo'laklar esa bosh bo'laklarni aniqlovchilik va to'ldiruvchilik vazifasini bajaradi. Ikkinchi darajali bo'laklarning mohiyatini ochish uchun o'quvchilar gapni tahlil qiladilar va ular qaysi gap bo'lagiga bog'lanib, uni izohlab kelayotganini aniqlaydilar. Ikkinchi darajali bo'laklarning xususiyatlari gapni yoyish (yig'iq gapni yoyiq gapga aylantirish) jarayonida yaqqol ko'rinadi. Masalan, asardagi quydagi parchani o'quvchilar „Bola yugurib keldi“ gapini yozadilar. Fikrni to'liq ifodalash uchun gapga qayerga? va qachon? so'roqlariga javob bo'lgan so'zlarni qo'yish topshiriladi. O'quvchilar bu vazifani bajarib, qaysi gap bo'lagi (ikkinchi darajali bo'lak) fikrni yana aniqroq ifodalaganiga ishonch hosil qiladilar. O'quvchilarda gapda so'zlarning bog'lanishini aniqlash ko'nikmasini shakllantirish muhim sintaktik va nutqiy ko'nikmalar qatoriga kiradi.

Maslan, O'rozqulning uyi derazasidan esa mast kishilarning qahqahlab kulishlari-yu, qiyqiriq ovozlari eshitilardi.

O'rozqulning -aniqlovchi

Uyi-aniqlovchi

Derazsidan-to'ldiruvchi
Mast kishilarning -aniqllovchi
Qahqahlab-hol
kulishlari-ega
Qiyqiriq-hol
Ovozlari -ega
Eshitilardi -kesim

XULOSA

Xulosa shuki, buyuk yozuvchi Chingiz Aytmatov shu bir bola nigohicha dunyoga boqadi va bu dunyoda insonni chuqur o'yg'a toldiruvchi sarguzashtlarga to'la ekanligini ko'rsatib beradi. Qalami o'tkir adib ushbu asari orqali bu dunyoning Oq kemaga o'xshagan pok va to'kis bo'lishini istaydi. Shuningdek, o'zbek tili uchun yaratilgan sintaktik analizator sintaktik tahlil va parsing algoritmi uchun, tilshunoslarning ilmiy ishlari hamda boshqa analizatorlar yaratishda asos bo'lib xizmat qiladi. Sodda gaplar uchun tuzilgan o'zbekcha va inglizcha modellar asosida sintaktik analizator yaratish uchun algoritmlar ishlab chiqiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aytmatov Ch. "Oq kema".T.,Sharq.2003
2. Aytmatov Ch., Shoxonov M. Cho'qqida qolgan ovchining ohi-zori".T.,Sharq.1998
3. Yo'ldoshev Q., Yo'ldosh M. Badiiy tahlil asoslari.T., 2016.
4. Adabiyot o'qitish metodikasi
5. Matchanov S., Adabiyot darslarida tahlil va talqin uyg'unligi. Til va adabiyot ta'limi jurnali. 2020- yil 7-son. 8-bet
6. www.uz.revome.com/ Kendra Cherri. Gardnerning ko'p intellectual nazariyasi.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ZID MA'NOLI SO'ZLARDAN FOYDALANISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Payziyeva Z. X.

*Boshlang'ich sinf o'qituvchisi O'zbekiston Respublikasi, Yangi Namangan tumani,
62-maktab. (zilolapayzieva@gmail.com +998936782817)*

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada zid ma'noli so'zlar tushunchasi va uning mazmuni, rivojlanishi yoritilgan. Boshlang'ich ta'lim jarayonida yosh o'quvchilarga zid ma'noli so'zlarni o'rgatishda darsliklardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish usullari yoritib berilgan Shuningdek, boshlang'ich sinfdagi ona tili va o'qish savodxonligi darolarida zid ma'noli so'zlarning vazifalari, shuningdek, ulardan o'rinli foydalanish haqida ma'lumotlar ko'rsatilgan. Tilimizda qarama-qarshi ma'noga ega birliklardan foydalanish borasida juda ko'p imkoniyatlar mavjud. Ulardan to'g'ri va o'rinli foydalanish nutq boyligini oshirishda eng muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi. O'quvchilarning so'z boyligini yanada oshirishda antonim so'zlar yuzasidan o'tkaziladigan amaliy topshiriqlar juda yaxshi samara beradi. Zid ma'noli so'zlarni o'z o'rnida qo'llay olish nutqqa aniqlik, ta'irchanlik va ifodalilik baxsh etadi. Nutqning qiziqarli va suhbatdosh uchun maroqli bo'lishiga hissa qo'shadi. Ona tili fanidan o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlarda zid ma'noli so'zlar yuzasidan xilma-xil topshiriqlar berish mumkin.*

***Kalit so'zlar:** zid ma'noli so'zlar, ekspressivlik, paradigmatik munosabat, so'zning o'z ma'nosi, leksema, tazod, integratsiya, zid ma'noli birliklar, maqol, interfaol, didaktik o'yinlar.*

***Абстрактный.** В данной статье описывается понятие слов с противоположным значением, его значение и развитие. Освещены методы развития навыков использования учебников при обучении младших школьников младшим школьникам в начальной школе. Также указаны функции антонимов на родном языке и на занятиях по грамотности чтения в начальной школе, а также сведения об их правильном использовании. . В нашем языке существует множество возможностей употребления единиц с противоположным значением. Правильное и уместное их использование*

является одним из важнейших факторов повышения богатства речи. Практические задания по антонимам очень эффективны для увеличения словарного запаса учащихся. Умение использовать вместо своих слов слова с противоположным значением придает речи ясность, остроту и выразительность. Это способствует тому, чтобы речь была интересной и приятной для собеседника. На практических занятиях по предмету «Родной язык» можно давать различные задания на слова с противоположным значением.

Ключевые слова: слова с противоположным значением, выразительность, парадигматическое отношение, значение самого слова, лексема, контраст, интеграция, единицы с противоположным значением, пословица, интерактивные, дидактические игры.

Abstract. *This article describes the concept of words with opposite meanings and its meaning and development. Methods of developing the skills of using textbooks in teaching antonyms to young students in primary education are highlighted. Also, antonyms in mother tongue and reading literacy classes in primary school. The functions of z, as well as information about their appropriate use, are indicated. In our language, there are many opportunities to use units with opposite meanings. Their correct and appropriate use is one of the most important factors in increasing the richness of speech. Practical assignments on antonyms are very effective in increasing students' vocabulary. Being able to use words with opposite meanings in their place gives speech clarity, poignancy and expressiveness. It contributes to making the speech interesting and enjoyable for the interlocutor. In the practical lessons of the subject of the mother tongue, it is possible to give various assignments on words with opposite meanings.*

Key words: *words with opposite meaning, expressiveness, paradigmatic relation, meaning of the word itself, lexeme, contrast, integration, units with opposite meaning, proverb, interactive, didactic games.*

KIRISH

Yangi O'zbekistonning kelajagi yosh avlod qo'lida ekanligi hech kimga sir emas albatta. O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta va maktabdan tashqari

ta'lim tizimini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatdan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida 2019-yil 29-aprelda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5712-sonli – Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlash to'g'risidagi farmoni qabul qilindi.

Shu asnosida o'zbek tilini rivojlantirish uchun ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Darslikdagi o'zgarishlar o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini hamda bilim salohiyatini oshirish uchun xizmat qilmoqda. O'zbek tili leksik jihatdan boy imkoniyatlarga ega. Tilimizda mavjud bo'lgan antonim, sinonim, omonim, paronim kabi so'zlarning shakl va ma'naviy jihatdan turlari ona tilimizning ifoda imkoniyatlari yanada boyligidan dalolat beradi. Qarama-qarshi ma'noga ega bo'lgan so'zlar nutqning ifodaliligi va ekspressivligini ta'minlashda qulay vositalardan biridir.

Antonimlar (grekcha "anti" "qarshi" va "onuma" "nom") qarama - qarshi ma'noli so'zlar bo'lib, biri ikkinchisini inkor etadi, lekin bu inkor yangi tushuncha bilan bog'liq bo'ladi. Bu tushuncha esa , voqea-hodisalarning tabiiy manfiy va musbat, tomonlarning mavjudligini hamda ularning o'zaro nisbiy aloqadorligini aks ettiradi. Masalan: katta borligi uchun kichik bor, keng borligi uchun tor bor, kecha borligi uchun kunduz bor, yaxshi borligi uchun yomon bor, demak, antonim qaramaqarshi ikki qutbdir". O'quvchilarning so'z boyligini yanada oshirishda zid ma'noli so'zlar yuzasidan o'tkaziladigan amaliy topshiriqlar juda yaxshi samara beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi - O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora tadbirlari to'g'risidagi Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida 2020-2030-yillarda o'zbek tilini rivojlantirish hamda til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi qabul qilindi. Bu mamalakatdagi davlat tili to'g'risidagi qonunchilikni takomillashtirish va o'zbek tilining xalqimiz ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi va xalqaro miqyosdagi obro' - e'tiborini oshirishga xizmat qiladi. Respublikamiz uzluksiz ta'lim tizimida umumiy o'rta ta'lim asosiy tayanch bosqich bo'lib, bu borada o'zbek tilidan

o`quvchilarga kundalik ijtimoiy hayotda davlat tilida og`zaki va yozma muloqot olib bora olishlariga qaratilgan tayanch bilimlar beriladi va o`qitishning kommunikativ - nutqiy tamoyili asosida o`quvchilarda o`zbek tili bo`yicha egallagan bilim va ko`nikmalarni muloqot faoliyati jarayonida qo`llash malakasi shakllantiriladi.

Respublikamiz uzluksiz ta`lim tizimida umumiy o`rta ta`lim asosiy tayanch bosqich bo`lib, bu borada o`zbek tilidan o`quvchilarga kundalik ijtimoiy hayotda davlat tilida og`zaki va yozma muloqot olib bora olishlariga qaratilgan tayanch bilimlar beriladi va o`qitishning kommunikativ - nutqiy tamoyili asosida o`quvchilarda o`zbek tili bo`yicha egallagan bilim va ko`nikmalarni muloqot faoliyati jarayonida qo`llash malakasi shakllantiriladi.

Boshlang`ich sinflarda o`tiladigan ona tili savodxonligi , matematika, o`qish savodxonligi, tarbiya, tabiiy fanlar darslari o`z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko`ra ta`lim tizimida alohida o`rin tutadi. Negaki ularning zaminida savodxonlik va axloqiy-ta`limiy tarbiya asoslari turadi. Shuning uchun ham boshlang`ich ta`lim darslariga o`quvchilar qiziqishini oshirishga alohida e`tibor berish lozim. Chunki bolalar boshlang`ich sinflardan oq "dars" degan muqaddas so`zdan bezib qolmasliklari lozim. Bugungi kunda o`quvchilarni darsga bo`lgan qiziqishlarini oshirish uchun tajribali o`qituvchilar turli didaktik o`yinlardan foydalanishmoqda.

Dunyo yaralibdiki, jarayonlar dialektik qonuniyatlar asosida , qarama-qarshiliklardan iborat ekanligini anglash mumkin. Ezgulik-yovuzlik, urush-tinchlik, to`y-aza, oq-qora kabi. Ana shu qarama-qarshilik vositasida narsa-hodisalarning mohiyati ko`rina boshlagan, tushunchalarning mazmuni aniqlangan. Miloddan avvalgi VI asrda yashab o`tgan Ezop insonlar o`rtasidagi qarama-qarshiliklarni juda yaxshi anglagan va ulardagi barcha yuksak va chirkin xususiyatlarni mujassam etgan ibratomuz masallar yozgan. Mahmud Koshg`ariy tillarning xususiyatlarini, zidlantirish, qiyoslash, chog`ishtirish orqali o`ziga xosliklarini aniqlagan. Alisher Navoiy "Muhokamat-ul lug`tayn"da ikki tilning qiyoslash vositasida farqli jihatlarini o`rgangan. Har bir voqelikning aksi bor, shu aks orqali hodisalarning mazmun-mohiyati oydinlashib boradi. Hayotimizda ko`p voqea-hodisalarni nomlanishida uning zidi ham mavjud. Qarama-qarshilik, zidlik bu tabiat qonuni: insoniy sifatlar o`rtasidagi zidlik (dono-nodon, aqlli-ahmoq, yaxshi-yomon), tabiat o`rtasidagi zidlik (osmon-yer, qurg`oqchilik-namgarchilik,

toshqin-yong'in, jazirama-qahraton, dengiz-sahro), hodisalar o'rtasidagi zidlik (lison-nutq, urush-tinchlik, to'y-aza), va hakoza. Bunday so'zlarni ko'plab keltirish mumkin.

Bundan tashqari, V.Z.Dem'yankov ushbu ilmiy yo'nalishga quyidagicha ta'rif beradi: kognitivizm "insonni axborotni ishlash tizimi sifatida o'rganish kerak bo'lgan qarashdir va inson hatti-harakati insonning ichki holatlari nuqtayi nazaridan tavsiflanishi va tushuntirishi kerak". O'quvchilar bilish jarayonini rivojlantirish, va so'z boyligini oshirish uchun elektron lug'atlardan foydalanish ahamiyatlidir. Boshlang'ich sinf o'quchilarini nutqini va bilish jarayonini o'stirish oldimizda turgan asosiy vazifa hisoblanadi. Shu boisdan ham kognitiv ilmiy yo'nalish tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Bunda asosiy e'tibor inson tomonidan bilim olish muammosiga va "inson qanday bilim turlariga va qanday shaklga ega ekanligi, bilim uning bilimida qanday nomoyon bo'lishi" kabi savollarga qaratilgan. Inson bilimga qanday erishadi va undan qanday foydalanadi".

Har qanday jamiyat taraqqiyotida uning kelajagini ta'milaydigan yosh avlodning sog'lom va barkamol bo'lib yetishi hal qiluvchi o'rin tutadi. Shu sababli biz islohotlarimiz ko'lamini va samarasini yanada oshirishda har tomonlama yetuk, zamonaviy bilim va hunarlarni puxta egallagan, azmu shijoatli, tashabbuskor yoshlarimizga tayanamiz.

Biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'yar ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratib berishimiz kerak.

Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, lim-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim. Ushbu maqsad yo'lida yoshlarimiz o'z oldiga kata maqsadlarni qo'yib, ularga erishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratish va har tomonlama ko'mak berish – barchamiz uchun eng ustuvor vazifa bo'lishi zarur. Shundagina farzandlarimiz xalqimizning asriy orzu-umidlarini ro'yobga chiqaradigan buyuk va qudratli kuchga aylanadi. Shu maqsadda -Yangi O'zbekiston - maktab ostonasidan, ta'lim-tarbiya tizimidan boshlanadi, degan g'oya asosida keng ko'lamli islohotlarni amalga oshiramiz.

Yangi asr o'qituvchisini tayyorlashda uning pedagogik-psixologik va intellektual salohiyat bo'yicha chuqur bilimga egaligi, innovatsion ta'lim texnologiyalari, ta'limning interfaol usullari va ilg'or samarali metodlariga oid ijodiy faollikni oshirishning samarali usullaridan xabardor bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti —Xalq ta'limi tizimidagi maktabdan tashqari ta'lim samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarorida jismonan sog'lom, ma'nan yetuk, mustaqil fikrlaydigan, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega Vatanimizning taqdiri va keljagi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan barkamol yosh avlodni tarbiyalash hamda voyaga yetkazish uchun mamlakatimizda keng ko'lamli ishlar olib borilishi lozimligini ta'kidlagan.

NATIJAR VA MUHOKAMA

O'quvchilarning so'z boyligini yanada oshirishda antonim so'zlar yuzasidan o'tkaziladigan amaliy topshiriqlar juda yaxshi samara beradi. Zid ma'noli so'zlarni o'z o'rnida qo'llay olish nutqqa aniqlik, ta'irchanlik va ifodalilik baxsh etadi. Nutqning qiziqarli va suhbatdosh uchun maroqli bo'lishiga hissa qo'shadi. Ona tili fanidan o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlarda zid ma'noli so'zlar yuzasidan xilma-xil topshiriqlar berish mumkin. Zid ma'noli so'zlar va ularning nutqda qo'llanishi yuzasidan olingan bilimlarni turli usullar orqali amaliy ko'nikmaga aylantirish mumkin. Antonimlar bir-biriga qarama-qarshi ma'no bildiruvchi so'zlar bo'lib, zidlik ma'nosini paradigmatic munosabatlar yordamida ifodalaydi. (O'zaro bir sathga mansub bo'lgan, tildagi qimmatini jihatdan bir xil birliklarning bir umumiy belgi asosida o'zaro bir guruhga, ya'ni uyaga birlashuvi tilshunoslikda paradigmatic munosabat deb yuritiladi. Bunday birliklar uchun o'zaro umumiy belgi sifatida ushbu til birliklarining shakli ham, ma'nosi ham asos bo'lishi mumkin.) Antonimlik tilga xos bo'lgan juda qiziq hodisa sanaladi, aslida u ongimizda zid ma'noli juftlik sifatida mavjud bo'ladi. Bu antonimik juftlikdan birini aytganimizda uning zid ma'noli jufti xayolimizga keladi. Bu juftliklarni topa olish o'quvchilarning so'z boyligi darajasini aniqlab berish bilan birga ularning fikrlash qobiliyatini o'stirishga ham xizmat qiladi.

2020-2030-yillarda o'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish kontseptsiyasida milliy tilning o'quv leksikografiya tarmog'ini

rivojlantirish, zamonaviy, yangi avlod o'quv lug'atlarini tuzish hamda ularning elektron shakllarini va sohalar bo'yicha atamalar lug'atini yaratish orqali sohalar bo'yicha milliy terminologik tizimni va boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'zbek tilini o'rgatishni takomillashtirish kabi qat'iy vazifalar qo'yildi. Umuman so'nggi yillarda o'zbek tilida o'quv lug'atlarini yaratish bo'yicha olib borilayotgan ishlar juda ko'p bo'lsa-da, ta'lim kompleksi tarkibiga kiruvchi o'quv jarayoni uchun maksimal moslashgan foydalanuvchilarning yoshi chegaralangan o'quv lug'atlari tizimining shakllanmagani, mavjud lug'atlardagi qator kamchiliklarning borligi yaratilayotgan elektron o'quv lug'atlarining mavjud emasligini ko'rsatadi. Xususan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil fikr yuritish ko'nikmalari hamda kommunikativ kompetentlikni hosil qilishning asosiy omillaridan biri o'quvchilarda ta'lim jarayonida va darsdan tashqari mustaqil ta'lim olish jarayonida o'quv lug'atlaridan foydalana olish ko'nikmasini shakllantirish zaruriyati mavjud. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ongida ziddiyat tushunchasini shakllantirishda o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda sinflar kesimida bosqichma-bosqich murakkablashgan holda topshiriqlar ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Quyida boshlang'ich sinf o'quvchilari ongida zid ma'noli so'zlarni shakllantirishga oid topshiriqlar berilgan. 1-sinf o'quvchilariga rasmlar orqali ziddiyatni tushuntirish oson va sifatli natija asosi hisoblanadi. Sinflar kesimida topshiriqlarimiz ham murakkablashib boradi. Quyida topshiriqlardan namunalar berilgan.

Topshiriq. Quyida berilgan so'zlarning zid ma'noli so'zlarni toping va ko'p nuqtalar o'rniga yozing. Ko'p – ..., chiroyli – ..., qisqa – ..., asta – ..., sayoz – ..., rost – ..., topmoq – ..., dangasa – ..., tanti – ..., kecha – ..., hozir – ..., yolg'on – ... zid ma'noli so'zlar ba'zan juft so'z shaklida qo'llanib boshqa turkumdagi so'zga ko'chadi, ya'ni yangi ma'no ifodalaydi. Masalan achchiq va chuchuk so'zlari aslida sifat turkumiga oid bo'lib maza-ta'm ma'nosini ifodalaydi. Ushbu so'zlar birbiriga zid ma'no bildiradi. Ular juftlab qo'llanganda (achchiq-chuchuk) ot turkumiga ko'chib yangi ma'no ifodalaydi, ya'ni zid ma'noli so'zlarning juftlashishi orqali yangi ma'noli so'z yasaladi: Achchiq-chuchuk (mavsumiy tayyorlanadigan salat nomi) tayyorladim. Bu misoldagi achchiqchuchuk ot turkumiga oid bitta so'z sanaladi. Navbatdagi topshiriq antonimlarga xos bo'lgan ushbu xususiyatga oid bo'ladi.

Topshiriq. Zid ma'noli so'zlar juftliklaridan hosil qilingan yasama so'zlarga misol keltiring va ma'nolarini izohlang. Namuna: keldi-ketdi (fe'l turkumiga oid so'zlar juftligidan ot yasalgan) Bu topshiriqni o'quvchilar mustaqil bajaradilar. Topshiriq o'quvchilarning topqirligi, zukkoligi va so'z boyligini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Nutq jarayonida zid ma'noli so'zlardan o'rinli foydalanish ko'nikmasini shakllantirish maqsadida zid ma'noli so'zlarga xos bo'lgan yuqoridagi xususiyatiga oid topshiriqlarni bajartirish mumkin.

"Qarama-qarshi so'zlar." Bu o'yin mantiqiy tafakkurning hamda nutqning rivojlanishiga yordam beradi . O'yinni individual tarzda ham, guruh bilan ham o'tkazish mumkin. O'yin sharti quydagicha: o'qituvchi bola yoki o'quvchiga bir so'zni aytadi, o'quvchi shu so'zning ma'nosiga qarama - qarshi bo'lgan so'zni topib aytishi kerak. Masalan: katta - kichik, issiq - sovuq, achiq - shirin, qorong'u - yorug, keng-tor, uzoq-yaqin va hokazo. Odatda bolalar o'yin boshida biroz qiynalshadilar, aytilgan so'zga javoban zid ma'noli so'zni emas, ma'nodosh so'z bilan javob beradi, masalan: katta - baland, uzun - uzoq kabi. Ammo o'yinning mohiyatini tushunib olganlaridan so'ng o'quvchilar yaxshi o'ynaydilar. O'yin bir necha marta o'tkazilganidan so'ng o'quvchilar abstrakt tushunchalarni ham osonlik bilan tushunadilar va javob beradi, shunda o'quvchilarning nutqi ham rivjlana boradi, masalan: chaqqon - yalqov, ishchan - dangasa kabi so'zlarga ham tez javob topa oladi.

Topshiriq. Quyida keltirilgan savol va tushunchalarni yozma ravishda izohlang:

Yaxshi	
Do'st	
Sovuq	
Mehnatkash	
Qora	
Baland	

Shuningdek, zamonaviy shaxsning muhim ko'rsaktichi hisoblangan kommunikativ kompetentlikni o'stiruvchi mazkur antropotsentrik lug'atlar , ya'ni boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun zamonaviy sinonimlar, antonimlar va ko'p ma'noli so'zlarning elektron lug'ati mavjud emas. Ishlab chiqilayotgan zid ma'noli

so'zlar lug'atida so'zlar izohi, zid ma'noli so'zlar ishtirokida gap va zid ma'noni tushuntirib bilimlarni mustahkamlash uchun quyidagicha mashqlar ishlab chiqilgan.

Baland-past

Baland-pastdan yuqoriga tomon o'lchami, bo'yi uzun. Baland minora.

Past-pastdan yuqoriga tomon o'lchami, bo'yi uncha baland bo'lmagan. Past devor.

Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar yordamida baland binolar qurilmoqda.

O'zbekistonda ham baland, osmono'par binolar soni ortmoqda.

Gapdagi zid ma'moli so'zlarni toping va tagiga chizing. Ushbu topshiriqli lug'atlar o'quvchilarning so'z boyligini oshiradi, tafakkurini o'stiradi.

Issiq- haroratning me'yoridan **baland**, yuqori bo'lishi.

Sovuq- haroratning me'yoridan **past** bo'lishi. Yer yuzida shunday joylar borki, quyosh nuri yetib bormaydi shu sababli juda sovuq. Cho'lli hududlar qurg'oqchil va havosi issiq bo'lgani sababli o'simliklar juda kam o'sadi.

Qarama-qarshi so'zlarni ma'nosiga qarab tanlang.

Keldi ko'klam kabi soz,

Bizlar sevgan ... (issiq, sovuq) yoz.

Ekin o'sdi yerlarda,
Bug'doy pishdi qirlarda.

Albatta, antonimlarni topishga oid mashqlar o'quvchilarga antonimlardan o'z nutqiy faoliyatida foydalana olish ko'nikmalarini shakllantirish uchun yetarli emas. Buning uchun o'quvchilar mustaqil ravishda o'z lug'at boyligidan antonim tanlaydigan mashqlar, shuningdek, o'quvchilar yana mustaqil ravishda boshqa so'zlar ichidan qarama-qarshi ma'noli so'zlarni topib, ulardan juftlik hosil qiladigan mashqlar zarur. Bunday mashqlarning ikkala turida ham misol keltiramiz. Quyidagi so'zlarga qarama-qarshi ma'noli so'zlar topib yozing.

Tor –.....

Baland –.....

Qora –.....

Katta –

Yo'g'on –

Issiq –.....

Och –

Quyidagi so'zlar ichidan qarama-qarshi ma'noli so'zlarni topib, juft holda yozing. Qattiq, eski, sodda, arzon, yangi, yumshoq, qimmat, ayyor, to'g'ri, yengil, semiz, quvnoq, og'ir, egri, baland, oriq, qisqa. Qaysi so'zlar ortiqcha bo'lib chiqadi? Nima uchun? Bu so'zlarni alohida yozing.

Antonim sifatlar ustida bajariladigan mashqlar ichida o'quvchi berilgan so'zlarga ham sinonim, ham antonim so'zlar topishi kerak bo'ladigan kombinatsiyalangan mashqlar alohida o'rin tutadi. Bunday mashqlarning ahamiyati shundaki, ular antonimlarni ham, sinonimlarni ham yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Mana shunday mashqqa misol: Berilgan so'zlarga avval yaqin ma'noli, keyin esa qarama-qarshi ma'noli so'zlar tanlang.

Jasur,,,,

Toza ,.....,,,

Orik,,,

Ozod,,,

Notanish,,,

Namuna : Jasur, qo‘rqmas – qo‘rqoq.

Antonim so‘zlar quyidagi belgilarga ko‘ra qarama-qarshi qo‘yiladi: og‘irlik, harorat, makondagi joylashuvi, rangi, vaqtiga ko‘ra va hokazo. Tajriba shuni ko‘rsatadiki. 3, 4-sinf o‘quvchilari antonimlarning umumiy semantik asosini bemalol aniqlay oladi. Bunday mashqni quyidagicha bajartirish mumkin.

Quyidagi qarama-qarshi ma‘noli sifat juftliklaridan qaysilari og‘irlik, ta‘m, rang, joy, vaqt, kishining holatini bildirishini yozing.

Kasal – sog‘, uzoq – yaqin, oq – qora, shirin – achchiq, og‘ir – yengil, erta – kech, shod – g‘amgin.

Namuna : Rang: oq – qora.

Alohida sifatlarga antonim tanlashga oid mashqlar bilan birga qarama-qarshi ma‘noli sifatlar aniq ma‘noga ega bo‘ladigan so‘z birikmasi ustida bajariladigan mashqlar bajartirish ham zarur. So‘z birikmasi ustida bajariladigan mashqlar ajratilgan sifatlarga qarama qarshi ma‘noli sifatlar topishdan iborat. Quyidagi so‘z birikmalaridagi ostida chizilgan sifatlarni qarama-qarshi ma‘noli sifatlar bilan almashtiring.

Qiziqarli o‘yin –

Og‘ir yuk –

Rost gap –

Issiq kun –

Keng xona –

Namuna : Keng xona – tor xona.

O‘quvchilarga ayni bir sifatning o‘zi qaysi ma‘noda ishlatilganiga qarab har xil antonimlarga ega. Bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatish uchun ularga quyidagicha mashqlarni taklif qilish mumkin. So‘z birikmalaridagi ostiga chizilgan sifatlarni qarama-qarshi ma‘noli sifatlar bilan almashtiring.

Og‘ir yuk –

Og‘ir masala –

To‘g‘ri tayoq –

To‘g‘ri javob –

O‘quvchilar mashqni quyidagicha bajaradi.

Og‘ir yuk – yengil yuk;

Og'ir masala – oson masala ;

To'g'ri tayoq – egri tayoq;

To'g'ri javob – noto'g'ri javob.

O'qituvchi savol beradi: O'ylab ko'ringlar, nima uchun ayni bir so'zga turlicha qarama-qarshi ma'noli so'zlarni yozdingiz?

Alohida so'zlar va so'z birikmalariga antonim topishdan tashqari boshlang'ich sinflarda matn ichidan qarama-qarshi ma'noli sifatlar topishga doir mashqlar ham bajartirish lozim. Buning uchun ona tili darsligidagi antonim sifatlar qo'llangan yoki antonim so'z topish mumkin bo'lgan gaplar uchraydigan mashqlar matnidan foydalanish mumkin. O'quvchilarga mashqdan qarama-qarshi ma'noli so'z tanlash mumkin bo'lgan sifatlarni topish topshirib, biz o'quvchida so'z va uning ma'nosiga e'tibor bilan qarash qobiliyatini tarbiyalaymiz va bu bilan bolalar lug'atini faollashtiramiz.

Antonimlarni ajratish uchun o'quvchilarga maxsus tanlangan matnlarni tavsiya qilish ham maqsadga muvofiq. Buning uchun ayniqsa maqol juda qulay vositadir. Quyidagi maqollardagi qarama-qarshi ma'noli sifatlarni toping.

1. Kattaga xizmatda, kichikka hurmatda bo'l.
2. Egri o'tirsang ham, to'g'ri gapir.
3. Yomon gap bosh qozig'i, yaxshi gap jon ozig'i.
4. Achchiq savol berib, shirin javob kutma.
5. Gapni oz so'zla, ishni ko'p ko'zla.
6. Jaxl-dushman aql-do'st.
7. Uzoqdagi ovni ko'rib, yaqindagi yovni ko'rmas bo'lma.

Bilamizki tarixda ota bobolarimiz o'z fikrini maqollar turli idiomalar bilan ifodalab berishga harakat qilishgan. Ularning maqollarni qanchalik noizlik bilan kuchli foydalanishiga qarab bilim darajasi, qay darajada iqtidorli ekanligi aqliy salohiyati belgilangan. Ko'rinib turibdiki maqollardan qay darajada nutqda foydalana olishga qarab odamlarning huquqiy maqomi belgilangan. Buni tilimizdagi eng katta yutuqlaridan biri desak xato bo'lmaydi.

Maqollarning qo'llashda biz ko'pincha antonim vositalardan, g'oyalarning ziddiyatlar o'rtasida kurashuvidan baxs munozaralar o'rtasida qarama-qarshi munozaralardan foydalanamiz. Bu leksikamizda antagonizm deb yuritiladi.

Antagonizm bu (lotinchada antagonisma –baxs, kurash) bir-biriga qarama qarshi kuchlar fikr va g'oyalarning keskin kurashishini ifodalab beradigan ziddiyatdir. Misol uchun bazida insonlar maqollardan shu darajada kuchli foydalanishadiki undagi ziddiyat, kurash mazmuni oshib asl mazmuni yechimi yo'q baxs munozaraga taqalib qoladi. Bunday qarama-qarshiliklarni biz maqol va matallarda ko'p ko'rishimiz mumkin.

Ma'lumki antonim so'zlar asosan sifat ravish va fe'l so'z turkumlarida ko'p uchraydi. Misol uchun keng-tor, chiroyli- hunik, qattiq-yumshoq va boshqalar. Bunday antonimlarni maqollarda qo'llash suhbatda etiborni tortadi. Antonimlarni maqollarda tahlil qiladigan bo'lsak so'zlar bir qator manolarni qamrab olishini ko'rsatadi.

"Yaxshi oshini yer, Yomon – boshini". Bu maqolda yaxshi va yomon so'zlari qarama qarshi bo'lib kelyotganini anglashimiz mumkin. Shuningdek sifatlar yordamida odamdagi hislatlar baxolanayapti. Yaxshi so'zini talqin qilganimizda "yaxshi odam" "to'g'ri odam" manosini jamlab kelyotganini va yomon so'zi anglatib kelyotgan tushunchaga qarama-qarshilik hosil qilayotganini ko'rishimiz mumkin. Tarixga nazar tashlar ekanmiz dunyo yaxshilik va yomonlik mezonlari ostiga qurilgan degan fikr olib borilgan ekanligini anglaymiz. Shuning uchun ham maqollarda yaxshilik va yomonlik mazmunidagi misollar talaygina. Millat tarixi qancha uzoqqa borib taqalsa, maqollar ham shuncha qadimiy. Maqollar azaldan mavjud va til bor ekan xalq bor ekan u ham shuncha uzoq yashab qolaveradi. Yillar davomida sayqallanib boraveradi.

"Jaxl-dushman aql-do'st". ushbu maqolda qadriyatimizga aylangan holatlarni yoki uning aksini ko'rishimiz mumkin. Antonim so'zlar sifatida dushman va do'st so'zlari qo'llanilgan. Do'st va dushman so'zlari asli ot so'z turkumiga tegishli bo'lib, maqolda antonim juftlikni hosil qilyapti. Xatti-harakati o'zaro to'g'ri kelmaydigan do'st va dushman so'zlari insonning harakteri bilan bog'lanib katta bir manoni yoritib beryapti. Asosan leksemaning ko'chma manosi ifodalangan bo'lib jaxl-g'azablanish hissiyoti-dushman ekanligi, aql-fikr yurutish-do'st insoniylik sifatleri bilan yoritilib berilyapti. Shuni ta'kidlash kerakki do'st dushman so'zlari nutqimizda keng qo'llanilib, o'z va ko'chma manolarida ham qarama-qarshilikni ifodalaydi.

“Uzoqdagi ovni ko’rib, yaqindagi yovni ko’rmas bo’lma” maqolida ham qadriyatga aylanib ketgan farosat bilan ish tutish, o’ylab qadam bosish, har bir qadamimizda ogoh bo’lishimiz kerakligi haqida yuritilgan. Uzoq-yaqin so’zlari o’zari bir gramatik turkumga mansub bo’lib, nutqda faol qo’llaniladigan antonim so’zlar hisoblanadi. Bu antonimlar ko’pincha: Uzoq-yaqin – masofa, Uzoq-yaqin-qarindoshchilik rishtalari manosida qo’llaniladi. ko’rinib turibdiki maqollar qo’llanish doirasi uning nufuzini, keng manoda qo’llanilishi uning kelajagini ko’rsatib beradi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilariga zid ma’noli so’zlarni o’rgatishda nazariy ma’lumotlar orqali emas, balki o’quvchilarga amaliy, mashqlar orqali dastlab tushuntirish maqsadga muvofiq bo’ladi. O’quvchilar zid ma’noli so’zlar yuzasidan ko’proq topshiriqlar, mashqlar bajarish natijasida o’quvchilarning mantiqiy fikrlashi bilan bir qatorda uning og’zaki vayozma nutqda zid ma’noli so’zlardan to’g’ri foydalana olish ko’nikmasi shakllanadi. Bu bo’yicha quyidagicha topshiriqlardan foydalanish mumkin:

”Gulga qo’ngan Xonqizi” usuli. O’quvchilar maqollardagi zid ma’noli so’zlarni topadilar va Xonqizilarni rangiga moslab gulga qo’ndiradilar.

Do’sting ham til, Dushmaning ham til. Bilsa –hazil, bilmasa –chin. Bir ochlikning bir to’qligi bor, Bir to’qlikning bir sho’xligi bor. To’qning yo’qligi bor, Ochning to’qligi bor. Bir yaxshiga –Bir yomon. Kattani kata bil, kichikni-kichik. Keng joyda tor o’tirsang, tor joyda keng o’tirasan. Kerakli toshning og’irligi yo’q. Kimga–to’y, kimga–aza.

Masalan: Boshlang'ich ta'limda zid ma'noli so'zlarni o'rgatishda "Raqamli joylashuv" o'yinidan foydalanish maqsadga muvofiq:

1	Maqol	Variant	Maqol
2	Mehnatdan do'st ortar	A	Odam mahnatda
3	Po'lat o'tda toblanadi	B	qo'rqoq har qo'rqanida
4	Ishlagan tishlaydi	C	g'iybatdan dushman
5	Botir bir marta o'ladi	D	o'z yurtningning gadosi bo'l
6	O'zga yurtning shohi bo'lguncha	E	Ishlamagan kishnaydi

Nutqimizda lug'aviy (leksik) antonimlardan foydalanish fikrimizni ta'sirli ifodalashda katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, badiiy adabiyotda zid ma'noli so'zlarni bir-biriga zidlash asosida badiiy so'z san'ati hosil qilinadi. Bunday so'z san'atga tazod san'ati deyiladi.

Katta-kichik, yaxshi-yomon, qisqa-uzun, xafa-xursand, qorong'u-yorug', botir-qo'rqmas, urush-tinchlik, issiq-sovuq, halol-harom, tirik-o'lik, kun-tun, pishiq-xom. Berilgan maqollardagi antonimlarni aniqlab, ular ishtiroida gaplar tuzing.

1. Birlashgan daryo bo'lur, tarqalgan irmoq bo'lur.
2. Bolali uy-bozor, bolasiz uy-mozor.
3. Bor maqtansa topilur, yo'q maqtansa chopilur.
4. Do'st achitib gapirar, dushman-kuldirib.

Shunday qilib, maqollardan Ona tili darslarida o'rinli foydalanish o'quvchilar dunyoqarashini shakllantirish, to'g'ri va ongli o'qish malakalarini takomillashtirish bilan birga, imloviy savodxonligini oshirishga, mantiqiy fikrlashga, maqoldagi har bir so'zning va yaxlit maqolning ma'nosini to'liq idrok etishga yordam beradi, deb hisoblaymiz.

"Sirli xat". Pochtachi kiyimidagi bola sinfga kiradi va shunday deydi: "Men bir qancha sirli xat oldim. Bu xat ustiga kimga tegishliligi yozilmagan. Unda faqat

savollar yozilgan. Menimcha, kim shu savollarga to‘g‘ri javob bersa, xat shu o‘quvchiga tegishli bo‘ladi”. Shundan so‘ng “pochtachi” xatjild ustiga yozilgan savollarni o‘qiydi. Savollarga kim to‘g‘ri javob bersa xat o‘sha o‘quvchiga topshiriladi. Xatjild ichidagi qog‘ozda rag‘batlantiruvchi so‘zlar yozilgan bo‘ladi. Bu o‘yindan o‘quvchilar diqqatini jamlash, ta’lim jarayonining qiziqarli bo‘lishi va samaradorligini oshirish maqsadida foydalanish mumkin. Savollar quyidagicha bo‘lishi mumkin:

1. Bolali uy–bozor, bolasiz uy–mozor. Ushbu maqoldagi zid ma’noli so‘zlarni aniqlang.
2. Bir yaxshiga..... Maqolani davom ettiring va zid ma’noli so‘zlarni ayting.
3. Og‘ir yuk- So‘z birikmalaridagi ostiga chizilgan sifatlarni qarama-qarshi ma’noli sifatlarni bilan almashtiring.
4. Ko‘p – ..., chiroyli – ..., Quyida berilgan so‘zlarning zid ma’noli so‘zlarni toping
5. qisqa – ..., asta – ..., Quyida berilgan so‘zlarning zid ma’noli so‘zlarni toping
6. Berilgan so‘zlarga avval yaqin ma’noli, keyin esa qarama-qarshi ma’noli so‘zlar tanlang. Jasur,,,, Toza ,.....,,,

XULOSA

O‘quvchilarda nutqiy munosabatga kirishish malakasini hosil qilishda pedagogikaning roli kattadir. Bu o‘qituvchining erkin va aniq – ravshan nutqi, o‘quvchilar nutqi va tafakkurini rivojlantirishning birinchi darajali muhim shartlaridan hisoblanadi. O‘qituvchi o‘z nutqining bolalarga qanday ta’sir etayotganini kuzatishi, tushunarli va qiziqarli bo‘lganini hisobga olishi kerak. Aagar bolalar darsga e’tiborsiz o‘tirsalar, demak, o‘qituvchi nutqining ta’siri kuchi sust. O‘qituvchining mahorti shundaki, u o‘zining yoqimli nutqi bilan bir butun jamoaga ta’lim-tarbiya beribgina qolmay, balki ularni yuksaklikka intilishga chorlashi kerak. Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, tilimizda antonim birliklardan foydalanish borasida juda ko‘p imkoniyatlar mavjud. Ulardan to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish nutq boyligini oshirishda eng muhim omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi. Hozirgi zamon fanlarida ko‘plab umumiy, xususiy ilmiy metodlar qo‘llaniladi. Zamonaviy ilmiy metodlar tadqiqotchilarga dunyo sir-asrorlarini ochishda yordam bermoqda. Ona tilini o‘qitishda foydalaniladigan metodlarga psixologlar o‘zgacha munosabatda bo‘ldilar. Proffesor V.A.Artemovning fikricha psixalogiya metodika uchun material beradi. Metodika o‘qituvchining qaanday dars

o'tishini o'rganadi. Psixologiya esa, o'quvchilarning bu predmetni qanday o'zlashtirib olayotganliklari bilan shug'ullanadi. Lenin, bu fikrga to'la qoshilib bo'lmaydi. Chunki o'qituvchi dars berish jarayonida, o'quvchi esa o'zlashtirish davrida ma'lum ruhiy jarayon va holatlarni boshdan kechiradilar, ular xohlaydilar, yo'qmi psixologiyaning qonunlariga ro'baro bo'ladilar va ta'sirlanadilar. Ona tili o'qitish metodikasi didaktika bilan uyg'un, o'zaro bog'langan holda rivojlanib kelgan. Barcha o'quv fanlarining o'qitish nazariyalari didaktika faniga asoslanishi, undan ilmiy ozuqa olishi barchamizga ma'lum. Ona tilini o'qitish ham didaktikaga asoslanadi.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarga o'zbek tilini o'rgatish, ona tilini egallash, ya'ni nutqni, o'qish va yozishni, grammatika va imloni o'rgatishi uchun o'qituvchi metodika bilan yaxshi qurollangan bo'lishi kerak. O'qish va yozishga o'rgatishda bilim va ko'nikmalarning shakllanishi jarayonida o'quvchilar duch keladigan qiyinchiliklarni oldindan ko'ra bilishi, xatolarning sababini tahlil qilishi, ularning yana takrorlanishinigi oldini olishi va to'g'irlashga yordam beradigan metodlardan foydalanishi kerak. Ona tilidan beriladigan o'quv materialini o'quvchilar aniq tushunishi va puxta o'zlashtirishiga, ulardan 454 olgan bilimlarini amaliyotda qiyinchiliklarsiz qo'llay olishlari va o'quvchilarning umumiy taraqqiyotiga, ya'ni ularning zehni, xotirasini, kuzatuvchanligini, yodda saqlashini, mantiqiy tafakkurini, ijodiy o'ylashini, nutqini o'stirishga yordam beradigan metod va vositalardan o'z o'rnida unumli foydalana olishi kerak.

Har bir pedagog shuni doim esda tutishi kerakki, dars o'quv tarbiya jarayonining asosiy formasidir. Hozirgi zamon tarbiyasining barcha jarayonlari o'quvchilarni mustaqil fikrlashga va mustaqil ijod qilishga o'rgatishdan iboratdir. Biz o'qituvchilar dars jarayonida birinchi navbatda o'quvchilardan fanlardan chuqur va mustahkam bilim berish bilan birga, ularda bilimga qiziqishni, mehnat qilishga ehtiyojni tarbiyalab borishni ko'zda tutamiz.

Hozirgi zamon darsi 3 ta maqsadni: ta'lim, tarbiya va rivojlantirish maqsadlarini ko'zda tutadi.

Hozirgi zamon darsiga qo'yiladigan eng muhim talablardan biri har bir darsda tanlanadigan mavzuning ilmiy asoslangan bo'lishidir, ya'ni darsdan ko'zlangan maqsad hamda o'quvchilar imkoniyatini hisobga olgan holda mavzu hajmini

belgilash, uning murakkabligini aniqlash, o`tiladigan mavzu bilan bog`lash o`quvchilarga beriladigan topshiriq va mustaqil ishlarni ketma-ketligini aniqlash, darsda kerak bo`ladigan jihozlarni belgilash va ko`rgazmali qurollar bilan boyitish, qo`shimcha axborot texnologiyalaridan foydalangan holda darsda muammoli vaziyatni yaratishdir.

Darsga qo`yiladigan asosiy talablardan biri –ta`lim metodlari va usullarini bir biri bilan mustahkam bog`lab olib borish samaradorligini oshirishdir. Darsga qo`yiladigan asosiy talablardan yana biri - barcha didaktik vazifalar darsning o`zida hal etilishi, uyga beriladigan vazifalar o`quvchilarning darsda oladigan bilimlarining mantiqiy davomi bo`lishi kerak. Dars davomida o`qituvchi o`quvchilarning jismoniy holatini, ijodkorligini, tez fikrlashlarini hisobga olishi kerak.

O`tilgan har bir darsning o`quvchilar bilan birga tahlil qilib borilishi ham yaxshi natija beradi. Eng asosiysi o`quvchi dars o`tishi innovatsion usullardan foydalansa maqsadga muvofiq bo`ladi.

O`zbekiston davlat ta`lim siyosatida o`qituvchining kasbiy tayyorgarligi, mahorati va bilimdonligi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol usullarni darslarda qo`llay olishi, o`quvchiga puxta bilim berishi, erkin, ijodiy fikrlash ko`nikma, malakalarini hosil qila olishi zamon talablaridan biridir.

Interfaol ta`lim jarayonida dars o`quvchilarning o`zaro muloqotlari asosida amalga oshiriladi. Interaktiv ingliz so`zidan olingan bo`lib, «Interakt», ya`ni, Inter — bu «o`zaro», «akt» — harakat, ta`sir, faollik ma`nolarini bildiradi.

Interfaol metod – ta`lim jarayonida o`qituvchi va o`quvchilar o`rtasidagi faollikni oshirish orqali ularning o`zaro harakati, ta`siri ostida bilimlarni o`zlashtirishni kafolatlash, shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu usullarni qo`llash dars sifati va samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaollik – o`zaro faollik, harakat, ta`sirchanlik, o`quvchi-o`qituvchi, o`quvchi o`quvchi (sub`yekt-sub`yekt) suhbatlarida sodir bo`ladi. Interfaol metodlarning bosh maqsadi – o`quv jarayoni uchun eng qulay muhit vaziyat yaratish orqali o`quvchining faol, erkin, ijodiy fikr yuritish, uni ehtiyoj, qiziqishlari, ichki imkoniyatlarini ishga solishga muhit yaratadi. Bunday darslar shunday kechadiki, bu jarayonda bironta ham o`quvchi chetda qolmay, eshitgan, o`qigan, ko`rgan bilgan

fikr- mulohazalarini ochiq-oydin bildirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'zaro fikr almashish jarayoni sodir bo'ladi. Bolalarda bilim olishga havas, qiziqish ortadi, o'zaro do'stona munosabatlar shakllanadi.

Didaktik o'yinli metodlar o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular o'quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Bu metod o'quvchini ichki imkoniyatlarini ishga tushishiga, o'ylashga, erkin fikr yuritishga, muloqotga, ijodkorlikka yetaklaydi. Ayniqsa, unda atrof-muhit, hayotni bilishga qiziqish ortadi, uchragan qiyinchilik, to'siqlarni, qanday yengish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sh. Rhmatullayev, N. Mamatov, R. Shukurov "O'zbek tili antonimlarining izohli lug'ati" Tosh, O'qituvchi 1980
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti — Xalq ta'limi tizimidagi maktabdan tashqari ta'lim samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qaror
3. Imomovna, U. M. (2023). ANTONIMLARDAN O'ZGIRINLI FOYDALANISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH. IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(5), 89-91.
4. Qizi, X. G. T. L. (2024). BOSHLANG'ICH SINFLARDA ZID MA'NOLI SO'ZLAR USTIDA ISHLASHNING LISONIY VA KOGNITIV JIHATLARI. Science and innovation, 3(Special Issue 24), 184-186.
5. Khusanova, G. T. K. (2021). VERBAL CALCULATION AND MENTAL ARITHMETIC IN PRIMARY SCHOOL. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(11), 34-37.
6. GULRUXSOR, X. (2020). KREATIV PEDAGOGIKANING ENG MUHIM JIHATLARI VA YUTUQLARI. "ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКИСТОНДА ФАН, ТАЪЛИМ ВА ИННОВАЦИЯ УЙЎУНЛИГИ", 348-350.
7. Akramjonovna, S. R. (2022). BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINI "TILGA E'TIBOR-ELGA E'TIBOR" RUHIDA TARBIYALASH. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 2(18), 833-836.

8. Akmaljonovna, A. Z. (2023). EDUCATION CREATION TRAINING MULTIMEDIA– MEANS. Finland International Scientific Journal of Education. Social Science & Humanities, 11(4), 1777-1784
9. Novikov L.A. Antonimiya v rusском yazike. — M.: Nauka, 1973.- 432 s.
10. Kratkiy slovar' kognitivnix terminov / Pod red. Ye.S. Kubryakovoy. - M., 1996.- 245 b.
11. Podlasiy I.P. Pedagogika 100 voprosov – 100 otvetov. M.: VLADOS, 2003. -31 s.
12. Ufimseva A.A. Leksicheskoe znachenie: [Prinsip semiologicheskogo opisaniya leksiki]. - M., 1986. - 239 s.
13. Хусаинова, Г. (2022). Kichik maktab yoshidagi o 'quvchilar so 'z boyligini oshirishning pedagogik-psixologik asoslari.
14. A.Musurmanova va boshqalar. Umumiy pedagogika – Toshkent. Innovatsiya – Ziyo.2020.-194-bet
15. O` Q. Tolipov va M. Usmonboyeva .Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari – Toshkent.Fan. 2006.-260bet
16. Karima Qosimova, Safo Matchonov, Xolida G`ulomova, Sharofat Yo`ldosheva, Sharafjon Sariyev —Ona tili o`qitish metodkasi. T.: —Nosir2009
17. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa`dullo Qurunov, Shokir Tursun. Ona tili va o`qish savodxonligi. 2-qism. darslik 2-sinf uchun. T.: 2021-120bet
18. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa`dullo Qurunov, Shokir Tursun. Ona tili va o`qish savodxonligi. 2-qism. 2-sinf uchun mashq daftari. T.: 80bet
19. Dehqonova M.Sh, Axmedova U.Y., Preparation for mathematical literacy in the process of training future primary school teachers, Vol №11 pp. 714-722, <https://doi.org/10.5281/zenodo.7824388>
20. Ahmedova, U. Y. Q., & Axmedova, M. U. B. Q. (2021). Vatanim Surati. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(11), 877-883.
21. Axmedova, U. (2022). On Certain Conditions Of Striking Coefficients Of Fourier Series To Zero. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 3(3), 3-8.
22. Qizi, A. U. Y., & Qizi, A. M. U. B. (2021). Research On Hydronyms and Their Importance.

23. Axmedov, O. U. B. O. G., & Qizi, A. U. Y. (2022). STEREOMETRIYA BO'LIMI VA UNING BA'ZI AKSIOMALARIDAN KELIB CHIQUADIGAN NATIJALAR. International scientific journal of Biruni, 1(2), 127-133.

24. Axmedova, U. Y. Q., & Axmedova, M. U. B. Q. (2022). XALQ OG'ZAKI IJOD NAMUNALARINING BOSHLANG'ICH SINIF DARSLIKLARIDA QO'LLANISHI VA ULARNING MAZMUNIIY GURUHLANISHI. International scientific journal of Biruni, 1(2), 345-351.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Собирова Хилола Шухратжановна

Наманганская область город Чартак

средняя общеобразовательная школа 28

учительница 2 категории начальных классов

Абстрактный: В данной статье говорится о социальных и психологических особенностях развития творческих способностей учащихся младших классов. В процессе начального образования важно создавать различные условия для развития творческой активности учащихся. Для этого определение требований образования и организация его приоритетов исходя из этих требований на основе исследуемого образования, создания проблемных ситуаций и технологического подхода к образованию подготавливают основу для эффективности развития творческой активности учащихся. Поскольку начальное образование считается основой обучения учащихся, оно требует развития творческой активности учащихся, начиная с этого класса. Поэтому необходимость развития творчества и творческой активности студентов стала проблемой на повестке дня. Ведь в развитии творческой активности учащихся 1-4 классов важно учитывать возрастные особенности учащихся, при эффективной организации обучения проводить уроки нестандартно, использовать на уроках инновационные методы. Развитие творческой активности учащихся поможет им стать

зрелыми во всех отношениях. Развитие воображения и творческих способностей является важнейшей задачей начального образования. Ведь этот процесс охватывает все этапы развития личности, пробуждает инициативу, самостоятельность в принятии решений, привычку к свободному самовыражению, уверенность в себе, ведь основной целью образования является не только приобретение определенных знаний, умений и навыков. компетенции состоят из владения. Итак, перед педагогом начальных классов стоит задача развития ребенка и его творческих способностей.

***Ключевые слова:** творческая деятельность, творческие способности, инновационный метод, саморазвитие, формирование личности школьника, содержание учебной и трудовой деятельности, развитие творческого потенциала детей, алгоритм взаимного сотрудничества.*

ВВЕДЕНИЕ.

В ходе социально-экономического развития нового Узбекистана происходят коренные изменения в жизни нашего народа и политической деятельности нашего государства. Наш народ создает свое великое будущее в новом Узбекистане. В его создании был открыт путь к изучению учения наших великих предков – великих педагогов – философов, религиозных деятелей, мудрецов-мистиков, великих ученых. Созданы новые возможности для научных исследований и развития национальных и общечеловеческих ценностей, которые наш народ хранит на протяжении веков.

Развитие государства и развитие общества во многом определяются его интеллектуальным потенциалом. Потому что страна с высокоразвитым научным потенциалом всегда является передовой во всех областях. Также потребностью времени становится овладение знаниями новых современных наук и информационных технологий, выходящих за рамки знаний, умений и квалификации, предусмотренных государственными образовательными стандартами.

В настоящее время основными задачами системы начального образования являются воспитание учащихся всесторонне развитыми

личностями, чтобы дать им самостоятельное мышление, самосознание, активное обучение в школе и внеклассной деятельности, привить им нашу богатую духовность и ценности, внедрить «Я» в свою личность, высокие моральные качества и эстетику состоит в воспитании духа.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ ПО ТЕМАТИКЕ

Историю педагогики можно переворачивать вперед и назад с одним и тем же результатом - иными словами, одни и те же педагогические идеи все время преподносятся как новые. Представления о необходимости ребенка творчески развиваться, самостоятельно мыслить, учитывать его индивидуальные интересы и т. д. повторяются в различных вариантах. Но в то же время воспитание и образование зачастую тормозят естественный процесс саморазвития человека, загоняя его творческие начинания в заранее подготовленные «рамки» и учебные планы, которые они пытаются вести. В наших школах пренебрегают воображением и фантазией, и неудивительно, что больше внимания уделяется вниманию и запоминанию. Умение внимательно слушать и стараться запомнить – отличительная черта ученика, который и по сей день будет примером.

Долгое время в философии существовало различие в определении воображения и фантазии. Каждому из них была отведена определенная роль: образный разум просто возвращает то, что есть в человеческом опыте, образный разум означает творить. Отсюда следует вывод, что фантазия — это первый уровень, а воображение — второй уровень.

Эти два понятия остались в совершенно разделенном состоянии и стали поводом для разделения людей на поэтов (художников), людей, способных к творческой фантазии и чьи навыки подобны среднестатистическим механикам, воображение которых не выходит за рамки практических задач.

В результате в педагогике появилось разделение предметов на более творчески-гуманитарные (литература, история и т. д.) и менее творческие (естественные и конкретные). Сегодня ни философия, ни психология не определяют разницу между воображением и фантазией. Не будет ошибкой использовать эти два слова как синонимы. «Психология искусства» Л.С.

Выготского и «Как мы думаем?» Джона Д.Ю. благодаря его книгам существенно изменилось понимание роли воображения.

Л.С. Выготский со свойственным ему энтузиазмом и авторитетом разрушил в своих произведениях миф о второй природе воображения: «Творческая способность воображения есть у каждого — и учёного, и у инженера, это то же самое, что произведение искусства для учёного. Открытие так же важно, как и творчество, оно также необходимо в повседневной жизни.

В детских играх появляются бутоны творческого воображения. Игра – это не просто воспоминание переживаний, а творческая их переработка, при которой ребенок объединяет эти переживания для создания новой реальности, отвечающей его интересам и потребностям. Для этого ребенок должен расти в условиях, богатых творческими устремлениями».

Дьюи справедливо развивает эту идею: «Уникальная функция воображения — способность видеть все существование, не видя его в обычном восприятии. Воображение ставит своей целью ясно увидеть то, что находится далеко от нас, чего нет в данный момент. Затем Дьюи продолжает: «...силу воображения следует использовать не только на уроках истории, литературы, географии и естествознания, но также на уроках геометрии и арифметики, поскольку в них тоже есть многое, что можно понять только воображением».

По мнению Л. С. Выготского и Дж. Дьюи, только благодаря воображению и творческой фантазии ребенок может получить полный опыт и развитие. Именно с воображения и фантазии начинается творческая деятельность.

X век был богатым веком для проверки широты творческого явления, его особенностей, основанности начала творчества на объективных закономерностях.

Публикация работ Дж. Гилфорда позволила определить принципиальную разницу между двумя типами мышления. Линейная машина направлена на поиск единственно правильного вывода из предложенных вариантов на основе строгой логики.

Дополнительное мышление направлено на создание как можно более широкого спектра решений, соответствующих интуиции. Он выделил следующие основные стороны творчества:

- способность выявлять проблемы;
- способность развивать множество идей;
- волатильность
- способность развивать различные идеи;
- оригинальность – прямое реагирование на влиятельных лиц (нестандартно).

способность думать несвязанными мыслями, находить ответы, отличные от обычных;

- способность решать задачи, т. е. способность видеть, анализировать и синтезировать новые признаки предмета, находить новый способ его использования, проявляя при этом изменчивость семантики.

Согласно исследованиям Гилфорда, корреляция между креативностью и обучаемостью очень мала, а личностные характеристики «идеального отличника» и «творческого человека» существенно отличаются друг от друга.

Характеристики творческого человека:

- уникальность глаз;
- попытка пересечь границу, «нарушить границу»;
- толерантность к неопределённым ситуациям;
- конструктивная (практическая) деятельность в предметной деятельности;
- способность работать самостоятельно, а также воля и силы противостоять влиянию социальной среды;
- без страха принимать любые новые и необычные вещи; - чувствительность к красоте.

Проблема творческих способностей — одна из интересных и достаточно исследованных проблем психологии. Люди исследовали эту проблему с древних времен. Восточные мыслители (Фараби, Беруни, Абу Али ибн Сина), русские психологи (Б.М. Теплов, Б.Г. Ананьев, Н.В. Кузьмина, С.Л. Рубинштейн, А.Г. Ковалёв, В.Н. Мясишев), западные учёные (А.Байн, Т. Саймон, Ф. Гальтон, Большой вклад внесли У. Стерн, У. Олпорт, К. Роджерс). Узбекские психологи (Э.Гозиэй, Р.Гайнутдинов, М.Г.Давлетшин, Б.Р.Кодиров, В.А.Токарева и другие) также проводили исследования по этой проблеме.

Креативное мышление — это мышление, результатом которого является поиск радикально нового или улучшенного решения данной проблемы.

По мнению Дж. Гилфорда, характеристики творческого мышления следующие: уникальность, необычность идей; Семантическая гибкость — это способность видеть объект с разных точек зрения; Образная гибкость — это способность изменять восприятие предмета, видеть его скрытые стороны; Он назвал это способностью использовать разные идеи в неизвестной ситуации.

«Человек должен регулярно практиковаться, используя любую возможность для исследования того, что существует между ним и его психикой, а также между ним и другим человеком. Делать это необходимо с настойчивостью в обретении средств истины, либо методами обучения и наставничества, либо методами аргументации и защиты», — пишет Абу Наср Фараби в книге «Город добродетельных людей».

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Некоторые взрослые думают, что «радость» и «легкость» — это одно и то же. На самом деле юмор и любопытство — это ближайшая дистанция между самой серьезной проблемой и сознанием ребенка. Воображение и математика, фантазия и наука — не соперники и враги, а союзники. Если это так и если мы действительно хотим, чтобы дети получали удовольствие от творчества, то нам нужно сосредоточиться на трех основных целях:

- Убедить детей, что они могут разгадать неразгаданные загадки и головоломки собственными усилиями;
- научить основным способам творческого воображения, позволяющим найти и раскрыть эти тайны;
- использование механизмов творческого воображения для развития восприятия, внимания, памяти, эмоций и мышления.

Творческая работа над ошибками. Этап 1. 0 Учитель записывает слова на доске в две колонки: слова с ошибками и слова без ошибок, чтобы составить пары. Этап 2. Воспитатель создает с помощью учащихся смешной или фантастический рассказ, где в этих словах участвуют персонажи сказки: старший и младший братья, умытые и немые люди и т. д. Этап 3. Представляет собой вариант из 2 шагов. Вариант 1. Учитель раздает слова

«правда и ложь» и предлагает учащимся разделить на пары или небольшие группы и самостоятельно составить смешной рассказ или фантастический рассказ. Вариант 2. Домашнее задание дается. Шаг 4. Будет прочитано 0 работ учащихся. 0 Учитель подводит итоги с помощью учащихся, заканчивая тем самым работу над ошибками.

Приемы использования обратных сказок на уроках, шаг 1. 0 Учитель записывает на доске список ключевых слов и понятий, связанных с темой урока. Этап 2. Воспитатель предлагает учащимся выбрать сказку, известную всем. На основе выбранной сказки педагог демонстрирует с помощью учащихся, как создать рисунок, изображающий внешний вид главных героев, их действия и последовательность приключений в основном сюжете. Этап 3. 0 педагог показывает ученикам, как можно опрокинуть «подкладку ауры» сказки, т. е. поменять местами главных героев, изменить их действия и так далее. Шаг 4. 0 учитель предлагает вместе с учениками создать схему «новой сказки», где важную роль играют понятия, относящиеся к теме урока. Шаг 5. Воспитатель предлагает составить устный или письменный рассказ – чтение сказки вместе, в парах или в малых группах.

Каждое занятие должно быть похоже на маленькое изобретение, способное зажечь искры способностей ребенка. Даже небольшие достижения в понимании окружающего мира и самого себя делают всю учебную деятельность странной и увлекательной. Очень важно, чтобы дети смогли показать себя перед одноклассниками и доказать, на что они способны. Для этого необходимо создать для них возможность.

В 1-х классах учащиеся могут с помощью своего воображения организовать свою деятельность в виде бесконечного путешествия. Учащиеся осваивают основные способы воображения, на основе которых создаются интересные рассказы, загадки, стихи и сказки. Детское творчество становится все более управляемым в зависимости от образовательного процесса.

К концу учебного года учащиеся должны освоить приемы самостоятельного повествования и рассказывания историй и сделать первые шаги к познанию внутреннего устройства систем, их частей и того, чему они служат. Во 2 классе учащиеся многие вещи могут делать самостоятельно. В

конце учебного года учащиеся должны уметь сочинять рассказы, происшествия и сказки на основе основных слов и понятий, связанных с темой урока. В этот период детям необходимо самостоятельно находить системы, понимать, из каких частей они состоят, какими характеристиками и признаками обладают, для чего служат, взаимосвязь между другими системами.

В 3 классе среда деятельности учащихся иная. Новая «Книга сказок» формируется из нового учебного рассказа или сказок различной тематики, написанных детьми по темам учебника.

Умение делить системы на разделы и межсистемные связи доведено до автоматического уровня, основной направленностью деятельности учащихся 3-го класса является изучение согласованности картотеки. У учеников 3-го класса разные интересы, и они хотят получить ответы в тех областях, которые их интересуют. Вопросы и ответы могут быть из разных областей. В 4 классе учащиеся легко и свободно могут сочинять разные рассказы и сказки. Среди них будет составлена «Книга сказок», подходящая для школьной программы. Студент может свободно сортировать разделы системы и их свойства. А вот в 4 классе основная работа будет сосредоточена на исследовательской деятельности и создании картотеки.

Как развить концептуальное мышление? Результаты творческой деятельности детей, несомненно, создадут возможность для проведения различных видов анализа. Психолог находит важные источники психологического анализа или изучения психики детского творчества. У лингвиста будет богатый ресурс для изучения детского фольклора. Социолог изучает взаимосвязь культурно-этнической среды и детских сказок. Эту учетную запись можно расширить. Воспитатель интересуется детьми, какие методы анализа сказок, загадок и пословиц позволяют сформировать непрерывное и научное мышление.

Нам необходимо знать важнейшие теоретические и практические аспекты обучения и воспитания учащихся начальной школы. Для этого, прежде всего, необходимо разобраться в следующих психолого-педагогических проблемах:

- уровень психологического развития студента;

- формирование личности студента и содержания учебной и трудовой деятельности;

- описание характера личности студента и социально-психологических особенностей.

Чтобы полностью понять уровень психологического развития школьника, нам необходимо иметь определенные сведения об особенностях его развития. В ходе нашей работы мы наблюдаем, что психологическое развитие учащихся тесно связано с возрастными особенностями. С психическим и психологическим развитием связаны психические процессы и изменения в психике ребенка, например, уровень внимания и памяти, особенности мышления, словарный запас и уровень речевого развития и т. д.

В наших школах воспитательная работа не ограничивается предоставлением детям только знаний, а проводится с целью развития всех способностей детей. В развитии интеллектуального потенциала учащихся начальных классов важна роль их врожденных способностей и талантов.

Для развития творческих способностей учащихся необходимо создать благоприятные условия как в школе, так и на уроках. Для развития творческого потенциала учащихся в школе необходимо проводить следующие мероприятия:

- Включение в образовательную программу образовательного учреждения внеклассной деятельности, направленной на развитие творческих способностей студентов.

- Использование методов и форм работы с детьми, способствующих развитию их творческого потенциала.

- Организация работы с родителями, разработка алгоритма взаимного сотрудничества учителей, учащихся и родителей в рамках творческой деятельности.

Наша молодежь, обладающая врожденными способностями, быстро усваивает все образовательные, образовательные и профессиональные учения взрослых и быстро может их усвоить и применить в жизни. Но не все наши молодые люди одарены такими способностями и талантом. Таким образом, ответственность наших педагогов и широкой общественности, то есть семей, районов и учебных заведений, лежит в первую очередь на развитии навыков и

развитии талантов молодых людей. Дети реализуют свои врожденные способности к различной деятельности в коллективе, в процессе постоянной работы над собой. Участие в школьных классах и командах, группах, кружках, олимпиадах по естествознанию – это возможности для проявления врожденных способностей. Также пробуждаются способности детей и растут их способности в учебной и трудовой деятельности.

Основное содержание понятия талант означает также понятие «способности». Можно сказать, что понятие способностей не принимается как естественная характеристика человека, но во многих случаях, исходя из развития способностей, мы можем видеть наличие у некоторых людей естественной характеристики, то есть таланта. . Иногда понятие «естественное» в практическом анализе связывают с понятием способности, когда оно произносится словами «настоящий», «естественный», «данный природой» и тому подобное. Во многих случаях мы понимаем естественность как способность, лежащую в основе развития таланта.

Возможно, кто-то, употребив где-нибудь практическое слово, сможет подчеркнуть ту или иную природную особенность как способность. Вряд ли стоит думать о том «чувстве гармонии» или «чувстве музыки», которое существует в момент рождения малыша. Пожалуй, у любого пронизательного человека с момента рождения развивается чувство к музыке, или взаимное чувство, о котором могут думать только признаки таланта, интереса или подобного чувства. Следует отметить, что когда мы говорим о значках природных талантов, мы не говорим о значках унаследованных талантов.

Чтобы воспитать творческую личность в школе, необходимо обратить внимание на методы организации учебного процесса, направленные на развитие умственной активности, трудолюбия и интеллекта учащегося, побудить учащегося к самостоятельному поиску знаний, необходимых для достичь цели. Характер работы, направленной на развитие творческого потенциала детей, может меняться в зависимости от ситуации. Мы рассмотрим способы развития творческих способностей у детей в разных условиях.

1. Развитие творческих способностей на занятии. Организовать творческую деятельность детей во время классных занятий и занятий можно

путем привлечения учащихся к подготовке сообщений, написанию сочинений, составлению кроссвордов и викторин, написанию рассказов и сценариев по изучаемой теме. Также преподаватель может использовать дидактические игры и приемы, творческие задания, направленные на формирование творческого мышления учащихся и развитие познавательного интереса. Сегодня для развития творческих способностей учащихся широко используются компьютерные технологии, позволяющие привлечь внимание учащихся и сделать урок интерактивным.

2. Развитие творческих способностей во внеклассной деятельности. Одной из основных задач внеклассной и внеурочной деятельности является расширение национальных и специальных знаний учащихся, выявление и развитие различных творческих способностей, талантов, воспитание в них качеств инициативности и самостоятельности. Организация и проведение внеклассной деятельности в школе положительно воспринимается детьми, позволяет им быть свободными и использовать на практике свои творческие способности. Творческая деятельность вне занятий включает тематические недели, организацию экскурсий, праздничных мероприятий, творческих конкурсов. В процессе проведения внеклассной творческой деятельности обучающийся становится непосредственным участником педагогического процесса, развивает и формирует умения и навыки установления личных взаимоотношений с учителем и коллективом, организации совместной деятельности.

3. развитие социальных навыков в клубах и соревнованиях. Занятия в кружке – наиболее удобный способ развития творческих способностей учащихся. Научные клубы пробуждают интерес учащихся к учебным предметам, развивают кругозор учащихся, способствуют приобретению у учащихся навыков самостоятельной работы, повышают уровень знаний в области науки. Принимая участие в театральных постановках, викторинах, литературных гостиных, конкурсных играх, учащиеся активно развивают свое воображение, фантазию и память. Необходимо развивать творческие способности учащихся, чтобы воспитать всесторонне развитую личность, имеющую свою точку зрения и

умеющую аргументированно ее отстаивать. Благодаря творческой деятельности у школьника развивается эмоциональное состояние, мышление и самосознание.

Кроме того, проводятся упражнения «Колеса ума»: сюда входит решение различных ребусов, кроссвордов, организация шахматных и шашечных игр в форме соревнования.

Проведение кружков юных художников-карандашников: сюда входит комплекс мероприятий, направленных на совершенствование творческих способностей и талантов молодежи. Например, работая с молодыми людьми, начинающими писателями и журналистами.

Аджилити и аджилити-спорт: сюда входят все виды спортивных соревнований.

Мушойра, проведение конкурсов-прослушиваний газель-хана: этот метод включает в себя творчество молодежи через стихи и газели. В том числе проведение мероприятий «Ночи поэзии».

Проведение конкурсов веселья и остроумия: посредством этого конкурса повышается интерес молодежи к искусству, театру и живописи и оценивается мастерство остроумия.

Совершенствование работы педагога-ученика: для реализации данного метода популяризируется работа педагога-учителя, ученики которой очень довольны и благодарны ему. Конечно, уместно оценить все творческие труды и талантливые способности молодых людей, наградить их различными подарками и наградами.

Хотя труд является деятельностью внутри творчества, наряду с другими видами деятельности (более скрытыми, «внутренними» интуициями, памятью, мышлением и т. д.), результаты творчества ясно видны. В образовательном процессе начальной школы существуют специфические психологические особенности обучения учащихся творчеству, которые проявляются у каждого ребенка по-разному. В психологии черты личности охватывают все виды основных характеристик, которые регулярно проявляются. Например, каждый может случайно забыть важную информацию, но не все вообще забывается. Единичные случаи не указывают на наличие свойства характера.

К характеристикам конфликтных личностей могут относиться такие черты, как привыкание и неутомимость, но это не означает, что каждый, кто способен злиться на других, является конфликтным человеком. Стоит отметить, что все качества, которые он собирает из жизненного опыта, человек приобретает. Это может измениться на протяжении всей жизни, а не навсегда. Способности, интересы и личность могут меняться в течение жизни. Как личность он развивается и меняется.

Считается, что ни один из признаков личности не может родиться – все они приобретаются в течение жизни. При рождении человек наделен физиологическими характеристиками, к которым относятся органы чувств, нервная система и функции мозга, и эти характеристики являются развитием характера.

Несмотря на представленную выше теоретическую ситуацию и практические примеры, проблема способностей и их развития является одной из наиболее сложных проблем психологии и педагогики. Способности развиваются под влиянием природных способностей, таланта, а также внешней социальной среды, которая зависит от свойств нервной системы, таких как сенсорные анализаторы, сила движений и координация нервных, физических и психических процессов. Стоит отметить, что обучение в социальной среде пробуждает врожденные способности ребенка, развивает таланты и способности только тогда, когда ребенок принимает активное участие в воспитании. В общении с учениками начальной школы необходимы терпение и сдержанность. Ситуативными факторами, оказывающими негативное влияние на творческий потенциал ребенка, являются следующие:

- лимит времени;
- состояние стресса;
- состояние повышенной тревожности;
- желание быстро найти решение;
- наличие жестких ограничений для конкретного решения;
- неуверенность, вызванная предыдущими неудачами;
- страх;

В процессе воспитания творческой молодежи возникают следующие ситуации:

1. С помощью воспитания можно устранить недостатки, возникшие в результате негативного воздействия окружающей среды.

2. Образование определяет будущую цель человеческой деятельности. Поэтому он играет ведущую роль в обеспечении совершенствования человека.

3. Происходит духовный рост человека. Например, ребенок может выучить родной язык под влиянием окружающей среды. Но читать и писать он учится только благодаря специальному образованию. Определенные знания, навыки и умения приобретаются только в процессе образования.

4. С помощью воспитания даже некоторые врожденные недостатки человека можно изменить в положительную сторону.

Например, некоторые дети рождаются с какими-либо дефектами (глухим, слепым, немым и т. д.). Однако с помощью специально организованного обучения их ум развивается всесторонне, они могут работать на равных с людьми без врожденных дефектов.

Естественно, для достижения студентами поставленных целей не хватает знаний, умений и квалификации, полученных ими в образовательном учреждении. Им следует постоянно искать над собой высшую цель, активно участвовать в процессе общественных отношений.

Ошибочно говорить, что учащиеся, не освоившие предметы, неспособны, первая задача учителя – глубоко изучить возрастные и психологические особенности каждого учащегося, определить его интересы и желания и принять педагогические меры с их учетом. во внимание. В целом любая правильно организованная педагогически деятельность положительно влияет на умственное, нравственное, эстетическое, физическое и произвольное развитие личности ребенка.

Проблемы творчества и воображения широко разработаны в отечественной психологии. В настоящее время исследователи ищут интегральный показатель, характеризующий творческую личность. Б.М. Теплов, Б.Г. Ананьев, Н.С. Лейтес, А.Г. Ковалев, А.М. Шадриков, Ю.Д.

Дружинин, И.И. Калиш, М.А. Совук, Н.Б. Большой вклад внесли В.С. Юркевич и другие психологи.

С. Л. Рубинштейн отмечал: «Воображение — уникальная форма психики, присущая только человеку. Оно неразрывно связано со способностью человека изменять мир, изменять реальность и создавать новые вещи». По мнению Л. С. Выготского, «воображение не повторяет ранее собранные впечатления, а выстраивает из ранее собранных впечатлений несколько новых линий. Таким образом, внесение чего-то нового в наши впечатления и изменение этих впечатлений так, чтобы создать новый, не существовавший прежде образ, составляет основу той деятельности, которую мы называем воображением.

Развитие творческих способностей учащихся младших классов имеет важное значение для дальнейшего самопознания детей. В школах представлены предметы, цель которых – познакомить ребенка с различными видами творчества. Родителям следует выяснить, какой предмет вызывает у детей интерес. Развитие художественно-творческих способностей младших школьников происходит на уроке рисования, музыкальные способности детей демонстрируются на курсах музыки и пения, а детские учебники знакомят с декоративно-прикладным искусством. Однако школьная программа не предусматривает углубленного изучения искусств, поэтому, если его заинтересует какое-то занятие, потребуются дополнительные занятия дома, в кружке или на курсах. Если родители и педагоги интересуются и поощряют развитие, творческие способности школьников развиваются быстро и легко.

Развитие творческих способностей детей должно начинаться еще в дошкольном возрасте. Обычно в школе на это игнорируют, если ребенок не занимался поначалу, то в дальнейшем сложно найти интерес и интерес к ученику. Важно понимать потребности этого возраста, чтобы развивать творческие способности детей школьного возраста. Прежде всего, это мечта о похвале родителей или любимого учителя. Это желание можно использовать как мотивацию к творческой деятельности. Но выбор занятий зависит от интересов и личных особенностей ребенка.

Особенности разного возраста предлагают разный подход к развитию творческих способностей. Интерес к творчеству у детей раннего возраста

реализуется в игрушках, играх у подростков с помощью должной мотивации. Главное, что развивать свои творческие способности можно в любом возрасте, что делает человека понятнее и сильнее, а внутренний мир богаче.

В психолого-педагогической и методической литературе широко представлены задачи, направленные на творческое развитие ребенка, но они не включены в систему, и с помощью них не разработаны показатели, позволяющие определить, к какому типу они относятся. Педагогические условия, необходимые для развития творческой активности младших школьников на уроке, не определены. Как известно, государственные стандартные основные образовательные программы начального образования в нашей стране направлены на развитие творческих способностей школьников, воспитание гуманной, творческой, социально активной личности.

Сегодня, если творчеству учащихся отведено важное место в начальном образовании, необходимо конкретизировать способы организации творческой деятельности младших школьников, определить педагогические условия развития творческой активности младших школьников.

Далее мы раскрываем основной понятийный и терминологический аппарат исследования и выясняем, что такое креативность, ведь творческие способности понимаются в психолого-педагогических исследованиях и связаны с такими понятиями, как творческие способности и креативность. Давайте выясним, что такое «творчество».

Творчество – это деятельность, производящая новые вещи, не существовавшие ранее, основанная на реорганизации опыта и формировании новых сочетаний знаний и умений. Творчество имеет разные уровни. Первый уровень творчества характеризуется использованием уже имеющихся знаний; на втором уровне он характеризуется новым подходом, меняющим привычный взгляд на объекты или области знаний.

Как отмечал Н. В. Вишняков, творчество – это поиск и открытие личных жизненных перспектив. Бернал утверждает, что творчество нельзя изучать хуже, чем что-либо другое. Кроме того, чтобы понять, как понимать творческие способности, мы обратимся к психологическому словарю и определим понятие «способности».

По сути, творческие способности – это совокупность индивидуальных особенностей человека, определяющих возможность успешного осуществления определенного вида творческой деятельности и определяющих уровень ее эффективности.

Творчество можно рассматривать в разных аспектах: продукт творчества – то, что создается; творческий процесс – как он создается; процесс подготовки к творчеству – как развить творческие способности.

Способности – это индивидуальные психологические особенности человека, являющиеся необходимым условием успешного осуществления конкретной производственной деятельности. Они тесно связаны с общей направленностью человека, насколько устойчива склонность человека к определенной деятельности. Уровень и степень развития способностей выражают понятия талант и гениальность.

Талант – это высокий уровень развития способностей, проявляющийся в творческих достижениях. Как отмечают ведущие психологи и педагоги, талант – это не просто научное понятие, а понятие быденное, поскольку не существует ни теории, ни метода диагностики таланта.

Уровень таланта принято оценивать по продуктам человеческой деятельности. Однако оценки свежести, качества и ценности продукта со временем меняются. Поскольку единая типология способностей еще не выработана; Для их классификации часто используют несколько критериев:

- по критерию типа психических функциональных систем способности делятся на: сенсомоторные, чувствительные, внимательные, мнемические, образные;
- по критериям основного вида деятельности: научная (математическая, лингвистическая); творческий (музыкальный, литературный, художественный).

Кроме того, различают общие и специальные способности. Общие способности связаны с условиями ведущих форм деятельности человека, а специальные - с индивидуальной деятельностью. Среди общих способностей большинство исследователей выделяют общий интеллект, креативность (общую способность к творчеству).

Итак, творчество (от лат. - творчество) - это творческие способности человека, которые могут проявляться в определенных видах мышления, чувства, общения, деятельности, характеризуют сущность в целом, то есть "...комплекс учащихся - это возможность осуществлять деятельность и действия, направленные на создание новых образовательных продуктов.

Несколько иное понимание этого термина мы находим в другом источнике. Креативность – это характеристика творческих способностей человека, выражающаяся в готовности генерировать радикально новые идеи. Продукт творческой деятельности: во-первых, он нов и адекватен своей задаче, во-вторых, эта задача не может быть решена по ранее известному алгоритму.

П. Торренс дает операциональное определение творчества. По его словам, творчество включает в себя: повышение чувствительности к проблемам.

В психолого-педагогических исследованиях выделяют 4 вида творчества:

- простой (появляется в дошкольном и младшем школьном возрасте). В этом возрасте школьникам не нужно преодолевать стереотипы;
- стимулирующий – эффективный (активность определяется под влиянием внешнего раздражителя);
- эвристический (деятельность носит творческий характер, осуществляется поиск новых, оригинальных или более рациональных способов решения задач);
- реальный (самостоятельно найденная закономерность выступает в роли новой проблемы: учащийся способен думать «о»).

Придерживаясь позиции ученых, которые определяют творческие способности как самостоятельный фактор как факторы развития, являющиеся результатом обучения творческой деятельности школьников, мы выделяем компоненты творческих (творческих) способностей младших школьников:

- творческое мышление;
- творческое воображение;
- использовать методы организации творческой деятельности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Короче говоря, творчество – это сочетание многих качеств. А вопрос о составляющих человеческого творчества до сих пор открыт, хотя на данный момент существует несколько гипотез относительно этой проблемы. Многие

психологи связывают способность творческой деятельности прежде всего с особенностями мышления. В частности, Гилфорд, известный американский психолог, занимавшийся проблемами человеческого интеллекта, обнаружил, что дивергентное мышление свойственно творческим личностям.

Люди, мыслящие таким образом, начинают искать решение во всех возможных направлениях, чтобы рассмотреть как можно больше вариантов, вместо того, чтобы сосредотачивать все свои усилия на поиске единственного правильного решения. Такие люди склонны образовывать новые комбинации элементов, которые большинство людей знают и используют только в определенной форме, или устанавливать связи между двумя элементами, которые на первый взгляд не имеют вообще никакой связи.

Дивергентное мышление основано на творческом мышлении, характеризующемся следующими ключевыми особенностями.

1. Скорость – способность выражать максимальное количество идей (в данном случае важно не их качество, а их количество).
2. Гибкость – способность выражать разные идеи.
3. Оригинальность – способность создавать новые нестандартные идеи (это может проявляться в ответах, решениях, не соответствующих общепринятым решениям).
4. Полнота – возможность улучшить свой «товар» или придать ему законченный вид.

На вопрос, каковы социально-психологические особенности развития творческих способностей учащихся младших классов, ответим так: быстро и разными способами добиваться результатов, учиться самостоятельно принимать решения и совершенствовать их, реализовывать свой потенциал и амбиции, легче и полнее адаптируются к условиям обучения, обладают гибкими, точными и эффективными навыками решения проблем. Учителя и тренеры должны создавать условия для творчества ребенка, чтобы в нашем обществе появлялись новые изобретения и инновации.

ССЫЛКИ:

1. Пулатова Д.Т. Формирование экологических представлений и представлений детей в процессе инновационного образования. Современное образование / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. 2016. 3. -9 с.
2. Рахматуллаева Н.Б. Эрназарова М.С. Развитие речи и общения учителей начальных классов. Научно-методический журнал «Искусство и культура Востока» (3) III/2020. ISSN 2181-063X.-6 с.
3. Очилоб Ф.И. Особенности повышения эффективности урока в начальных классах на основе передовых педагогических технологий. Современное образование / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. 2016. 5. -7 с.
4. Абу Наср Фараби «Город добродетельных людей» - Ташкент. Издательство «Народное наследие» имени Абдуллы Кадри, 1993 год.
5. Мавлянова Р.А. Пахманкулова Н.К. Инновации в начальном образовании (методическое пособие). -Ташкент, 2017. -195 с.
6. Сафо Очил, К. Хошимов. Антология узбекской педагогики. - Ташкент, Учитель, 1999. 478 с.
7. Давлетшин М.Г. Развитие технических навыков учащихся. Ташкент. 1991.
8. Газиев Э. Психология мышления. Ташкент. Учитель. 1991.
9. Бобакулова Д.М. Общая педагогика (учебное пособие). -Ташкент, 2021. - 256 с.
9. Откир Толипов. Ценности учителя и ученика, Ташкент, 2015.-63 с.
10. Выгонов В.В. Практикум по трудовому обучению: Три. поз. для студ.-М.: Академия, 2009.-256с:
11. Выготский Л.С. История развития высших психических функций / Л.С. Выготский. Собр. сочин.: В 6т. - М., 2003.-Т.3.-328 с.
12. Хамидов Ж.А. О neotoryx формах, метод трудового воспитания младших школьников // Академические исследования в области педагогических наук, 2020. Том 1, Выпуск 3, 1045-1050 с.
13. Лухманов, Д. Б. (2020). Обеспечение адаптации студентов к общественной жизни посредством трудового обучения. Академические исследования в области педагогических наук, 1 (3), 1051–1056.
14. Лухманов Д.Б. Использование национальных традиций в трудовом воспитании учащихся // Академия, 2020. Том 10, Выпуск 10, стр. 300-305.

15. Ахмедов, Б. А. (2021). Задачи обеспечения надежности кластерной системы и бесперебойности образовательной среды. Евразийский журнал образования, науки и инноваций, 1(22), 15-19.
16. Ахмедов Б.А., Халметова М.Х., Рахмонова Г.С., Хасанова С.Х. (2020). Кластерный метод развития творческого мышления студентов высших учебных заведений. Экономика и общество, 12 (79), 588-591.
17. Ахмедов Б.А., Махкамова М.У., Айдаров Э.Б., Ризаев О.Б. (2020). Тенденции использования педагогического кластера для повышения качества уроков информационных технологий. Экономика и общество, 12(79), 802-804.
18. Ахмедов Б.А., Меджидов Дж.М., Наримбетова З.А., Куралов Ю.В. А. (2020). Активные интерактивные и дистанционные формы кластерного метода обучения в развитии высшего образования. Экономика и общество, 12(79), 805-808.
19. Барканова, О.В. Методологическая диагностика одаренности и творчества: психологическая практика / авт.-сост. О.В. Барканова [серия: Библиотека актуальной психологии]. - Вып. 3. – Краснояр. Мистер. пед. ун-т им. В.П. Астафьева. – Красноярск, 2011. – 196 с.
20. Андреев В.И. Диалектическое образование и самовоспитание творческой личности. Казань: Изд-во Казанского ун-та., 1988. - 236 с.
21. Венгер А.Л., Цукерман Г.А. Схема индивидуального наблюдения младшего школьного возраста. Томск, 1993. - 96 с.
22. Джумаева Х. Г. Методика повышения творческих способностей учащихся начальных классов с родным языком обучения //Новости образования: исследование в XXI веке. - 2023. - Т. 1. – Нет. 6. - С. 45-47.
23. Джумаева Х. Г. Методика повышения творческих способностей учащихся начальной школы при обучении на родном языке //МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИНКЛЮЗИВНОГО И УСТОЙЧИВОГО ОБРАЗОВАНИЯ. - 2022. - Т. 1. – Нет. 6. - С. 236-238.
24. Пищулина Л. В. Создание системы личностно-развивающих условий для творческих детей в инновационной школе //Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета. - 2008. - Нет. 1. – С. 111-128.

25. Акимова М.К., Козлова В.Т. Упражнения по развитию мыслительных навыков юных школьников. Обнинск: Принтер, 1993. - 20 с.
26. Азизходжаева Н. Н. Педагогическая технология и педагогическая степень магистра. - Т. : ТГПУ, 2003. – 192 с.
27. Сафо Очил, К. Хошимов. Антология узбекской педагогики. – Ташкент, Учитель, 1999. 478 с.
28. Каримова В.М., Суннатова Р.И., Тожибаева Р.Н. Независимое мышление. — Т.: Восток. 2000.
29. Давлетшин М.Г. и другие. «Молодежь и педагогическая психология». — Т.: ТДПУ. 2009.
30. Царев С.А. К проросу о педагогических ресурсах ментальная арифметика и подготовка к социальному взаимодействию / С.А. Царев, Р.Ш.

INFOGRAFIKANING NAZARIY ASOSLARI VA TAMOYILLARI

Eshnazarova Marg'ubaxon Yunusaliyevna

Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Namangan davlat pedagogika instituti

kmargo22@list.ru

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada infografikaning yaratilish va rivojlanish tarixi, uni nazariy asoslari, shuningdek, kasbga doir interaktiv infografika turlari, yaratish shablonlari: Visme, Adobe Spark, Canva, Venngage, Snappa, Piktochart va Easel.ly. haqida tahliliy ma'lumotlar keltirilgan. Infografikaning mavjud tamoyillari, ular haqida ma'lumot va tahlillari bayon qilingan. Metodologiya qismida infografika yaratish texnologiyalari, ularni yaratish uchun tavsiya qilinayotgan dasturlar afzallik va kamchiliklari batafsil tahlil qilingan.*

***Аннотация.** В данной статье представлена что такое инфографика, информация об истории создания и развития инфографики, о создании "Концепция о развитии инфографики", о ее теоретических основах, а также о видах интерактивной инфографики. Даны анализы о шаблонах (Visme, Adobe Spark, Canva, Venngage, Snappa, Piktochart, Infogr.am, Power Point, Microsoft*

Excel, Google Sheets, API u EaselLy) для создания инфографики связанных с профессией. Описаны существующие принципы инфографики (кратко и чётко, креативность, визуализация, организационный, совместимость, простой) и сделан их анализ. В методической части подробно анализируются технологии создания инфографики, преимущества и недостатки рекомендуемых программ для их создания. В заключении пишется о эффективности использования инфографики в образовании.

***Annotation.** This article presents what infographics are, information about the history of the creation and development of infographics, the creation of the "Concept on the development of infographics", its theoretical foundations, as well as the types of interactive infographics. Analyzes are given about templates (Visme, Adobe Spark, Canva, Venngage, Snappa, Piktochart, Infogr.am, Power Point, Microsoft Excel, Google Sheets, API and EaselLy) for creating profession-related infographics. The existing principles of infographics are described (briefly and clearly, creativity, visualization, organizational, compatibility, simple) and their analysis is made. The methodological part analyzes in detail the technologies for creating infographics, the advantages and disadvantages of the recommended programs for creating them. In conclusion, it is written about the effectiveness of using infographics in education.*

***Kalit soʻzlar:** infografika, statistic, axborot, xronologik, ierarxik, qiyosiy, geografik, protsessual infografikalar, infografika tamoyillari, infografikani yaratish texnologiyalari, Easel.ly, Piktochart.com, Infogr.am, Visme.*

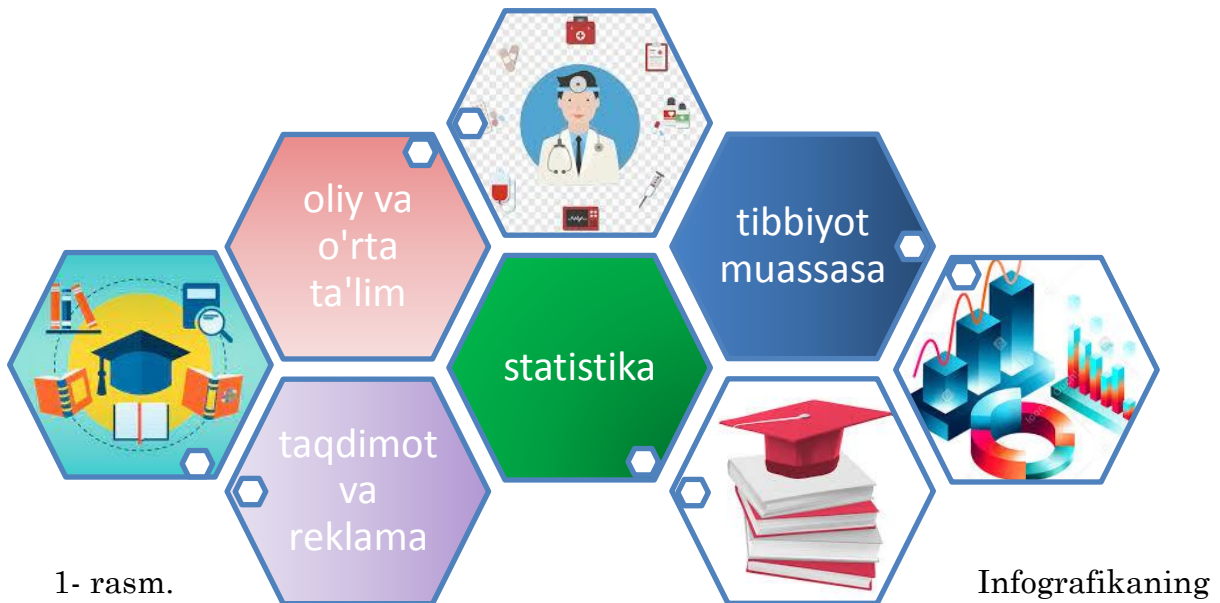
***Ключевые слова:** инфографика, статистика, информация, хронологическая, иерархические, географические, процессуальные инфографики, принципы инфографики, создание инфографики, Easel.ly, Piktochart.com, Infogr.am, Visme*

***Keywords:** infographics, statistical, informational, chronological, hierarchical, comparative, geographical, procedural infographics, infographic principles, technology for creating infographics, Easel.ly, Piktochart.com, Infogr.am, Visme.*

KIRISH

Infografika (yoki axborot grafikasi) iborasi inglizcha soʻzdan olingan boʻlib, "ma'lumot yoki ma'lumotlarning vizual tasviri" degan ma'noni anglatadi. Shundan kelib chiqib infografika soʻziga quyidagicha ta'rif berish mumkin:

Infografika - bu yoritilayotgan mavzuning mohiyatini tezda tushunish imkonini beruvchi tasvirlar va diagrammalar to'plamidir.

1- rasm.

foydalanish sohalari

O'ziga xos va ijodiy infografika e'tiborni o'ziga jalb qilganligi sababli eng samarali hisoblanadi. Infografika foydalanuvchilarda nafaqat qiziqish ortirish, balki, bayon qilinayotgan mavzuning mazmunini tushunish va eslab qolishlariga yordam berishi kerak. Hozirgi vaqtda jamiyatimizning har bir sohasiga tegishli bo'lgan reja, yangilik va taqdimotlarini yoritishda infografikadan foydalanib kelinmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI

G.A. Nikulova, A.V.Podobnixlarning olib borgan tadqiqotlariga ko'ra, infografika bo'yicha olib borgan avvalgi tadqiqotchilar [1] qoyatosh rasmlarni infografikaning prototipi deb hisoblab kelishgan. Boshqalar esa, bu nuqtai nazarni rad etib [1], toshdagi rasmlar, xuddi so'zlar kabi ma'lum bir ma'noni anglatgan deb hisoblashgan. Amerikalik psixolog, professor Maykl Fredlining fikricha, infografika XII asrda paydo bo'lib, matematika, geografiya, fizika va astronomiya fanlarining rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan [2].

Buyuk rassom Leonardo da Vinchi o'z tasvirlarida yashirin ma'lumotlarni ko'rsatishga va rasmlarni matn bilan birga qo'shib tasvirlab berishga harakat qilgan. O'zining "Gorizontal aylanish mashinasini yig'ish va ishlatish bo'yicha ko'rsatmalar" (1495 y.) asarida tasvirlangan ob'ektning ishlash printsipli va maqsadini tushuntirib bergan. Shuning uchun Leonardo da Vinchini "Tushuntirish grafikasining asoschisi" deb hisoblangan [1].

XVII-XVIII-asrlarga kelib statistik ma'lumotlarni taqdim etishda grafik ma'lumotlardan foydalanishga harakat qilindi. Edmund Halleyning "dengiz sathidan balandligiga qarab atmosfera bosimining o'zgarish grafigi" (1686), Iogann Lambertning "tuproq haroratining mavsumiy o'zgarishlar grafigi" (1779) o'sha davrda eng mashhur grafiklar hisoblangan. 1637 yilda fransuz matematigi va faylasufi Rene Dekart jadvallarni vizuallashtirishda grafik yondashuvni rasmiylashtirib bergan[2].

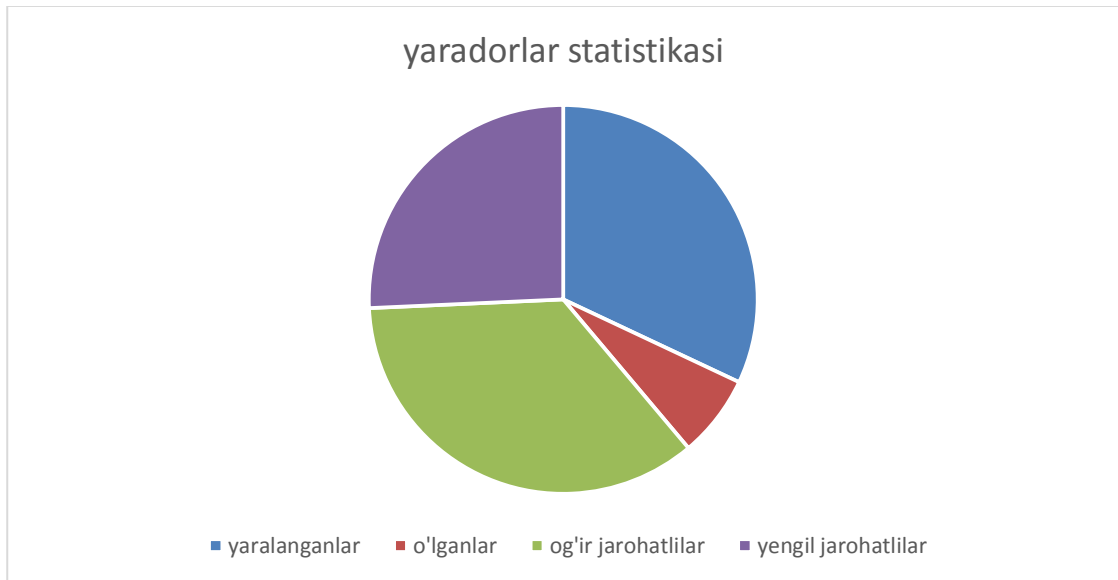
XVIII-asrning o'rtalarida Uilyam Playfer o'z taqdimotida inqilob qildi. U o'zining "Tijorat va siyosiy atlas" kitobida diagrammaning asosiy turlarini kiritdi:

- chiziqli, ustunli, aylana;
- hududlarni rang bilan ajratib ko'rsatish;
- o'zgarishlar va tendentsiyalarni ifodalash uchun chiziqli qiyaliklardan foydalanish;
- ko'rsatkichlarni solishtirish uchun turli o'lchamdagi raqamlardan foydalanish;
- aylanani segmentlarga bo'lish kabi usullarni qo'llab o'tdi[2].

Ingliz hamshirasi Florens Naytingeyl va fransuz muhandisi Charlz Minard Uilyam Pleyfeyring ishini davom ettirgan holda, to'plangan ma'lumotlar tahlili asosida o'z qarashlarini isbotlash uchun diagrammadan foydalandilar. Ular o'z ishlarida XIX-asrda Angliya va Fransiyaning Rossiya bilan olib borgan urushlaridagi yo'qotishlarni statistik tahlil qilib berishgan. [3].

Urushdan avval F.Naytingeyl asli tibbiy statistika bilan shug'ullangan. O'qishni tugatgandan so'ng o'z bilimlarini urush davrida jarohatlangan askarlarning o'lim sabablarini tahlil qilishda qo'llagan. Natijalarni grafik ko'rinishda taqdim etib, kichik qismini oddiy shtrixli grafika, katta qismini esa geometrik shaklda (o'zi o'ylab topgan) tasvirlab beradi. Uni oylarga mos keladigan

12 sektorga bo'lib, yaradorlar, o'lganlar va boshqalardan iborat sonni rangli segmentlar bilan ajratib aylana diagrammasini yaratadi[4].

2-rasm. F.Naytingeylning yaradorlar bo'yicha tayorlagan statistikasi

Qurilish muhandisi C.Minard ham grafikaga qiziqqan, nafaqaga chiqqanida tarixiy ma'lumotlarni tahlil qilishda o'z mahoratini qo'llaydi. 1859 yilda u "1812-1813 yillardagi Rossiya bilan urushdagi frantsuz armiyasining yo'qotishlar xaritasi" nomli mashhur grafikasini nashr etadi[3].

E. A. Baranova [5] infografikaning kelib chiqishini Britaniyaning "The Daily Courant" davriy gazetasi bilan bog'laydi, u 1702 yilda Ispaniya qiroli Filipp V ning Kadis ko'rfaziga tashrifini geografik xarita bilan aks ettirib beradi.

O'sha yillardan boshlab nashriyotchilar ma'lumotlarni taqdim etishda yorqin rasmlar va qisqa matnlardan foydalanib, yangi yondashuvni qo'llashni boshladilar[5].

XIX-asrning o'rtalariga kelib yangiliklarni vizual tarzda taqdim etadigan jurnalning yangi turi paydo bo'ldi. "The Illustrated London News" va "L'Illustration" jurnallari birinchi bo'lib ommaviy auditoriyaga yangiliklarni vizualizatsiya qilish g'oyasini taqdim etadi.

XX asr 30-yillardan boshlab "Tasviriy axborot" agentligida ham grafika rivojlana boshlaydi, Britaniyalik Garri Bek 1931 yilga kelib London metrosining sxematik xaritasini yaratib beradi.

1982 yilda infografika o'zining zamonaviy ko'rinishini "USA Today" gazetasida namoyon qila boshladi. Uning birinchi muharriri Lauri Demo o'z

gazetasining bosh sahifasiga quyidagi epigraf bilan boshlar edi: "Qiyin tushunilgan axborotni grafika bilan ifodalash vaqti keldi". Bir necha yildan so'ng ushbu tamoyil gazetasining mamlakatdagi eng ko'p o'qiladigan beshta nashrdan biriga aylandi[5].

Bir qancha boshqa gazetalar "USA Today" yo'lidan bora boshlashdi, jumladan "New Yorker" va "Esquire" nashriyotlari ham o'z gazeta, jurnallarida grafikadan foydalana boshlashdi [2].

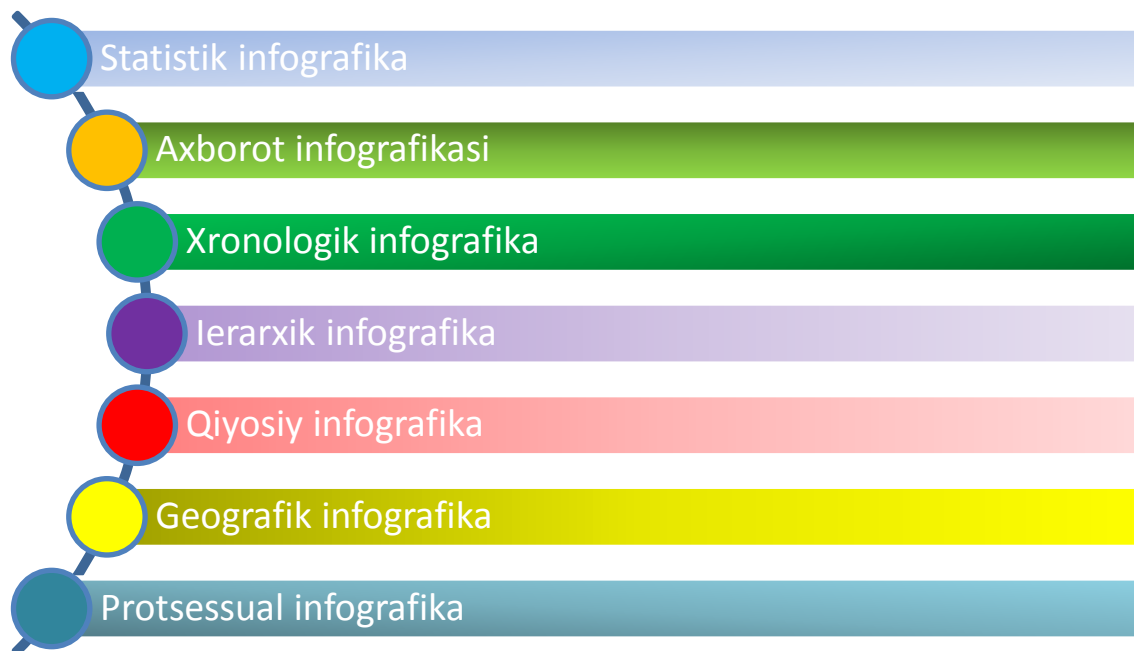
Infografika sohasidagi birinchi ilmiy tadqiqotlar 20–30-yillarda boshlangan. XX asrda avstriyalik sotsiolog va iqtisodchi Otto Neyrat Isotype yagona grafik tilini yaratish g'oyasini taklifini beradi. 1936 yilda O. Neyrat o'zining "International Picture Language, The First Rules of Isotype" kitobida grafik tilning birinchi qoidalarini ifoda etib beradi[3].

O'sha vaqtlarda Edvard Tufte "Infografikani rivojlantirish kontsepsiyasi"ni yaratganligi uchun "Zamonaviy infografikaning otasi" deb hisoblashgan. O'z asarlarida taqdimot materiallariga fotosuratlar, xaritalar, kompyuterda yaratilgan tasvirlarni joylash taklifini beradi[4,5].

E.Tufte "Vizual tushuntirishlar: tasvirlar, miqdorlar, dalillar va hikoyalar" asarida nafaqat infografikaning asosiy imkoniyatlarini bayon qiladi, balki jiddiy muammolarni hal qilishda infografikadan foydalanish katta ahamiyatga ega ekanligini asoslab beradi[4].

NATIJARAR

Infografika turlari. Infografika yaratadigon shablonlar (konstruktor) ga quyidagilarni kiritish mumkin: Visme, Adobe Spark, Canva, Venngage, Snappa, Piktochart va Easel.ly. Venngage shablone bepul infografik yaratuvchi shablonlarni 9 turga bo'lgan[9]:

3-rasm. Infografika turlari

Infografikaning tamoyillari

Quyida keltirilgan infografika tamoyillari tahlil qilib chiqsak:

1. Qisqa va “lo’nda”

Infografikaning asosiy maqsadi muayyan masala yoki muammoni yoritishdir. Muammoni shunday yoritish kerakki, u grafik tarzda taqdim etilishi lozim, shuningdek, muammoni yechish usullarini qisqa va aniq taqdim etilish kerak bo’ladi. Ushbu tamoyilga asoslangan “qisqa va aniq infografika”, yanada samaraliroq idrok etishga yordam beradi.

2. Ijodkorlik

Ushbu tamoyilda taqdim etilayotgan infografika afisha (reklama) ko’rinishida taqdim etiladi. Bunda rasmlar, piktogrammalar va boshqa elementlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu esa ijodkorlik va o’ziga xos dizayn ko’rinishida infografikani ajratib ko’rsatishga yordam beradi.

3. Vizualizatsiya

Taqdimot faqat matndan iborat bo’lib qolmasligi uchun vizualizatsiya tamoyilidan foydalanish maqsadga muvofiq. Matndan iborat ma’lumotlar zerikarli va ba’zan tushunish qiyinchilik tug’diradi. Taqdimotda geometrik shakllar, grafikalar, diagrammalardan foydalanish ma’lumotlarni vizuallashtirishga yordam beradi.

4. Tashkilotchilik

Namunali infografikadan foydalanish ixtiyoriy sifatli taqdimotni asosi hisoblanadi. Turli ma'lumot manbalarini solishtirib, olingan ma'lumotlar ob'ektiv va to'g'riligiga ishonch hosil qilish lozim[10]. Agar taqdim etilayotgan ma'lumot noto'g'ri tasvirlansa, dizayni kuchli infografika ham ishtirokchilarni o'ziga jalb qila olmaydi.

5. Muvofiqlik

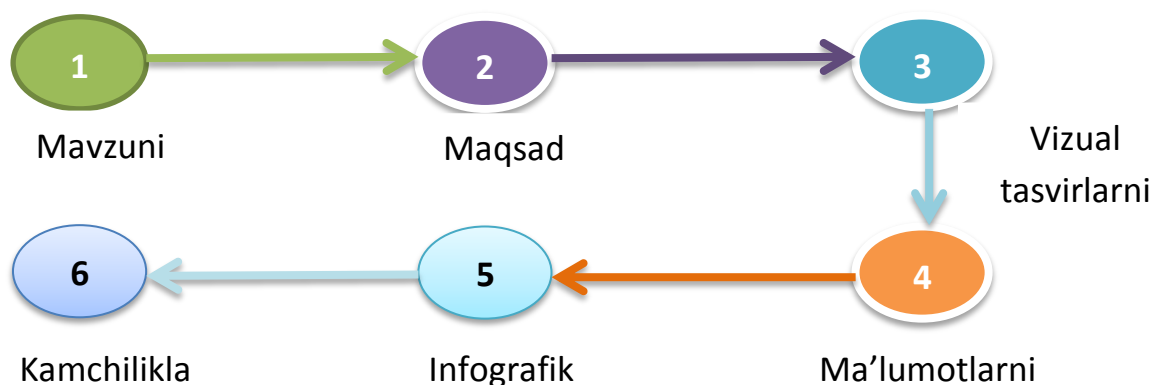
Infografikaga mos uslub va ko'rinish taqdim etish uchun muvofiqlik tamoyiliga e'tibor qaratish zarur. Agar jiddiy mavzuga ega infografika yaratilayotgan bo'lsa, yorqin ranglardan foydalanish to'g'ri kelmaydi. Savollarni ma'noli aks ettiradigan mos dizaynni tanlash muvofiqlikni o'rnatadi.

6. Oddiylik

Vizual elementlar va ma'lumotlar miqdorini oshirib yubormaslik kerak. Juda ko'p tafsilotlar infografikani tushunishni qiyinlashtirishi mumkin. Aytaylik, yangiliklar sayti uchun infografika tuzish kerak bo'lsa, ko'plab grafik elementlardan foydalanish ishtirokchilarni zeriktirib qo'yishi mumkin. Shuning uchun taqdimotda oddiylik tamoyiliga ham e'tibor qaratish maqsadga muvofiq bo'ladi[11].

ТАДҚИКОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Infografikani yaratish texnologiyalari. Infografikani yaratishda quyidagi qadamlarni tavsiya etamiz:

4-rasm. Infografika yaratish qadamlari

Nafaqat tayyor infografikadan foydalanish, balki mustaqil yaratish ham foydalidir. Infografikani yaratish jarayonida mustaqil ravishda kerakli ma'lumotlarni olish va uni mustaqil ravishda qayta ishlash kerak. Faqat asoslarni tizimlashtiribgina qolmay, balki uning natijasini ham vizual tarzda ifodalash lozim.

Infografikaga murojaat qilganda maqsadni aniq qo'yishimiz kerak. Shuni esda tutish kerakki, infografika materialning mazmuniga qat'iy muvofiq bo'lishi lozim. Infografikadan foydalanganda turli xil ob'yekt va tasvirlardan foydalanish maqsadga muvofiq emas, sababi, bunday holat ishtirokchilarning e'tiborini chalg'itadi va asosiy ma'lumotni tushunishiga imkon bermaydi.

Ishni boshlashdan oldin, yaratmoqchi bo'lgan infografika elementlarini qo'lda chizib olib, so'ng dasturni tanlab olishga qaror qabul qilish kerak. Dasturni tanlashda N.V.Kubrak ilmiy maqolasida optimal mezonlarni ajratib ko'rsatib beradi[12].

MUHOKAMA

Hozirgi vaqtda Power Point dasturi orqali SmartArt grafikasidan foydalangan holda ma'lumotlarni mos infografikaga joylash mumkindir. Biroq, Easel.ly, Visme, Canva, Piktochart.com va Infogr.am maxsus dasturlardan foydalanib infografikani yaratish qulayroqdir. Quyida maxsus dasturlarni tahlil qilib ko'ramiz.

5-rasm. Easel.ly logotipi

Easel.ly dasturining asosiy afzalliklari:

- juda katta miqdordagi bepul dizayn shablonlarining mavjudligi (boshqa dasturlarga nisbatan);
- har qanday shablonni o'z ixtiyoriga ko'ra o'zgartirish mumkin: elementlarni olib tashlash yoki qo'shish, ularning o'lchamini, joylashuvini, rang sxemasini va hokazolarni o'zgartirish;
- keng funkcionallikka ega;
- yaratilgan infografikani *.jpeg yoki *.pdf formatida kompyuterga saqlash imkoniyati;
- ijtimoiy tarmoqlarda joylash imkoniyati;
- "Drag and drop" texnologiyasidan foydalanish imkoniyati;
- xizmatdan mutlaqo bepul foydalanish imkoniyati mavjudligi[13].

Dasturning kamchiligi:

- statistik ma’lumotlarga asoslangan grafik va diagrammalarni yaratish imkoniyatini yo‘qligidir.

PIKTOCHART

Picture the Difference

6-rasm. Pictochart logotipi

Piktochart.com onlayn dasturi yuqori sifatli, shu jumladan shablonlarga asoslangan infografika yaratish imkonini beradi. Barcha shablonlarni tahrirlash imkoniyatiga ega.

Easel.ly bilan solishtirganda, kengroq funkcionallikka ega. Biroq, ushbu dasturni o‘zlashtirish biroz vaqt talab

etadi. Tayorlangan infografikani kompyuterga saqlash, veb-saytga joylashtirish yoki ijtimoiy tarmoqlarda baham ko‘rish mumkin.

Infogr.am onlayn dasturi interaktiv elementlarga ega infografika yaratish, bundan tashqari, matn, rasm, video kabi elementlarni qo‘shish imkonini beradi[14].

Ayni vaqtda Infogr.am o‘z funkcionalligini faol ravishda rivojlantirmoqda, yaqin kelajakda videoinfografikani yaratish imkoniyati yaratiladi.

7-rasm. Infogr.am logotipi

8-rasm. Visme

Online infografika yaratish **Vismedan** foydalanish ham nihoyatda interaktivlikni oshiradi. 2013 yilda Pojman Taftim va uning jamoasi tomonidan tashkil etilgan bo‘lib, taqdimot, animatsiya, banner, infografika, hisobot, shakl va boshqa vizual kontentlar yaratish uchun mo‘ljallangan platforma hisoblanadi.

Vismening asosiy xususiyatlari: shablon va loyihalarni yaratish, video va audiolarni qo‘llab quvvatlash, materiallarni HTML5 formatida yuklab olish, diagramma va infografik ob’ektlarni yaratish hisoblanadi[15].

Vismeda siz kataloglarni boshqarish, fayllarni yuklash (JPG, PDF, HTML) imkoniyatlariga ega bo‘lasiz.

Vismening o‘ziga xos xususiyatlaridan biri “harakatdagi infografika” bo‘lib, u foydalanuvchilarga animatsion infografika yaratish imkonini beradi.

Boshqa vizualizatsiya vositalaridan farqli o'laroq, Visme foydalanuvchilarga maslahat, havola va videolar kabi interaktiv elementlarni yaratishga imkon beradi.

Foydalanuvchilar uchun turli manbalardan ma'lumotlarni, jumladan Google Sheets, Microsoft Excel va hatto API orqali jonli ma'lumotlarni import qilish imkoniyatiga ega bo'lgan yagona dastur hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda 2023 yil holatiga ko'ra, Vismedan 120 mamlakatda 5 milliondan ortiq foydalanuvchi foydalanib kelmoqda[16].

XULOSA

Shunday qilib, infografika - bu imkon beradigan zamonaviy o'qitish faolligini rivojlantirishga hissa qo'shadigan o'quv ma'lumotlarni yaxshi o'zlashtirish, qobiliyat va pozitsion fikrlashni shakllantirish uchun tasvir va diagramma to'plamidir. Yuqoridagi tavsiya etilgan tamoyil, texnologiya va dasturlardan foydalanib, mutaxassisliklarga mos infografikalar yaratilsa, hamda o'quv jarayonida qo'llansa bo'lajak mutaxassis kadrlar tayyorlash darajasini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Фролова М. А. История возникновения и развития инфографики // Вестник ПГППУ. Информационные компьютерные технологии в образовании. 2014. Вып. 10. С. 135–145.
2. Черняк Л. Инфографика: от истоков к современности // Открытые Системы. СУБД [Электронный ресурс]: журнал о проектировании, создании и эксплуатации информационных систем. 2013. № 5. Режим доступа: <http://www.osp.ru/os/2013/05/13036001> (дата доступа: 24.09.2016).
3. Friendly M. A Brief History of Data Visualization // Psychology Department and Statistical Consulting Service York University. 2006. 43 p.
4. Newsom D., Haynes J. Public Relations Writing: Form & Style. Cengage Learning, 2010. 448 p.
5. Баранова Е. А. Все, что вы должны знать, если хотите развивать инфографику на газетном сайте // Электронный научный журнал МГУ им. М. В. Ломоносова «Медиаскоп» [Электронный ресурс]. 2013. № 4. Режим доступа: <http://www.mediascope.ru/node/1435> (дата доступа: 25.09.2016).
6. Cairo A. The Functional Art: An introduction to information graphics and

visualization. New Riders, 2012. 384 p.

7. Лаптев В. В. Изобразительная статистика. Введение в инфографику. СПб.: Эйдос, 2012. 180 с.
8. Ларот Т. Инфографика: вместо тысячи слов // Журналист [Электронный ресурс]: электронный журнал. 2013. № 5. Режим доступа: <http://journalist-virt.ru/2010-03-02-21-17-40/80-anons/3859-zhurnalist-052013> (дата доступа: 24.09.2016).
9. Ермолаева Ж. Е., Герасимова И. Н., Лапухова О. В. Инфографика как способ визуализации учебной информации // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2014. – № 11 (ноябрь). – URL: <http://e-koncept.ru/2014/14302.htm>.
10. Бокарева Ю. С., Романовская В. Е. Инфографика как современное средство коммуникации // Вісник ХДАДМ. Теорія та історія дизайну. 2014. С. 13–16.
11. Крам Р. Инфографика: визуальное представление данных; пер. с англ. О. Сивченк. СПб.: Питер, 2015. 384 с.
12. Кубрак Н. В. Инфографика как результат представления ученического исследования. – URL: http://digital-edu.info/vyp/4/?ELEMENT_ID=1639.
13. Малышева О. А., Лаптев В. В. Изотайп Отто Нейрата // Интерактивная наука: науч. журнал. 2016. № 5. С 29–31.
14. Некляев С. Э. Инфографика: принципы визуальной журналистики // Вестник Московского университета. Сер. 10. Журналистика. 2010. № 4. С. 53–66.
15. Никулова Г. А., Подобных А. В. Средства визуальной коммуникации — инфографика и метадиизайн // Образовательные технологии и общество: науч. журнал. 2010. Вып. 2. Том 13. С. 369–387.
16. Смикиклас М. Инфографика. Коммуникация и влияние при помощи изображений. СПб.: Питер, 2014. 152 с.
17. Смирнова Е. А. Инфографика в системе журналистских жанров // Вестник ВолГУ. 2012. Сер. 8. Вып. 11. С. 92–95.

NATURAL SONLAR DARAJALARI YIG'INDISINI TOPISHNING HIND USULI HAQIDA

¹Umarov Xabibullo Raxmatullayevich

²G'anisher Nafasov Abdurashidovich

³Nazokat Raxmatullayeva Ne'matulla qizi

¹Guliston davlat universiteti Matematika kaferasi katta o'qituvchisi

²Guliston davlat universiteti Matematika kaferasi dotsenti

³Guliston davlat universiteti magistranti

e-mail: umarovhr@mail.ru

Annotatsiya: *Ushbu maqola natural sonlar darajalari yig'indisini topish masalasiga, ya'ni quyidagi ko'rinishdagi yig'indini topishga bag'ishlangan:*

$$1^k + 2^k + 3^k + \dots + n^k.$$

Ushbu ish matematikani o'rganishni bavlouchilarga-birinchi kurs talabalariga va o'rta maktabning yuqori sinf o'quvchilariga mo'ljallangan. Bunday o'quvchilarni natural sonlar darajalari yig'indisini topish masalasi qiziqtirishi, tabiiydir.

Maqolada natural sonlar darajalari yig'indisining asosiy formulalari turli isbotlari bilan keltirilgan.

Kalit so'zlar: *natural sonlar darajalari yig'indisi, matematik induksiya metodi, rekurrent formula, determinant, hind usuli, geometrik usul, Lyuka, Pifagor jadvali.*

ABSTRACT: *The present paper is devoted to the question of summing the powers of the numbers of a natural number, i.e. the question of finding the sum of the form:*

$$1^k + 2^k + 3^k + \dots + n^k.$$

The work is focused on a beginning mathematician-student of the first year and a student of the upper secondary school. Such a reader can naturally be interested in

the question of summing up the degrees of the numbers of a natural number adjacent to the material directly stated in schools.

The paper given the basic formulas for sums of powers of a natural numbers with various proofs.

Keywords: *summation of powers of natural numbers, method of mathematical induction, recurrence formula, determinant, Hindu summation method, geometric method, Lucas, multiplication table of Pythagoras.*

Аннотация: *Настоящая работа посвящена вопроса о суммировании степеней чисел натурального ряда, т.е. вопросу о нахождении суммы вида:*

$$1^k + 2^k + 3^k + \dots + n^k.$$

Работа ориентируется на начинающего математика-студента первых курсов и ученика старших классов средней школы. Такой читатель естественно может заинтересоваться вопросом о суммировании степеней чисел натурального ряда, примыкающим к непосредственно излагаемому в школах материалу.

В работе приводятся основные формулы для сумм степеней чисел натурального ряда с различными доказательствами.

Ключевые слова: *суммирование степеней натурального чисел, метод математической индукции, рекуррентная формула, детерминант, индусский способ суммирования, геометрический способ, Люка, таблица умножения Пифагора.*

KIRISH

Odatda, matematikaning ko‘pgina masalalari natural sonlar darajalari yig‘indisini topish masalasi, ya’ni quyidagi

$$1^k + 2^k + 3^k + \dots + n^k, \quad k \in N \quad (I)$$

ko‘rinishdagi yig‘indilarni hisoblash masalasi bog‘liqdir. Ushbu ishda natural sonlar darajalari yig‘indisini topish masalasi bilan shug‘ullanamiz.

Natural sonlarning k – darajali yig‘indisini S_k orqali belgilaymiz, ya’ni

$$S_k = 1^k + 2^k + 3^k + \dots + n^k.$$

Dastlab birinchi, ikkinchi va uchinchi darajali yig'indilarni hisoblashning elementar metodlarini keltiramiz. Keyin esa (I) yig'indini hisoblashning rekurrent formulasi, ya'ni $S_0, S_1, S_2, \dots, S_{k-1}$ qiymatlar ma'lum bo'lgan holda S_k ni hisoblash formulasini, va shuningdek, (I) yig'indining umumiy determinant orqali ifodasini keltirib chiqaramiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Amaliyotda (I) ko'rinishdagi yig'indilar uchun tayyor formulalar mavjud bo'lib, odatda ularning to'g'ri ekanligi (ko'pincha) matematik induksiya usuli bilan isbotlanadi. Quyida biz bu kabi tengliklarning ayrimlarini keltirib chiqarish bilan shug'ullanamiz.

Natural sonlar qatorining dastlabki n tasining darajalari yig'indisi va bu kabi yig'indiga olib kelinuvchi amaliy masalalar tadqiqot ob'yekti bo'lib hisoblanadi.

Quyida (I) ko'rinishdagi yig'indini hisoblashning hindlar tomonidan qayd qilingan va fransuz matematigi Lyuka (Lucas) tomonidan takomillashtirilgan ixcham geometrik metodi bayon qilinadi.

Ushbu metodning mohiyati shundan iboratki, sonlarni kvadrat shaklidagi jadvalga joylashtirib, bu sonlarni ikki xil usulda guruhlab, yig'ib chiqiladi va hosil bo'lgan bu ikki natijani bir-biriga tenglashtiriladi. Xuddi shunday, turli darajali yig'indilar orasidagi ajoyib bog'lanishlarni hosil qilinadi. Kelgusida bu usulni umumlashtirish, kvadrat jadvalni kubik jadval bilan almashtirish mumkin.

NATIJALAR

1. Dastlabki n ta natural sonlar yig'indisi. Bizga dastlabki n ta natural sonlar yig'indisini topish masalasi qo'yilgan bo'lsin. Bu yig'indini S_1 orqali belgilaymiz. U holda:

$$S_1 = 1 + 2 + 3 + \dots + (n-2) + (n-1) + n. \quad (1)$$

Bu yig'indini qo'shiluvchilarga nisbatan teskari tartibda yozamiz, ya'ni

$$S_1 = n + (n-1) + (n-2) + \dots + 3 + 2 + 1. \quad (2)$$

(1) va (2) ifodalarni hadma-had qo'shamiz:

$$2S_1 = [1+n] + [2+(n-1)] + [3+(n-2)] + \dots + [(n-1)+2] + [n+1]. \quad (3)$$

Kvadrat qavs ichidagi ifoda $n+1$ ga teng va bunday qavslar soni n ta. Demak, (3) ifoda $(n+1)n$ ga teng ekan. Yoki

$$S_1 = \frac{(n+1)n}{2}. \quad (4)$$

2. Dastlabki n ta natural sonlar kvadratlari yig'indisi. Bizga dastlabki n ta natural sonlar kvadratlari yig'indisini topish masalasi qo'yilgan bo'lsin:

$$1^2 + 2^2 + 3^2 + \dots + (n-2)^2 + (n-1)^2 + n^2.$$

Bu yig'indini S_2 orqali belgilaymiz. U holda:

$$S_2 = 1^2 + 2^2 + 3^2 + \dots + (n-2)^2 + (n-1)^2 + n^2.$$

Elementar algebra kursidan ma'lum bo'lgan ikki had yig'indi kubining yoyilmasi formulasini yozamiz:

$$(x+1)^3 = x^3 + 3x^2 + 3x + 1. \quad (1)$$

Yuqoridagi (1) ifodada x o'zgaruvchiga ketma-ket $1, 2, 3, \dots, n-1, n$ qiymatlarni berib, quyidagilarga ega bo'lamiz:

$$2^3 = 1^3 + 3 \cdot 1^2 + 3 \cdot 1^1 + 1,$$

$$3^3 = 2^3 + 3 \cdot 2^2 + 3 \cdot 2^1 + 1,$$

.....

$$n^3 = (n-1)^3 + 3 \cdot (n-1)^2 + 3 \cdot (n-1) + 1$$

$$(n+1)^3 = n^3 + 3 \cdot n^2 + 3 \cdot n + 1.$$

Bu tengliklarni hadlab qo'shsak, ushbu

$$\begin{aligned} \underline{2^3 + 3^3 + \dots + n^3} + (n+1)^3 &= 1^3 + \underline{2^3 + 3^3 + \dots + n^3} + \\ &+ 3 \cdot (1^2 + 2^2 + \dots + n^2) + 3 \cdot (1 + 2 + \dots + n) + n \end{aligned}$$

tenglik hosil bo'ladi. Ostiga chizilgan hadlarni ixchamlashtirib va ushbu S_2, S_1 belgilashlar kiritsak, u holda

$$(n+1)^3 = 1 + 3S_2 + 3S_1 + n$$

formulaga ega bo'lamiz. $S_1 = \frac{1}{2}n(n+1)$ almashtirishni bajarib, ba'zi soddalashtirishlarda so'ng, ushbu

$$S_2 = \frac{n(n+1)(2n+1)}{6}$$

formulaga ega bo'lamiz.

Masalan, $n = 10$ uchun

$$S_2 = \frac{10 \cdot 11 \cdot 21}{6} = 385.$$

Demak,

$$1^2 + 2^2 + 3^2 + 4^2 + 5^2 + 6^2 + 7^2 + 8^2 + 9^2 + 10^2 = 385.$$

Hosil bo'lgan (5) formuladan arifmetik xarakterdagi ushbu qiziqarli tasdiqni hosil qilamiz: ixtiyoriy n natural sonlarda $n(n+1)(2n+1)$ ifoda 6 ga qoldiqsiz bo'linadi.

3. Dastlabki n ta natural sonlar kublari yig'indisi. Bizga dastlabki n ta natural sonlar kublari yig'indisini topish masalasi qo'yilgan bo'lsin:

$$1^3 + 2^3 + 3^3 + \dots + (n-2)^3 + (n-1)^3 + n^3.$$

Bu yig'indini S_3 orqali belgilaymiz. U holda:

$$S_3 = 1^3 + 2^3 + 3^3 + \dots + (n-2)^3 + (n-1)^3 + n^3.$$

Elementar algebra kursidan ma'lum bo'lgan ushbu formulani yozamiz:

$$(x+1)^4 = x^4 + 4x^3 + 6x^2 + 4x + 1. \quad (1)$$

Yuqoridagi (1) ifodada x o'zgaruvchiga ketma-ket $1, 2, 3, \dots, n-1, n$ qiymatlarni berib, quyidagilarga ega bo'lamiz:

$$2^4 = 1^4 + 4 \cdot 1^3 + 6 \cdot 1^2 + 4 \cdot 1 + 1,$$

$$3^4 = 2^4 + 4 \cdot 2^3 + 6 \cdot 2^2 + 4 \cdot 2 + 1,$$

.....

$$(n+1)^4 = n^4 + 4n^3 + 6n^2 + 4n + 1.$$

Bu tengliklarni hadlab qo'shsak, ushbu

$$\begin{aligned} \underline{2^4 + 3^4 + \dots + n^4} + (n+1)^4 &= \underline{1^4 + 2^4 + 3^4 + \dots + n^4} + \\ &+ 4 \cdot (1^3 + 2^3 + \dots + n^3) + 6 \cdot (1^2 + 2^2 + \dots + n^2) + 4 \cdot (1 + 2 + \dots + n) + n \end{aligned}$$

tenglik hosil bo'ladi. Ostiga chizilgan hadlarni ixchamlashtirib va ushbu S_3, S_2, S_1 belgilashlar kiritsak, u holda

$$(n+1)^4 = n+1 + 4S_3 + 6S_2 + 4S_1$$

formulaga ega bo'lamiz. Quyidagi

$$S_1 = \frac{n(n+1)}{2},$$

$$S_2 = \frac{n(n+1)(2n+1)}{6}$$

almashtirishlarni bajarib, ba'zi soddalashtirishlardan so'ng, ushbu

$$S_3 = \left[\frac{n(n+1)}{2} \right]^2$$

formulaga ega bo'lamiz.

Agar $n(n+1)/2 = S_1$ ekanini inobatga olsak,

$$S_3 = S_1^2$$

tenglikni hosil qilamiz.

Demak, dastlabki n ta natural sonlar kublarining yig'indisi dastlabki n ta natural sonlar yig'indisining kvadratiga teng ekan.

Qaralgan usuldan natural sonlarning to'rtinchi, beshinchi va h.k. darajali yig'indilarini topishda foydalanish mumkin. Biroq, biz shu bilan to'xtab, umumiy holga, ya'ni, quyidagi

$$S_k = 1^k + 2^k + 3^k + \dots + n^k, \quad k \in N$$

yig'indilarni hisoblash masalasiga o'tamiz.

4. Natural sonlar darajalari yig'indisining determinant orqali ifodasi.

Ushbu badda natural sonlar darajalari yig'indisini topish masalasining umumiy holiga, ya'ni quyidagi

$$S_k = 1^k + 2^k + 3^k + \dots + n^k, \quad k \in N \quad (1)$$

ko'rinishdagi yig'indilarni hisoblash masalasining bayoniga bag'ishlanadi.

(1) ko'rinishdagi yig'indilarni hisoblash uchun Nyuton binomi formulasidan foydalanamiz (G'aymnazarov, Gaimnazarov, 2014):

$$(x+1)^{k+1} = x^{k+1} + C_{k+1}^1 x^k + C_{k+1}^2 x^{k-1} + \dots + C_{k+1}^{k-1} x^2 + C_{k+1}^k x + 1. \quad (2)$$

Yuqoridagi (2) ifodada x o'zgaruvchiga ketma-ket $1, 2, 3, \dots, n$ qiymatlarni berib, quyidagilarga ega bo'lamiz:

$$\begin{aligned} 2^{k+1} &= 1^{k+1} + C_{k+1}^1 \cdot 1^k + C_{k+1}^2 \cdot 1^{k-1} + \dots + C_{k+1}^{k-1} \cdot 1^2 + C_{k+1}^k \cdot 1 + 1, \\ 3^{k+1} &= 2^{k+1} + C_{k+1}^1 \cdot 2^k + C_{k+1}^2 \cdot 2^{k-1} + \dots + C_{k+1}^{k-1} \cdot 2^2 + C_{k+1}^k \cdot 2 + 1, \\ &\dots \\ (n+1)^{k+1} &= n^{k+1} + C_{k+1}^1 \cdot n^k + C_{k+1}^2 \cdot n^{k-1} + \dots + C_{k+1}^{k-1} \cdot n^2 + C_{k+1}^k \cdot n + 1. \end{aligned}$$

Bu tengliklarni hadlab qo'shsak, ushbu

$$\begin{aligned} \underline{2^{k+1} + 3^{k+1} + \dots + n^{k+1}} + (n+1)^{k+1} &= 1^{k+1} + \underline{2^{k+1} + 3^{k+1} + \dots + n^{k+1}} + \\ &+ C_{k+1}^1 \cdot (1^k + 2^k + \dots + n^k) + C_{k+1}^2 \cdot (1^{k-1} + 2^{k-1} + \dots + n^{k-1}) + \dots + \end{aligned}$$

$$S_k = \frac{\begin{vmatrix} (n+1)^{k+1}-1 & C_{k+1}^2 & C_{k+1}^3 & \dots & C_{k+1}^k & 1 \\ (n+1)^k-1 & C_k^1 & C_k^2 & \dots & C_k^{k-1} & 1 \\ (n+1)^{k-1}-1 & 0 & C_{k-1}^1 & \dots & C_{k-1}^{k-2} & 1 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ (n+1)^2-1 & 0 & 0 & \dots & C_2^1 & 1 \\ (n+1)-1 & 0 & 0 & \dots & 0 & 1 \end{vmatrix}}{\begin{vmatrix} C_{k+1}^1 & C_{k+1}^2 & C_{k+1}^3 & \dots & C_{k+1}^k & 1 \\ 0 & C_k^1 & C_k^2 & \dots & C_k^{k-1} & 1 \\ 0 & 0 & C_{k-1}^1 & \dots & C_{k-1}^{k-2} & 1 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & C_2^1 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & 1 \end{vmatrix}} \quad (5)$$

Ma'lumki,

1) agar kasr suratidagi determinantning birinchi ustun elementlariga oxirgi ustun elementlarini qo'shsak, u holda determinant o'z qiymatini saqlaydi;

2) kasr maxrajidagi determinantning bosh diagonalda bir tomonda turgan barcha elementlari nolga teng, unda determinant qiymati bosh diagonalda turgan elementlar ko'paytmasiga teng bo'ladi. Bosh diagonalda turgan elementlar, mos ravishda

$$C_{k+1}^1 = k+1, C_k^1 = k, C_{k-1}^1 = k-1, \dots, C_2^1 = 2, 1$$

ga va ularning ko'paytmasi esa

$$1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot \dots \cdot k \cdot (k+1) = (k+1)!$$

ga teng.

Oxirgi almashtirishlardan so'ng (5) formula ushbu ko'rinishga keladi:

$$S_k = \frac{1}{(k+1)!} \cdot \begin{vmatrix} (n+1)^{k+1} & C_{k+1}^2 & C_{k+1}^3 & \dots & C_{k+1}^k & 1 \\ (n+1)^k & C_k^1 & C_k^2 & \dots & C_k^{k-1} & 1 \\ (n+1)^{k-1} & 0 & C_{k-1}^1 & \dots & C_{k-1}^{k-2} & 1 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ (n+1)^2 & 0 & 0 & \dots & C_2^1 & 1 \\ (n+1) & 0 & 0 & \dots & 0 & 1 \end{vmatrix}.$$

Bu esa S_k yig'indining determinant orqali ifodalanishidir.

Misol. S_2 ni hisoblaymiz. $k = 2$;

$$S_2 = \frac{1}{3!} \cdot \begin{vmatrix} (n+1)^3 & C_3^2 & 1 \\ (n+1)^2 & C_2^1 & 1 \\ (n+1) & 0 & 1 \end{vmatrix} = \frac{n+1}{3!} \cdot \begin{vmatrix} (n+1)^2 & 3 & 1 \\ n+1 & 2 & 1 \\ 1 & 0 & 1 \end{vmatrix}.$$

Determinantning birinchi satridan ikkinchi satrini, ikkinchi satridan uchunchi satrini ayiramiz:

$$S_2 = \frac{n+1}{3!} \cdot \begin{vmatrix} n^2+n & 1 & 0 \\ n & 2 & 0 \\ 1 & 0 & 1 \end{vmatrix} = \frac{n+1}{3!} \cdot \begin{vmatrix} n(n+1) & 1 \\ n & 2 \end{vmatrix} = \frac{n(n+1)}{3!} \cdot \begin{vmatrix} n+1 & 1 \\ 1 & 2 \end{vmatrix} = \\ = \frac{n(n+1)}{3!} \cdot (2n+2-1) = \frac{n(n+1)(2n+1)}{3!}.$$

Demak,

$$S_2 = \frac{n(n+1)(2n+1)}{3!}.$$

<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse; text-align: center;"> <tr><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td></tr> <tr><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td></tr> <tr><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td></tr> <tr><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td></tr> <tr><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td></tr> </table> <p>1 – ЧИЗМА.</p>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse; text-align: center;"> <tr><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> </table> <p>2 – ЧИЗМА.</p>	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
1	1	1	1	1																																															
1	1	1	1	1																																															
1	1	1	1	1																																															
1	1	1	1	1																																															
1	1	1	1	1																																															
1	2	3	4	5																																															
1	2	3	4	5																																															
1	2	3	4	5																																															
1	2	3	4	5																																															
1	2	3	4	5																																															
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse; text-align: center;"> <tr><td>1²</td><td>2²</td><td>3²</td><td>4²</td><td>5²</td></tr> <tr><td>1²</td><td>2²</td><td>3²</td><td>4²</td><td>5²</td></tr> <tr><td>1²</td><td>2²</td><td>3²</td><td>4²</td><td>5²</td></tr> <tr><td>1²</td><td>2²</td><td>3²</td><td>4²</td><td>5²</td></tr> <tr><td>1²</td><td>2²</td><td>3²</td><td>4²</td><td>5²</td></tr> </table> <p>3 – ЧИЗМА.</p>		1 ²	2 ²	3 ²	4 ²	5 ²	1 ²	2 ²	3 ²	4 ²	5 ²	1 ²	2 ²	3 ²	4 ²	5 ²	1 ²	2 ²	3 ²	4 ²	5 ²	1 ²	2 ²	3 ²	4 ²	5 ²																									
1 ²	2 ²	3 ²	4 ²	5 ²																																															
1 ²	2 ²	3 ²	4 ²	5 ²																																															
1 ²	2 ²	3 ²	4 ²	5 ²																																															
1 ²	2 ²	3 ²	4 ²	5 ²																																															
1 ²	2 ²	3 ²	4 ²	5 ²																																															

MUHOKAMA

1. Natural sonlar darajalari yig'indisini topishning hind usuli. Bu bo'limda

$$S_k = 1^k + 2^k + 3^k + \dots + n^k, \quad k \in N$$

ko'rinishdagi yig'indini hisoblashning hindlar tomonidan qayd qilingan va frantsuz matematigi Lyuka (Lucas) tomonidan takomillashtirilgan ixcham geometrik usulni bayon qilamiz.

Quyida, biz faqat kvadrat jadvaldan foydalanib, yuqori bo'lmagan darajali yig'indilarni keltiramiz.

a). Dastlabki n ta toq sonlar yig'indisi. n ta satr va n ta ustundan tuzilgan, birlardan iborat bo'lgan kvadrat jadvalni olamiz (1-chizma). Birlarni chizmada ko'rsatilgan tartibda guruhlab, yig'ib chiqamiz. Birinchi guruh 1 ni, ikkinchi guruh 3 ni, ya'ni $2 \cdot 2 - 1$ ni, uchinchi guruh 5 ni, ya'ni $2 \cdot 3 - 1$ ni, to'rtinchi guruh 7 ni, ya'ni $2 \cdot 4 - 1$ ni, va h.k., n chi guruh $2n - 1$ ni beradi. Demak, jadvaldagi barcha birlarning yig'indisi

$$1+3+5+7+9+\dots+(2n-1) \quad (1)$$

ga teng ekan. Ikkinchidan, jadvaldagi har bir satrda n ta bir va har bir ustunda n ta bir mavjud, unda jadvaldagi barcha birlarning yig'indisi $n \cdot n = n^2$ teng.

Shunday qilib, ushbu tenglikka ega bo'ldik:

$$1+3+5+7+9+\dots+(2n-1) = n^2. \quad (2)$$

Demak, biz "Dastlabki n ta toq sonlar yig'indisi n^2 ga teng ekan", degan xulosani hosil qilamiz.

b). Dastlabki n ta natural sonlar kvadratlarining yig'indisi. Xuddi yuqoridagi kabi n ta satr va n ta ustundan tuzilgan, birinchi satri birlardan, ikkinchi satri ikkilardan, uchunchi satri uchlardan va h.k., iborat bo'lgan kvadrat jadvalni olamiz (2-chizma).

m chi guruhning ustunidagi sonlar yig'indisi hisoblaymiz. Bu yig'indi

$$m \cdot m = m^2$$

ga teng.

m chi guruhning satridagi oxirgi sondan tashqari (bu son m chi guruhning ustunidagi son sifatida oldingi yig'indiga olingan) barcha sonlarning yig'indisi

$$1+2+3+\dots+(m-1)$$

ga teng. U holda m chi guruhdagi sonlar yig'indisi

$$[1+2+3+\dots+(m-1)]+m^2 = \frac{m(m-1)}{2} + m^2 = \frac{3}{2}m^2 - \frac{1}{2}m$$

ga teng. Jadvalda jami n ta guruh mavjudligidan, barcha guruhdagi sonlar yig'indisi quyidagiga teng bo'ladi:

$$\frac{3}{2}(1^2 + 2^2 + 3^2 + \dots + n^2) - \frac{1}{2}(1 + 2 + 3 + \dots + n) = \frac{3}{2}S_2 - \frac{1}{2}S_1. \quad (3)$$

Ikkinchi tomondan, jadvalning har bir satridagi sonlar yig'indisi

$$1 + 2 + 3 + \dots + n$$

ga, jami n satr mavjudligidan, jadvalning barcha sonlar yig'indisi esa

$$(1 + 2 + 3 + \dots + n) \cdot n = S_1 \cdot n \quad (4)$$

ga tengligi kelib chiqadi.

(3) va (4) ifodalarni tenglashtirib,

$$3 \cdot S_2 = (2n + 1) \cdot S_1$$

munosabatni hosil qilamiz. $S_1 = \frac{n(n+1)}{2}$ ekanligidan,

$$S_2 = \frac{n(n+1)(2n+1)}{6}$$

ni hosil qilamiz. Demak,

$$1^2 + 2^2 + 3^2 + \dots + n^2 = \frac{n(n+1)(2n+1)}{6}.$$

c). Dastlabki n ta natural sonlar kublarining yig'indisi. Bu yig'indini hosil qilish uchun avvalgi bandeda keltirilgan jadvaldagi sonlarni kvadratga oshiramiz. Natijada 3-chizmada tasvirlangan kvadrat jadvalni hosil qilamiz.

Jadvaldagi sonlarni chizmadagidek qilib guruhlaymiz. Unda m chi guruhning ustunidagi sonlar yig'indisi

$$m^2 \cdot m = m^3$$

ga teng. Shu m chi guruhning satrida turgan dastlabki, $(m-1)$ ta sonning yig'indisi quyidagiga teng:

$$1^2 + 2^2 + 3^2 + \dots + (m-1)^2.$$

Demak, m chi guruhdagi barcha sonlar yig'indisi

$$m^3 + [1^2 + 2^2 + 3^2 + \dots + (m-1)^2] = m^3 + \frac{(m-1)m(2m-1)}{6} = \frac{4}{3}m^3 - \frac{1}{2}m^2 + \frac{1}{6}m.$$

ga teng.

Jadvaldagi barcha sonlarning yig'indisi topish uchun, yuqoridagi ifodada m ga 1, 2, 3, ..., n qiymatlarni berib, hosil bo'lgan ifodalarni yig'ib chiqamiz. Natijada quyidagi ifodaga ega bo'lamiz:

$$\begin{aligned} & \frac{4}{3}(1^3 + 2^3 + 3^3 + \dots + n^3) - \frac{1}{2}(1^2 + 2^2 + 3^2 + \dots + n^2) + \frac{1}{6}(1 + 2 + 3 + \dots + n) = \\ & = \frac{4}{3}S_3 - \frac{1}{2}S_2 + \frac{1}{6}S_1. \end{aligned} \quad (5)$$

Jadvalda jami n satr mavjudligidan va har bir satrdagi sonlar yig'indisi

$$1^2 + 2^2 + 3^2 + \dots + n^2$$

ga tengligidan, jadvaldagi barcha sonlar yig'indisi

$$(1^2 + 2^2 + 3^2 + \dots + n^2)n = S_2 \cdot n \quad (6)$$

ga tengligi kelib chiqadi.

(5) va (6) ifodalarni tenglashtirib,

$$\frac{4}{3}S_3 = \left(n + \frac{1}{2}\right)S_2 - \frac{1}{6}S_1$$

ifodani hosil qilamiz. Bu ifodada S_1 va S_2 larni, ularning qiymatlari bilan almashtirib, ma'lum soddalashtirishlardan so'ng ushbu

$$S_3 = \left[\frac{n(n+1)}{2}\right]^2 \quad (7)$$

yoki

$$S_3 = S_1^2$$

tenglikka ega bo'lamiz.

XULOSA

Ushbu ish natural sonlar darajalari yig'indisini topish masalasining umumiy holiga, ya'ni quyidagi

$$S_k = 1^k + 2^k + 3^k + \dots + n^k, \quad k \in N$$

ko'rinishdagi yig'indilarni hisoblash masalasining bayoniga bag'ishlangan.

Ishda bunday yig'indilarni hisoblashga qulay bo'lgan formula ko'rsatildi. Shuningdek, bunday yig'indilarni hisoblashning ixcham geometrik usuli batafsil bayon qilindi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Azlarov T., Mansurov H. Matematik analiz asoslari. Toshkent, 2005. 378 б.
2. Саъдуллаев А., Мансуров Х., Худойбергандов Г., Ворисов А., Гуломов Р. Математик анализ курсидан мисол ва масалалар тўплами, 1 том, Тошкент. 1993. 318 б.
3. Виленкин Н.Я., Виленкин А.Н., Виленкин П.А. Комбинаторика. Москва, 2006. 400 с.
4. Ягудаев Б.Я. Сонли функциялар. Тошкент, 1978. 100 б.
5. Гаъмназаров Г., Гаимназаров О.Г., Комбинаторика ва uning tatbiqlari, Toshkent, 2014. 86 б.
6. M Dosanov, G Nafasov, R Khudoykulov "A new interpretation of the proof of binary relations and reflections" International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 2023/4/26, Том-1, Страницы 30-42.
7. Жамуратов, К., Умаров, Х. Р., & Турдимуродов, Э. М. (2024). *О решении методом регуляризации одной системы функциональных уравнений с дифференциальным оператором* (Doctoral dissertation, Белорусско-Российский университет)
8. Агафонов, А., Умаров, Х., & Душабаев, О. (2023). ДРЕНИРОВАНИЕ ПОЛУ БЕСКОНЕЧНОГО ВОДОНОСНОГО ГОРИЗОНТА ПРИ НАЛИЧИИ ИСПАРЕНИЯ. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(6 Part 2), 99-104.
9. Narjigitov, X., Jamuratov, K., Umarov, X., & Xudayqulov, R. (2023). SEARCH PROBLEM ON GRAPHS IN THE PRESENCE OF LIMITED INFORMATION ABOUT THE SEARCH POINT. *Modern Science and Research*, 2(5), 1166-1170.
10. Агафонов, А., Душабаев, О., & Умаров, Х. (2023). СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКЕ. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(6 Part 2), 93-98.
11. Умаров, Х.Р. Решение задачи о притоке к математическому совершенному горизонтальному дренажу / Х.Р.Умаров, К.Жамуратов // Актуальные направления научных исследований XXI века: теория и практика. – 2015. – № 3 (8-4). – С. 303–307.

12. U Xabibullo, X Rustamjon, O Islom GAMMA FUNKSIYANING FUNKSIONAL XOSSALARI Yosh Tadqiqotchi Jurnal 1 (3), 74-78
13. ЖАМУРАТОВ, К., УМАРОВ, Х. Р., & АЛИМБЕКОВ, А. Решение одной задачи движения грунтовых вод в области с подвижной границей при наличии испарения. *НАУЧНЫЙ АЛЬМАНАХ Учредители: ООО "Консалтинговая компания Юком*, 81-84.
14. К Жамуратов, ФШ Исматуллаев Об автомодельном решении задачи нестационарного движения грунтовых вод вблизи водохранилища при наличии нелинейного испарения - Научный альманах, 2018
15. К Жамуратов, ХР Умаров ЧИСЛЕННОЕ И АВТОМОДЕЛЬНОЕ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧИ О ДИНАМИКЕ ГРУНТОВЫХ ВОД ПРИ НАЛИЧИИ НЕЛИНЕЙНОГО ИСПАРЕНИЯ научных исследований XXI века: теория и практика, 2015.

**МАТЕМАТИК ФИЗИКА TENGLAMALARI FANIDA NAZORATLAR
JARAYONIDA "NAZORAT GURUHI"DA TALABALARNING PSIXOLOGIK
HOLATIGA TA'SIR ETUVCHI METODIK OMILLAR**

¹G'anisher Nafasov Abdurashidovich

²Jangibayev Ilhom Usmonqul o'g'li

³Abdumavlon G'ayibnazarov Abdumannon o'g'li

¹Guliston davlat universiteti Matematika kaferasi dotsenti

²Guliston davlat universiteti Matematika kaferasi o'qituvchisi

³Guliston shahridagi prezident maktabi o'qituvchisi

E-mail: abdumavlongoyibnazarov@gmail.com

***Annotatsiya.** Bu maqolada bir guruhning "11" nafar talabasi va ularning imtihon natijasidan apelyatsiyasi jarayonida yuz bergan holat jarayoni va ularning bilim darajasi aslida qanday degan savolga javob olingani haqida so'z bordi.*

Shuningdek, psixologik jihatdan o'ziga xos berilgan savollar va ularga berilgan javoblar tarzida ish olib borilgan.

Abstract. *This article talked about the "11" students of one group and the process of the situation that occurred during the appeal process of the exam result and the answer to the question of what their level of knowledge actually was. Also, work was conducted in the form of psychologically unique questions and answers.*

Аннотация. *В данной статье речь шла о студентах «11» одной группы и о ходе ситуации, произошедшей в процессе обжалования результата ЕГЭ и ответа на вопрос, каков был на самом деле их уровень знаний. Также работа велась в форме психологически уникальных вопросов и ответов.*

Kalit soʻzlar: *ruhiyat, fe'l atvor, ogʻriqli nuqta, ogʻriqli nuqta atrofi, xususiy hosilali differensial tenglamalar, differensial tenglama, "Tajriba-sinov" guruhi, kvadrat tenglama, tasdiq, formula, maʼruza, zamonaviy pedagogic texnologiyalar, omil.*

Matematik fizika fanini oʻrganishda talaba ruhiyatiga ijobiy va salbiy taʼsir etuvchi omillar.

*Hiyonatni bilmasa,
Fojea yozmasa yuragin,
Yoʻq, yoʻq shoir agar shunday boʻlsa,
Shekspirning yoʻqdir keragi.*

Usmon Nosir

Bir guruhda matematik fizika tenglamalaridan yakuniyda va oraliq nazoratda juda koʻp talabalar salbiy baholanadi. Ularni maʼruzachi oʻqituvchi ham, haqiqatan ham, qoloq deb hisoblaydi. Bu har bir inson psixologiyasidan kelib chiqib qaror qabul qilinishidir. U oʻz qarashlarining toʻgʻriligini goʻyoki isbotlaganday ham boʻladi. Chunki bu talabalar koʻp dars qoldirgan, konspektlarida kamchiliklari koʻp talabalar edi.

Endi masalaning boshqa tomoniga oʻtaylik. U 11 nafar talaba chindan ham savodsizmi? Ular oʻqishni xohlamaydimi? Maʼruzachi oʻqituvchi baholar eʼlon qilinganidan soʻng ularni apelyatsiya komissiyasida shaxsan oʻzi kutib oldi. U oʻzi yaxshi biladi degan talaba ham ular safida edi. Unga qarata "Nahotki siz ham bu bilimdonlar orasida boʻlsagiz" dedi hayratini yashira olmay. Talaba uyatdan

shunday dedi, uyatchan ohangda. Bu jarayon haqiqiy tajriba – sinov desa ham bo'lardi go'yo. Haqiqiy, o'z aybini tan olgan, bunga majburlanmagan. Bu sinovga ruhan tayyor yoshlar ed ular.

Ma'ruzachi birinchi bo'lib, o'zi ishonch bildigan talabani yoniga chaqirdi. Unga matematik fizika tenglamalariga asos bo'luvchi "Matematik analiz" fanidan hosil, integrallardan savol berdi. U talaba misollarni yechib berdi. Masalan, $y = 4x^3 + \cos x$ funksiya boshlang'ich funksiyasini toping kabi [1]. Talaba bu savollarga aniq va ravshanjavob bera oldi. Ma'ruzachida yana bir bor ishonch hosil bo'ldiki, unga nisbatan qiyin bo'lgan matematik fizika tenglamalari fanini o'qitish mumkin edi. Nima xatolikka yo'l qo'yildi? Bu savolga javobni qolgan "tajriba-sinovi" dagilarda bo'lgan jarayon sharhidan so'g ta'kidaylik.

Qolgan talabalarga ham shunday savol-javoblar olindi. Xattoki ba'zilari o'ziga ishonch bildirgan talabadan ham yaxshiroq javob berildi. O'qituvchi ulardan xattoki kvadrat tenglama ham berib sinab ko'rди. Ular o'zlariga og'ir olmay buni ham ishlab berishdi. Chunki kvadrat tenglamani bilmaslik matematiklar uchun uyat hisoblanadi.

O'qituvchi ularga $7x^2 - 5x - 2 = 0$ [4] kabi tenglama berdi. Sababi $ax^2 + bx + c = 0$ tenglamada ($a \neq 0$) $a + b + c = 0$ bo'lsa, u hold $x_1 = 1, x_2 = +\frac{c}{ba}$

bo'ladi degan tasdiqqa ishora bor edi. Ular esa $x_{1,2} = \frac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$ formula orqali

yechib qo'ya qolishdi. Nima uchunki, ular bu tasdiqni bilishmas edi. Kvadrat tenglamalar bo'lishidan savol berilishining o'ziga xos psixologik tomoni bor. Birinchidan bu xususiy hosilal differensial tenglamalarni kanonik ko'rinishga keltirishda $a_{11}(dy)^2 - 2a_{12}dxdy + a_{22}(dx)^2 = 0$ tenglamani yechishga to'g'ri keladi.[2]

Ikkinchidan, $7x^2 - 5x - 2 = 0$ tenglamani o'qituvchi tasdiqdan foydalanib, juda oson ishlaydi va o'quvchilar e'tiborini shu tsdiqni bilib olishga ixtiyory ravishda chorlaydi.

Tajriba sinovida qatnashgan o'quvchilar haqidagi "Nima xatolikka yo'l qo'yildi" savoli ochiq qoldirilgan edi. Yo'l qo'yilgan xatoliklar quyudagilar desa bo'lardi bizning fikrimizcha:

- Birinchidan, talabalar psixologiyasi, fe’l atvori, qiziqishlari yaxshi o’rganilmagan;
- Ikkinchidan, ularni o’z bilimlariga bo’lgan ishonchini rag’batlantirilmagan;
- Uchinchidan, bir necha darsliklardagi sust harakatlarni bilimsizlikka yo’yilgan;
- To’rtinchidan, ularga qo’shimcha mustaqil ishlardan tashqari “qoloq” talabalar (qoloq deyishga noloyiq edi ular o’sh apelyatsiya sinovidan so’ng) uchun alohida ishlab chiqilishi kutilmagan hodisa bo’lganligi;
- Beshinchidan, ularning bilimiga mos, qiziqarli didaktik biror bir ma’ruza tashkil etilmaganligi kabi omillarni sanab o’tishni joiz deb topdik.

Bunga sabab nima? Muallif o’ziga shunday o’zi uchun og’riqli, og’riqli emas, balki o’ta og’riqli savolni beradi. Buning javobi oddiy deb savoliga javob beradi yana o’zi. Matematika o’qitish metodikasi fanidan olgan bilimlarini to’g’ri qo’llamaganligi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni va ularni elementlari biror-bir matematik-fizika tenglamalar darsligida mavjud emasligi va muallif tomonidan bu fan bo’yicha matematika o’qitish metodikasiga oid metodik - didaktik materiallar mukammal tayyorlanmaganligidadir [4]. Ha aziz hamkasblar, mukammal tayyorlanmaganligi – bu eng og’riqli nuqta va uning o’ta og’riqli atrofidir.

Ha aziz matematik hamkasbim, bu og’riqli nuqta va uning atrofini “davolash”, agar “davolash” so’zi o’ta mubolag’adek tuyulmasa, davolash lozim deb hisoblayman. Shundagina biz o’sha “11” nafar talaba kabi bilim fundamenti bor talabalarda ishtiyoq uyg’ota olamiz va ularning ruhiyatida keskin o’zgarishlar qila olamiz deb hisoblaymiz.

Xulosa

Bu maqolada, shartli ravishda “tajriba-sinov” guruhi deb olingan talabalar va ular psixologiyasida va fe’l atvori natijasida kelib chiqqan o’ta g’alati jarayon o’rganildi. Ularning shu holatiga keluvchi omillar nisbatan ko’rsatib berildi. Uning yechimi haqida taklif berildi. “Og’riqli nuqta va uning atrofi” deb atalishi yangi ta’rif bayon etib o’tildi. Agar biz hech bo’lmasa bitta dor uchun shunday didaktik material ishlab chiqmasak, Shekspirda aytilgani kabi bu ummonga “o’rin yo’q”.

Psixologik nuqtam. O'z-o'ziga bo'lgan bahoning pasayishiga olib keluvchi omillardan, atrofdagilarning unga qo'yayotgan talabning haddan ortiqligi va uddalay olmaslik holati bizning dars o'tgan tajriba guruhida yaqqol namoyon bo'ldi.[5]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G.Xudoyberganov va boshqalar "Matematik analiz". T.2008 yil.
2. M.Salohiddinov "Matematik fizika tenglamalari". T.2002 yil.
3. S.Alixanov "Matematika o'qitish metodikasi".
4. "Algebra 8" Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinf darsligi.
5. <http://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/psixologiya/shaxs-psixologiyasi>.
6. Abdurashidovich, N. G., Tagayevich, D. U., & Mirkomilovich, K. M. (2023). The Use of Technology in The Approximation of Didactic Units in The Training of Future Mathematics Shooters on The Basis of Innovative Education. *Genius Repository*, 24, 34-38.
7. Нафасов, Г. А. (2023). RAZVITIE KOGNITIVNOJ KOMPETENTNOSTI UCHASHCHIH SYA POSREDSTVOM PREPODAVANIYA ELEMENTARNOJ MATEMATIKI. «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА».
8. Abdurashidovich, N. G. REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF CONTENT FOR HEURISTIC TASKS IN THE TEACHING OF ELEMENTARY MATHEMATICS TO FUTURE MATHEMATICS TEACHERS.
9. Abdurashidovich, N. G. (2021). Theoretical Basis Of Development Of Cognitive Competence Of Students Of Higher Education Institutions In The Process Of Teaching Elementary Mathematics. *European Journal of Molecular and Clinical Medicine*, 8(1), 789-806.
10. Kengash, J., & Nafasov, G. A. (2023). On the Self-Similar Solution of The Problem of Unsteady Movement of Groundwater Near a Reservoir in the Presence of Nonlinear Evaporation. *Genius Repository*, 22, 37-41.
11. Narbayev, F. S., & Abdurashidovich, N. G. (2023). Pedagogical Potential Of "Event" Technology In Personal Formation. *Genius Repository*, 24, 39-41.
12. Kengash, J., & Nafasov, G. A. (2023). On the Self-Similar Solution of The Problem of Unsteady Movement of Groundwater Near a Reservoir in the Presence of Nonlinear Evaporation. *Genius Repository*, 22, 37-41.

13. Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.
14. Egamnazar o'g'li, A. D. (2022). TRANSVERSAL IZOTROP JISM UCHUN IKKI O'LCHOVLI TERMOELASTIK BOG'LIQ MASALANI SONLI MODELLASHTIRISH VA UNING DASTURIY TA'MINOTI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 5, 98-103.
15. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.
16. Umarov, X. (2023). G'anisher Nafasov, and Rustamjon Mustafoyev.". *TAQSIMOT FUNKSIYA VA UNING XOSSALARI.*" *Talqin va tadqiqotlar*, 1.
17. Нафасов, Г., & Мирхайдаров, М. (2022, April). ИЗУЧЕНИЕ ИНТЕГРИРОВАНИЯ БИНОМИАЛЬНЫХ ДИФФЕРЕНЦИАЛОВ С МЕТОДОМ «Т-схема». In *INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING* (Vol. 1, No. 1, pp. 205-209).
18. Nafasov G. Model of Developing Cognitive Competence at Learning Process Elementary Mathematics //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
19. Abdullayeva B. S., Nafasov G. A. Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions //Bulletin of Gulistan State University. – 2019. – Т. 2020. – №. 2. – С. 12-17.
20. Abdurashidovich N. G. Theoretical Basis Of Development Of Cognitive Competence Of Students Of Higher Education Institutions In The Process Of Teaching Elementary Mathematics //European Journal of Molecular and Clinical Medicine. – 2021. – Т. 8. – №. 1. – С. 789-806.
21. Нафасов Г. А., Мирхайдаров М. Х. ИЗУЧЕНИЕ ИНТЕГРИРОВАНИЯ БИНОМИАЛЬНЫХ //RESEARCH AND EDUCATION. – 2022. – С. 205.

22. Dosanov M., Nafasov G., Khudoykulov R. A NEW INTERPRETATION OF THE PROOF OF BINARY RELATIONS AND REFLECTIONS //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – T. 1. – №. 1. – С. 30-42.
23. Nafasova, Gulnoza, and B. S. Abdullayeva. "Development of logical competence of future physics teachers based on steam and smart educational technologies." Евразийский журнал академических исследований 3.1 Part 2 (2023): 138-140.
24. Nafasova, Gulnoza, and EZoza Pardaveva. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI FIZIKA O'QITISH METODLARI." Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук 3.4 (2023): 50-53.
25. NAFASOVA, Gulnoza. "PRAKSEOLOGIK YONDOSHISH KONTEKSTINDA BO 'LAJAK FIZIKA O 'QITUVCHILARINING MANTIQIY KOMPETENTLILIGI SHAKLLANISH TEXNOLOGIYALARI." News of UzMU journal 1.1.2 (2024): 163-166.
26. Baxtiyorovna, Gulnoza Nafasova. "BO 'LAJAK FIZIKA O 'QITUVCHILARIDA MANTIQIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI." QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI 5 (2022): 96-97.
27. Nafasova, Gulnoza, and B. Abdullayeva. "FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS." Farg'ona davlat universiteti 1 (2023): 147-147.

KURASH MUSOBAQALARINI TASHKIL ETISH METODIKASI

Isroiljonov Muhammadqodir Akramali o'g'li

Namangan davlat unversiteti

Pedagogika fakulteti Sport faolyati kurash yo'nalishi

***Email:**isroiljonovmuhammadqodir@mail.com*

Annotatsiya: *Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi yuqori malakali mutaxassis o'z kasb darajasini muntazam oshirib borishi lozim. Buning uchun u ilmiy-usuliy ish olib borish malakasiga ega bo'lishi, tadqiqot vazifalarini oldinga qo'yishni bilishi, tegishli tadqiqot usullari hamda uslublarini tanlay olishi, olingan ma'lumotlarni tahlil qila olishi lozim.*

Kalit so'zlar: *milliy kurash; trener; kurash texnikasi; trenirovka; musobaqa; milliy olimpiada.*

Аннотация: *Высококвалифицированный специалист в области физической культуры и спорта должен постоянно повышать свою профессиональную квалификацию. Для этого он должен иметь навыки ведения научно-методической работы, уметь ставить исследовательские задачи, уметь выбирать соответствующие методы и приемы исследования, анализировать полученные данные.*

Ключевые слова: *национальная борьба; тренер; приемы борьбы; обучение; соревнование; Всероссийская олимпиада.*

Annotation: *A highly qualified specialist in the field of physical culture and sports must constantly improve his professional skills. To do this, he must have the skills of conducting scientific and methodological work, be able to set research tasks, be able to choose appropriate research methods and techniques, and analyze the data obtained.*

Keywords: *national wrestling; trainer; fighting techniques; education; competition; All-Russian Olympiad.*

Kirish. Qadimiy qadriyatlarimiz, xususan mardlik, jasurlik, vatanparvarlik, gumanizm g'oyalari o'zida mujassam etgan milliy sportimiz bo'lgan kurashni ommalashtirish, rivojlantirish va dunyoga tanitish hamda ushbu qadriyatimizni umumjahon durdonasiga aylantirish bo'yicha qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Dolzarbligi. kurashning tobora ommalashib borayotganligi nufuzli xalqaro musobaqalarni tashkil qilishga, mavjud infratuzilma va moddiy-texnik bazani modernizatsiya qilishga, sport inventarlari va kiyimlari ta'minotini yaxshilashga, bu borada ishlab chiqarishni kengaytirishga, shuningdek, soha uchun malakali kadrlar, trenerlar va hakamlar tayyorlashga bo'lgan e'tiborni yanada

kuchaytirishni talab etmoqda. Buyuk ajdodlarimizdan meros qolgan kurash sportining boy an’analari va qadriyatlarini kelajak avlodlarga yetkazish, o’zbek sporti brendi nomi bilan kurashning jahon arenasidagi rolini oshirish, yoshlarning milliy sportga bo’lgan qiziqishlarini qo’llab-quvvatlash va rag’batlantirish orqali ularda vatanparvarlik tuyg’usini yanada mustahkamlash, aholining barcha qatlamlari, ayniqsa, yoshlarning, shuningdek, jahon xalqlarining mazkur sport turi bilan shug’ullanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish maqsadida:

Kurash milliy sport turini (keyingi o’rinlarda — kurash) rivojlantirishning asosiy yo’nalishlari etib quyidagilar belgilansin: - aholining barcha qatlamlarini kurash bilan shug’ullanishga keng jalb qilish hamda O’zbekistonda kurashni umumxalq sport turiga aylantirish; - kurashni ommalashtirish, uning jahon sporti durdonasiga aylanishiga va Xalqaro olimpiya o’yinlari dasturiga kiritilishiga erishish; - kurash bilan shug’ullanish uchun zarur moddiy-texnik baza va infratuzilmani shakllantirish; - Qurolli Kuchlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jismoniy tayyorgarlik mashg’ulotlarida bosqichma-bosqich kurash hamda jangovar kurashni ustuvor sport turlari sifatida kiritish; - kurash bo’yicha professional trenerlar, hakamlar tayyorlash, o’quv-uslubiy qo’llanmalar ishlab chiqish, kurashning ilmiy-metodologik bazasini kuchaytirish; - o’zbek kurashi brendini yaratish, investitsiyalarni jalb etgan holda yaktak sport kiyimlari va kurash gilamlarini ishlab chiqarish, kurashni tijoratlash tirish choralari ko’rish; - kurashni aholi o’rtasida, shu jumladan ommaviy axborot vositalari orqali keng targ’ib qilish;

O’zbekiston kurash federatsiyasi, O’zbekiston Milliy olimpiya qo’mitasi, Turizm va sport vazirligi (keyingi o’rinlarda — Vazirlik), Moliya vazirligi hamda Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligining:

a) 2021-yildan boshlab har ikki yilda bir marta oliy ta’lim muassasalar talabalari o’rtasida kurash bo’yicha xalqaro musobaqani ustuvor ravishda xorijiy davlatlarda O’zbekiston Respublikasi Prezidenti sovrini uchun kurash bo’yicha xalqaro turnirlarni o’tkazish;

b) 2020-yildan boshlab har yili bir marta davlat organlari, muassasalari va tashkilotlari xodimlari o’rtasida kurash bo’yicha “O’zbek polvoni” respublika musobaqasini o’tkazish;

d) 2021 — 2025-yillarda viloyatlar markazlari, Nukus va Toshkent shaharlarida innovatsion texnologiyalarga asoslangan, arzon, energiya tejamkor va tez barpo etiladigan yengil konstruksiya va materiallardan quriladigan hamda Davlat budjeti mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan Vazirlik huzuridagi kurash mahorat maktablarini (keyingi o'rinlarda — kurash mahorat maktablari) bosqichma-bosqich tashkil etish;

e) Kurash xalqaro assotsiatsiyasi va O'zbekiston kurash federatsiyasi muassisligida Xalqaro kurash institutini qayta tashkil etish;

f) Vazirlik tasarrufidagi Surxondaryo viloyati Boysun tumanida joylashgan sportning milliy kurash turiga ixtisoslashtirilgan maktab-internatini amaldagi moliyalashtirish tartibini saqlab qolgan holda O'zbekiston kurash federatsiyasiga bepul foydalanishga berish haqidagi takliflariga rozilik berilsin.

Muhokama va natijalar. «Kurash turlari va uni o'qitish metodikasi» fanining maqsadi talabalarni O'zbekistonda keng tarqalgan "Kurash turlari"ni yoshlar orasida targ'ib qilish va keng tarqatish, yoshlarni qiziqtirish ularga texnik – taktik usullarni va qonun qoidalarini o'rgatish va tanishtirishdan iboratdir. «Kurash turlari va uni o'qitish metodikasi» fanidan darsni yuqori ilmiy pedagogik darajada tashkil etilishi, muammoli mashg'ulotlar o'tkazilishi, darslarni savol-javob tarzida qiziqarli tashkil qilinishi, ilg'or pedagogik texnologiyalardan va multimedia qo'llanmalardan samarali foydalanish, talabalarni mustaqil fikrlashga undaydigan, o'ylantiradigan muammo savollarni ular oldiga qo'yish, talabchanlik, tinglovchilar bilan individual ishlash, ijodkorlikka yo'naltirish, erkin muloqotga kirishishga, ilmiy izlanishga jalb qilish va boshqa tadbirlar fan mavzularini chuqur egallashni ta'minlaydi. «Kurash turlari va uni o'qitish metodikasi» kursidan Vazirlikning 2017 yil 1 mart 107-sonli buyrug'I bilan tasdiqlangan "Oliy ta'lim o'quv rejalari fanlarining yangi o'quv majmualarini tayyorlash bo'yicha uslubiy ko'rsatma" asosida yaratilgan dastlabki o'quv-uslubiy majmualardan biri bo'lganligi sababli, unda ba'zi kamchiliklar, munozarali qarashlar va atamalar uchrashi mumkin.

Sport kurashini o'qitish - bu sport kurashi nazariyasi va uni o'qitish usuliyati to'g'risidagi bilimlar kurashchining asosiy o'ziga xos musobaqa, hakamlik, pedagogik, tashkiliy faoliyati hisoblangan ko'nikma va malakalar tizimini shakllantirishga qaratilgan maqsadli tashkil qilingan pedagogik jarayondir.

O'qitish maqsadi shug'ullanuvchilarda trenerning kasb faoliyati kontseptsiyasini aks ettiruvchi bilimlar tizimini shakllantirishdan iborat. Ushbu kontsepsiya bilimlar va malakalar, ilmiy fikrlash uslublari, shug'ullanuvchilarda ongli hamda amaliy faoliyatga ijodiy munosabatni tarbiyalashni o'z ichiga oladi. Sport kurashi nazariyasi va o'qitish usuliyati o'quv fanining o'ziga xos sharoitlari hamda xususiyatlarini aks ettiruvchi umumiy vazifalar quyidagilardan iborat:

- sport turi nazariyasi va o'qitish usuliyati bo'yicha bilimlarning optimal hajmi, har tomonlamaligi va yetarlicha chuqur bo'lishini ta'minlash; - ijodiy anglash imkoniyatlarini takomillashtirish;

- kurashchining umumiy tayyorgarlik mashqlarini bajarish malakalarini shakllantirish va takomillashtirish;

- kurash texnikasi usullari himoyalaniqlar va qarshi usullarni bajarishni shakllantirish hamda takomillashtirish;

- musobaqa bellashuvlaridagi texnik-taktik harakatlarning optimal hajmi va turli xilligini shakllantirish;

- o'quv, o'quv-trenirovka, nazorat, musobaqa va ko'rgazmali bellashuvlarni olib borish ko'nikmalari hamda malakalarini shakllantirish;

- kurash usullarini bajarish texnikasini taxlil qilish bilimlari malaka va ko'nikmalarini shakllantirish hamda takomillashtirish;

- kurash texnikasini ko'rsatib berish va tushuntirish malakasini egallash;

- murakkab texnik-taktik harakatlarni bajarishga o'rgatish va takomillashtirish bilimlari, malakalari hamda ko'nikmalarini shakllantirish va takomillashtirish;

- kurash bo'yicha darslarni tahlil qilish va o'tkazish malakalarini shakllantirish hamda takomillashtirish;

- kurash musobaqalariga hakamlik qilish va ommaviy sport tadbirlarini tashkil etish hamda o'tkazish bilimlari, malakalari va ko'nikmalarini shakllantirish hamda takomillashtirish. Sport kurashi trenerining kasb-pedagogik faoliyati ko'p qirralidir. U bir qator majburiyatlarning bajarilishini o'z ichiga oladi. Ular orasida quyidagilarni ajratish lozim: o'quv-tabiiyaviy ishlar, kurashchilarning trenirovka va musobaqa faoliyatini boshqarish, sportga layoqatli va iqtidorli bolalar orasidan saralash, ilmiy-usuliy ishda qatnashish, musoba-qalarni tashkil etish va o'tkazish,

trenirovkalar hamda musobaqalarni moddiy-texnik ta'minlash, shaxsiy kasb mahoratini oshirish. Trenerning o'quv-tarbiyaviy vazifasi eng muhimlardan biri hisoblanadi. U shug'ullanuvchilarni sport kurashining texnik-taktik harakatlariga o'rgatish, jismoniy va ahloqiy-iroda sifatlarini rivojlantirish, har tomonlama rivojlangan insonni shakllantirish malakasidan iborat. O'qitish vazifasi trenerning texnik harakatlarni namunadek ko'rsatib berish, mashqni qisqa va oson tushuntirish, texnikadagi xatolar hamda uning yuzaga kelish sabablarini aniqlash, kuzatish uchun to'g'ri joy tanlash, bajarilayotgan mashq texnikasini o'quvchi bilan tahlil qilish, usul uchun tayyorgarlik harakatlarini, usul va yakunlovchi harakatni bajarishda mumkin bo'lgan ushlashlarni tanlash malakasini o'z ichiga oladi. Trener jismoniy va ahloqiy-iroda sifatlarini tarbiyalashda usuliy yondashishlarni tabaqalash, treneriovka nagruzkalarini me'yorlash, shug'ullanuvchilarning alohida xususiyatlariga qarab, tegishli vositalar hamda usullarni tanlashni bilishi zarur.

Trener sportchilar tayyorgarligini maqsadli boshqarish uchun quyidagilarni bilishi lozim:

- sportchilar, shuningdek ular yashaydigan, trenirovka qiladigan va musobaqalashadigan muhit to'g'risida axborot to'plash hamda uni tahlil qilish;
- sportchilar tayyorgarligi strategiyasi to'g'risida qaror chiqarish;
- ularning tayyorgarlik rejalari va dasturlarini tuzish; sportchilar tayyorgarligi dasturi hamda rejasini amalda ro'yobga chiqarish;
- tuzilgan dastur va rejalarning amalga oshirilishini nazorat qilish;
- zarur hollarda trenirovka jarayoniga o'zgartirishlar kiritish. Kurashchilar tayyorgarligi dasturlari va rejalarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi trenerning trenirovka mashg'uloti, ish kuni, mikro, mezo va makrotsikllar davomida trenirovka jarayonini oqilona tuzishni amalga oshira olgandagina, shuningdek pedagogik, tibbiy-biologik va ruhiy vositalar hamda uslublardan iborat tiklanish tadbirlar to'g'ri foydalanilgan taqdirdagina mumkin bo'ladi. Musobaqa faoliyatini boshqarish oldinda turgan musobaqa bellashuvlari rejasini ishlab chiqish hamda uni amalga oshirishni nazorat qilishni o'z ichiga oladi. Trener oldinda turgan bellashuv rejasini ishlab chiqishda o'quvchisining raqib ustidan g'alaba qozonishi uchun eng samarali taktik harakatlarni aniqlash maqsadida raqib to'g'risida axborotga ega bo'lishi lozim. Musobaqa faoliyatini nazorat qilish va

uni keyinchalik tahlil etish u yoki bu sportchi tayyorgarligidagi kuchli hamda bo'sh tomonlarni aniqlashga yordam beradi.

Bellashuv davomida kurashchilar musobaqa faoliyatini boshqarish malakasi turli texnik-taktik vaziyatlarni kuzatish hamda tahlil qilish, shuningdek muayyan ko'rsatmalar shaklida zarur qarorlarni chiqarish malakasidan hosil bo'ladi. Kurashchilar tayyorgarligining ko'p qirrali tizimida saralash vazifasi muhim ahamiyatga ega. U trenerning bilimlari va pedagogik tajribasi asosida yosh hamda yuqori malakali sportchilar uchun turli holdagi saralash mezonlaridan foydalanib, eng iqtidorli sportchilarni aniqlash malakasi bilan ifodalanadi.

Xulosa. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi yuqori malakali mutaxassis o'z kasb darajasini muntazam oshirib borishi lozim. Buning uchun u ilmiy-usuliy ish olib borish malakasiga ega bo'lishi, tadqiqot vazifalarini oldinga qo'yishni bilishi, tegishli tadqiqot usullari hamda uslublarini tanlay olishi, olingan ma'lumotlarni tahlil qila olishi lozim. Trener o'z amaliy faoliyatida turli musobaqalarni tashkil qilish va o'tkazishni bilishi zarur. Buning uchun u kurash turi qoidalarini bilishi, hakamlilik vazifalarini bajara olishi va musobaqalarni o'tkazish uchun barcha zarur hujjatlarni tayyorlay olishi lozim. Trenirovka jarayonini yuqori darajada tuzish uchun trenerning sport zalini moddiy-texnik jihozlash, kurash zallari va tiklanish markazini asbob-anjomlar bilan jihozlash malakasi katta ahamiyatga ega. Trenerning ko'p qirrali kasb faoliyati jarayonida ko'rsatib o'tilgan vazifalarning samarali amalga oshirilishi uning o'z kasbiga bo'lgan muhabbati va sadoqati, o'z mutaxassisligini mukammal darajada bilishi, pedagogik qobiliyatlar hamda yuksak shaxs sifatleri darajasi bilan aniqlanadi. Ushbu tamoyilni amalga oshirishning asosiy yo'li shug'ullanuvchini o'zlashtirilgan materialni trenirovka va musobaqa faoliyatida qo'llashga yo'naltirishdan iborat. Kurash usullariga o'rgatishni ularning musobaqalarda qo'llanilishi bilan tanishtirishdan boshlash zarur. Kurashning murakkab texnik-taktik harakatlariga o'rgatishda, odatda, o'rgatishning bo'laklangan uslubidan foydalaniladi. Biroq, agar shug'ullanuvchi texnik harakatning alohida qismlarini o'zlashtirsa, lekin harakatni to'liqligicha bajarishni bilmasa, bunday hollarda harakatning alohida qismlarini o'zlashtirish uni butunlay egallab olishga yordam bermaydi. Bunday muvaffaqiyatsizlikning sababi shundan iboratki, shug'ullanuvchi, harakat qismlarini o'zlashtira turib, ularning

o'rganilayotgan harakat vazifasi va faoliyat maqsadi bilan mantiqiy bog'liqligini belgilab olmagan. Shug'ullanuvchining musobaqa faoliyati harakatlarga o'rgatish natijalarini baholashga imkon beradi

Adabiyotlar

1. Kerimov F. «Milliy kurash nazariyasi». T-2002.
2. Tashmuradov O., Ashurov A.D. Milliykurash turlari. SamDU. 2003 yil.
3. Milliykurashqoidalari O. Toymurodov., J. Nurshin. Toshkent 1997 yil.
4. Kerimov F.A. Sport kurashi nazariyasi va usuliyoti. Toshkent 2005.
5. Azizov N.X. Belbog'li turkiston kurashi. Toshkent: O'qituvchi 1998.
6. Atoyev A. Yosh o'smirlar o'zbek kurashini o'rgatish uslubiyati. T «O'qituvchi» 2005.
7. Yusupov K. Kurash halqaro qoidalari texnikasi va taktikasi. Toshkent 2005.
8. Salomov R.S. "Sport mashg'ulotlarining nazariy asoslari" O'zbekiston Davlat jismoniy madaniyat instituti Toshkent 2005 yil
9. Xamidjonov A. YANGI O'ZBEKISTONDA PARALIMPIYANING RIVOJLANISHI Boshlang'ich sinf o'quvchilarida universal ta'lim faoliyatini shakllantirish, rivojlantirish va takomillashtirish nazariyasi va amaliyoti Xalqaro onlayn ilmiy-amaliy konferensiya. – 2023. – C. 354-357.

Xamidjanov A Sport kurashi turlariga saralash va erta yo'naltirishda yakkakurash elementlariga ega harakatli o'yinlardan foydalanish metodlari Farg'ona davlat universiteti, 2024.-B.-19-23.

TALABALARNI FAVQULODDA VAZIYATLARDA BOSHQARISHNING NAZARIY TADQIQI

Nasriddinov Jasurbek Muhammadjon o'g'li

Namangan davlat universiteti

Mamadboev Shoxrux Baxodirjonovich

Namangan davlat universiteti

***Annotatsiya:** Yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy vazifalaridan biri mamlakatimizda xavfsizlik, ekologik barqarorlik, fuqarolik-vatanparvarlik tarbiyasi va volontyorlar faoliyatini ommalashtirishdan iborat [1].*

Favqulodda vaziyatlar yuzaga kelganda biz ta'limda ko'pincha "yordam berish" harakati, vaqtinchalik chora sifatida qaraladi. Ta'lim turli xil ofatlar yuzaga kelganda to'g'ri qaror qabul qilish, harakat qilish va ularni ushbu jarayonlarda boshqarish, insonparvarlik talabini rivojlantirishiga yordam beruvchi vositadir. Ushbu tadqiqotda biz talabalarda to'g'ri harakatlanish ko'nikmasini rivojlantirish jarayonlarini tashkil etish asoslarini yaratish nuqtai nazaridan favqulodda vaziyatlarda ta'lim sohasidagi so'nggi yutuqlar va ilg'or texnologiyalar holatini baholab o'tishimiz zurudir.

***Kalit so'zlar:** favqulodda vaziyatlar, pedagogik yondashuv, boshqarish texnologiyasi, to'g'ri harakalanish, motivatsiya, xavfsiz xulq-atvor.*

***Аннотация:** Одной из основных задач государственной молодежной политики является обеспечение безопасности, экологической устойчивости, воспитание гражданственности и патриотизма, а также популяризация волонтерской деятельности в нашей стране [1].*

В чрезвычайных ситуациях мы в образовании часто рассматриваем "оказание помощи" как временную меру. Образование является средством, помогающим принимать правильные решения, действовать и управлять в различных чрезвычайных ситуациях, а также развивать гуманитарные требования. В данном исследовании важно оценить состояние последних достижений и передовых технологий в сфере образования в чрезвычайных ситуациях с точки зрения создания основ для развития у студентов навыков правильного поведения.

***Ключевые слова:** чрезвычайные ситуации, педагогический подход, технология управления, правильное поведение, мотивация, безопасное поведение.*

***Abstract:** One of the main tasks of state youth policy is to ensure safety, ecological stability, civic and patriotic education, and the popularization of volunteer activities in our country [1].*

In emergency situations, the "helping" action in education is often viewed as a temporary measure. Education is a means that helps to make correct decisions, take action, and manage various disasters, as well as to develop humanitarian requirements. In this study, it is crucial to assess the state of the latest achievements

and advanced technologies in the field of education in emergency situations from the perspective of creating a foundation for developing proper behavior skills in students.

Keywords: *emergency situations, pedagogical approach, management technology, proper behavior, motivation, safe behavior*

KIRISH

Insonni xavfsiz hayotga tayyorlashda jamiyatning yehtiyojlariga muvofiq, pedagogik nazariya va amaliyot uyg'unligi asosida tinglovchilarga xavfsizlik madaniyatini tarbiyalashda favqulodda vaziyatlarda xavfsiz xatti-harakatlari ko'nikmalarini shakllantirish usullari va vositalarini izlamoqda.

Favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakatlanishda mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi bo'yicha mutaxassislarni tayyorlashda umumiy madaniy va kasbiy kompetensiyalar shakllanishi kerak.

Talabalarni favqulodda vaziyatlarni oldini olish, sodir bo'lganda to'g'ri harakatlanish va tezkor qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish hamda uni rivojlantirishda bevosita ta'lim jarayonlarga asolanadi. Oliy ta'lim tashkilotlari tinglovchilarini ekstremal vaziyatlarda to'g'ri harakatlanish ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonlarini tashkil etishni ta'limiy muhitida talabalar faoliyatini muvofiqlashtirish hamda ularga zaruriy shart-sharoitlarni yaratib berish, xavfli hodisalarni oldini olish bo'yicha tushunchalarini o'rganish, tahlil qilish, xavfli vaziyatlarda o'zini qanday tutishi bo'yicha ma'lumotlarga ega bo'lishi va xavf yuzaga kelganda harakatlanish ko'nikmalarini o'rganish kabi vazifalarni amalga oshiriladi..

ADABIYOTLAR TAHLILI:

Ilmiy tadqiqotlarda xavfli holatlarda to'g'ri harakatlanish va ularning oldini olishga oid ishlar keng o'rganilib, o'quv va faoliyat jarayonlardagi muammolarga to'xtalib o'tilgan.

Norvegiya va Shvesiyalik tadqiqotchilar Ivar Svare Holland, Peter Mozelius va Trond Olav Skeviklar talabalarining idroklari asosida favqulodda vaziyatlarni boshqarishni amalga oshirish mashqlar, muqobil haqiqat sifatidagi o'yinlar ishlab chiqqan. Tadqiqotchilar favqulodda vaziyatlarni boshqarish mashqlari simulyatsiya yoki jiddiy o'yinlar sifatida amalga oshirilishi mumkin bo'ladi. Chunki ular cheksiz

takrorlash imkonini beradi. Bunda integratsiyaviy o'yindagi ishtirokchilar salbiy oqibatlarisiz xatoga yo'l qo'yishlari mumkin. Muqobil reallik o'yinlari real va immersiv favqulodda vaziyatlar ssenariylariga asoslangan interaktiv tarmoqli hikoyalar modelini va tengdoshlar bilan muloqot orqali muammolarni hamkorlikda hal qilish imkoniyatlarini taklif etadi. Ilmiy izlanuvchilar virtual inqirozni boshqarish mashqlari tizimini o'z ichiga olgan ilhomlangan o'yin sifatida favqulodda vaziyatlarni boshqarish mashqlarini amalga oshirishga talabalarning munosabatini tahlil qilish va muhokama qilishadir[8].

Bu borada rus tadqiqotchisi A.M. Solyarskiy talabalarni favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat qilish ko'nikmasida rivojlantirish jarayoni umumiy ta'lim, jismoniy ko'nikmalar va ushbu ko'nikmani shakllanish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy va pedagogik sharoitlar bilan bevosita bog'liqligini ta'kidlaydi.

Tadqiqotchilar Gazizulin T.G., Maksinyaeva M.R o'zlarining ilmiy tadqiqotida eksteremal vaziyatlarda harakatlanishda umumta'lim maktablardagi jismoniy tarbiya, biologiya, geografiya, fizika, kimyo va boshqa o'quv fanlarini o'rganish jarayonida ma'lum natijalarga yerishiladi. Biroq, favqulodda vaziyatlarda o'quvchilarning xavfsiz xatti-harakatlari qobiliyatini shakllantirish samaradorligi yetarli darajada yuqori yemas. Ushbu vaziyatning sabablaridan biri maktab o'quvchilarining xavfsiz xulq-atvor qobiliyatini shakllantirish nazariyasi va metodologiyasining zaif rivojlanish darajasidir[3].

L.A. Mixaylovning o'z asarlarida xavfsizlik masalalarini o'rganishda xavfsizlik inson hayotining asosiy jihatlari birinchi navbatda xavfsiz ishlab chiqarish tizimi va ish sharoitlarida xavfsizlik, favqulodda vaziyatlarning oqibatlarini modellashtirish, oldini olish va bartaraf etishni o'z ichiga lozimligini ta'kidlaydi[5].

Tadqiqotchilar P.P. Vasiliev va L.A. Muravevlar o'zlarining konsepsiyasini ishlab chiqdilar. Konsepsiyaga ko'ra "Absolyut xavfsizlik mavjud emas". Bunda har bir shaxs favqulodda vaziyatning subektiga aylanish mumkin, ya'ni favqulodda vaziyat bu xavfning istalgan joyda va istalgan vaqtda sodir bo'lishi bilan izohlanilgan. Yuqoridagilardan kelib chiqib, biz talabani favqulodda vaziyat ishtirokchisi sifatida aniqlaymiz va uni "favqulodda vaziyat sub'ekti" sifatida

belgilaydigan belgilarni, bir tomondan, xavfsiz xatti-harakatlar mezonini, ikkinchi tomondan, xavfli xatti-harakatlarning belgilarini belgilab o'tgan.

Ilg'or xorij olimlaridan amerikalik psixolog Paula Statman talabalarda ko'nikmani rivojlantirishda dastlab, tinglochini yoshligidan ko'nikmani birinchi navbatda oilada amalga oshirish lozimligini ta'kidlaydi. Xavfsiz harakatlanish ko'nikmalarini shakllantirishga ta'sir qiluvchi psixologik omillar, shuningdek, oilada bolalarda hayot xavfsizligi ko'nikmalarini o'rgatish masalalari masalalriga alohida to'xtalib o'tgandir [7].

Tadqiqotchilar T.Berseneva, Ye.X.Levshina, L.Tosheva, M.Forshtat, A.M.Yakupovlar o'zlarini ilmiy tadqiqotlarida favqulodda vaziyat o'choq(yuz bergan hudud markazi)larida qolgan jarohat olgan insonlarga birinchi tibbiy yordam ko'rsatish yo'llarini va xavfsiz harakat qilish ko'nikmalarini shakllantirishni ochib bergan. Yuqoridagi ilmiy tadqiqotdan ko'rishimiz mumkin bo'ladiki, favqulodda vaziyat sodir bo'layotganda va undan so'ng amalga oshiriladigan birlamchi tibbiy yordamni ko'rsatish qoidalari asoslab o'tgan. Ya'ni yordam ko'rsatish vaqtida psixologik va tibbiy yordam ketma-ketligi va jabrlanuvchi bilan xavfsiz hududni belgilash hamda harakatlanish algoritmlarini ta'kilab o'tilgan[9].

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarni favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat qilish bo'yicha mavjud ko'nikmalari bugungi kundagi holati muhokama qilinadi. Shuningdek uning asosiy tarkibiy omillari va qismlari tavsiflanadi. Mamalakatimizning favqulodda vaziyatlar yuz berish ehtimoli yuqori bo'lgan OTMlari yani Namangan Muhandislik-qurilish institute, Andijon mashinasozlik instituti va Farg'ona Politexnika institutlaridagi Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi bakalavriat ta'lim yo'nalish talabalarini mavjud ko'nikmalari anonim so'rov, test, suhbat va amaliy harakatlari tahlili qilindi hamda bu sohada ilg'or rivojlangan davlatlar OTM mezonlari bilan solishtirildi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Xorijiy tadqiqotchilar tomonidan favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakatlanish ko'nikmalarini rivojlantirishda bir qator tahlillar o'tkazgan. Jumladan, V.F.Kupetskova o'zining tadqiqotida umumta'lim muassasalarida kichik yoshdagi maktab o'quvchilariga xavfsiz xulq-atvor ko'nikmalarini

rivojlantirishga e'tibor qaratgan. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarini maktabdan tashqari mashg'ulotlarda xavfsiz xulq-atvorni shakllantirishni 3 bosqichda amalga oshirishni tadqiq qilgan va modelini ishlab chiqqan[10]:

1-bosqich-axborot, ya'ni kichik yoshdagi o'quvchilarni xavf-xatarlar tushunchasi, ularni oldini olish va bartaraf etish bo'yicha bilimga ega bo'lishlari;

2-bosqichda-motivatsion, xavfsiz xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirish uchun motivatsiya beriladi;

3-bosqichda-trening, xavfsiz xulq-atvor ko'nikmalarini qo'llash bo'yicha mashqlarni o'z ichiga olishni nazarda tutadi[3].

L.A.Sorokina o'zining tadqiqotida xavfli holatda to'g'ri harakatlanish ko'nikmalarini rivojlantirishda quyidagilarni amalga oshirgan:

Xavfsizlik ko'nikmalarini rivojlantirishda kompleks diagnostik baholash yani motivatsion-qiymat, kognitiv, operativ-faoliyat, tartibga soluvchi va reflektiv komponentlarini e'tibor qaratgan[4].

Shuningdek mamlakatimiz olimlari S.I.Xusanova tomonidan esa uzluksiz ta'limda xavfsiz tizimini shakllantirishga alohida e'tibor qaratgan[5].

Talabalarni favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda tinglovchilarni ta'lim jarayonida xavfsiz harakatlanishini tizimili rivojlantirish uchun ta'lim tizimini anglagan holda:

- talabalarni xavfsizligini ta'minlash ko'nikmalarini rivojlantirish tizimini aniqlash;

- talabalar xavfsizligini ta'minlash tizimini ta'lim maqsadlari mazmuni, vosita va metodlarni belgilab olish va rivojlantirish;

- talabalar favqulodda vaziyatlarda xavfsizligini ta'minlash ko'nikmasini rivojlantirish tizimini pedagogik shart-sharoitlarini o'rganish hamda takomillashtirish;

- OTM talabalarini xavfli vaziyatlarda xavfsizligini ta'minlash amaliyotini takomillashtirib borish uchun ilmiy asoslangan o'quv materiallar va qo'llanmalarni ishlab chiqish hamda pedagogik amaliyotga joriy etish dolzarb pedagogik muammo ekanligini ko'rishimiz kerak bo'ladi.

Ilmiy izlanuchi Gilbert F. Vayt (Gilbert F. White) suv toshqini va boshqa tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish bo'yicha o'zining tadqiqotlari bilan mashxur

mutaxassis bo'lib, uning yondoshu tabiiy ofatlarni boshqarishda muhim o'zgarishlarni amalga oshirdi. U tabiiy ofatlarga qarshi kurashda faqat muhandislik yechimlarga tayanish o'rniga, muvofiqlashtirilgan rejalashtirish, atrof-muhitni boshqarish va jamiyatni jalb qilishni tavsiya qildi. Vaytning asosiy g'oyalari shundaki, tabiiy ofatlar ko'pincha odamlarning noto'g'ri qaror qabul qilishlari va noto'g'ri joylashuvlari natijasida yanada kuchayadi. Shu sababli ofatlarni boshqarishda xavfni kamaytirish va barqaror rivojlanish strategiyalariga e'tibor qaratishni taklif qiladi. Vayt shuningdek, odamlarning tabiiy ofatlarga qarshi kurashish usullarini o'rganishni va ularni jamiyatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda moslashtirishni ta'kidlaydi. Bu yondoshuv orqali favqulodda vaziyatlarni boshqarishda kengroq ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik omillarini ham o'z ichiga olgan holda tabiiy ofatlarga qarshi kurashni anglatadi. Uning ishlari tufayli tabiiy ofatlar xavfini kamaytirishga qaratilgan ko'plab xalqaro dasturlar ishlab chiqilganligini ko'rishimiz mumkin[8].

XULOSALAR

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, talabalarni favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakatlanish ko'nikmalarini rivojlantirish va boshqarishda pedagogik metodlarni o'rni beqiyos. Pedagogik vositalar yordamida dars mashg'ulotlari, darsdan tashqari mashg'ulotlarda bevosita foydalanib kelinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999 y., 9-son, 221-modda; O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami 2010 y., 37-son, 316-modda; 2014 y., 4-son, 45-modda; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 25.12.2019 y., 03/19/597/4193-son; *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son*
2. Сорокина, Людмила Аркаевна *Формирование готовности подростков к безопасному поведению в повседневной жизни Тюмен-2010*

3. Купецкова, Валерия Феликсовна “Формирование навыков безопасного поведения младших школьников в процессе внеурочной работы в общеобразовательном учреждении”. Пенза-2008
4. S.I.Xusanova “Узлуксиз таълим жараёнида ўқувчиларда ҳаёт хавфсизлигини таъминлаш муҳим педагогик муаммо сифатида” Педагогика ва психологияда инновatsиялар. 7 сон, 3 жилд Б-83-84.
5. Akramov, K. M. (2020). va Shohruh Bahodirjonovich Mamadboev.". Qirilish strukturasing yong'inga chidamli xususiyatlari". Osiyo ko'p o'lchovli tadqiqotlar jurnali (AJMR), 9, 415-419.
6. Botirjonovich, Nabiyeв Akramjon, and Mamadboyev Shokhrub Bakhodirjonovich. "Egamberdiyev Azizbek Akramjon ugli, Xaydarov Bunyod Malikboyevich." EDUCATIONAL AND DEVELOPING TASKS OF LABOR EDUCATION. Special Issue on Application of Science and Technological Advancements for Sustainable Development Published by Novateur Publication India's JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal: 24-27.
7. Mamadboev Sh.B. SOCIAL-PEDAGOGICAL PROBLEMS OF PREPARING STUDENTS TO ACT CORRECTLY IN EMERGENCY SITUATIONS "Экономика i социум" №12(103) 2022.
8. Pablo Marshall, Alejandro Hirmas, Marcos Singer. Heinrich's pyramid and occupational safety: A statistical validation methodology Safety Science Volume 101, January 2018, Pages 180-189 <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2017.09.005>
9. О.В. Толстикова, Т. Г. Гатченко. Албука безопасности на дороге. Образовательная программа по формированию навыков безопасного поведения детей дошкольного возраста в дорожно-транспортных ситуatsиях /— Екатеринбург : ГБОУ ДПО СО «ИРО». — 2011. — 75 с
10. Holand, I. S., Mozelius, P., & Skevik, T. O. (2022). Implementation of Emergency Management Exercises as Alternate Reality Games – Students' Perceptions. International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET), 17(06), pp. 181–193. <https://doi.org/10.3991/ijet.v17i06.27937>

DEVELOPMENT OF STUDENTS' INTERCULTURAL COMMUNICATION COMPETENCE AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Maxsudaliyeva Ra'noxon Baxodir qizi

Namangan State University, PhD student

Email: ranoxonmaxsudaliyeva@gmail.com Tel: +998995395433

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada talabalarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini pedagogik muammo sifatida rivojlantirish va uning ingliz tilini o'rgatishdagi ahamiyatiga oid tadqiqotlar keltirilgan. Xulosalardan kelib chiqqan holda, maqola ingliz tili darslarida talabalarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirish uchun ba'zi strategik tavsiyalarni taklif qiladi.*

***Аннотация:** В данной статье представлены исследования развития компетентности межкультурного общения студентов как педагогической проблемы и ее значение в обучении английскому языку. В свете полученных результатов в статье предлагаются некоторые стратегические рекомендации по развитию компетентности учащихся в межкультурном общении на уроках английского языка.*

***Annotation:** This article presents research on the development of students' intercultural communication competence as a pedagogical problem and its importance in teaching English language. In the light of the findings, the paper proposes some strategic recommendations to develop students' intercultural communication competence in English lessons.*

***Kalit so'zlar:** madaniyatlararo muloqot, rivojlanish, shaxsiy tajriba, maqsadli til, o'qitish usullari.*

***Ключевые слова:** межкультурная коммуникация, развитие, личный опыт, целевой язык, методы обучения.*

***Key words:** intercultural communication, development, personal experience, target language, teaching methods.*

Introduction

Today, in the context of intercultural communication becoming more difficult, the issues of developing this competence among young people are becoming urgent. In modern conditions, the development of science and technology requires a fundamental change in the requirements for education and its results, and based on this basis, the creation of new generation standards is an important task for pedagogues. While the higher education standards that have been created so far are based on a systematic-active approach, the purpose of higher education institutions is to increase the knowledge, skills and abilities of future specialists, to self-development of competencies based on a competent-active approach. setting is required. Because the essence of the educational process organized in the higher education system is not to develop the needs and abilities of students, but mainly to convey knowledge in academic subjects in an information-verbal way, to form skills and qualifications. Information acquired in such a reproductive way does not allow the student to develop practical experience. As a result, there are differences such as the fact that students are accumulating a lot of information in vain, the effectiveness of education is low and it does not correspond to the real reality. More precisely, it seems that the student is far away from real life, and the goal is to learn only the previously collected information. Determining the purpose of education in this way limits the student's activity, as a result, both his personal and socially understood meaning is lost.

A competent approach requires the student not to acquire knowledge and skills separately, but to master them as a whole. In connection with this demand, in turn, the system of choosing teaching methods is changing. The selection and practical application of teaching methods, in turn, requires the improvement of competencies and functions that meet the requirements of the educational process.

Materials and Methods

We share the opinion of the researcher I.L. Pluzhnik, who identifies three main stages of mastering intercultural competence of future specialists: empirical-reproductive, which is the formation of "cognitive orientation in the information field of intercultural communication based on personal experience"; empirical-productive, at which the development and realization of intercultural

competence is based on mastering the mechanisms of speech activity; creative, which is characterized by the improvement and implementation of intercultural competence in different situations.[1, P. 46]. The three stages of formation of intercultural competence correlate with the three levels of its qualitative development: 1) elementary; 2) sufficient; 3) advanced. E. Usó-Juan and A. Martínez-Flor propose a cultural project for building learners' communicative competence in the target language. The project is organized around three main stages: explanation, collection and implementation. [2, P. 157]

Results

The main subject of communication is the study of communication culture, communication techniques, communication ethics. People need to communicate with each other in the process of activity. Interaction, of course, is the most important element in the formation of a human society. The dictionary of psychology defines the concept of communication in two ways: 1. Communication is the process of establishing and developing communication required by the need for collaborative activity; 2. Interaction of the subject through the system of communication signs [2, P.145]. Communication is a multifaceted process of developing connections between people that stem from the need for collaboration. Communication involves the exchange of information between co-operators. This takes into account the communicative aspect of the relationship. The concept of communication should be distinguished from communication. Communication refers to the exchange of information between systems of living and dead nature. The exchange of signals between animals, human contact with technical means is all communication. Communication, on the other hand, can only take place between people. It is in the process of communicating and interacting with others that the human child becomes a person, acquiring social experience and culture. People resort to aware of language when entering into a relationship. Another aspect of communication is the interaction of the interlocutors in the process of speech, communicating not only with words but also with actions. The next aspect of the relationship is that the interlocutors can understand each other. For example, before we communicate with a person, we treat him with respect or disrespect.

Thus, in the process of communication, communicative (information), interactive (interaction) and perceptual (interaction) perception takes place.

Discussion

The process of intercultural competence development can be divided into several stages. In scientific literature there are different points of view on the indication of the stages of mastering intercultural competence. For example, R.G. Hanvey identifies four levels of intercultural understanding. At the first level people are aware of superficial or very visible cultural traits and interpret them as exotic or bizarre; at the second level acquaintance with some features of foreign culture which contrast with the culture can irritate the individual; at the third level there are those who are able to understand at intellectual level the existing differences between two cultures; at the fourth level people are aware of how another culture feels from the standpoint of the insider [4, P. 47]. M.J. Bennett distinguishes three stages of ethnocentrism and three stages of ethno relativism in intercultural communication. Their main features are as follows: the denial stage is characterized by ignoring intercultural differences; for the defense stage negative evaluation of cultural differences is typical; at the minimization stage intercultural differences are no longer considered as a threat, but the values of one's own culture are perceived as universal; at the acceptance stage people enjoy recognizing and exploring cultural differences; the adaptation stage is characterized by the ability to adapt behaviour to any cultural context; at the integration stage people achieve an identity which allows them to see themselves as "interculturalists" or "multiculturalists" in addition to their national and ethnic backgrounds [3, P. 270-271].

Conclusion

It is clear that teacher has an important role to conduct the students learn and understand how people in the target culture act, behave, and communicate. Special attention should be paid to how to teach culture. In this respect, providing various materials related to the target culture would be very helpful for them to become more successful learners who talk with the people from the target culture uninhibitedly. Different activities and tasks can be designed to identify students to

the target culture and existing course books can be enriched with more cultural and cross cultural themes.

In order to shed more light on the issues, further studies are demanded to check and examine the actual cultural teaching activities foreign language teachers practice in their classrooms through observations. Besides, students' perceptions need to be taken into account to better understand what they think about culture in foreign language learning, how prepared they feel for the increasing challenges of the globalized world and their awareness of intercultural communication. Studies that focus on comparing the teachers' and students' perceptions on culture would also provide valuable understanding into how culture and culture teaching should be handled in the foreign language classroom to advance the most helpful for the students.

References

1. Bennett M.J. Basic Concepts of Intercultural Communication, selected readings, Intercultural Press, Inc., Yarmouth, Maine.1998.
2. Hanvey R.G. An Attainable Global Perspective. The American Forum for Global Education, New York. 2004.
3. Pluzhnik I.L. The formation of intercultural communicative competence of students of humanitarian profile in the process of professional training: Author's thesis. Tjumen. 2003.
4. Usó-Juan E., Martínez-Flor A. Teaching Intercultural Communicative Competence through the Four Skills. Revista Alicantina de Estudios Ingleses. 2008.

DEVELOPMENT OF SOCIO-CULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS THROUGH WEBQUEST TECHNOLOGY

Jalilova Xolidaxon Fayzullo qizi

PhD student

Namangan State University

Department of History and Theory of Pedagogy

xolidaxon0111@gmail.com

Abstract: *This research investigates the role of WebQuest technology in building sociocultural competence among students. With the growing relevance of global citizenship and intercultural awareness in today's interconnected world, educational techniques must adapt. This study looks into how WebQuest, a structured inquiry-based learning methodology, might help students increase their awareness, knowledge, and abilities connected to different cultures.*

Keywords: *Web Quest technology, online learning, educational practices, language acquisition, inquiry-oriented activity, socio-cultural competence, different cultures.*

Annotatsiya: *Ushbu tezis talabalarda ijtimoiy-madaniy kompetentsiyani shakllantirishda WebQuest texnologiyasining rolini o'rganadi. Bugungi o'zaro bog'liq dunyoda global fuqarolik va madaniyatlararo xabardorlikning ortib borayotgan dolzarbligi bilan ta'lim usullari moslashishi kerak. Ushbu tadqiqot WebQuest, so'rovga asoslangan tuzilgan o'rganish metodologiyasi talabalarga turli madaniyatlar bilan bog'liq bo'lgan bilim, bilim va qobiliyatlarini oshirishga qanday yordam berishi mumkinligini ko'rib chiqadi.*

Kalit so'zlar: *Veb kvest texnologiyasi, onlayn ta'lim, ta'lim amaliyotlari, til o'zlashtirish, so'rovga yo'naltirilgan faoliyat, ijtimoiy-madaniy kompetentsiya, turli madaniyatlar.*

Аннотация: *В данной диссертации исследуется роль технологии веб-квеста в формировании социокультурной компетентности студентов. С растущей актуальностью глобальной гражданской ответственности и межкультурного сознания в современном взаимосвязанном мире образовательные методы должны адаптироваться. В этом исследовании рассматривается, как WebQuest, методология структурированного обучения, основанная на запросах, может помочь учащимся повысить свою осведомленность, знания и способности, связанные с различными культурами.*

Ключевые слова: *Технология веб-квеста, онлайн-обучение, образовательные практики, овладение языком, исследовательская деятельность, социокультурная компетентность, разные культуры.*

Introduction. In an increasingly interconnected world, promoting socio-cultural competence among students is critical. This skill allows people to negotiate and accept cultural difference, increasing empathy and successful communication. Integrating WebQuest technology into the teaching process is one unique technique to attaining this goal. This paper investigates how WebQuests can improve socio-cultural competence by allowing students to engage in inquiry-based learning and critical thinking from a variety of perspectives. Socio-cultural competence encompasses the skills, knowledge, and attitudes necessary to understand and interact effectively with people from different cultural backgrounds. It involves:

Cultural Awareness: Recognizing and appreciating cultural differences.

Critical Thinking: Analyzing and reflecting on cultural practices and beliefs.

Communication Skills: Effectively conveying ideas across cultural contexts.

Developing these competencies is crucial for students as they prepare to engage in a globalized society.

A WebQuest is an inquiry-oriented activity in which students engage with online resources to investigate a specific question or problem. Designed to be collaborative and interactive, WebQuests promote active learning and critical thinking. Key components of a successful WebQuest include:

Introduction: Sets the context and engages students' interest.

Task: Clearly defines the goal of the WebQuest.

Process: Outlines the steps students must follow to complete the task.

Resources: Provides links to online materials that support the inquiry.

Evaluation: Details criteria for assessing students' work.

WebQuests empower students to explore diverse cultural perspectives by engaging them in research projects that address real-world issues. By investigating topics related to different cultures, students learn to appreciate and understand cultural differences, thereby enhancing their socio-cultural competence. As Dragunova said that sociocultural competence is important structural component of communication competencies responsible for success person in a multicultural world[4].

Literature Review: In 1995, Bernie Dodge, a professor of educational technology at San Diego State University, developed a model for integrating the use

of web, to teach any subject at any grade level. He called his work a WebQuest and posted summary of his idea on the web. Since then educators around the world have incorporated WebQuest into their Curricula [3].

There are some ways to improve sociocultural competence through WebQuests:

1. Inquiry-Based Learning: WebQuests encourage students to ask questions, research, and explore cultural topics in depth. This inquiry fosters curiosity and promotes a deeper understanding of diverse cultural practices.

2. Access to Diverse Perspectives: By using online resources, students can engage with a variety of cultural viewpoints and narratives, enhancing their ability to empathize with others. This exposure to different cultures helps break down stereotypes and biases.

3. Collaborative Learning: WebQuests typically involve group work, allowing students to share ideas and perspectives. Collaborative tasks encourage dialogue and negotiation, essential skills for effective cross-cultural communication.

4. Critical Reflection: Through the evaluation component of WebQuests, students are prompted to reflect on their learning experiences. This reflection helps them understand their own cultural biases and recognize the value of diverse perspectives.

Methodology: There are various interpretations of WebQuests, with Bernie Dodge, an educational technology professor at San Diego State University, being one of the first to define and structure this educational approach. Dodge initially introduced the term, describing a WebQuest as "an inquiry-oriented activity in which some or all of the information that learners interact with comes from resources on the Internet..."[1]. WebQuest activities often require teamwork, enabling students to work collaboratively with peers. This collaborative environment encourages communication, negotiation, and conflict resolution skills, all of which are vital for effective interaction in multicultural, socio-cultural settings. According to R.P. Milrud (2004), "sociocultural competence refers to the activity-component of communicative competence" [2].

Results and Discussion: A successful implementation of a WebQuest aimed at developing socio-cultural competence can involve a project on global cultures. For

instance, students could be tasked with exploring a specific culture, researching its traditions, values, and societal norms using curated online resources.

Process:

Introduction: Present the cultural significance of the chosen topic.

Task: Students create a multimedia presentation highlighting key cultural aspects.

Resources: Provide links to articles, videos, and interactive websites.

Evaluation: Use a rubric to assess creativity, depth of research, and presentation skills.

Through the above processes, it is possible to increase the socio-cultural competence of students. To effectively implement WebQuests for socio-cultural competence development:

Training for Educators: Provide professional development on designing and facilitating WebQuests.

Diverse Resources: Curate a wide range of materials that reflect various cultures.

Assessment Tools: Develop clear evaluation criteria that emphasize cultural understanding and collaboration.

By embracing WebQuest technology, educators can empower students to become culturally competent individuals, ready to navigate and contribute to a multicultural society.

Conclusion:

WebQuest technology offers a powerful tool for developing socio-cultural competence in students. By promoting inquiry, collaboration, and critical reflection, WebQuests prepare learners to engage effectively in a diverse world. As educators seek innovative ways to enhance cultural understanding, integrating WebQuest activities into the curriculum can significantly contribute to the holistic development of students' socio-cultural skills.

References:

1. Dodge, B. (1997). Some Thoughts About WebQuest, The WebQuest page. [Internet]. Retrieved September 12, 2011, the World Wide Web (URLs):

2. Milrud, V.P. (2004). Competence in language learning. Foreign Languages in School, 7, 31-35 p.
3. Schwartz, L., & Willing, K. (2001). Computer Activities for the Cooperative Classroom. U.S.A.: Stenhouse Publishers.
4. Драгунова А.А. Формирование иноязычной коммуникативной компетенции у студентов факультета иностранных языков через использование учебных интернет-ресурсов на основе технологий Веб 2.0: дис. ... канд. пед. наук. – Ярославль, 2014. – 331 с.

АЙЛАНМА ҲАРАКАТ ҚОНУНЛАРИНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ

Жалалов Р.М ф.-м.ф.PhD, доц. (НамДУ), **Исманов Т.Т.** (НамДПИ),
(Физика ва астрономияни ўқитишда замонавий педагогик ва рақамли таълим технологиялардан фойдаланиш истиқболлари шўбаси) тел: +998 93
705 15 86

Аннотация: ушбу тезисда мактаб физика дарсларида айланма ҳаракат қонунларини ўқитиш методикаси баён этилган.

Калим сўзлар: айланма ҳаракат қонунлари, бурчак тезлик, бурчак тезланиш, инерция моменти

Аннотация: в данном тезисе изложена методика преподавания законов вращательного движения на уроках физики в школе.

Ключевые слова: законы вращательного движения, угловая скорость, угловое ускорение, момент инерции.

Abstract: This thesis presents the methodology for teaching the laws of rotational motion in school physics classes.

Keywords: laws of rotational motion, angular velocity, angular acceleration, moment of inertia.

Кириш.

Айланма ҳаракат физикада муҳим бўлимлардан бири бўлиб, унда жисмларнинг ўқ атрофидаги ҳаракати ўрганилади. Айланма ҳаракатни

тушуниш ўқувчиларнинг ҳам назарий билимларини, ҳам масалалар ечиш кўникмаларини ривожлантиради. Ушбу мавзунини ўқитишда қуйидаги методик қадамлар фойдали ҳисобланади:

1. Мавзунинг назарий тушунчаси

Ўқитувчи аввал айланма ҳаракатнинг асосий тушунчаларини тушунтириши керак:

- **Айланма ҳаракат** – жисмнинг қўзғалмас ўқ атрофида ҳаракатланиши.
- **Бурчак тезлиги** – жисм ўқ атрофида бирлик вақтда қанча бурчакка бурилиши, қандай бурчак чизганлигини кўрсатувчи тезлик.
- **Бурчак тезланиш** — жисмнинг бурчак тезлигининг вақт бирлигидаги ўзгариш тезлиги.
- **Инерция моменти** — жисмнинг масса ва шаклига қараб айланишга қаршилигини кўрсатади.
- **Айланма ҳаракат динамикаси** – Ньютоннинг иккинчи қонунининг айланма ҳаракатдаги татбиқи.

Айланма ҳаракат мавзусини тушунтиришда масала ва мисоллар ечиш муҳим роль ўйнайди. Масалалар ўқувчиларнинг назарий билимларини амалий кўникмаларга айлантиришда жуда муҳим омиллардан ҳисобланади. Қуйида айланма ҳаракат масалалари ва уларнинг ечимларини келтираемиз:

1-Масала

10 кг массали диск доимий 2 рад/с^2 бурчак тезланиш билан айлантирилмоқда. Агар дискнинг радиуси 0,5 м бўлса, 5 секунддан кейин дискнинг бурчак тезлиги ва марказга интилма тезланишини топинг.

Ечими:

1. **Бурчак тезлиги** $\omega = \omega_0 + \epsilon t = 0 + 2 \cdot t = 10 \text{ рад/с}$.
2. **Марказга интилма тезланиши** $a_n = \omega^2 R = 10^2 \cdot 0.5 = 50 \text{ рад/с}^2$

2- Масала

Масса 4 кг бўлган ва радиуси 0.3 м бўлган цилиндр айланма ҳолатдан тик юришга ўтади. Цилиндрнинг кинетик энергиясини топинг.

Ечими:

1. **Инерция моменти** $I = m R^2 = 4 \cdot 0.3^2 = 0.18 \text{ кг м}^2$

2. **Кинетик энергия** $E = I \omega^2 = 0.18 \omega^2$

Айланма ҳаракат қонунлари асосидаги методик таклифлар:

2. Таълим жараёнида қўлланиладиган методлар

- **Визуализация ва моделлаштириш:** Айланма ҳаракатни яхши тасаввур қилиш учун, ўқувчиларга геометрия ва симметрия ҳақида тушунча бериш керак. Масалан, дискнинг айланиши моделлаштирилган ҳолда тақдим этилиши мумкин.

- **Интерактив дарслар:** Масалаларни гуруҳда биргаликда ечиш орқали талабаларнинг муаммо ечиш кўникмалари ривожланади.

- **Экспериментлар:** Айланма ҳаракатнинг энергияни сақлаш ва қувват динамикасини ўқувчилар ўзлари тажриба орқали кузатишлари мумкин.

3. Қўллаб-қувватловчи воситалар

Айланма ҳаракат қонунларини тушунтириш учун қуйидаги воситалардан фойдаланиш мумкин:

- **Симуляциялар:** Масалан, Физика симуляцияларини яратиш учун PhET ёки бошқа виртуал лабораториялардан фойдаланиш.

- **Қўлга тушадиган моделлар:** Айланма ҳаракатни кузатиш учун оддий дисклар, цилиндрлар ва чархпалаклардан фойдаланиш мумкин.

Хулоса

Айланма ҳаракат қонунларини ўқитиш, тўғри услубий ёндашув ва масалалар орқали амалга оширилиши керак. Ҳар бир назарий маълумотнинг амалий кўриниши бўлган масалалар талабаларга айланма ҳаракат қонунларини тушунишга яхши ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ҳабибуллаев, Э.Назиров «Физика изоҳли Луғати» Т.2002
2. «Ёш физик энциклопедик Луғати» Т. 1989
3. А.С.Енохович «Краткий справочник по физике» М. 1969

MUSIQA SAVODI O'RGATISHNING BOSHLANG'ICH DAVRI

Axmedov Baxodir Sayfiddinovich

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: «Musiqqa madaniyati»-darslarini tizimlilikka asoslangan holda tashkil etish, musiqiy bilimlarni o'zlashtirish va ko'nikma-malakalarni shakllantirish jarayonida bolalarda o'zlariga ishonch paydo qiladi, ruhlarini ko'taradi va musiqqa mashg'ulotlarlariga bo'lgan qiziqishlarini orttiradi. Tizimlilik buzilsa, bolalar tez charchaydilar. mashg'ulotlarga nisbatan diqqat va qiziqishlari bo'shashib boradi, mashg'ulotlar materialini o'zlashtirish pasayib ketadi.

Tayanch iboralar: musiqqa savodi, o'zbek xalq cholg'u asboblari, o'zbek bastakorlari, kompozitorlar qo'shiqlari, jahon va qardosh xalqlar kompozitorlari qo'shiqlari, mahalliy musiqqa uslublariga oid folklor qo'shiqlar, soprano, alt tenor, bas ovozlari.

Аннотация: Организация занятий по «музыкальной культуре» основана на системности, в процессе овладения музыкальными знаниями и формирования умений дети обретают уверенность в себе, поднимают настроение и повышают интерес к урокам музыки. Если система сломана, дети быстро устают. внимание и интерес к тренировкам становится более рыхлым, ухудшается усвоение учебного материала.

Основные фразы: музыкальная грамотность, узбекские народные музыкальные инструменты, узбекские композиторы, песни композиторов, песни композиторов мира и братских народов, народные песни местных музыкальных стилей, сопрано, альт-тенор, басовые голоса.

Abstract: The organization of classes in "musical culture" is based on a systematic approach; in the process of mastering musical knowledge and developing skills, children gain self-confidence, lift their spirits and increase interest in music lessons. If the system is broken, children get tired quickly. attention and interest in training becomes more loose, and the assimilation of educational material worsens.

***Basic phrases:** musical literacy, Uzbek folk musical instruments, Uzbek composers, songs of composers, songs of composers of the world and fraternal peoples, folk songs of local musical styles, soprano, alto-tenor, bass voices.*

Boshlang'ich musiqa savodi, musiqiy asarlar ijodkoriari faoliyati, musiqa ijrochiligi, ashula, xor, ansambl, orkestr bastakorlari va kompozitorlar ijodini, o'zbek xalq cholg'u asboblarini bilishni, mashhur o'zbek xalq sozanda va xonandalar ijodiy faoliyati, musiqiy atama va iboralar, musiqa janrlari, o'zbek musiqasida zamonaviylik va zamonaviy musiqa, milliy estrada-musiqasi va uning ijrochilari kabi mavzular asosida milliy musiqa madaniyatimizni o'zlashtirishni nazarda tutadi.

Bu mavzular dars jarayonida quyidagi o'quv faoliyatlarida nazariy va amaliy mashg'ulotlar vositasida bajariladi.

1. Musiqa tinglash.
2. Jamoa bo'lib kuylash.
3. Musiqa savodi.
4. Musiqa ijodkorligi.

Musiqa tinglash ta'lim mazmunining asosini tashkil etadi. Ularni kuylash, tinglash faoliyatlari vositasida o'rganish bilan bir q'atorda cholg'uchilik, musiqali harakatlar, ijodkorlik faoliyatlari bilan har tomonlama o'rganish va o'zlashtirish. musiqiy tavsiflarni ifodalash imkoniyati yaratiladi. O'zbek xalq musiqasi o'zbek bastakorlari va kompozitorlari, musiqiy asarlaridan namunalar tinglanadi.

Jamoa bo'lib kuylash faoliyati o'quvchilarning musiqiy qobiliyati hamda ijrochilik nialakalarini rivojlantirish uchun zarurdir. Sinfda jamoa bolib kuylash jarayonida o'quvchi o'z ovoz ijrosini boshqarishni, ustozlari ijrosini eshitib, kuzatishni hamda ular bilan bahamjihat jo'rnavozlik qilishga intiladi. O'zbek xalq qo'shiqlari, o'zbek bastakorlari va kompozitorlari-qo'shiqlari, jahon va qardosh xalqlar kompozitorlari qo'shiqlari, mahalliy musiqa uslublariga oid folklor qo'shiqlaridan namunalar kuylaydilar.

Musiqa savodi barcha bilimlarni nazariy birlashtiruvchi faoliyat sifatida muhimdir. Darsdan qaysi faoliyat mashg'uloti (tinglash, ijro etish, musiqiy harakatlar) bo'lmasin, berilgan mavzudagi asar o'rganiladi va asarning

xususiyatlari (janri, shakli, tuzilishi, ijrochiligi) haqida yangi tushunchalar hosil bo'ladi. Shu bois, musiqa savodi faqatgina nota yozuvlarini o'rganishdan iborat bo'lmay, balki o'quvchilarning umumiy musiqiy bilim saviyasini tarkib toptiruvchi umumiy: bilim, tushunchalar majmuasini (ijrochiligi, xalq va bastakorlik musiqasi, ularning farqlari, milliy musiqaning mahalliy uslublari, mumtoz musiqa, nota savodi) tashkil etadi.

Musiqa savodida musiqiy atamalar, an'analar, templar (sur'at), intervallar, alteratsiya belgilari, dinamik belgilar, musiqaning ifoda tili, oddiy musiqa shakllari va janrlari, major va minor ladi haqida tushuncha beriladi.

Musiqa tinglash yakkanavozlik va jo'rnavozlikni ajrata bilish, ansambl va orkestr ijrosini farqlay bilish, sozlar tembrini ajrata olish, musiqiy did va idrokni rivojlantirish. O'zbek, qardosh va jahon xalqlari bastakorlari asarlaridan namunalar tinglash ta'lim mazmunini tashkil etadi.

BOLALAR IJROCHILIGINI SHAKLLANTIRISH

Qo'shiq ijrochiligi, sozlar ijrochiligi, raqs ijrochiligi, yakka va jamoa bo'lib ijro etish, xalq va kasbiy musiqa bolalar kuy va qo'shiqlari, ommaviy xalq kuy qo'shiqlari, maqom, dostonlar, zamonaviy musiqa ijodi, xalq sozanda va xonandalari ijodini bilish. Musiqaning ifodaviy tili: kuy, ritm-usul, sur'at, o'lchov, registr, dinamik belgilar bilan tanishish. Major va minor ladlarini farqlay bilish. Oddiy musiqa shakllari: bir qismli, ikki qismli va uch qismli musiqa shakllari. Kupletli, rondo, sonata, syuitalar haqida tushunchaga ega bo'lish. Musiqiy janrlar: ashula, raqs, vals, marsh kabi janrlarini farqlay olish. Asosiy musiqiy faoliyat turlari: bastakor, kompozitor, ijrochi sozandalar ijodi bilan tanishish. Ijrochilar: ansambl, orkestr, xalq va professional sozandalar ijrochiligi haqida tushunchaga ega bo'lish. Xor ijrochiligi: bolalar, ayollar, erkaklar ovozlari bilan tanishish. Partiya ovozlari: soprano, alt tenor, bas ovozlari farqlay olish.

Ayni vaqtda shuni ta'kidlash joizki, bola shaxsini shakllantirishda amal qiladigan ilmiy asoslangan mazmun va metodika, shakl va usullar muayyan pedagogik prinsiplarga amal qilishi lozim. Bu prinsiplar ta'lim-tarbiyaning davr talabiga, ya'ni zamonaviy ijtimoiy buyurtmaga mosligi, pedagogik jarayonda ob'ektiv-sub'ektiv jarayonlarning uyg'unligi, ta'lim-tarbiyada maqsad, mazmun, metod va vositalarning bir-biri bilan bog'liqligi kabi

pedagogikaning umumiy qonuniyatlariga asoslanadi. Natijada, musiqiy bilimlarni o'zlashtirish jarayonida bola shaxsini shakllantirish uchun quyidagi prinsiplar muhim va ular nafaqat musiqiy ta'lim strategiyasini, balki ta'lim va tarbiyaning boshqa masalalarini ham muvaffaqiyatli hal etish imkonini beradi. Musiqiy bilimlarga oid mazmuni belgilash, unga monand metodika, ta'lim shakli va usullarini tanlashda, pedagogik shart-sharoitlarini ishlab chiqishda bu prinsiplarga amal qilish pirovard pedagogik ijobiy natijaning samarasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Sh.M.Mirziyoev. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. // Xalq so'zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, №11
- 2.Sh.M.Mirziyoev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent "O'zbekiston" – 2017y..
- 3.Sh.M.Mirziyoev.Erkin va faravon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. "O'zbekiston" NMIU, 2016y.
4. Nurmatov H.N. Musiqa.1-3 sinf Darslik. G'.G'ulom nashriyoti. T.2016.
5. A.Mansurov D.Karimova, Musiqa.5-sinf Darslik. G'.G'ulom nashriyoti. T.2020
6. D.Soipova Musiqa o'qitish nazariyasi va metodikasi T.2009.G.SHaripova
7. Syfiddinovich A.B. Musiqa cholg'ularining ilk shakl va turlari //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2024. – T. 7. – №. 2. – C. 92-96.
8. Axmedov B. O'zbek xalq musiqi ijodining nazariy va amaliy tarixiy ahamiyati //Journal of Universal Science Research. – 2023. – T. 1. – №. 11. – C. 578-584.
9. Akhmedov B. IMPROVING THE QUALITY OF MUSICAL CULTURE CLASSES AND THE USAGE OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN CLASSROOM ENVIRONMENT //Scientific progress. – 2021. – T. 1. – №. 6. – C. 720-722.

SUN'IY INTELLEKT ELEMENTLARI AKS ETGAN OVOZ ORQALI BOSHQARILUVCHI TA'LIM RESURSLARINI ISHLAB CHIQUISH PYTHON DASTURLASH TILI YORDAMIDA

¹Abdullayev Axrorbek Anvarjon o'g'li, ²Nazirjonov Diyorbek Fazliddin o'g'li

^{1,2}Namangan davlat universiteti, ¹O'qituvchi, ²Talaba

Email: axrorbek930303@gmail.com

Email: nazirjonovdiyorbek49@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada sun'iy intellekt (SI) elementlari yordamida ovoz orqali boshqariluvchi ta'lim resurslarini ishlab chiqish masalasi ko'rib chiqiladi. Ushbu texnologiya o'quvchilarning ta'lim jarayoniga yanada faol jalb qilinishiga, ta'lim jarayonini interaktiv qilishga va o'qituvchilarga yordam berishga qaratilgan. Maqolada Python dasturlash tili yordamida ovozli buyruqlarni ishlovchi tizimni yaratish uchun foydalaniladigan kutubxonalar va algoritmlar, xususan, Google Speech API va SpeechRecognition kutubxonalari haqida batafsil ma'lumot berilgan. Tadqiqot davomida ovoz orqali boshqariluvchi ta'lim resurslarining amaliy ahamiyati va samaradorligi tahlil qilinadi.*

***Kalit so'zlar:** Sun'iy intellekt, ovozli boshqaruv, ta'lim resurslari, Python, Google Speech API, SpeechRecognition, interaktiv ta'lim, ovozli buyruqlar.*

KIRISH

Sun'iy intellekt va ovoz tanish texnologiyalari bugungi kunda turli sohalarda, jumladan ta'lim sohasida ham keng qo'llanilmoqda. Ovoz orqali boshqariluvchi ta'lim resurslari o'quvchilarga o'zaro interaktiv va moslashuvchan ta'lim olish imkoniyatlarini taqdim etadi. Ushbu texnologiya o'qitish jarayonini osonlashtiradi, o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantiradi va ta'limga innovatsion yondashuvlarni olib kiradi. Ushbu maqolada Python dasturlash tili yordamida SI elementlari asosida ovoz orqali boshqariluvchi ta'lim resurslarini yaratish masalasi ko'rib chiqiladi. Ovozli boshqaruv texnologiyalarining ta'lim jarayoniga qo'shgan hissasi, amaliy jihatlari va ularning afzalliklari muhokama qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ovoz orqali boshqariluvchi tizimlar bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu texnologiyalar inson-kompyuter o'zaro aloqasini soddalashtirish va ta'lim-tarbiya jarayonini yanada samarali qilishda muhim rol o'ynaydi (Deng & Li, 2013). Google Speech API va SpeechRecognition kutubxonalari Python dasturlash tilida ovozli buyruqlarni qayta ishlash va ularni amaliyotda qo'llash uchun keng foydalaniladi (McKinney, 2017). Ushbu texnologiyalar ta'lim sohasida interaktiv darslar, ovozli buyruqlar orqali boshqariladigan ta'lim resurslari va o'qitishni avtomatlashtirish imkoniyatlarini ochib beradi (Huang et al., 2014). Shuningdek, Natural Language Processing (NLP) texnologiyalari ovozli buyruqlarni qayta ishlashda asosiy texnologiya sifatida foydalaniladi (Jurafsky & Martin, 2019).

Google Speech API va SpeechRecognition kutubxonalari: Ushbu kutubxonalar ovozli buyruqlarni tanish va ularni amaliyotda qo'llash uchun foydalanildi. Google Speech API ovozli buyruqlarni tez va samarali qayta ishlash imkonini beradi.

Natural Language Processing (NLP): Ovozli buyruqlarni tahlil qilish va ularni turli ta'lim resurslari bilan bog'lash uchun NLP algoritmlaridan foydalanildi.

Python dasturlash tili: Python o'zining keng qamrovli kutubxonalari va soddaligi tufayli ovozli boshqaruv tizimlarini ishlab chiqish uchun qulay platforma hisoblanadi.

NATIJARLAR

Tadqiqot davomida Python dasturlash tili yordamida ovoz orqali boshqariluvchi ta'lim resurslari ishlab chiqildi va sinovdan o'tkazildi. Natijalar quyidagilarni ko'rsatdi:

Tezkor ovozli tanish: Google Speech API yordamida o'quvchilar tomonidan berilgan ovozli buyruqlar samarali va tezkor ravishda tanildi.

Qulay interfeys: Ovoz orqali boshqariluvchi ta'lim resurslari o'quvchilarga darsliklarni boshqarish, mashqlarni bajarish va ta'lim materiallariga ovozli murojaat qilish imkonini berdi.

Ko'p tillilik: Google Speech API bir nechta tillarni tanib oladi, bu esa turli tillardagi o'quvchilar uchun moslashuvchan ta'lim imkoniyatlarini yaratadi.

Interaktivlik: Ovozli buyruqlar orqali boshqarish o'quvchilarning o'quv jarayoniga faol ishtirokini ta'minladi, bu esa bilimlarni yanada yaxshi o'zlashtirishga yordam berdi.

Ovozli buyruqlarni tanish misoli:

```
import speech_recognition as sr
# Ovozli tanish funksiyasi
def recognize_speech():
    r = sr.Recognizer()
    with sr.Microphone() as source:
        print("Gapiring...")
        audio = r.listen(source)
    try:
        # Google Speech API orqali ovozni matnga aylantirish
        text = r.recognize_google(audio, language='uz-UZ')
        print(f"Aniqlangan matn: {text}")
        return text
    except sr.UnknownValueError:
        print("Ovozni tanib bo'lmadi")
    except sr.RequestError as e:
        print(f"Google Speech API xatosi: {e}")
# Ovozli buyruqni tanib olish
recognize_speech()
```

MUHOKAMA

Ovoz orqali boshqariluvchi ta'lim resurslari o'quv jarayonini sezilarli darajada boyitishi va o'quvchilarning bilim olish jarayonini interaktiv qilishda katta rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Python dasturlash tili va Google Speech API yordamida ovoz orqali boshqariluvchi tizimlar yaratish oson va samarali. Biroq, ba'zi cheklovlar ham mavjud. Masalan, ovozli buyruqlarni tanishdagi xatoliklar, ayniqsa shovqinli muhitda, tizimning samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shuningdek, ovozli boshqaruv texnologiyalari internetga bog'liq bo'lib, bu ba'zi hududlarda cheklovlarga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, ta'lim resurslarini ovoz orqali boshqarish o'qituvchilar va o'quvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. O'quvchilar bu texnologiya orqali o'z darsliklari va mashqlariga ovozli buyruqlar orqali kirishlari va ularni boshqarishlari mumkin. Bu esa ularning ta'lim jarayoniga yanada faolroq jalb bo'lishlarini ta'minlaydi va ularning bilim olish jarayonini yanada qulay qiladi.

XULOSA

Sun'iy intellekt elementlari aks etgan ovoz orqali boshqariluvchi ta'lim resurslari ta'limda yangi imkoniyatlar yaratadi. Ushbu texnologiyalar yordamida o'quvchilar va o'qituvchilar o'z darsliklarini boshqarish, ta'lim materiallarini tanlash va mashqlarni bajarish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Python dasturlash tilida Google Speech API va NLP texnologiyalari yordamida ovozli buyruqlarni qayta ishlash va interaktiv ta'lim resurslarini yaratish imkoniyati mavjud. Biroq, ushbu texnologiyalarning muvaffaqiyatli qo'llanilishi uchun internet va texnologik infratuzilmaning yetarli bo'lishi talab etiladi. Kelajakda, ovoz orqali boshqariluvchi ta'lim resurslarini yanada rivojlantirish va ularni ta'lim jarayoniga keng joriy qilish o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Deng, L., & Li, X. (2013). Machine Learning Paradigms for Speech Recognition: An Overview. *IEEE Transactions on Audio, Speech, and Language Processing*, 21(5), 1060-1089.
2. Huang, X., Baker, J., & Reddy, R. (2014). A Historical Perspective of Speech Recognition. *Communications of the ACM*, 57(1), 94-103.
3. Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2019). *Speech and Language Processing*. Pearson.
4. McKinney, W. (2017). *Python for Data Analysis: Data Wrangling with Pandas, NumPy, and IPython*. O'Reilly Media.
5. Rao, K. S. (2011). *Speech Technologies for Human-Computer Interaction*. IGI Global.

THE KURBASHI RESISTANCE IN CENTRAL ASIA: JOHN P. RIORDAN'S CONTRIBUTIONS TO THE STUDY OF SOVIET COUNTER-INSURGENCY TACTICS

Maqsudbek Akramjonov,

MA of Namangan state pedagogical institute

***Abstract.** This article provides an in-depth analysis of John P. Riordan's contributions to the study of the Soviet counter-insurgency campaigns against the Kurbashi resistance in the Ferghana Valley, with a particular focus on his monograph *Red DIME: Dissecting the Bolshevik Liquidation Campaign in the Ferghana Valley Against the Kurbashi Resistance*. Riordan's extensive use of archival sources, including documents from the Ferghana Oblast State Archives, and his application of the Diplomatic, Information, Military, and Economic (DIME) framework, shed new light on the dynamics of Soviet irregular warfare in Central Asia.*

***Key words:** Kurbashi resistance, Soviet counter-insurgency, Ferghana Valley, Central Asia, Bolshevik liquidation, Red DIME, Archive.*

John P. Riordan's work on the Kurbashi resistance in Central Asia represents a significant contribution to our understanding of Soviet counter-insurgency strategies in the early 20th century. His 2008 monograph *Red DIME: Dissecting the Bolshevik Liquidation Campaign in the Ferghana Valley Against the Kurbashi Resistance* presents a meticulously researched analysis of how Soviet authorities adapted their military and political strategies to suppress the insurgencies led by the Kurbashi in the Ferghana Valley. Riordan's work goes beyond simply recounting military engagements; he examines the Bolsheviks' evolving tactics, emphasizing the interplay of diplomatic, informational, military, and economic factors that eventually led to the suppression of the Kurbashi movement.

The Kurbashi resistance, often framed as a struggle for autonomy and resistance against foreign occupation, posed a complex challenge for the Soviet authorities. Initially, the Bolshevik response was purely militaristic, but after a

series of failures in the early 1920s, the Soviet leadership realized that a broader, more holistic approach was necessary to quell the resistance. Riordan argues that the application of what would later become known as the Diplomatic, Information, Military, and Economic (DIME) framework played a crucial role in the Soviets' eventual success. By combining military action with diplomatic outreach, propaganda, and economic development initiatives, the Soviets were able to erode popular support for the Kurbashi leaders and bring the region under tighter control.

This article will first provide an overview of Riordan's work, focusing on how he uses the DIME framework to analyze the Soviet counter-insurgency in the Ferghana Valley. It will then situate Riordan's contributions within the broader historiography of Soviet involvement in Central Asia, comparing his work with that of other historians and military theorists. Finally, the article will consider Riordan's broader contributions to the study of irregular warfare, with particular attention to the relevance of his findings for contemporary military operations in similar environments.

The Kurbashi resistance in Central Asia emerged in response to Soviet attempts to consolidate power in the aftermath of the 1917 Bolshevik Revolution. Central Asia had long been under Tsarist rule, but the region's integration into the Russian Empire had been uneven. Much of the rural population, especially in the Ferghana Valley, had little contact with the Russian administration, and local leaders, known as Kurbashi, continued to wield significant influence over their communities.

The Kurbashi resistance began in earnest after the Bolsheviks seized power and attempted to impose their revolutionary ideology on the predominantly Muslim population of Central Asia. The Soviet regime's policies, particularly those targeting religion and land ownership, alienated large segments of the population. In particular, the Soviet campaign to nationalize land and close religious institutions triggered widespread unrest. The Kurbashi leaders, many of whom were also religious and economic elites, capitalized on this resentment to rally support for their cause.

Riordan's analysis begins by detailing how the Soviet authorities initially underestimated the resilience of the Kurbashi resistance. In the years following the

1917 revolution, the Soviets treated the Kurbashi as little more than bandits, failing to recognize the deep social and cultural roots of the movement. The Soviet military response was brutal and indiscriminate, often exacerbating the very tensions it sought to quell. It was only after years of military setbacks that the Bolsheviks began to develop a more nuanced approach to counter-insurgency, which Riordan describes using the DIME framework.

Riordan’s research places a strong emphasis on the diplomatic measures employed by the Soviet authorities as part of their counter-insurgency strategy. Early Soviet policies in the Ferghana Valley, such as land confiscation and attacks on religious institutions, alienated much of the local population, making it easier for the Kurbashi leaders to recruit followers. In response, Soviet authorities gradually recognized the need to shift their approach from one of brute force to one that included more conciliatory measures.

One of the key diplomatic strategies employed by the Soviets was the offering of amnesty to Kurbashi fighters who agreed to lay down their arms and integrate into Soviet society. Riordan highlights how these amnesty programs were designed not only to weaken the Kurbashi militarily but also to undermine their social and political influence. By offering Kurbashi leaders positions in local governance and allowing them to retain their land, the Soviets were able to peel away segments of the resistance movement.

Riordan’s archival research shows that these diplomatic efforts were particularly effective in weakening the Kurbashi movement. Documents from the Ferghana Oblast State Archives reveal how Soviet officials negotiated with individual Kurbashi leaders, offering them a stake in the new regime in exchange for their loyalty. These negotiations were often backed by the implicit threat of military action, but Riordan argues that the combination of diplomacy and military pressure was crucial to the Soviets' success.

Moreover, the Soviets began to moderate their earlier anti-religious policies. Riordan points out that the closure of Islamic schools and the nationalization of waqf lands (religious endowments) had been a major source of discontent. In response, the Soviet authorities allowed some religious practices to continue, while also co-opting religious leaders who were willing to support the Soviet regime. This

diplomatic flexibility helped to erode the ideological foundation of the Kurbashi resistance, which had initially framed itself as a defense of Islam against atheistic Bolshevism.

The information component of the DIME framework plays a critical role in Riordan’s analysis of the Soviet counter-insurgency strategy. The Soviet authorities quickly realized that military victories alone would not be sufficient to defeat the Kurbashi. In the early years of the conflict, the Kurbashi leaders had been able to present themselves as defenders of the local population against an oppressive foreign regime. Soviet propaganda efforts initially failed to counter this narrative effectively, as they often alienated the very people they sought to win over.

By 1921, however, the Soviets had begun to refine their information campaigns. Riordan highlights how Soviet propaganda shifted from emphasizing class struggle to focusing on economic development and stability. Instead of framing the conflict as a war between the proletariat and the bourgeoisie, Soviet authorities began to stress the benefits of Soviet rule for the local population, such as land redistribution and infrastructure development.

Archival documents show that the Soviets made extensive use of leaflets, posters, and public meetings to disseminate their message. Riordan argues that these information campaigns were crucial in undermining the Kurbashi's ability to maintain popular support. By offering tangible benefits to the local population and reframing the conflict in terms of economic progress, the Soviets were able to present themselves as the legitimate rulers of the region.

One of the most interesting aspects of Riordan’s analysis is his examination of the Soviet efforts to counter Kurbashi propaganda. Kurbashi leaders frequently portrayed the Soviets as godless invaders intent on destroying the traditional way of life in Central Asia. In response, Soviet propagandists sought to downplay the regime’s atheism and emphasize its respect for local customs and traditions. Riordan shows that this shift in messaging was critical in winning over segments of the population that had previously supported the Kurbashi.

The military dimension of the DIME framework is, unsurprisingly, the most detailed aspect of Riordan’s analysis. In the early years of the conflict, Soviet forces struggled to combat the highly mobile and decentralized Kurbashi bands. Riordan

describes how the Kurbashi used the rugged terrain of the Ferghana Valley to their advantage, launching hit-and-run attacks on Soviet supply lines and disappearing into the mountains before Soviet forces could retaliate.

Initially, Soviet military detachments were poorly equipped to deal with these guerrilla tactics. Riordan documents how Soviet commanders, many of whom had been trained in conventional warfare, were slow to adapt to the realities of irregular combat. Early Soviet tactics, which involved sending large, slow-moving columns of troops into the countryside, often played into the hands of the Kurbashi, who were able to evade capture and strike at weak points in the Soviet lines.

By 1921, however, Soviet commanders had begun to develop more effective counter-insurgency tactics. Riordan highlights the use of “flying detachments,” mobile units that were able to respond quickly to Kurbashi attacks. These detachments, composed of cavalry and lightly armed infantry, were able to match the Kurbashi’s mobility and disrupt their operations. Riordan’s analysis shows that these mobile units were particularly effective in cutting off Kurbashi supply lines and preventing the insurgents from regrouping after battles.

In addition to improving mobility, Soviet forces also made greater use of intelligence gathering. Riordan emphasizes the importance of local informants and the role of Soviet propaganda in encouraging defections from the Kurbashi ranks. By offering amnesty and rewards to those who provided information on Kurbashi movements, the Soviets were able to gather crucial intelligence that allowed them to preempt Kurbashi attacks and dismantle their networks.

The economic component of the DIME framework is often overlooked in studies of counter-insurgency, but Riordan gives it the attention it deserves. One of the key insights of Red DIME is that economic development was a central pillar of the Soviet counter-insurgency strategy. Riordan argues that the Kurbashi were able to maintain their resistance in part because of the economic discontent in the region. By addressing these underlying grievances, the Soviets were able to weaken the Kurbashi's support base.

Land reform was one of the most significant economic measures implemented by the Soviet authorities. Riordan details how the Soviets redistributed land to local peasants, many of whom had been dispossessed by the Kurbashi leaders. This land

reform not only deprived the Kurbashi of their economic power but also won the Soviets the loyalty of the rural population. Riordan's research shows that this economic redistribution was critical in undermining the Kurbashi's ability to recruit new fighters.

In addition to land reform, the Soviet regime invested in infrastructure projects aimed at improving the lives of the local population. Riordan provides examples of road-building projects, irrigation systems, and the development of local industries. These economic initiatives were designed not only to provide immediate benefits to the local population but also to demonstrate the long-term advantages of Soviet rule. By creating jobs and improving living conditions, the Soviet authorities were able to present themselves as the bringers of modernization and progress, in stark contrast to the Kurbashi, who were increasingly seen as relics of a bygone era.

While Red DIME focuses specifically on the Soviet campaign in the Ferghana Valley, Riordan's contributions to the study of Soviet counter-insurgency extend beyond this single case study. Riordan's work is part of a broader historiographical trend that seeks to understand Soviet military and political strategies in the context of irregular warfare. His use of the DIME framework is particularly innovative, as it allows him to analyze the Soviet campaign from multiple angles, rather than focusing solely on military engagements.

Riordan's comparative approach is another key strength of his work. Throughout Red DIME, he draws parallels between the Soviet campaign in Central Asia and contemporary counter-insurgency operations in Afghanistan and Iraq. Riordan argues that many of the lessons learned by the Soviets in their fight against the Kurbashi remain relevant in the 21st century. In particular, he emphasizes the importance of integrating military action with diplomatic and economic measures, a lesson that has often been neglected in modern counter-insurgency campaigns.

Moreover, Riordan's use of archival sources sets his work apart from much of the existing literature on Soviet counter-insurgency. His research in the Ferghana Oblast State Archives provides a wealth of primary source material that offers new insights into the Soviet campaign. By using these previously untapped sources,

Riordan is able to provide a more detailed and nuanced account of the Soviet operations in the Ferghana Valley than many of his predecessors.

John P. Riordan's *Red DIME* offers a comprehensive and nuanced analysis of the Soviet counter-insurgency campaign against the Kurbashi resistance in the Ferghana Valley. By employing the DIME framework, Riordan highlights the multifaceted nature of Soviet counter-insurgency efforts, showing that the campaign was not purely military but involved significant diplomatic, informational, and economic components. His use of archival sources adds a depth of detail that enhances our understanding of Soviet strategies in Central Asia.

Moreover, Riordan's work contributes to a broader understanding of counter-insurgency operations, offering valuable insights that remain relevant to contemporary military strategy. His comparative approach demonstrates how the Soviet experience in Central Asia can inform modern counter-insurgency efforts, particularly in terms of adapting to local conditions and addressing the underlying causes of resistance. In this sense, Riordan's work not only enriches the historiography of Soviet Central Asia but also provides important lessons for the study of irregular warfare in general.

BIBLIOGRAPHY

1. Baumann, Robert F. *Russian-Soviet Unconventional Wars in the Caucasus, Central Asia, and Afghanistan*. Combat Studies Institute, 1993.
2. Olcott, Martha Brill. *The Kurbashi or Freeman's Revolt in Turkistan 1918–1924*. Central Asia Studies Institute, 1991.
3. Riordan, John P. *The Basmachi Movement: A Forgotten Episode of Central Asian Resistance*. New York: Central Asia Historical Studies Journal, 2016.
4. Riordan, John P. *Counterinsurgency in Central Asia: Lessons from the Basmachi Rebellion*. Fort Leavenworth, KS: Combined Arms Research Library, 2014.
5. Riordan, John P. *Red DIME: Dissecting the Bolshevik Liquidation Campaign in the Ferghana Valley Against the Kurbashi Resistance*. School of Advanced Military Studies, United States Army Command and General Staff College, 2008.

FIZIKAVIY MASALALANI MANTIQUIY MUSHOHADA BILAN YECHISH USULLARI

¹Nafasova Gulnoza Baxtiyorovna

²Eshdovlatov Boburbek Norpulat o'g'li,

² Xudoyberdiyev Ramziddin Mansurivich

¹Guliston Davlat Universiteti, Fizika kafedrası o'qituvchisi

²Guliston Davlat Universiteti

Axborot texnologiyalar, matematika va fizika fakultetini talabalari.

e-mail: eshdovlatovbobur@gmail.com

Tel: +998953541406

Annotatsiya: *Ushbu maqola fizika fanidagi masalalarni yechish uchun metodlar bilan ishlashga bag'ishlangan. Unda masalalarni mantiqiy tahlil va mushohada asosida yechishga urg'u beriladi. Mazkur maqola maktab o'quvchilari uchun mo'ljallangan bo'lib, ular murakkab masalalarni mantiqan tahlil qilish orqali yechim topish ko'nikmasini rivojlantirishga yordam beradi. Maqolada berilgan metodlar va masalalarni tahlil qilish yondashuvi o'quvchilarga mavzuni chuqurroq anglash va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga ko'mak beradi.*

Kalit so'zlar: *Diagramma, Grafik, kuchlar, Harakatlar yo'nalishi, Vaqt, Tezlik, Nyuton qonunlari, Yadro energiyasini, Mexanik energiya.*

Аннотация: *данная статья посвящена работе с методами решения задач по физике. В нем делается упор на решение задач на основе логического анализа и наблюдения. Данная статья предназначена для школьников, которые помогут развить умение находить решения путем логического анализа сложных вопросов. Методы и подход к анализу вопросов, представленные в статье, помогут учащимся развить более глубокое понимание предмета и способность к самостоятельному мышлению.*

Ключевые слова: *диаграмма, график, силы, направление движения, Время, Скорость, законы Ньютона, ядерная энергия, механическая энергия.*

Kirish. Fizikaviy masalalarni mantiqiy mushohada bilan yechish usullari, talabalarga va izlanish olib borayotganlarga masalalarni aniq va samarali hal

qilish imkoniyatini beradi. Ushbu usullar yechim jarayonida nafaqat formulalar va matematik hisoblarni qo'llashni, balki tahliliy fikrlashni, masala shartlarini chuqur anglashni, hamda mantiqiy asoslanishni talab qiladi. Asosiy bosqichlar quyidagilardan iborat:

Masala shartlarini chuqur tushunish: Masalani diqqat bilan o'qib chiqish va undagi fizik kattaliklarni, parametrlarni to'g'ri tushunish kerak. Bu bosqichda masalaning qanday muammo qo'yganini, nimani topish kerakligini anglash muhim.

Diagramma va grafik chizish: Fizik jarayonni yoki holatni ifodalash uchun chizmalar, diagrammalar yoki grafiklardan foydalanish masalani tushunishni osonlashtiradi. Bu usul, ayniqsa, kuchlar, harakatlar yo'nalishi, vaqt va tezlik o'zgarishini ko'rsatishda samarali.

Asosiy qonunlar va formulalarni tanlash: Masalani yechishda qaysi fizik qonun va formulalarni qo'llashni aniqlash kerak. Masalan, mexanik masalalarda Nyuton qonunlari, energiya saqlanish qonuni yoki harakat tenglamalarini qo'llash kerak bo'lishi mumkin.

Masalani kichik qismga ajratish: Murakkab masalalarni bir nechta oddiy qismlarga ajratish orqali masalani bosqichma-bosqich hal qilish osonlashadi.

Matematik hisob-kitoblar va javobning mantiqiy tekshiruvi: Yechilgan masalaning natijasi mantiqiy tekshirilib, javobning fizikaviy mazmuniga mos kelishi tekshiriladi.

Bu usullar nafaqat masalalarni to'g'ri hal qilishni, balki jarayondagi har bir qadamni tushunishni va izchil yechimlarni topishni o'rgatadi.

Fizikadan ba'zi oddiy va keng tarqalgan masalalar misollarini keltiramiz:

Masala:

Bir odam tun bo'yi qorong'i ko'chada sayr qilib yurgan. Shu vaqtda u uzoqdan bir mashina yaqinlashayotganini ko'rib qoladi. O'sha mashinaning faralari chap va o'ng tarafda, shuningdek, ikkita oq chiroq yonib turibdi. Odam o'zini yo'lning chetiga olib chiqib, mashina o'tgandan keyin yana sayrni davom ettiradi. Shu vaziyatda odam qanday qilib mashina qanday yo'nalishda kelayotganini aniq tushungan?

Yechim:

Bu masalani kuzatish orqali tahlil qilish mumkin. Mashinaning ikki tomonidagi chiroqlari va ular orasidagi masofa uning orqa yoki old tomondan kelayotganligini aytishimizga yordam beradi. Agar chiroqlar qizil rangda bo'lganida, bu mashina odamdan uzoqlashayotganini bildirgan bo'lar edi. Lekin chiroqlar oq rangda yonganligi sababli, odam mashina unga qarab kelayotganini fahmlaydi. Shu tarzda, odam faqat kuzatish va chiroqlar rangiga e'tibor berib, yo'nalishni aniqladi.

Bunday masalalar fizik qonuniyatlarni tushunish va amalda qo'llashni o'rgatadi. Bu misollarni yechishda har bir fizik kattalikning o'lchov birliklarini hisobga olish va muammolarni mantiqiy yondashuv bilan tahlil qilish zarur.

Fizikaviy masalalarni yechish, ko'p boshqaruv, matematik modellashtirish va nazariyalarni qo'llashni talab qiladi. muammolarni, masalalarni yechishda mantiqiy mushohada qilish, ya'ni muammoni chuqur tahlil qilish va mantiqiy fikrlash usullaridan yuklash, muhim muammo ega. Uch maqolada fizikaviy masalalarni mantiqiy mushohada bilan yechish usullari haqida gaplashamiz.

Fizikaviy masalani yechishdan oldin, uning mazmunini oshirish zarur. Masalani diqqat bilan o'qish ishlari, belgilangan va berilgan ma'lumotlarni hisobga olish kerak. Masalani, uning qanday fizik qonunlarga erishish mumkinligi va qanday formulalar bilan yechilishi mumkinligi

Fizikaviy masalalarni yechishda asosiy konsepsiyalarni qayta ko'rib fizik chiqish. Masalan, energiya saqlanishi, kuch va massaning o'zaro bog'liqligi, harakat qonunlari va boshqa asosiy printsiplarga asoslanib, masalani yechish jarayonida foydali bo'ladi. Har bir tushunchaning foydai va qo'llanish sohalarini tushun

Masalani yanada tushunarli qilish uchun diagramma yoki grafikalar foydalidir. Bu vizual muammoning fizik jihatdan yanada aniqroq ko'rsatishga yordam beradi. Diagrammalar, kuchlar ta'sirini, harakat yo'nalishlarini yoki energiya o'zgarishlarini

Masalani yechishda mantiqiy mushohada qilish, masalaning turli usullarini o'rganishga va muammoga alternativa echimlarni ko'rib chiqishga yordam beradi. Mantiqiy fikrlash

- Berilgan ma'lumotlar qand
- Masalada qaysi o'zgaruvc

- Uch muammoni yechishda qanday matematik usullarni qo'llash mumkin?

Fizikaviy masalalarni yechishda matematik modellashtirish usulidan ko'chirish juda oson. Fizik qonunlarni matematik ifodalash, masalani aniq va ravshan yechishga imkon beradi. Bunda tenglamalarni, ularning yechish va natijalarni tahlil qilish talab qiladi.

Masalani yechib bo'lgach, olingan manbani zarur. Natijalar fizik yordam mantiqan to'g'ri kelishi kerak. Agar elektr quvvati kutilgan qiymatlarga mos kelmasa, jarayon xato qilgan bo'lishi mumkin. Bu bosqichda qarorni qayta ko'rib chiqish va

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, fizik masalalarni mantiqiy mushohada bilan yechish o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, muammoni tahlil qilish va aniq yechim topish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu usul faqat yod olishni emas, balki chuqur tushunishni va mustaqil fikrlashni talab etadi.

Fizikaviy masalalarni yechish jarayoni mantiqiy mushohada va tahlilga asoslanadi. Masalani, fizik tushunchalarni bilish, diagrammalarni tajriba, mantiqiy fikrlash va matematik modellashtirish — bu jarayonning ajralmas qismlari. fizika usullarini qo'llash, fanida yordam beradi. O'rgan bilimlarni amaliyotda qo'llash, jismoniy nazariyani, balki amaliy ko'rinishni ham rivojlantiradi.

ADABIYOTLAR

1. Li, Shuguang, et al. "Heat and mass transfer characteristics of Al₂O₃/H₂O and (Al₂O₃+ Ag)/H₂O nanofluids adjacent to a solid sphere: A theoretical study." *Numerical Heat Transfer, Part A: Applications* (2024): 1-19.
2. Nafasova, Gulnoza, and B. S. Abdullayeva. "Development of logical competence of future physics teachers based on steam and smart educational technologies." *Евразийский журнал академических исследований* 3.1 Part 2 (2023): 138-140.
3. Nafasova, Gulnoza, and E.Zoza Pardaveva. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI FIZIKA O'QITISH METODLARI."

- Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук 3.4 (2023): 50-53.
4. NAFASOVA, Gulnoza. "PRAKSEOLOGIK YONDOSHISH KONTEKSTINDA BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGI SHAKLLANISH TEXNOLOGIYALARI." *News of UzMU journal* 1.1.2 (2024): 163-166.
5. Baxtiyrovna, Gulnoza Nafasova. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARIDA MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI." *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI* 5 (2022): 96-97.
6. Nafasova, Gulnoza, and B. Abdullayeva. "FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS." *Farg'ona davlat universiteti* 1 (2023): 147-147.
7. ГБ Нафасова - *International Journal of Formal Education*, 2024 РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ
8. Nafasova, Gulnoza. "FIZIKA O'QITUVCHILARI GENDER TENGLIGI MASALASIDA MANTIQUIY KOMPETENTLIKNING AHAMIYATI." *Oriental Conferences*. Vol. 1. No. 1. ООО «SupportScience», 2023.
9. Nafasova, G. B. "FIZIKADAN MASALALAR YECHISHDA TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING AYRIM MUAMMOLARI VA ULARNI YECHISH USULLARI." *O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI SIRDARYO VILOYATI XALQ TA'LIMI XODIMLARINI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI* (2022): 672.
- 10 Вопросы Развития Логической Компетентности В Подготовке Современных Учителей Физики ГБ Нафасова *International Journal of Formal Education* 3 (7), 128-136
11. РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ ГБ Нафасова
ЛУЧШИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ И СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ, 50-53
12. NAFASOV, G. A., SAYFULLAYEV, B., & NAZIROV, Q. (2024). МАТЕМАТИКА DARSLARIDA O'QITUVCHILARNING KREATIV YONDOSHUVLAR ASOSIDA

MANTIQUIY FIKRLASH QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.5. 2), 144-146.

13. NAFASOV, G. A., ANORBAYEV, M., & NAZIROV, Q. (2024). BO 'LAJAK MATEMATIKA O 'QITUVCHILARNI LOYIHALAB O 'QITISH JARAYONIDA MATEMATIK KOMPETENTLIGNI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.6. 1), 165-167.

14. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.

15. Nafasova, G., & Abdullayeva, B. (2023). FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS. *Farg'ona davlat universiteti*, (1), 147-147.

16. Nafasov, G., Kalandarov, A., & Xudoyqulov, R. (2023). DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE COMPETENCE THROUGH TEACHING ELEMENTARY MATHEMATICS. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 218-224.

17. Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.

18. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.

19. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.

20. Kengash, J. va Abdurashidovich, NG (2023). TIME ning kichik qiymatlari uchun filtratsiya nazariyasi muammosining taxminiy yechimi. *Texas muhandislik va texnologiya jurnali* , 19 , 32-37.

O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI FANLARINI INTENSIV O'QITISH METODIKASI

Sitora Faxriddinova

faxriddinovasitora1202@gmail.com

NamDPI o'zbek tili va adabiyoti fakulteti

1-bosqich magistranti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o'zbek tili va adabiyoti fanining o'qitishdagi intensiv metodlar, ularning an'anaviy metodlardan farqli jihatlari, yutuqlari, afzalliklari hamda dars jarayoniga ko'rsatadigan ta'siri amaliy misollar yordamida tahlil qilinadi.*

Annotation. *In this article, intensive methods of teaching Uzbek language and literature, their differences from traditional methods, their achievements, advantages, and their impact on the teaching process are analyzed with the help of practical examples.*

Аннотация. *В данной статье с помощью практических примеров анализируются интенсивные методы обучения узбекскому языку и литературе, их отличия от традиционных методов, их достижения, преимущества и влияние на процесс обучения.*

Kalit so'zlar: *intensiv, metodika, texnologiya, "puzzle", aqliy hujum.*

Key words: *intensive, methodology, technology, "puzzle", brainstorming.*

Ключевые слова: *интенсив, методология, технология, "puzzle", мозговой штурм.*

So'nggi yillarda mamlakatimizda ta'limga oid, xususan, o'zbek tilini rivojlantirishga qaratilgan qator islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, 2019-yil 21-oktabrda qabul qilgan "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident faroni hamda "2022-2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi farmonlarni bu borada amalga oshirilgan ishlarning yorqin namunasi, deb ayta olamiz. Zero, "B ugungi globallashuv davrida har bir xalq, har bir mustaqil

davlat o‘z milliy manfaatlarini ta‘minlash, bu borada ,avvalo,o‘z madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiydir”

Darhaqiqat, davrlar o‘tsada , o‘zbek tili o‘zining boy madaniy merosi, jozibadorligini aslo yo‘qotmaydi. Ammo texnologiyalarning rivojlanishi, pedagog kadrlardan ta‘lim tizimidagi an‘anaviy,eskirgan usullardan voz kechib, dars jarayoniga zamonaviy,noodatiy usulda yondashishni, innovatsion va intensiv texnologiyalardan foydalanishni taqazo etmoqda. Dastlab , “intensiv” so‘ziga to‘xtalib o‘tsak. Mazkur so‘z fransuzcha “issiq,”kuchaygan” degan ma‘noni bildiradi.Demak, ma‘nodan anglashiladiki, mazkur metod an‘anaviy metodlardan o‘rganish jarayonining kuchaytiriganligi bilan farqlanadi. Mazkur metodning boshqa metodlardan afzalligi shundaki, bu uslub o‘quvchining intellektual salohiyatini rivojlantiradi, fanga bo‘lgan qiziqishini oshiradi,o‘rganish jarayonini tez va oson bo‘lishini ta‘minlaydi, eng asosiysi esa ,qisqa vaqt ichida yirik hajmdagi bilimlar, ma‘lumotlarni yetkazish imkonini beradi. Shu sababli ham bu metoddan foydalanish an‘anaviy usubga qaraganda ancha samaraliroqdir.

Ma‘lumki, o‘zbek tili grammatikasi biroz murakkab bo‘lib o‘qitish jarayoni o‘qituvchidan yuksak bilim va mahorat bilan birga o‘ziga xos yondashuv talab etadi.Garchi, fan bo‘yicha maxsus darsliklar ,o‘quv qo‘llanmalar ishlab chiqilgan bo‘lsada,dars jarayonida faqat darslik bilan cheklanib qolish,grammatik qoidalarni yodlatish, mashqlarni bajartirish – bu ancha eskirgan usul bo‘lib,dars jarayonini zerikarli bo‘lishiga, o‘quvchilar tomonidan fanni o‘zlashtirishda past ko‘rsatkichlarni qayd etilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli intensiv metodlardan foydalanish dars jarayonini sifatli va samarali tashkil etishga yordam beradi. Quyida ana shunday metodlardan biri haqida so‘z yuritiladi.

“Aqliy hujum” metodi- biror muammo bo‘yicha o‘quvchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni umumlashtirib, shu orqali ma‘lum bir yechimga kelinadigan metod.Mazkur metodning og‘zaki va yozma shakllari mavjud. Og‘zaki shaklda o‘quvchilar o‘z fikr –mulohazalarini qisqa va lo‘nda bayon etadilar.Yozma shaklda esa tarqatilgan maxsus kartochkalarga javoblarini yozadilar. Mazkur metodni o‘quvchillarni bir necha guruhlarga ajratib, musobaqa tarzida ham qo‘llash mumkin. Bunda deyarli , barcha o‘quvchilar darsda faol

bo'lishga harakat qiladi, mavzuga bo'lgan qiziqishi ortadi. Ushbu usul qo'llanganda o'qituvchi o'quvchilarning fikrini tanqid ostiga olmaydi, baholamaydi, balki har bir fikr uchun ularni rag'batlantiradi. Chunki maqsad- o'quvchilarda mavzu bo'yicha datlabki tushunchalarni shakllantirish va ularni dars jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshirish. Mazkur metoddan foydalanish orqali o'quvchilarda erkin fikrlash o'z fikrini mustaqil bayon eta olish, guruh bilan ishlash va muloqot qilish madaniyati shakllanadi."Aqliy hujum" metodidan dars boshida – o'quvchilarning mavzu yuzasidan dastlabki tushunchalarini bilish maqsadida; dars oxirida esa mavzuni qay darajada o'zlashtirganligini baholash maqsadida foydalanish mumkin.

"Puzzle metodi". Ushbu uslub o'quvchilarning matiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi, shaxsiy fikrini erkin bayon eta olishga o'rgatadi hamda mavzuni tez va oson o'zlashtirishga yordam beradi. Mazkur metdning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuga aloqador bo'lgan ma'lumotlar A4 formatdagi qog'ozga chiqariladi va mayda bo'laklarga bo'linib, konvert qog'ozga solinadi. O'quvchilar guruhlarga ajratilib, har bir guruhga bittadan konvert beriladi. Ulaardan talab qilinadigan vazifa- konvert ichidagi mayda bo'laklar, ya'ni "puzzle"larni birlashtirib, yaxlit matn holiga keltirish.

Ushbu metodni Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" asari misolida ko'rib chiqamiz. Konvert ichiga asar qahramonlarning xarakteri ta'riflangan ma'lumotlar "puzzle" ko'rinishda solinadi. O'quvchilar bo'laklarni yig'ish bilan birga ushbu ta'rif kimga qarata aytilganini ham topishlari kerak bo'ladi. Bu usul an'anaviy metodlarga qaraganda ancha samaraliroq bo'lib, bunda o'quvchi mavzuni qiyinchiliksiz, tez va oson o'zlashtiradi, guruh bilan ishlash ko'nikmasi rivojlanadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, intensiv metodikaga bo'lgan ehtiyoj o'quvchilarni dars jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshirish, qisqa vaqt ichida kata hajmdagi ma'lumotlarni berish va darsni samarali tashkil etish ehtiyoji o'laroq vujudga keldi. So'nggi yillarda ushbu metodning amaliyotda keng qo'llanilishi va an'anaviy uslubga qaraganda samarali natija berayotganligi bu usubning imkoniyatlarini ko'rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi mavqeyi va nufuzini tubdan oshirish to'g'risida"gi PF 5850-son, 2019.

2. Bahodir Jovliyev, Baxtiyor Doniyorov va boshq. Til va adabiyot ta'limi ilmiy-metodik jurnal. 3-son. -Toshkent :2016.-80 b.
3. Bahodir Jovliyev, Baxtiyor Doniyorov va boshq. Til va adabiyot ta'limi ilmiy-metodik jurnal. 2-son. -Toshkent:2013.- 48 b.
4. Eshqobil Shukur va boshq. Ma'naviy hayot ilmiy-ommabop jurnal.- Toshkent: 2015.- 112 b.
5. Halim Saidov va boshq. Boshlang'ich ta'lim ilmiy-ommabop jurnal. 1-son. - Toshkent: 2017.32 b.

FUTBOLCHILARNING TEXNIK-TAKTIK XARAKATLARINI MUSOBAQA DAVOMIDA BAXOLASH

*Komilov Umidjon Shuxratjon o`gli,
Namangan davlat pedagogika instituti,
Jismoniy madaniyat yo`nalishi talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada futbolchilarning texnik-taktik rivojlanishining xususiyatlari, futbolchilarning hissiy holati va texnik tayyorgarligini aniqlash va baholash usullari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: texnik-taktik texnika, , mushak-kuch, tezkorlik, chidamlilikka, futbolchilarning hissiy sohasi

Yosh futbolchilar bilan ishlaydigan trenerlar uyinda yuzaga keladigan harakatlarni bajarish usullarini yaxshi egallagan bo'lishlari lozim. Futbol texnikasining o'ziga xos xususiyatlari, boshqa sport turlaridan farqi, o'ziga xos bo'lgan qirralari va harakatlanish malakalarini bilmagan trener futbol uyini texnikasiga muvaffaqiyatli o'rgatishga qodir emas.

Futbol uyini texnikasi, harakat malakalarinig umumiy o'ziga xos xususiyatlaridan tashqari, bir qator o'ta ixtisoslashgan malakalarga ega. Texnika usullari va to'pni egallab olishning ayrim elementlarini bajarish hamda ularni uyin vaziyatlarida qo'llash o'uyidagicha tavsiflanadi;

1) futbol harakatlari malakasi har doim ma'lum bir sifatlar, masalan, mushak-kuch, tezkorlik, chidamlilikka asoslanadi;

2) harakat malakasi uyin texnikasini ifodalovchi element hisoblanadi va u shundan iboratki, uzoq vaqt ichida yuqori darajada barqaror bo'ladi, ya'ni uyin texnikasi malakalari ko'p yillarga saqlanib qoladi;

3) futbol uyini texnikasi uchun xos bo'lgan tabiiy holat shundan iboratki, asosiy texnika usullarin qo'l bilan emas (bu insonlar uchun odatiy hol), balki oyoq bilan bajarishga to'g'ri keladi. Bu faqat o'rgatishning boshlang'ich davridagina uyin texnikasini egallash uchun qiyinchilik tug'diradi;

4) futbol uyini texnikasi elementlari g'ayrioddiy bolalar uchun notabiiy bo'lganligi sababli, uyin texnikasiga o'rgatishda tegishli uslubiy usullarni qo'llash zarur bo'ladi;

5) uyin paytida futbolchilar texnik usullarni "o'ziga xos muhitda" qo'llaydilar; uyin qoidalariga gavda bilan kurash olib borish ruxsat beriladi. Bunda raqibingiz sizga u yoki bu texnika usulini qo'llashingizga xalaqit berishi mumkin. SHuning uchun texnikaga o'rgatish va uni mustahkamlashda uyindagi kurash xususiyati hamda raqibning qarshilik ko'rsatuvchi harakatlarini nazardan qochirmaslik lozim;

6)futbolda (birinchi navbatda uyin paytida) harakatlarni oldindan mo'ljallay olish mumkin emas; ular vaqt va makonda sodir bo'ladi. Ularni oldindan rejalashtirib bo'lmaydi. Bu harakatlarning makondagi, vaqt oralig'idagi va dinamik (mushak kuchi, tashg'i ta'sir kuchlari) tuzilmasi ko'pgina "individual" sportturlariga (engil atletika, gimnastika, suzish, velosiped sport va h.k.) nisbatan boshqacharoq.

Uyin xususiyati va harakatlarning o'ziga xos tuzilmasi, uyinchilarning individual jismoniy hamda ruhiy xususiyatlaridan tashqari, texnikaga o'rgatish va uni mustahkamlashni belgilab beradi. Harakatlarga o'rgatishni alohida qismlarga bo'lingan va parchalangan holda amalga oshirish mumkin emas.

Bo'lajak futbolchilar futbol texnikasi usullari bilan tanishishlari, ularni o'rganib olishlari va kelgusida uyin vaziyatlarida qo'llashlari lozim.

Futbol texnikasini o'rganishga kirishish uchun, birinchi navbatda, muvofiq holda ulg'aygan bo'lish zarur. Bu bilan shu narsa nazarda tutiladiki, harakatlarni egallash uchun bir xil darajada ham jismonan, ham ruhan tayyor bo'lish kerak.

Tana uzunligining ma'lum bir darajasi va qon aylanish, nafas olish hamda boshqa organlarning shu bilan bog'liq bo'lgan ishi ulg'ayganltni anglatadi.

Bunda birinchi navbatda yosh futbolchilarning (9-11 yosh) bo'yi va vazniga emas, balki ularning ichki organlari faoliyatini ifodalovchi sifatli o'zgarishlarga e'tibor qaratiladi.

Ulg'ayish va harakatlarni o'rganish o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjud. Ba'zi malakalarni (masalan, harakat malakalarini) bola faqat ma'lum bir yoshda, u shunday harakatlarni bajarishga yetilgan paytda, egallashga qodir. Aks holda harakat tuzilmasi va organizm funktsiyalari malakasi bir-biriga qarama-qarshi bo'lib qoladi hamda harakatlarni o'zlashtirish muvaffaqiyatsiz yakunlanadi. Buning ustiga shularning shammasi kelgusida harakatlarni o'rganish uchun salbiy sharoitlarni keltirib chiqaradi. SHunday qilib, harakat usullari hamda futbol texnikasini faqat jismoniy va ruhiy ulg'ayish (etilish) hosil bo'lgandagina o'zlashtirish mumkin.

Hozirgi zamondagi nuqtai nazar asosida aytish mumkinki, futbol texnikasiga, ongli ravishda bajariladigan harakatlarga 9-11 yoshdan boshlash uslubiy jihatdan to'g'riroq. Bunda to'g'ri rivojlanayotgan bolalar futboldagi harakatlarni o'rganish uchun zarur imkoniyatlarga egalar. Biroq bu yosh futbolchilar 9-11 yoshgacha to'p bilan shug'ullanmasliklari kerak, degani emas. Ma'lumki, eng kichik yoshdan boshlab bolalarning sevimli uyinchog'i to'p (koptok) hisoblanadi.

Kichik yoshda bolalarni futbol texnikasi elementlariga majburan o'rgatib bo'lmaydi. Bu yoshda bolalarga ruxsat berish mumkin bo'lgan yagona narsa shuki, bolalar boshqa erkin uynaaladigan uyinlar bilan bir qatorda to'pning xususiyatlari bilan tanishishlari lozim, chunki bu yoshda "to'pni bola emas, to'p bolani harakatlantiradi". U tajriba orttiradi, unda to'p bilan muomala qilish borasida minimal malakalar avtomat ravishda hosil qilinadi.

Texnikani egallash shuni anglatadiki, futbolchi uchun zarur bo'lgan harakat malakalari o'zlashtiriladi, takomillashtiriladi hamda mustahkamlanadi. Buning

natijasida ularni uyinda, to'p uchun kurashish paytida qo'llash imkonini yuzaga keladi.

Futboldagi boshqa taktik omillarning o'zaro bir-biriga ta'siri, yosh futbolchilarning taktik tayyorgarligi nuqtai nazaridan, eng birinchilardan hisoblanadi. Uyindagi "boshqa omillar" deganda quyidagilar tushuniladi;

a) jamoa va uyinchilarning texnik malakalari, ularning jismoniy qobiliyatlar;

b) jamoa uyinchilarining uyinda bir-birini yaxshi tushunish darajasi, uyinni bilish, jamoa uyinchilarining uyg'unligi;

v) uyinchilarning aqliy (intellektual) darajasi;

"Mayda" omillar ham muhim ahamiyatga ega;

a) uyindagi kuch, raqibning kutilayotgan taktik rejaları to'g'risidagi ma'lumotlar;

b) uyin qoidalarini bilish;

v) jarohat olish, uyindan chetlatish va boshqa narsalar tufayli jamoa tarkibining qisqarishi;

g) uyinchilarning almashtirilishi;

d) uyin joyi, xususiyati, maydon holati va ob-havo sharoitlari;

ye) ushbu matchning ahamiyati, turnir jadvalidagi holat.

Taktik tayyorgarlik vazifalari quyidagicha ham aniqlanishi mumkin;

1. uyinga ta'sir etuvchi bir nechta omillar va vaziyatlar taktik rejaga kiritilishi lozim, ya'ni jamoa uchun matchning oldindan o'ylangan taktik rejasi o'uyinchilarning bilimlari va qobiliyatlariga mos darajada tuzilishi zarur.

Misol. O'smir jamoalardan birida ba'zi uyinchilar va butun jamoaning ish qobiliyati uzoq vaqt mobaynida tebranib turgan edi. Uyinchilar charchamaguncha qadar ularning uyindagi kayfiyati juda yaxshi, jamoa uyin rejasiga muvofiq uynaydi, lekin uyinchilar charchagan zahoti, xatolar ustiga xatolar yuzaga keladi, kayfiyat yo'qoladi va uyin betartib, tarqoq holda kechadi hamda uyin rejasi barbod bo'ladi.

2. uyinga ta'sir ko'rsatuvchi omillar darajasini oshirish o'ylangan uyin rejasining bajarilishiga yordam berishi lozim. Oldingi misolga asoslanib taxmin qilish mumkinki, o'ylangan uyin rejasini bajarish davomida texnik, taktik, amaliy

va nazariy mashg'ulotlar jismoniy sifatlarni takomillashtirishda ko'proq qo'llanilishi lozim.

3. mashg'ulotlar davomida uyinga ta'sir ko'rsatuvchi bir nechta omillar o'rtasida shunday o'quv-tayyorgarlik muvofiqlik bo'lishi lozimki, u berilgan davr ichida eng muhim omil yoki omillarga asosiy e'tibor qaratish zarur. Bu yerda nafaqat yil davomida rejalashtirilgan mashg'ulotlar tarkibiga rioya qilish zarurati, balki trenirovkalar paytida erishilgan yutuq, mumkin bo'lgan pasayish yoki to'xtab qolishni sezish hamda o'z vaqtida ushbu vaziyatni tuzatish nazarda tutiladi. Aynan shu yerda o'zaro ta'sir ko'rsatish tamoyilini qo'llash yaxshi amalga oshirilishi mumkin.

Hamma trenirovka turlari (texnik, taktik, atletika, kompleks, qo'shimcha) orasida yangi shug'ullanuvchilar uchun birinchi navbatda "sof" texnika bo'yicha o'tkaziladigan trenirovka muhim ahamiyat kasb etadi.

Texnika turidagi trenirovkalarni o'tkazish tezligi quyidagilarga bog'liq;

- yosh futbolchilarning yoshi;
- ularning tayyorgarlik darajasi;
- trenirovka davri;
- haftadagi trenirovka soni;
- trenirovkalar sharoitlari (masalan, to'plar soni).

Haftadagi trenirovka mashg'ulotlari soni uch marta yoki undan ortiq bo'lgan va tegishli miqdorda to'plarga ega bo'lgan jamoalarda, trenirovka davridan qat'iy nazar, haftadagi kamida bitta trenirovka "sof" texnika bo'yicha o'tkazilishi kerak.

Bu yoshda uyin texnikasining asoslari hosil qilinadi. Keyin esa trener egallagan malakalarni faqat kengaytirib boradi.

Haftadagi trenirovkalar soni uchta va undan ortiq bo'lgan jamoalarda texnikaga o'rgatish hamda uni mustahkamlash asosan kompleks mashg'ulotlar doirasida o'tkazilishi zarur.

Ma'lumki, trenirovka bir-biriga mantiqan bog'liq bo'lgan uchta qismdan iborat. Bu bog'liqlik fiziologik va pedagogik zaruriyatni belgilab beradi. Trenirovkaning alohida qismlari quyidagilardan iborat; a) tayyorgarlik qismi (umumiy va maxsus razminka); b) asosiy qism; v) yakuniy qism.

Trenirovkaning alohida qismlarga bo'linishi trener uchun ishni rejalashtirishga yordam beradi. Bu qismlarning materialini bir qator omillar, ya'ni mashg'ulotlar dasturi va trenirovka rejasining maqsadga yo'naltirilganligi; trenirovka davrlari, uyinchilar yoshi hamda ularning fiziologik xususiyatlari, uyinchilarning tayyorgarlik darajasi, mashg'ulotlar joyi, sport jihozlari va asbob-anjomlari, shuningdek iqlimiy sharoitlarni belgilab beradi.

Texnika bo'yicha trenirovka materialining tuzilmasi, tanlanishi va taqsimlanishini ham jismoniy, ham pedagogik nuqtai nazardan belgilash lozim.

uyidagi mashqlar texnika bo'yicha trenirovkalar materiali bo'lib xizmat qiladi;

- 1) umumiy va maxsus razminka (badan qizdirish) mashqlari;
- 2) texnika mashqlari;
 - a) harakatlarni (texnika usullarini) o'rganish;
 - b) avval tanish bo'lgan harakatlar asosida tarkibiga yangi harakatlarni kiritish orqali hosil qilingan mashqlar;
 - v) tanish usullarni sayqallash;
 - g) texnika bo'yicha uyin mashqlari;

Mashg'ulotlar uchun materialni tanlashda shunga intilish lozimki, tayyorgarlik davrida, razminka bilan bir qatorda uyinchilarni yangi texnika usullarini o'rganishga tayyorlab borish kerak. SHuning uchun trenirovka mashg'ulotining tayyorgarlik qismida uyinlar, chaqqonlikni rivojlantiruvchi, maqsadga yo'naltirilgan mashqlar qo'llanilishi zarur. Trenirovkaning asosiy qismida materialni shunday taqsimlash lozimki, texnikaning yangi harakatlari va usullarini o'rganish darhol boshlanishi kerak.

uyida trenirovka materialini tanlash va taqsimlash namunasi keltiriladi.

Texnika bo'yicha trenirovka

Kirish qismi.

1. to'p bilan razminka mashqlari.
2. Chaqqonlikni rivojlantirish uchun umumiy va maxsus

Mashqlar, shuningdek yordamchi uyinlar.

Asosiy qism.

1. yangi texnika usullarini o'rganish. Mashqlarning turlari.;

a) alohida texnika usullari;

b) bir nechta texnika usullarining birikmasi.

2. o'rganilgan texnika usullarini takomillashtirish. Mashqlarning turlari;

a) texnika usullari birikmasi;

b) uyin vaziyatlariga yaqinlashtirilgan, futbolchilarning uyindagi majburiyatlariga mos bo'lgan mashqlar.

3. ikki tomonlama uyin.

Yakuniy qism.

Bo'shashtirishga ta'sir ko'rsatuvchi mashqlar.

Umumiy jismoniy tayyorgarlik bosqichida trenirovka mashg'ulotlarini zalda o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lgan jamoalar juda erta, tayyorgarlikdan ilgari o'tkazilmaydi.

SHu narsaga intilish kerakki, 6-7 haftalik davrda asos yaratayotgan jamoa, 2-chi va 3-chi haftadan boshlab texnikani o'rganishga o'tishi lozim. Texnika bo'yicha mashg'ulotlar umumiy jismoniy tayyorgarlikdan ilgari o'tkazilmaydi.

Agar uyinchilar umumiy jismoniy tayyorgarlik asosida texnika bo'yicha mashqlarni bajarishdagi har qanday qiyinchiliklarni nngib o'ta oladigan darajaga yetsalar, unda texnika mashqlaridan muntazam foydalanish mumkin.

Ushbu davrda uyinchilarning texnika malakalari darajasini oshirishga katta e'tibor qaratish zarur. Bu davrda o'tkaziladigan trenirovka, bir tomondan, yangi usullarga o'rgatishni ko'zda tutishi, ikkinchi tomondan, avval tanish bo'lgan usullarni tubdan takrorlashni nazarda tutishi lozim.

Texnika usullari-oyoqlar bilan zarba berish, aldamchi harakatlar, bosh bilan zarba berishga o'rgatishni boshlang'ich o'rgatish davrida imkoni boricha soddalashtirilgan shaklda, texnika bo'yicha mashqlar ko'rinishida amalga oshirish kerak. Bu paytda turli-tuman mashqlarni qo'llashda me'yordan oshmaslik lozim.

Uyinchilarning o'z-o'zlarini nazorat qilishlari va yo'l qo'ygan xatolarini tuzatib borishlariga erishish zarur. Birinchi mashg'ulotlarda materialni bajarish qay darajada oldinga siljiyotganligiga qarab, to'p bilan bajariladigan trenirovkalar ham ko'payib boradi; oddiy texnika mashqlarini qo'llashdan murakkabiga asta-sekin o'tib boriladi. Tayyorgarlik davrining oxiriga kelib texnika bo'yicha mashqlarni ko'paytirish (butun trenirovka materialining 70-80% ga) zarur. Bunda,

albatta, mashqlarning bajarilish sifati ham o'zgaradi, ya'ni, bir tomondan, turli xildagi usullar kiritiladi, ikkinchi tomondan, mashqlar tez harakatlar bilan, uyinga o'xshash sharoitlarda bajariladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1, Сатиев Ш. К. УДК 796.01: 159.9+ 796.332 РАЗВИТИЕ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ УЧЕНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ //Scientific Impulse. – 2024. – Т. 2. – №. 18. – С. 199-205.

2, Komilovich S. S. MUSOBAQANING STRESSLI HOLATI VA SPORTCHILARDA TAYYORGARLIK VA MUSOBAQADAN OLDINGI RUHIY STRESSNING O'ZIGA XOS BELGILARI //SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 14. – С. 3-7.

3, Сатиев Ш. К., Азизов С. В. ФУТБОЛЧИЛАРНИ ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ ПРИНЦИПЛАРИ //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 323-327.

4, Сатиев Ш. К. и др. STRESSNING SPORTCHINING RUHIYATIGA VA UNING FAOLIYATIGA TA'SIRI: 10.53885/edinres. 2022.20. 21.067 Сатиев Шухрат Комилович. Наманган давлат университети. Жисмоний маданият кафедраси мустақил изланувчиси. Тел: 99 323-87-86 e-mail: satiyevsuhrat@gmail.com Нематиллаев Азизбек Носиржон ўғли. Наманган давлат университети. Спорт фаолияти йўналиши талабаси. //Научно-практическая конференция. – 2022. – С. 421-424.

УДК 796.01:159.9+796.332

СТРЕССНИНГ ТИББИЙ-ПСИХОЛОГИК ТАВСИФЛАРИ ВА СТРЕССЛАРНИ ЕНГИБ ЎТИШ УСУЛЛАРИ

Сатиев Шухрат Комилович.

*]Наманган давлат университети. Спорт фаолияти кафедраси ўқитувчиси,
мустақил изланувчи. Тел:99 323-87 -86
e-mail:satiyevsuhrat@gmail.com*

Аннотация: Мақолада стресснинг спортчининг рақобатбардош фаолиятига салбий таъсири муаммоси кўриб чиқилган. Адабиёт маълумотларини назарий таҳлил қилиш асосида "стресс" тушунчасининг мазмуни аниқланади, ички ва ташқи характердаги спорт фаолиятининг стресс омиллари конкретлаштирилади ва уларнинг намоён бўлиш хусусиятлари, шу жумладан позитсидан тавсифланади. айрим спорт турлари бўйича рақобатбардош фаолиятнинг ўзига хослиги. Рағбатлантирувчи фаолиятда стрессни самарали равишда энгиб ўтиш спорт машғулотлари жараёнида спортчининг руҳий жараёнлари ва фазилатларини ривожлантиришга қаратилган психологик ёрдам ва воситалар тўпламидан фойдаланиш ва психологик ёрдам кўрсатиш орқали таъминланади., психодиагностика, психопрофилактика ва психорегулятсия (психоректсия) ни ўз ичига олган психологик маслаҳат ва психологик ёрдам. Стрессга қаршиликни шакллантириш учун иродавий фазилатларга эга бўлган спортчиларни тарбиялаш, ўз қадр-қимматини ошириш, ижодий қобилиятларни ривожлантириш ва ақлий ўзини ўзи бошқаришнинг турли усулларини қўллаш тавсия этилади.

Калит сўзлар: спортчи; рақобатбардош фаолият; стресс; стресс омиллари, спортчиларни психологик қўллаб-қувватлаш.

Аннотация: В данной статье описывается проблема негативного влияния стресса на спортивную соревновательную активность. На основе теоретического анализа мы можем определить понятие «стресс». В статье также представлены знания о стрессовых факторах спортивной деятельности внутреннего и внешнего характера и особенностях их воздействия, в том числе о специфике соревновательной деятельности в различных видах спорта. Отмечено, что эффективное управление стрессом обеспечивается комплексом методов и средств, направленных на развитие психических процессов и качеств личности спортсмена, психологической помощью, включающей психодиагностику, психопрофилактику и психокоррекцию. Есть несколько способов помочь спортсменам выработать стрессоустойчивость. К ним относятся: тренировка выносливости и

выносливости, повышение самооценки, развитие творческих способностей и реализация различных видов психической саморегуляции.

***Ключевые слова:** спортсмен; соревновательная деятельность; стресс; стресс-факторы; психологическая помощь.*

Abstract. This article describes a problem of how stress can have a negative effect on sports competition activity. On the basis of theoretical analysis, we can determine the concept of what 'stress' is. The article also gives the knowledge about sports activity stress factors of inward and outward nature and the peculiarities of their exposure, including the specifics of competition activity in different sports. It is noticed that effective stress management is provided by a complex of methods and means aimed at developing the mental processes and qualities of an athlete's identity, psychological assistance which involves psychodiagnostics, psychoprophylaxis and psychocorrection. There are some ways which can help the athletes to generate stress resistance. They include: endurance and stamina training, self-esteem boost, development of creative abilities and implementation of different types of psychic self-regulation.

***Keywords:** sportsman; competition activity; stress; stress-factors; psychological assistance.*

Кириш. Машғулотлардан фаркли ўлароқ, спортчининг мусобақалардаги ягона мақсади - у ҳамма нарсага қодирлигини намойиш этиш, машғулотларда бошланган тайёргарликни англаш, бу спорт учун зарур бўлган жисмоний ва ҳаракатланиш фазилатларининг ривожланиши даражаси билан тавсифланади ва бу ақлий хусусиятлар ва функциялар. Шу билан бирга, мусобақадаги чиқишнинг муваффақияти нафақат спортчининг тайёргарлиги даражасига, балки у қандай ҳолатда бўлишига ҳам боғлиқ. Спортчи яхши тайёргарлик кўрган ва машғулотларда юқори натижаларни кўрсатган ҳолда, стресс, ҳаддан ташқари кўзғалиш, "мандраж" ва бошқалар сабабли мусобақаларда анча ёмон ҳаракат қиладиган ҳолатлар кўп.

Дарҳақиқат, спортчи ўзининг жисмоний, техник ва тактик қобилиятларини, маҳорат ва кўникмаларини тўлиқ амалга ошириши, мусобақанинг мажбурий элементи сифатида захира имкониятларини очиб бера

олиши учун у психологик жиҳатдан маълум стресс омилларига тайёрланиши керак.

Ишнинг мақсади - психологик тайёргарлик жараёнида спорт ракобатбардош фаолиятида спортчилар томонидан стрессни енгишнинг аниқ усуллари таҳлил қилиш..

Тадқиқот усуллари:- тадқиқот муаммоси бўйича психологик ва педагогик адабиётларни назарий таҳлил қилиш.

Тадқиқот натижалари ва уларни муҳокама қилиш. Стресс концепциясининг асосчиси **Г. Селье** бу ҳодисани организмнинг унга кучли таъсир кўрсатадиган ҳар қандай омилларга (стрессларга) нисбатан умумий ўзига хос бўлмаган реакцияси деб таърифлаган [10].

Кейинчалик, стресс нафақат организмнинг турли хил табиат ва характердаги стимулларнинг таъсирига бўлган муносабатининг ўзига хос бўлмаганлиги билан эмас, балки гомеостазни сақлаб қолиш учун ушбу стимулларга мослашиш концепцияси билан ҳам боғлана бошлади (ФИ Фурдуи [13]), тана тизимларини ўзига хос адаптив қайта тузилишини амалга ошириш учун (МФ Фролов [12]), ўзига хос гомеостатик реакцияларни таъминлаш ва организмнинг химоя қобилиятларини сафарбар қилиш (ИК Вайнштейн [2]), организмни химоя қилиш ёки унга зарар этказиш учун тананинг турли даражаларида регуляциянинг ягона нейрохуморал ва хужайра ичидаги механизмлари (АЕ Олшанникова [6]).

Ўзбекистоннинг етук спорт психологияси бўйича мутахассисларидан профессор **З.Г.Гаппаров** спортчининг психологик тайёргарлиги юзасидан “Психологик тайёргарлик психологиянинг илмий ютуқларидан фойдаланиш, спорт фаолияти самарадорлигини ошириш учун унинг воситалари ва усуллари татбиқ этиш жиҳатларидан биридир. Шу муносабат билан психологик тайёргарлик спортнинг психологик маданиятини ошириш, спорт фанларининг фанлараро ўзаро таъсири билан чамбарчас боғлиқдир. Спортда психологик тайёргарликнинг жуда муҳим контсептуал таркибий қисми машғулот турларининг ўзаро таъсири (психологик, жисмоний, махсус. техник, тактик, назарий) ҳисобланади. Кўпинча психологик тайёргарлик машғулот турларидан бири сифатида қаралади. Бундай ҳолда, бошқа турлар

билан бир қаторда, у ўқув ва рақобат жараёнларини режалаштиришда муайян рол ўйнайди ва тегишли мақсадлар, шакллар ва усуллар тайинланади. Ушбу ёндашув ташкилий муаммоларни ечишни ва машғулотнинг таркибий тузилишини соддалаштиради, аммо унинг ҳар хил турларининг тизимли ўзаро таъсирини ҳал қилиш учун муаммоли ҳисобланади."деб таъкидлайди.[2]

В.Р. Доҳренвенд стрессни организмнинг ҳолати деб ҳисоблади, бу ички ва ташқи стимулларга жавобан ҳам мослашувчан, ҳам мослашувчан бўлмаган жавобларга асосланган бўлиб, маълум бир даражага қадар ривожланиб боради, бундан ташқари психологик ва физиологик қобилият ва имкониятлар бузилади Худди мавжудликнинг янги шароитларига мослашиш давридаги одамнинг ўзига хос ҳолати сингари, организмнинг стресси ҳам кўриб чиқилади. **Судаков**, ушбу ҳолатни тартибга солишнинг психологик механизмларида ва субъектнинг ҳаракатларида юзага келадиган ўзгаришлар билан ҳар хил турдаги қийин вазиятлар таъсири билан боғлайди. **М. Тишкова** стрессни янги руҳий ҳолатнинг ортиб бораётган талаблари билан боғлиқ ҳолда унинг ташкил этилиши ва сафарбар этилишини ифода этиб, инсон психикаси фаолиятидаги ўзига хос бўлмаган тизимли ўзгаришлар билан тавсифланадиган махсус руҳий ҳолат деб ҳисоблайди. [16; 17].

Д. Меканик стрессни "алоҳида ҳолатларда одамнинг ноқулай реакциялари" ва "шахсга қўйиладиган талаблар ва унинг ушбу талабларга бўлган муносабати ўртасидаги номувофиқлик" деб таърифлайди. Ушбу нуқтаи назарни **Т.Кокс** ўртоқлашар экан, стресс - бу инсонга қўйиладиган талаблар ва улар билан курашиш қобилиятини таққослашда пайдо бўладиган хабардорлик ҳодисасидир.

Л. Леви. Стресс организмнинг филогенез жараёнида ривожланган реакцияси сифатида, унинг яхлитлигини бузиш хавфини аслида ёки рамзий равишда билдирадиган воситалар таъсирига таъсир қилади, дейди.

Спорт мусобақалари - бу аниқ стрессли ҳолат, ва бу биринчи навбатда спортчининг ушбу мусобақаларда қўйган вазифалари ва уларни амалга ошириш учун ҳозирда қандай имкониятларга эга эканлиги билан боғлиқ. Шу билан бирга, нафақат ҳал қилинаётган муаммонинг объектив қийинлиги, балки, биринчи навбатда, спортчининг уни амалга ошириш имкониятини

эхтимоллий баҳолаши алоҳида аҳамиятга эга. Шунга кўра, рақобатбардош фаолиятда стресс пайдо бўлишининг асосий сабаби бу спортчи олдида турган вазифалар ва унинг имкониятлари номувофиқлигининг субъектив туйғуси.

Шунга кўра, стресс, бу ҳолда, спортчининг онги, унинг фикрлаш услуби ва ўз имкониятларини баҳолаш, жисмоний тайёргарлик даражаси, машғулотлар ва экстремал рақобат шароитида ўзини тутишини тартибга солишга тайёрлиги натижасидир. Бу физиологик стресс деб белгиланиши мумкин бўлган тўғридан-тўғри юкга ва унинг тугаши биланок, организмнинг реакцияларидан фарқли ўлароқ, буни рухий стресс деб ҳисоблашимизга имкон беради.

Шундай қилиб, рухий стресс - бу ҳаддан ташқари ақлий зўриқиш ва хатти-ҳаракатларнинг номуносивблик ҳолати, бу ҳақиқий таҳдид ёки ҳақиқатан ҳам спорт фаолиятининг ҳаддан ташқари стресс омиллари таъсирида ривожланади.

Спорт мусобақаларида қатнашиш билан боғлиқ равишда спортчиларда пайдо бўладиган рухий (рақобатбардош) стресс - бу турли хил иерархик даражадаги шароитларнинг бир нечта тизимлари билан белгиланадиган шахснинг мураккаб психофизиологик ҳолати. Ушбу стресснинг спортчининг фаолиятига таъсири ва кучи унинг турли хил индивидуал хусусиятларининг нисбати ва ўзаро боғлиқлиги билан боғлиқ:

ижтимоий-психологик, шахсий, психо-мантиқий, психо-динамик, физиологик, яъни уларнинг ўзаро муносабатларининг бутун тизими [3].

Стрессор қандай ҳис-туйғуларни ва чарчокни, чарчокни, оғрикни, кўрқувни, ғазабни ва бошқаларни қандай бўлишидан қатъи назар, реакция ўхшаш бўлади: эндокрин тизим фаоллиги ошади, гормонал фаоллик кескин кўтарилади, стероид гормонлар ажралиб чиқади, бу эса ўз навбатида ўзгаришга олиб келади кўплаб функционал тизимларда: пулс ва нафас олиш тезлиги ошади, қон босими ва мушак тонуси кўтарилади, титроқ пайдо бўлади, кинестетик сезгирлик ёмонлашади, ҳаракатлар камроқ мувофиқлашади ва кам тежамкор бўлади [8]. Бундан ташқари, хатти-ҳаракатлар устидан "интеллектуал" назорат ёмонлашади, эътиборни тақсимлаш ва алмаштириш

кийинлашади, ўз ҳаракатларини баҳолашнинг танқидийлиги пасаяди ва этарли бўлмаган қарорлар қабул қилиниши мумкин.

Спорт фаолиятининг стресс омилларига қуйидагилар киради.

1. Матчни(мусобақада) ютиш ёки рақибни мағлуб этишга қаратилган рақобатбардош характерга эга спорт кураши;
2. Спорт курашида спортчининг барча жисмоний ва ақлий кучларининг максимал даражада кучланиши, уларсиз ғалабага эришиш мумкин эмас;
3. Спортчининг ҳаётий режимида жиддий ўзгаришлар киритадиган узок, мунтазам, доимий машғулотлар жараёни.

Рақобатбардош стресс муаммосини ўрганаётган кўплаб тадқиқотчиларнинг хулосаларини умумлаштириб, спорт фаолиятининг стресс омилларини турлича таснифлаш мумкин (1-расм).

1-расм.Спорт фаолиятида стресс факторларнинг классификацияси.

Қиска муддатли стресс омилларига

- қўрқув (олдинроқ жароҳат олган жисмоний машқларни бажаришда; аниқ фаворит билан учрашганда; ноқулай прогноз билан ва бошқалар);
- ёқимсиз жисмоний туйғулар (оғрик, чарчоқ ва бошқалар);
- суръат ва тезлик (натижа учун асосиз юқори ставкалар, ахборотнинг ҳаддан ташқари юкланиши, ҳаддан ташқари куч ва ҳаракат тезлигига эҳтиёж ва бошқалар);

- муваффақиятсизликлар (ҳаракатланиш техникасидаги хато, муваффақиятсиз бошлаш ва бошқалар). [1; 14]:

Узоқ муддатли стресслар:

- рақобатбардош фаолиятни амалга оширишда мавжуд бўлган хавф ва хавф (мото ва мотоспорт, чанғи сакраш ва бошқалар);

чарчокни келтириб чиқарадиган узоқ муддатли юк (жисмоний ва рухий чарчокнинг кучайиши, шароитларнинг бир хиллиги ва бошқалар фониди узоқ муддатли жисмоний машқлар);

- кураш (рақобатбардош фаолият, фаолият услубини тезда ўзгартириш зарурати ва бошқалар);

- яккаланиш (мусобақа пайтида алоқаларнинг мумкин эмаслиги, жамоа талабларига мос келмаслиги ва бошқалар) [1; 14].

Тўсиқлар - бу восита вазифасини ҳал қилиш жараёнида мақсадга эришишга тўсқинлик қиладиган ташқи муҳит ва фаолиятнинг объектив шартлари. Буларга жисмоний машқлар пайтида жисмоний кучларга қаршилик кўрсатадиган моддий тўсиқлар (юкламани оғирлиги, масофа узунлиги, шамол ва бошқалар) ва чалкаш омиллар (тасодифий носозлик, спортчининг ҳаддан ташқари рағбатлантирилиши, ноҳақ ҳакамлик ва бошқалар) кириши мумкин.

спортчиларнинг ҳаракатига ва уларнинг хавфсизлигини муваффақиятли бажаришда шахсиятига таҳдид соладиган.

Қийинчиликлар - бу спортчининг энергия ва (ёки) ахборот ресурслари (аслида физиологик ва психологик) ўртасида жисмоний машқлар талабларига нисбатан номувофиқлигидан келиб чиқадиган ўзига хос ички тўсиқ. Улар фаол ва шахсий бўлиши мумкин.

Фаолиятдаги қийинчиликлар тўғридан-тўғри спортчининг танаси ва танасига таъсир қилувчи жисмоний кучларнинг қаршилигини энгиб чиқишда операцион зўриқиш ҳолатида вужудга келади ва иккита асосий турга эга: жисмоний, машқларни бажаришга узоқ вақт давомида талаб қилинадиган интенсивлик билан ва тезлик (озгина куч, этарлича чидамлилиқ керак эмас, сизга тезроқ керак) ва техник, вақт ва маконда ҳаракатларнинг тўғри мувофиқлаштирилишига ҳалақит беради (билмайман, менда ёмон фикр бор, ҳис қилмайман билмайман).

Шахсий қийинчиликлар хиссий зўриқиш, мотивлар курашининг устунлиги ҳолатларида пайдо бўлади. Улар билвосита, унинг рухий ҳолатининг ёмонлашуви орқали спортчилар ҳаракатини мураккаблаштиради ва тушқунликка тушиши ёки ҳаяжонлантириши мумкин. Зулмли қийинчиликлар мотивларнинг туртки кучини пасайтиради (чарчаган, кўркқан, аниқ эмас); ҳаяжонли - когнитив жараёнларнинг самарадорлигини пасайтиради (жуда ҳавотирли, шошқалоқ, ғазабланган) [14].

Маълумки, катта тажриба ва малакага эга спортчилар рақобатбардош стресс ҳолатида кўпроқ муваффақият қозонишади. Шубҳасиз, бу кўплаб расмий мусобақалар жараёнида саралаш стартлари, "баҳолашлар" ва ҳ.к. улар маълум стресс омилларининг таъсирига мослашадилар ва стрессли вазиятларда зарур бўлган ўз-ўзини бошқариш усулларини ўзлаштирадилар. Аниқланишича, паст интенсивликдаги стресс омилларига (тирнаш хусусияти берувчи омилларга) таъсир қилиш юқори интенсивликдаги бир хил стресс омилларига мослашишни кучайтиради. Ушбу мунтазамлик асосида стрессга қарши психологик тайёргарлик усуллари ишлаб чиқилди: стресс-эмлаш терапияси Д. Меиченбаум [7]

Спорт амалиётида стрессни енгиш учун қуйидагилар қўлланилади:

- спортчини (спорт жамоасини) психологик қўллаб-қувватлаш, яъни психологик хусусиятларни такомиллаштириш ёки янгилашга қаратилган машқлар жараёни самарадорлигини ошириш, мусобақалар ва улардаги чиқишларга тайёргарлик кўриш учун психик хусусиятлар, жараёнлар ва ҳолатлар;

- спорт карьерасининг турли босқичлари учун хос бўлган муаммолар ва қийинчиликларни ҳал қилишда спортчига психологик ёрдам: дастлабки спорт ихтисослашуви босқичида - ҳақиқий машғулотлар жараёни ва ёш спортчиларнинг у ва у танлаган спорт тури ҳақидаги ғоялари ўртасида номувофиқлик; чуқур ўқитиш босқичида - ўқув юкларининг сезиларли даражада ошиши билан боғлиқ бўлган "натижа учун" ишлаш; юқори ютуқлар босқичида - ёшлар спортдан катталарга ўтиш спорт ҳаётининг асосий бизнесига айланади; касбий маҳоратга ўтиш босқичида - спорт формасини сақлаб қолиш

учун мустақил ғамхўрлик; спорт карерасини яқунлаш босқичида (психологик жиҳатдан энг қийин босқич) - спорт натижалари узоқ вақт ўсмайди ёки пасайишни бошлайди [4];

- спортчига, мураббийга маслаҳат бериш (спортчилар ва мураббий билан махфий мулоқотни ташкил этиш, стрессли вазиятни таҳлил қилишга йўналтириш, вариантларни таклиф қилиш, у ёки бу танлов натижаларини кўрсатиш, шунингдек, спортчига "ички қўллаб-қувватлаш" ни топишда ёрдам бериш "қийинчиликларни ўзи ҳал қилиш, шунингдек спортчиларнинг психологик машғулотларида уларни ташвишга солаётган муаммолар бўйича тренерлар)

- спортчи ва мураббийнинг психологик саводхонлиги ва малакасини оширишга қаратилган маърузалар ва дарслар.

Стрессни енгиш учун спортчиларни психологик қўллаб-қувватлаш икки йўналишда амалга оширилади:

- спортчига ёрдам бериш бўйича барча ишларни психолог амалга оширади, мураббий билан ишнинг мақсадлари ва ташкилий масалаларни мувофиқлаштиради (биринчи навбатда спортчилар билан ишлаш, машғулотлар вақти ва ҳк);

- психологик ва педагогик таъсирлар мураббий томонидан психологнинг диагностика маълумотлари ва тавсияларига мувофиқ амалга оширилади.

Қўллаб мураббийлар спортчилар билан самарали мулоқот қилишади ва пайдо бўлган муаммоларни муваффақиятли ҳал қилишади. Аммо шунинг ёдда тутиш керакки, мураббийнинг психологик ёрдам кўрсатиш қобилиятлари чекланган, у психологик диагностика натижаларини тўлиқ баҳолай олмайди, ўзаро алоқаларни яхшилаш учун тренинглар ўтказиши, психотехник ўйинлар билан шуғулланади ва ҳоказо. Спорт психологларининг амалиёти шунинг кўрсатадигани стрессли шароитларни енгиш учун психологик ёрдам энг самарали бўлиб, бунда психолог ва ўзи спортчилар билан ишлайди ва мураббийга керакли тавсиялар беради.

Стрессни енгиш учун спортчиларни психологик қўллаб-қувватлаш психодиагностика, психопрофилактика ва психорегуляция (психореакция) чораларидан иборат.

Психодиагностика - бу психологик хусусиятлар тўғрисида маълумот олиш, уларнинг асосида профилактика ва тузатиш чоралари режалаштирилган.

Психопрофилактика - бу стрессли ҳолатларнинг пайдо бўлишига тўсқинлик қиладиган шароитларни яратиш ва бошқалар.

Психорегуляция - бу рухий хусусиятлар, жараёнлар ва шароитларнинг намоён бўлишини оптималлаштириш мақсадида психологик таъсир. Психорегуляция усуллари (таклифлар, эътиқодлар, психотерапевтик суҳбатлар, психо-регулятив тренинглар, бўшашиш машғулоти ва бошқалар) ёрдамида сиз мотивацияни ўзгартиришингиз, стрессга чидамлилигини оширишингиз, жасорат, қатъият намоён бўлишини рағбатлантиришингиз, "жанговар ҳолат" га киришингизга ёрдам беришингиз мумкин. тайёрлик ", реакция кўрсаткичларини яхшилаш ва идрок тезлиги ва бошқалар. [15].

Психопрофилактика ва психологик муносабатларни амалга оширишда қуйидагиларни эътиборга олиш зарур:

- спортчиларнинг индивидуал хусусиятлари (характер хусусиятлари, кўникмалар, қобилиятлар);
- муаммоли жойлар (стрессга чидамлилигининг асосий фазилатлари, салбий муносабатларнинг этарли даражада ривожланмаганлиги);
- олдинги мусобақаларда стрессни енгиш тажрибаси;
- аниқ мусобақаларда ҳал қилинадиган мақсад ва вазифалар;
- мотив кучининг дозаси (мотивларнинг тартибга солувчи кучи уларнинг фаоллаштирувчи таъсирида намоён бўлади, бу мақсадга эришиш билан боғлиқ бўлган одамнинг интеллектуал, ахлоқий, иродавий ва жисмоний ҳаракатларини қўллаб-қувватлайди ва рағбатлантиради [11]).

А.Т. Пуни ҳар бир спорт ихтисослиги ўзига хослиги ва рақобатбардош кураш олиб бориладиган шароитлардан келиб чиқиб, спортчининг руҳиятига ҳар хил талаблар қўядиган хусусиятларга эга эканлигини айтди. Шуни ҳисобга олган ҳолда барча спорт турлари шартли равишда бир неча гуруҳларга бирлаштирилиши мумкин.

Биринчи гуруҳга рақиблар ўртасида тўғридан-тўғри алоқа йўқлиги билан ажралиб турадиган спорт турлари киради (гимнастиканинг барча

турлари, шўнфин, оғир атлетика, сакраш ва улоктириш атлетикада ва бошқалар). Бундай ҳолда, жамоат ёлғизлик ҳолати ва онгнинг муайян мотор ҳаракатларини бажаришга тўлиқ эътибор бериши рақобат курашининг асосий психологик хусусиятлари сифатида ажратиб кўрсатилади.

Иккинчи гуруҳга рақибларнинг тўғридан-тўғри алоқаси билан ажралиб турадиган спорт турлари киради (спорт ўйинлари ва бошқалар), натижада рақобат курашининг асосий психологик хусусияти хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда олдиндан тузилган машқни амалга оширишдир. ҳар бир рақибнинг тактик рақобатбардош фаолият режаси. Бунинг учун онгнинг юқори даражада ривожланган йўналтирувчи функцияси ва ўзаро боғлиқ психик жараёнлар ва шахсият хусусиятлари (кузатув, оператив фикрлаш, ижодий хаёл, ташаббускорлик, мустақиллик ва бошқалар) керак.

Учинчи гуруҳга бир вақтнинг ўзида бир нечта спортчиларнинг курашга кириши билан параллел курслар (югуриш ва юриш, енгил атлетика, сузиш, велосипед, эшқак эшиш ва ҳк) бўйича олиб бориладиган спорт турлари киради. Афсуски, маълум бир маконни душманга қараганда қисқа вақт ичида энгиб ўтган киши ғалаба қозонади.

Шунга кўра, продали характер хусусиятларини тарбиялаш, ўз кадр-қимматини ошириш, ижодий қобилиятларни ривожлантириш ва ярим шарлараро мувофиқлаштириш муносабатлари, стрессни энгиш учун ақлий ўзини ўзи бошқаришнинг самарали усулларида фойдаланиш (ИГ томонидан автоген машғулотлар) билан боғлиқ умумий қоидалар билан бир қаторда Шултз [5], АТ Филатов [9] томонидан эмоционал-иродавий машғулотлар, Э. Жаобснинг [5] фаол нерв-мушак бўшашиши (тикланиш), А.В.Алексеевнинг психомускуляр тайёргарлиги [5]), юқоридаги спорт гуруҳларининг ҳар бирида психологик ҳар хил йўналтирилган ва мазмунли ишлар олиб борилиши керак.

- муваффақиятсизликни тезда энгиш қобилиятига эга бўлиш (ҳақиқатда нима бўлганини аниқлаш учун муваффақиятсизликдан фойдаланиш) ва ўзингизнинг фикрларингиз билан ёлғиз қолиш, мустақил ҳаракат қилиш (ҳозирги пайтда нима қилинаётгани ҳақида ўйлашни ўрганинг);

- мухлисларга, рақибларга, ҳакамларга эътиборингизни қаратманг);

- кўриш ва эшитиш қобилиятини бошқаришни ўрганиш;

э) фақат тинглаш хусусияти ва ҳаяжонга олиб келмайдиган нарсаларга риоя қилинг;

- ғалабага қатъий ишониш (мақсадга эришиш учун тасаввурни ишлатиш);
- кескинликсиз рақобатлашиш (ўз ҳаракатларини автоматик равишда, ишончли бажариш) [3].

Жамоа спортида ўйинчилар билан суҳбатлар қўлланилади; тавсия этилган дам олиш; автоматик машғулотлар. Улар ўз-ўзини гипноз, ўзига ишониш, ўз-ўзини буюртма қилишни ўргатадилар. Улар спорт мотивациясини шакллантириш, ўз имкониятларига бўлган ишончни шакллантириш, шу жумладан, спортчининг тўғри қарор қабул қилиш қобилиятига ишонч ҳосил қилиш ва уни изчил амалга оширишга асосланган "ички таянчларни шакллантириш" орқали. Улар "хатоларга йўл қўйилган тақиқни бекор қилиш" (нисбатан кучсиз рақиб билан ўйнашдан олдин, унинг қаршилиқ кўрсатиш иродасини бостириш учун қасдан таваккал қилиш тавсия этилади), "рақибни амалдан чиқариш" (спортчини самарали тактик фаолиятда рақибдан устунлик), "Десенситизация" (профессионал психолог иштирокида ўтказилади - спортчига унинг ўйин режаси рақибнинг самаралироқ режасига дуч келганлиги, қандай ноқулай ҳолат пайдо бўлганлиги ҳақида эслаш учун таклиф қилинади), кейин ушбу тажриба махсус психо-манتيкий техника ёрдамида ишлаб чиқилади)

Футболчилар билан психологик ишлаш қуйидагиларни ўз ичига олади.

- бўлажак мусобақа шартлари ва асосий рақобатчилар тўғрисида маълумот олиш;
- спортчининг тайёргарлик даражаси, хусусан унинг ҳозирги машғулот босқичида унинг шахсияти ва руҳий ҳолати тўғрисида диагностика маълумотларини олиш;
- мавжуд маълумотларни ҳисобга олган ҳолда, бўлажак мусобақалар учун ҳаракатлар дастурини тузиб, чиқиш мақсадини аниқлаш (футболчилар билан биргаликда);
- бўлажак мусобақалар учун батафсил дастур ишлаб чиқиш;
- рақобатбардош фаолиятни симуляция қиладиган шароитда кийинчиликларни ва қутилмаган тўсиқларни бартараф этишни ташкил этиш,

бу эрда спортчининг иродавий фазилатлари, ўзига ишончи ва оператив фикрлаш қобилиятини оширишга эътибор қаратилган;

- мусобақага тайёргарлик жараёнида шарт-шароитлар яратиш ва спортчининг хаддан ташқари рухий стрессини камайтириш усулларидан фойдаланиш;

- белгиланган ўқув дастурига мувофиқ мусобақаларда қатнашиш учун тўғри шахсий ва ижтимоий аҳамиятга эга мотивларни рағбатлантириш.

Хулоса. Шундай қилиб, спортчиларнинг индивидуал психосоматик ва шахсий хусусиятларини, уларнинг рақобатбардош фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини ва ички ва ташқи табиатнинг устун бўлган стресс омилларини ҳисобга олишга асосланган турли хил воситалар, усуллар ва психологик машғулотлардан фойдаланиш шаклланишига ёрдам беради. спорт рақобатбардош фаолиятида стрессни муваффақиятли энгиш учун жавоб берадиган зарур шахсий хусусиятлар. Ва спортчига психологик ёрдам қандай қилиб ўз вақтида ва малакали равишда ташкил этилишига, унинг спорт ҳаёти, жисмоний ва рухий фаровонлиги, муваффақияти, ўзидан ва спорт натижаларидан қониқиш, ўзига бўлган ишонч ва спортдаги қобилияти ва ундан ташқарида боғлиқдир.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ababkov VA, Perret M. Stressga moslashish. Nazariya, diagnostika, terapiya asoslari. M.: Perret; SPb.: Rech, 2004.
2. З.Г.Гаппаров. Спорт психологияси. Дарслик. Т.: Мехридарё, 2011 йил.
3. Vyatkin B.A. Sport musobaqalarida ruhiy stressni boshqarish. M.: Feniks, 2001 yil.
4. Ilyin E.P. Sport psixologiyasi: darslik. nafaqa. SPb.: Piter, 2012 yil.
5. Kurashvili V.A. Sportchilarning psixologik tayyorgarligi. Innovatsion texnologiyalar. M.: "MediaLabProject" nashriyoti, 2008 yil.
6. Olshannikova A.E. Hissiy holatlarning ayrim fiziologik korrelyatlari to'g'risida // Differentsial psixofiziologiya muammolari: maqolalar to'plami. ilmiy. San'at Moskva: Ta'lim, 1969 yil.
7. Psixologik ensiklopediya / Ed. R. Korsin, A. Auerbax. SPb., 2006 yil.

8. Jismoniy tarbiya va sport psixologiyasi: akademik bakalavr uchun darslik va seminar / Lovyagina A.E., Ilina N.L., Volkov D.N. va boshq.; tahrir. A.E. Lovyagina. Moskva: Yurayt nashriyoti, 2016 yil.
9. Rozhnova V.E., Tabachnikova S.I., Filatova A.T. Zamonaviy sanoat ishlab chiqarish sharoitida ishchilarga ixtisoslashtirilgan psixogigiya, psixo-profilaktika va psixoterapiya yordami tizimi // Psixoterapiya qo'llanmasi / Ed. V.E. Rojnova. Moskva: Tibbiyot, 1985 yil.
10. Selye G. Xavotirsiz stress. M.: Taraqqiyot, 1979 yil.
11. Fedoskina E.M. Haddan tashqari og'irlikdagi sportchilarni psixologik reabilitatsiya qilish usullari // Rudikovskie o'qishlari: mater. Jismoniy tarbiya va sport psixologlarining VI Xalqaro ilmiy konferentsiyasi. M., 2010 yil.
12. Frolov M.F. Psixofizyologik stress va inson operatori faoliyati sifati // Mehnat faoliyatidagi psixik taranglik: maqolalar to'plami. ilmiy. San'at M., 1993 yil.
13. Furdui FI_ Stressning fiziologik mexanizmlari va stress omillarining keskin ta'sirida moslashish. Kishinyov: Shtiintsa nashriyoti, 1986 y.
14. Shagiev R.M. Sportdagi stressga chidamlilikning strukturaviy va funktsional xususiyatlari: dis. ... Cand. aqldan ozgan. fanlar. Yaroslavl, 2009 yil.
15. Гусак В. В. Аутогенне тренування та його вплив на процеси відновлення спортсменів // Шнік Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини / М.С. Солопчук (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. Випуск 8. 424 с. С. 122-127
16. Dohrenvend Bryus P. Stressning ijtimoiy psixologik tabiati: sabab-so'rov uchun asos. Journal Anormal Social Psychology, 1966, jild. 62.
17. Dorner P. O'z-o'zini aks ettirish va muammolarni hal qilish. In: Inson va sun'iy intellekt. - Berlin, 1978 yil.
18. Parsons P. A. Xulq-atvor, stress va o'zgaruvchanlik. Behavior Genetics, 1988, jild. o'n sakkiz.

QATTIQ JISMLARNING ISSIQLIK XOSSALARI

¹*Nafasova Guloza Baxtitorovna*

²*Mamatova Gulsanam Totliboy qizi*

¹*Guliston davlat universiteti Fizika kafedrası o'qituvchisi*

²*Guliston davlat universiteti axborot texnologiyalari, fizika va matematika kafedrası talabasi*

E-mail: gulnozanasova544@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Qattiq jismlarning issiqlik xossalari moddaning ichki tuzilishiga bog'ligi, uning atomlari va molekulalarining o'zaro bog'lanish kuchlari va ularning harakati ifodalangan.*

Kalit so'zlar: *Issiqlik o'tkazuvchanlik, issiqlik sig'imi, Debay modeli.*

Аннотация: *В данной статье выражена зависимость тепловых свойств твердых тел от внутренней структуры вещества, сил взаимосвязи его атомов и молекул и их движения.*

Ключевые слова: *теплопроводность, теплоемкость, модель Дебая*

Annotation: *this article expresses the connection of the thermal properties of solids to the internal structure of a substance, the forces of interaction of its atoms and molecules and their movement.*

Keywords: *thermal conductivity, heat capacity, Debay model*

Qattiq jismlarning issiqlik xossalari moddaning ichki tuzilishiga bog'liq bo'lib, uning atomlari va molekulalarining o'zaro bog'lanish kuchlari va ularning harakati bilan belgilanadi. Qattiq jismlarning issiqlik xossalarini o'rganish issiqlik o'tkazuvchanlik, issiqlik sig'imi, kengayish koeffitsienti kabi ko'plab parametrlarga asoslanadi.

Issiqlik o'tkazuvchanlik

Issiqlik o'tkazuvchanlik – bu qattiq jismning harorat gradienti ta'sirida energiyani bir nuqtadan boshqa nuqtaga o'tkaza olish qobiliyatidir. Metall va boshqa qattiq jismlar yuqori issiqlik o'tkazuvchanlik koeffitsientiga ega. Metallarda issiqlik o'tkazuvchanlik asosan erkin elektronlarning harakati orqali sodir bo'ladi.

Issiqlik o'tkazuvchanlikning miqdoriy o'lchovi Fourier qonuni orqali ifodalanadi:

$$Q = -k \cdot \Delta T$$

Bu yerda:

- Q – issiqlik oqimi (W/m^2),
- k – issiqlik o'tkazuvchanlik koeffitsienti ($W/m \cdot K$),
- ΔT – Harorat gradienti (K/m).

Metallarda issiqlik o'tkazuvchanligi juda yuqori bo'ladi, chunki erkin elektronlar issiqlik energiyasini osonlik bilan o'tkazadilar. Dielektrlarda esa issiqlik o'tkazuvchanlik asosan fononlarning tebranishi orqali sodir bo'ladi, ya'ni kristall panjaraning tebranishlar energiyasi issiqlikni o'tkazadi.

Issiqlik sig'imi

Issiqlik sig'imi – bu moddaning haroratini bir birlikka ko'tarish uchun zarur bo'lgan issiqlik miqdori. U ikki xil bo'ladi: massali issiqlik sig'imi va molyar issiqlik sig'imi. Qattiq jismlar uchun issiqlik sig'imi asosan ularning atom tuzilishi va haroratga bog'liq.

Issiqlik sig'imi quyidagi formula bilan ifodalanadi:

$$C = dQ/dT$$

Bu yerda:

- C – issiqlik sig'imi (J/K),
- Q – jismga berilgan issiqlik miqdori (J),
- T – harorat o'zgarishi (K).

Davra qonuni bo'yicha yuqori haroratda qattiq jismlarning issiqlik sig'imi doimiy bo'lib, klassik nazariya bo'yicha har bir atomga issiqlik energiyasining $3k_B T/2$ miqdori to'g'ri keladi, bu yerda k_B – Boltzmann doimiysi.

Termal kengayish

Termal kengayish – qattiq jismlarning harorat oshishi bilan hajmi yoki uzunligi oshishi hodisasi. Qattiq jismlar, odatda, harorat oshganda kengayadi, bu atomlarning bir-biridan uzoqlashishi natijasida sodir bo'ladi. Termal kengayish kengayish koeffitsienti orqali ifodalanadi va u qattiq jismlar uchun quyidagi formula bilan ifodalanadi:

$$\Delta L = \alpha L_0 \Delta T$$

Bu yerda:

ΔL -Uzunlikdagi o'zgarish,

α -Termal kengayish koeffitsienti (1/K),

L_0 – boshlang'ich uzunlik,

ΔT -Harorat o'zgarishi.

Termal kengayish materiallar tuzilishiga va ularning issiqlikka bo'lgan chidamliligiga bog'liq. Turli materiallar turli kengayish koeffitsientiga ega bo'ladi, masalan, metallarda termal kengayish koeffitsienti yuqori bo'ladi, bu ularning issiqlik ta'sirida kengayishiga olib keladi.

Debay modeli

Qattiq jismlarning issiqlik xossalarini tushuntirish uchun Debay modeli keng qo'llaniladi. Bu modelga ko'ra, qattiq jismlar atomlar panjarasidan iborat bo'lib, ular orasidagi tebranishlar(fononlar) issiqlik sig'imiga va boshqa issiqlik xossalariga ta'sir ko'rsatadi. Debay modeli past haroratlarda issiqlik sig'iminin qanday o'zgarishini muvaffaqiyatli tushuntirib beradi. Past haroratlarda issiqlik sig'imi haroratning uchinchi darajasi bilan o'zgaradi:

$C \propto T^3$

Debay modeli juda past haroratlarda qattiq jismlarning issiqlik sig'imi juda kichik bo'lishini tushuntiradi.

Amaliy Misollar

Metallarning issiqlik o'tkazuvchanligi: Mis va alyuminiy kabi metallar yuqori issiqlik o'tkazuvchanlik koeffitsientiga ega. Bu ularni yaxshi issiqlik o'tkazgichlar sifatida ishlatishga imkon beradi, masalan, radiatorlar va issiqlik almashtirgichlarda.

Termal kengayishning amaliy qo'llanilishi: Termal kengayish temir yo'l relslari va ko'priklarning loyihalanishida hisobga olinadi. Harorat o'zgarishi tufayli materiallar kengayishi yoki qisqarishi mumkin bo'lgan joylarda kengayish bo'shliqlari qoldiriladi.

Xulosa

Qattiq jismlarning issiqlik xossalari issiqlik o'tkazuvchanlik, issiqlik sig'imi va termal kengayish kabi xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Ushbu xossalari qattiq moddalarning tuzilishi, atomlar orasidagi bog'lanish kuchlari va ularning harakati

bilan belgilanadi. Qattiq jismlarning issiqlik xossalari texnik va muhandislik amaliyotlarida, ayniqsa, issiqlik izolyatsiyasi, qurilish materiallari va mexanik tizimlarning ishlashida muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR:

1. Landau L. D., Lifshits E. M., "Statistik Fizika", Fan nashriyoti, Toshkent, 1976.
2. Kittel C., "Introduction to Solid State Physics", 8th Edition, John Wiley & Sons, 2004.
3. Resnick R., Halliday D., Walker J., "Fundamentals of Physics", 10th Edition, John Wiley & Sons, 2013.
4. Ashcroft N. W., Mermin N. D., "Solid State Physics", Holt,
5. Rinehart and Winston, 1976. Matveyev A. N., "Molekulyar fizika", Fan nashriyoti, Moskva, 1979.
6. Nafasova, Gulnoza, and B. S. Abdullayeva. "Development of logical competence of future physics teachers based on steam and smart educational technologies." Евразийский журнал академических исследований 3.1 Part 2 (2023): 138-140.
7. Nafasova, Gulnoza, and EZoza Pardaveva. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI FIZIKA O'QITISH METODLARI." Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук 3.4 (2023): 50-53.
8. NAFASOVA, Gulnoza. "PRAKSEOLOGIK YONDOSHISH KONTEKSTINDA BO 'LAJAK FIZIKA O 'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGI SHAKLLANISH TEXNOLOGIYALARI." News of UzMU journal 1.1.2 (2024): 163-166.
9. Baxtiyorovna, Gulnoza Nafasova. "BO 'LAJAK FIZIKA O 'QITUVCHILARIDA MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI." QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI 5 (2022): 96-97.
10. Nafasova, Gulnoza, and B. Abdullayeva. "FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS." Farg'ona davlat universiteti 1 (2023): 147-147.

11. ГБ Нафасова - International Journal of Formal Education, 2024 РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ
12. Nafasova, Gulnoza. "FIZIKA OQITUVCHILARI GENDER TENGLIGI MASALASIDA MANTIQUIY KOMPETENTLIKNING AHAMIYATI." *Oriental Conferences*. Vol. 1. No. 1. ООО «SupportScience», 2023.
13. Nafasova, G. B. "FIZIKADAN MASALALAR YECHISHDA TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING AYRIM MUAMMOLARI VA ULARNI YECHISH USULLARI." *O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI SIRDARYO VILOYATI XALQ TA'LIMI XODIMLARINI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI* (2022): 672.
14. Вопросы Развития Логической Компетентности В Подготовке Современных Учителей Физики ГБ Нафасова International Journal of Formal Education 3 (7), 128-136
15. РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ ГБ Нафасова ЛУЧШИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ И СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ, 50-53
16. NAFASOV, G. A., SAYFULLAYEV, B., & NAZIROV, Q. (2024). МАТЕМАТИКА DARSLARIDA O 'QUVCHILARNING KREATIV YONDOSHUVLAR ASOSIDA MANTIQUIY FIKRLASH QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.5. 2), 144-146.
17. NAFASOV, G. A., ANORBAYEV, M., & NAZIROV, Q. (2024). BO 'LAJAK МАТЕМАТИКА O 'QITUVCHILARNI LOYIHALAB O 'QITISH JARAYONIDA МАТЕМАТИК КОМПЕТЕНТЛИГНИ RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.6. 1), 165-167.
18. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.

19. Nafasova, G., & Abdullayeva, B. (2023). FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS. *Farg'ona davlat universiteti*, (1), 147-147.

20. Nafasov, G., Kalandarov, A., & Xudoyqulov, R. (2023). DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE COMPETENCE THROUGH TEACHING ELEMENTARY MATHEMATICS. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 218-224.

21. Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.

22. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.

23. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.

24. Kengash, J. va Abdurashidovich, NG (2023). TIME ning kichik qiymatlari uchun filtratsiya nazariyasi muammosining taxminiy yechimi. *Texas muhandislik va texnologiya jurnali*, 19, 32-37.

DASTURIY TA'MINOT VA UN DAN FOYDALANISH TARTIBI

Avazbekov Sultonbek Shuxrat o'g'li

NamDU M.ATI-AU-23-guruh talabasi,

Email: avazbekosultonbek436@gmail.com +998 95 100 85 16

Annotatsiya. *Mazkur maqolada dasturiy ta'minot va undan foydalanish tartibi atroflicha tahlil qilinadi. Dasturiy ta'minotning ishlab chiqilish bosqichlari, foydalanuvchilar uchun qo'llanma va xavfsizlik masalalari, shuningdek, dasturiy ta'minotni joriy etishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar ko'rib chiqiladi. Maqolada dasturiy ta'minotni samarali ishlatish yo'llari, uning funktsionalligi va yangilanish jarayonlari hamda texnik qo'llab-quvvatlash*

muhimligi yoritiladi. Xavfsizlik va maxfiylikni ta'minlash usullari alohida e'tiborga olinib, foydalanuvchilarning dasturiy ta'minotdan xavfsiz foydalanishi uchun zarur choralar taklif etiladi.

***Kalit so'zlar:** dasturiy ta'minot, foydalanish tartibi, texnik qo'llab-quvvatlash, xavfsizlik, litsenziya.*

Muammo bayoni

Zamonaviy dunyoda dasturiy ta'minot texnologiyalar rivojining asosiy tarkibiy qismiga aylangan bo'lsa-da, undan foydalanish tartibi va samaradorligini ta'minlash ko'plab foydalanuvchilar uchun dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Dasturiy ta'minotni ishlab chiqish jarayonida turli xatolar yoki noto'g'ri talablarni shakllantirish, foydalanish tartibining aniq belgilanmaganligi, texnik qo'llab-quvvatlash va yangilanishlar bilan bog'liq qiyinchiliklar ko'p uchraydi. Shu bilan birga, dasturiy ta'minotning xavfsizlik masalalari, foydalanuvchilarning maxfiy ma'lumotlari himoyasini ta'minlash bo'yicha qator muammolar mavjud. Ayniqsa, kiberxavfsizlik tahdidlari, noqonuniy foydalanish va litsenziya shartlariga rioya qilmaslik holatlari yanada jiddiy muammolarni yuzaga keltiradi. Ushbu muammolarni hal etish, dasturiy ta'minotdan foydalanishni samarali tashkil etish va xavfsizlikni ta'minlash tadqiqotning asosiy maqsadlarini tashkil etad

Maqsad va vazifalar

Maqsad:

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – dasturiy ta'minotni ishlab chiqish jarayonlari va undan foydalanish tartibini ilmiy o'rganish, mavjud muammolarni tahlil qilish va samaradorlikni oshirish usullarini aniqlashdir. Shuningdek, foydalanuvchilar uchun dasturiy ta'minotni xavfsiz va to'g'ri ishlatish bo'yicha tavsiyalar berish maqsad qilingan.

Vazifalar:

1. Dasturiy ta'minotning turlari va ularning funksional imkoniyatlarini o'rganish.
2. Dasturiy ta'minot ishlab chiqish bosqichlarini batafsil tahlil qilish va jarayonlarni optimallashtirish usullarini aniqlash.

3. Foydalanuvchilarning dasturiy ta'minotdan foydalanish tartibini va texnik qo'llab-quvvatlash ehtiyojlarini o'rganish.

4. Dasturiy ta'minot xavfsizligi va foydalanuvchi maxfiyligini ta'minlash bo'yicha samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqish.

5. Dasturiy ta'minotni litsenziyalash masalalarini tahlil qilish va noqonuniy foydalanishning oldini olish bo'yicha tavsiyalar berish.

6. Dasturiy ta'minotdan foydalanishni samaradorligini oshirish uchun yangilanishlar va texnik xizmat ko'rsatishni takomillashtirish yo'llarini izlash.

Asosiy qism

1. Dasturiy ta'minotning umumiy ko'rinishi

Dasturiy ta'minot ikki asosiy turga bo'linadi: tizimli dasturiy ta'minot va amaliy dasturiy ta'minot. Tizimli dasturiy ta'minot (masalan, operatsion tizimlar) kompyuter qurilmalarini boshqarishga xizmat qiladi. Amaliy dasturiy ta'minot esa foydalanuvchining muayyan ehtiyojlarini qondirish uchun ishlab chiqiladi (masalan, ofis dasturlari, ta'limiy dasturlar).

2. Dasturiy ta'minotni ishlab chiqish jarayoni

Dasturiy ta'minotni ishlab chiqish jarayoni bir necha bosqichlardan iborat:

Talablar tahlili: Dasturiy ta'minotdan kutilayotgan natijalarni aniqlash va tizimning texnik talablari asosida dasturiy loyihani shakllantirish.

Dizayn: Dasturiy ta'minotning arxitekturasini yaratish, algoritmlar va ma'lumotlar bazasini ishlab chiqish.

Kodlash: Dasturiy ta'minotni dasturlash tillari yordamida amalga oshirish

Testlash: Yaratilgan dasturiy ta'minotni turli xil sinovlardan o'tkazish.

Joriy etish: Dasturiy ta'minotni real foydalanuvchilar uchun ishga tushirish.

3. Dasturiy ta'minotdan foydalanish tartibi

Dasturiy ta'minotdan foydalanish qoidalari quyidagilar:

Litsenziya talablari: Dasturiy ta'minot litsenziya asosida tarqatiladi, shuning uchun foydalanuvchilar litsenziya shartlarini buzmasligi zarur.

Texnik qo'llab-quvvatlash: Dasturiy ta'minot ishlab chiqaruvchilari foydalanuvchilarni texnik jihatdan qo'llab-quvvatlaydi.

Yangilanishlar: Dasturiy ta'minot ishlab chiqaruvchilar muntazam ravishda yangilanishlar chiqarib, dastur xavfsizligini va funkcionalligini yaxshilaydi.

4. Foydalanishdagi xavfsizlik va maxfiylik masalalari

Dasturiy ta'minotdan foydalanishda xavfsizlik va maxfiylikka e'tibor qaratish lozim. Foydalanuvchilar o'z ma'lumotlarini himoya qilish uchun kuchli parollardan foydalanish, antivirus dasturlarini o'rnatish va dasturiy ta'minotni muntazam yangilab turishlari kerak.

Muhokama

Dasturiy ta'minotdan foydalanish zamonaviy texnologik dunyoning ajralmas qismi bo'lib, turli sohalarda samaradorlikni oshirish va avtomatlashtirish uchun keng qo'llaniladi. Biroq, dasturiy ta'minotni ishlab chiqish, joriy etish va undan foydalanishda bir qator muammolar va xavfsizlik masalalari yuzaga kelishi mumkin. Ushbu maqolada dasturiy ta'minotni ishlab chiqish jarayoni, undan foydalanish tartibi va texnik qo'llab-quvvatlash xizmatlari muhokama qilinadi.

Dasturiy ta'minotni ishlab chiqish jarayonining murakkabligi

Dasturiy ta'minot ishlab chiqish ko'p bosqichli jarayon bo'lib, har bir bosqichning o'ziga xos ahamiyati va qiyinchiliklari bor. Dasturiy ta'minotni ishlab chiqishda talablarni aniq belgilash, dizaynni mukammal qilish va kodlash bosqichlarini samarali amalga oshirish juda muhimdir. Ushbu jarayonlarda yuz beradigan xatolar oxir-oqibat dasturiy ta'minot sifatiga, foydalanuvchilar ehtiyojlarini to'liq qondira olmaslikka yoki tizimda nosozliklarga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, texnologiyalar tez sur'atlarda rivojlanib borayotgan bir paytda, dasturiy ta'minot ishlab chiqishda zamonaviy standartlarga va xavfsizlikka e'tibor qaratish zarur. Bir qator tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dasturiy ta'minotni ishlab chiqish jarayonidagi kamchiliklar oxir-oqibat foydalanuvchi tajribasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Dasturiy ta'minot ishlab chiqaruvchilari bu jarayonni doimiy ravishda yaxshilab borishlari kerak.

Foydalanuvchilar uchun xavfsizlik va maxfiylik masalalari

Dasturiy ta'minotdan foydalanishda foydalanuvchilar xavfsizlik va maxfiylik masalalariga katta e'tibor qaratishlari lozim. Bugungi kunda kiberxavfsizlik tahdidlari jadal sur'atlarda o'sib borayotganligi sababli,

foydalanuvchilar shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish uchun dasturiy ta'minotdan foydalanish tartibiga amal qilishlari zarur. Xususan, foydalanuvchi ma'lumotlarining noqonuniy foydalanilishi, zararli dasturlar orqali tizimga kirish va dasturiy ta'minotning himoyasizligi kabi muammolar dolzarb bo'lib qolmoqda

Dasturiy ta'minotni ishlab chiqaruvchilar xavfsizlikni ta'minlash uchun doimiy ravishda yangilanishlar chiqarib turishlari kerak. Shuningdek, foydalanuvchilar o'z dasturlarini muntazam ravishda yangilab, texnik qo'llab-quvvatlash xizmatlaridan foydalanishlari muhim. Bu foydalanuvchilarni xavfsizlik xatolaridan va kiberxavflardan himoya qiladi.

Texnik qo'llab-quvvatlash va yangilanishlarning ahamiyati

Dasturiy ta'minot ishlash jarayonida doimiy texnik qo'llab-quvvatlash va muntazam yangilanishlarni talab qiladi. Bu foydalanuvchilarga texnik muammolarni tezda hal qilish, dasturiy ta'minotning samaradorligini oshirish va yangi funksiyalarni qo'shishga imkon beradi. Texnik qo'llab-quvvatlash xizmatlari foydalanuvchilarga dasturiy ta'minotdan foydalanishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni yengib o'tishda muhim rol o'ynaydi.

Bundan tashqari, dasturiy ta'minot yangilanishlari xavfsizlikni ta'minlash va yangi texnologiyalarga moslashish imkonini beradi. Shuning uchun foydalanuvchilar dasturiy ta'minotni yangilashni e'tiborsiz qoldirmasliklari kerak. Yangilanishlar dasturiy ta'minotning barqarorligini oshirish va yangi funksiyalarni qo'shish uchun muhimdir.

Dasturiy ta'minotni kelajakda rivojlantirish imkoniyatlari

Dasturiy ta'minot sohasidagi yangiliklar va rivojlanishlar ushbu texnologiyaning kelajakdagi istiqbollari yanada kengaytiradi. Sun'iy intellekt (AI), mashinani o'rganish (ML) va bulutli texnologiyalar (cloud computing) dasturiy ta'minotni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida dasturiy ta'minotlar yanada aqlli, samarali va foydalanuvchilar uchun qulay bo'lib bormoqda. Kelajakda dasturiy ta'minotni ishlab chiqish jarayonida ushbu texnologiyalardan foydalanish kengayishi kutilmoqda, bu esa dasturiy ta'minotning sifatini va ishlash samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, dasturiy ta'minotni ishlab chiqish va undan foydalanish ko'plab jarayonlarni o'z ichiga oladi, ulardan har biri foydalanuvchi

ehtiyojlari va xavfsizlik talablariga javob berishi kerak. Texnik qo'llab-quvvatlash va yangilanishlar orqali dasturiy ta'minotni samarali va xavfsiz foydalanish imkoniyatlari ta'minlanadi. Shu bilan birga, dasturiy ta'minotning kelajakdagi rivojlanishi yangi texnologiyalar asosida yanada mustahkamlanib borishi muqarrar.

Natija

Yuqorida ko'rib chiqilgan dasturiy ta'minotni ishlab chiqish va undan foydalanish jarayonlari foydalanuvchilar uchun samaradorlikni oshirish, xavfsizlikni ta'minlash va texnologiyalarni yanada rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Dasturiy ta'minotni muvaffaqiyatli yaratish va uni samarali qo'llash uchun barcha bosqichlar – talablar tahlili, dizayn, kodlash, testlash va joriy etish – izchil amalga oshirilishi lozim.

Asosiy natijalar:

1. Dasturiy ta'minotni ishlab chiqishning puxta rejalashtirilishi – foydalanuvchi ehtiyojlariga mos va barqaror dasturiy ta'minotni yaratish uchun muhimdir. Bu talablar aniq belgilanishi, dizayn to'g'ri ishlab chiqilishi va kodlash jarayoni samarali bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi.

2. Xavfsizlik va texnik qo'llab-quvvatlash – foydalanuvchi tajribasini yaxshilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xavfsizlik choralariga rioya qilish va dasturiy ta'minotni yangilab turish kiberxavflardan himoya qilishda asosiy rol o'ynaydi.

3. Dasturiy ta'minotdan foydalanish tartibi – litsenziya shartlariga rioya qilish, to'g'ri o'rnatish va sozlash kabi qoidalar foydalanuvchilarga qonuniy va xavfsiz foydalanish imkonini beradi.

4. Kelajakda rivojlanish imkoniyatlari – yangi texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt va bulutli texnologiyalar yordamida dasturiy ta'minotning yanada yuqorsamaradorligi va moslashuvchanligini ta'minlash kutilmoqda.

Shu tariqa, dasturiy ta'minotni ishlab chiqish va undan foydalanishda zamonaviy talablarga mos yondashish foydalanuvchilarning ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi. Dasturiy ta'minotni doimiy ravishda yangilash va texnik qo'llab-quvvatlash dasturiy ta'minotning barqaror ishlashini ta'minlaydi, xavfsizlik esa har doim ustuvor bo'lib qoladi.

Xulosa va takliflar:

Ushbu ilmiy maqolada dasturiy ta'minotni ishlab chiqish, undan foydalanish tartibi, texnik qo'llab-quvvatlash va xavfsizlik masalalari keng yoritildi. Dasturiy ta'minot bugungi texnologik dunyoning asosiy vositalaridan biri bo'lib, har bir bosqichning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi dastur samaradorligi va foydalanuvchi qoniqishiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Dasturiy ta'minotni ishlab chiqish jarayoni puxta rejalashtirilishi va zamonaviy talablarga mos bo'lishi kerak. Foydalanuvchilar esa dasturiy ta'minotni xavfsiz va samarali foydalanishni ta'minlash uchun belgilangan tartiblarga rioya qilishlari zarur.

Xulosa:

1. Dasturiy ta'minotni ishlab chiqishning barcha bosqichlarini puxta rejalashtirish — dastur sifatini oshiradi va foydalanuvchilar uchun qulay interfeysni ta'minlaydi.

2. Xavfsizlik masalalariga jiddiy e'tibor qaratish — kiberxavfsizlik tahdidlari va zararli dasturlardan himoyalashda muhim rol o'ynaydi. Dasturiy ta'minotni muntazam yangilab turish xavfsizlikni ta'minlashda asosiy omillardan biridir.

3. Texnik qo'llab-quvvatlash xizmatlari — foydalanuvchilar uchun texnik muammolarni tezkor hal qilish va dasturdan samarali foydalanish imkoniyatini yaratadi.

4. Litsenziya shartlariga rioya qilish — dasturiy ta'minotni qonuniy va xavfsiz foydalanish imkonini beradi, bu esa foydalanuvchilar va ishlab chiqaruvchilar uchun huquqiy himoyani ta'minlaydi.

Takliflar:

1. Dasturiy ta'minotni ishlab chiqishda innovatsion yondashuvlarni joriy qilish: Sun'iy intellekt, mashinani o'rganish va bulutli texnologiyalar kabi ilg'or texnologiyalardan foydalanish dasturiy ta'minotni samaradorligini oshirishi va foydalanuvchi uchun yangi imkoniyatlar yaratishi mumkin.

2. Xavfsizlikni mustahkamlash uchun yanada rivojlangan tizimlarni joriy qilish: Dasturiy ta'minotda foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish va xavfsizlik tahdidlarini oldini olish uchun ilg'or xavfsizlik protokollari va shifrlash texnologiyalaridan foydalanish kerak.

3. Foydalanuvchilarni muntazam yangilanishlar haqida xabardor qilish va ularni faol ravishda yangilashga undash: Bu dasturiy ta'minotning samarali ishlashi va xavfsizligini ta'minlash uchun muhim omillardan biri hisoblanadi.

4. Texnik qo'llab-quvvatlashni kengaytirish va tezkor xizmatlarni taqdim etish: Bu foydalanuvchilar uchun muhim yordam beradi va dasturiy ta'minotni ishlatish tajribasini yaxshilaydi.

5. O'quv dasturlari va foydalanuvchilarni tayyorlash: Dasturiy ta'minotdan samarali foydalanishni ta'minlash uchun foydalanuvchilarni o'rgatish va dastur imkoniyatlaridan to'liq foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar taqdim etish lozim.

Ushbu takliflar kelgusida dasturiy ta'minotni yanada rivojlantirish, undan foydalanishda samaradorlik va xavfsizlikni ta'minlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Pressman, R. S. (2014). *Software Engineering: A Practitioner's Approach*. 9th ed. McGraw-Hill Education
2. Sommerville, I. (2016). *Software Engineering*. 10th ed. Pearson.
3. Boehm, B. W. (1988). A Spiral Model of Software Development and Enhancement. *ACM SIGSOFT Software Engineering Notes*, 11(4), 14-24.
4. Kaur, M., & Singh, S. (2020). Software Development Life Cycle Models: A Comparative Study. *International Journal of Computer Applications*, 975, 8887.
5. Fowler, M. (2018). *Refactoring: Improving the Design of Existing Code*. Addison-Wesley.
6. Pankaj, M., & Dutta, D. (2019). *Software Security: Principles and Practices*. Wiley.
7. Schwalbe, K. (2018). *Information Technology Project Management*. 8th ed. Cengage Learning.
8. McConnell, S. (2004). *Code Complete: A Practical Handbook of Software Construction*. 2nd ed. Microsoft Press.
9. ISO/IEC 25010:2011. *Systems and software engineering – Systems and software Quality Requirements and Evaluation (SQuaRE) – System and software quality models*. International Organization for Standardization/

10. Gans, J. S., & King, K. (2019). The Future of Software Engineering: An Overview. In *Software Engineering at Google: Lessons Learned from Programming Over Time* (pp. 3-24). O'Reilly Media.
11. Alshayeb, M., & Zahran, N. (2004). A Software Quality Model Based on Software Quality Factors. *International Journal of Software Engineering and Applications*, 5(3), 1-10
12. Stallings, W. (2018). *Cryptography and Network Security: Principles and Practice*. 7th ed. Pearson.

KVANT FIZIKASIGA VA UNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDA QO'LLANISHI

Nafasova Gulnoza Baxtiyorovna¹,
To'ychibayev Sardor Davronbek o'g'li, Qodirov Kamol Baxtiyor o'g'li,
Qurbonov Asadbek O'tkir o'g'li²

¹*Guliston davlat universiteti Fizika kaferasi o'qituvchisi*

²*Guliston davlat universiteti Matematika yo'nalishi talabalari*

E-mail: gulnozanafasova544@gmail.com

***Annotatsiya:** Kvant fizikasining o'ziga xosligi va o'ziga xos qonunlari, klassik fizika tushuntira olmaydigan hodisalarni yoritadi. Ushbu maqolada kvant fizikasining asosiy tushunchalari, asosiy tamoyillari va ularning zamonaviy ilm-fan va texnologiyalardagi ahamiyati haqida so'z yuritamiz. Kvant fizikasi, atom va subatom o'lchamidagi moddiy va energiya sistemalarining xatti-harakatlarini o'rganadigan ilmiy soha sifatida, XX asrda shakllangan. Bu nazariya, klassik fizikada mavjud bo'lgan ko'plab qoidalarni taklif etadigan yangiliklarni kiritgan. Kvant fizikasining asosiy prinsiplari, energiya kvantlari, superpozitsiya va to'g'ri va to'g'ri holatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar kabi tushunchalardan iborat.*

***Kalit so'zlar:** Noaniqlik prinsipi, Kvant superpozitsiyasi, Kvant elektrodinamikasi, Kvant Kompyuterlari, Kvant Kriptografiyasi, Kvant Teleportatsiyasi, Kvant Sensorlar.*

Аннотация: оригинальность и особые законы квантовой физики, освещающие явления, которые классическая физика не может объяснить. В этой статье мы поговорим об основных концепциях, основных принципах квантовой физики и их значении в современной науке и технике. Квантовая физика, как научная область, изучающая поведение материальных и энергетических систем атомного и субатомного размера, сформировалась в XX веке. Эта теория внесла новшества, которые предлагают множество правил, существующих в классической физике. Основные принципы квантовой физики состоят из таких понятий, как кванты энергии, суперпозиция и взаимодействия между правильными и неправильными состояниями.

Ключевые слова: принцип неопределенности, квантовая суперпозиция, квантовая электродинамика, квантовые компьютеры, . Квантовая Криптография, Квантовая Телепортация, Квантовые Датчики.

Kvant fizikasining noyob konseptsiyalari va hodisalari nafaqat fizikani, balki boshqa sohalarni ham chuqur o'zgartirmoqda. Ushbu sohada olib borilayotgan tadqiqotlar kelajakda yangi texnologiyalarni yaratishga, insoniyat bilimini kengaytirishga yordam beradi. Kvant fizikasining qiyinchiliklariga qaramay, uning sirlarini o'rganish, ilmiy jarayonni yanada chuqurlashtirishga imkon beradi.

1. Kvant holat va to'lqin funksiyasi

Kvant mexanikasining asosiy g'oyasi shundan iboratki, zarrachalar masalan elektronlar oddiy zarrachalar sifatida emas, balki to'lqinlar sifatida ham ko'rib chiqilishi kerak. To'lqin funksiyasi — zarrachaning kvant holatini tavsiflovchi matematik ob'ekt bo'lib, uning o'lchov natijalarini bashorat qilish imkonini beradi. Kvant fizikasidagi to'lqin funksiyasi bu – Shryodingerning to'lqin tenglamasiga ko'ra vaqt bo'yicha o'z holatini o'zgartiruvchi zarrachaning kvant holatini bayon qiluvchi matematik formuladir. Bunda, vaqt bo'yicha tarqaladigan to'lqin zarrachaning o'zini emas, balki, uning kvant holatining ehtimoliyligini, masalan, zarrachaning muayyan bir joyda turganligi ehtimolini bayon qiladi. Bunday ehtimollik to'lqin funksiyasi qiymatining kvadratiga teng bo'ladi

2. Noaniqlik prinsipi

Verner prinsipining asosiy tushunchasi, zarrachaning joylashuvi va impulsini bir vaqtda aniq bilish mumkin emasligini ta'kidlaydi. Bu, kvant mexanikasining tabiiy chegaralaridan biridir va inson tafakkurida yangi savollar tug'diradi. Ilk bora 1927-yilda nemis fizigi Verner Geyzenberg tomonidan kiritilgan noaniqlik prinsipi shuni ko'rsatadiki, ba'zi bir zarrachaning pozitsiyasi qanchalik aniq aniqlansa, uning impulsini boshlang'ich sharoitlardan shunchalik aniqroq taxmin qilish mumkin va aksincha.

3. Kvant superpozitsiyasi

Kvant tizimlari bir vaqtda bir nechta holatda bo'lishi mumkin. Bu hodisa kvant superpozitsiyasi deb ataladi. Masalan, elektron ikkita energiya darajasida bir vaqtda mavjud bo'lishi mumkin. Bu xususiyat kvant kompyuterlar va kvant hisoblashning asosini tashkil etadi. Superpozitsiya – kvant zarracha ikki xil ehtimollik holatlarning har ikkalasida ham mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan vaziyatlarda, uning muayyan aniq bir holatda turgani haqida emas, balki, mazkur zarracha superpozitsiya holatida turgani haqida gapiriladi. Biroq, bunday, ham, o'sha zarrachaning xossalari o'lchashda, uning hollari qaysidir bir aniq shaklni namoyon qiladi va bu holda, superpozitsiya muayyan bir aniq shaklga «kollapislandi» deyiladi.

4. Kvant elektrodinamikasi

Kvant elektrodinamikasi – yorug'lik va materiyaning o'zaro ta'siri haqidagi nazariya. Bu nazariya relyativistik kvant maydon nazariyasi ham deyiladi, chunki, unda kvant obyektlar maxsus nisbiylik nazariyasini inobatga olgan holda tekshiriladi va ushbu obyektlar elektromagnit maydoni bilan aloqadorlikka ega. Zarrachalar xatti-harakatini tushunishga yordam beruvchi oddiy konstruksiyalardan biri sifatida, har bir zarrachani ortidan yuradigan o'ta tezkor soatni ko'rib chiqish mumkin.

5. Kvant fizikani zamonaviy qo'llanilishlar

Kvant fizikasining nazariyasi zamonaviy texnologiyalarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Kvant kompyuterlar, kvant kriptografiya va kvant simmetriya kabi yangi yo'nalishlar, klassik texnologiyalarga qaraganda ancha yuqori tezlik va xavfsizlikni taqdim etadi.

Kvant Kompyuterlari: Kvant hisoblash texnologiyalari, superpozitsiya va entanglementdan foydalanib, ma'lumotlarni tez va samarali qayta ishlashga imkon beradi. Bu kompyuterlar murakkab masalalarni klassik kompyuterlarga nisbatan ancha tez hal qilish imkoniyatini beradi.

Kvant Kriptografiyasi: Bu texnologiya axborot xavfsizligini ta'minlash uchun kvant mexanizmlaridan foydalanadi. Kvant kalit taqsimoti usuli orqali, ma'lumotlarni o'g'irlashni oldini olish mumkin, chunki har qanday kuzatuv o'lchov jarayonini o'zgartiradi.

Kvant Teleportatsiyasi: Kvant teleportatsiyasi, kvant holatlarni masofalarga ko'chirish jarayonidir. Bu texnologiya aloqa va ma'lumotlarni uzatishda yangi imkoniyatlar yaratadi.

Medsina: Kvant fizikasi tibbiyotda, ayniqsa, tasvirlash usullarida (masalan, kvant magnetik resonans tomografiyasi) qo'llaniladi, bu esa yuqori aniqlikdagi tasvirlarni olish imkonini beradi.

Kvant Sensorlar: Kvant sensorlar, masalan, gravitatsiya va magnit maydonlarini o'lchashda yuqori sezgirlikka ega bo'ladi, bu esa ilmiy tadqiqotlar va geofizik tadqiqotlar uchun muhimdir.

Adabiyotlar:

1. A. P. French va Edwin F. Taylor . " Quantum Mechanics: theory and applications"
- 2.W.Heisberg. "Quantum Mechanics"
- 3.R. Feynman "Quantum Mechanics and Path Integrals"
- 4.R.Feynman "The Strange Theory of Light and Matter"
5. Li, Shuguang, et al. "Heat and mass transfer characteristics of Al₂O₃/H₂O and (Al₂O₃+ Ag)/H₂O nanofluids adjacent to a solid sphere: A theoretical study." Numerical Heat Transfer, Part A: Applications (2024): 1-19.
6. Nafasova, Gulnoza, and B. S. Abdullayeva. "Development of logical competence of future physics teachers based on steam and smart educational technologies." Евразийский журнал академических исследований 3.1 Part 2 (2023): 138-140.
- 7.Nafasova, Gulnoza, and EZoza Pardaveva. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI FIZIKA O'QITISH METODLARI."

- Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук 3.4 (2023): 50-53.
8. NAFASOVA, Gulnoza. "PRAKSEOLOGIK YONDOSHISH KONTEKSTINDA BO 'LAJAK FIZIKA O 'QITUVCHILARINING MANTIQIY KOMPETENTLILIGI SHAKLLANISH TEXNOLOGIYALARI." *News of UzMU journal* 1.1.2 (2024): 163-166.
9. Baxtiyrovna, Gulnoza Nafasova. "BO 'LAJAK FIZIKA O 'QITUVCHILARIDA MANTIQIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI." *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI* 5 (2022): 96-97.
10. Nafasova, Gulnoza, and B. Abdullayeva. "FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS." *Farg'ona davlat universiteti* 1 (2023): 147-147.
11. ГБ Нафасова - *International Journal of Formal Education*, 2024 РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ
12. ГБ Нафасова - ЛУЧШИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ И ..., 2023
13. NAFASOV, G. A., SAYFULLAYEV, B., & NAZIROV, Q. (2024). МАТЕМАТИКА DARSLARIDA O 'QUVCHILARNING KREATIV YONDOSHUVLAR ASOSIDA MANTIQIY FIKRLASH QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.5. 2), 144-146.
14. NAFASOV, G. A., ANORBAYEV, M., & NAZIROV, Q. (2024). BO 'LAJAK МАТЕМАТИКА O 'QITUVCHILARNI LOYIHALAB O 'QITISH JARAYONIDA МАТЕМАТИК КОМПЕТЕНТЛИГНИ RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.6. 1), 165-167.
15. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.
16. Nafasova, G., & Abdullayeva, B. (2023). FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS. *Farg'ona davlat universiteti*, (1), 147-147.

17. Nafasov, G., Kalandarov, A., & Xudoyqulov, R. (2023). DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE COMPETENCE THROUGH TEACHING ELEMENTARY MATHEMATICS. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 218-224.
18. Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.
19. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.
20. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.

TA'LIM TIZIMIDA FINLANDIYA TA'LIM MODELI

Jaxongirova Muslima Nasimxon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Maxsus pedagogika (logopediya) yo'nalishi talabasi

Аннотация: *Мақоллада Финландия та'лим тизими, uning yuqori natijalarga erishishdagi muvaffaqiyat sirlarini ko'rib chiqamiz. O'zbekistonda ta'lim tizimidagi islohotlarni o'tkazishdagi yondashuvlar hamda Finlandiya ta'lim modelini qo'llash bilan bog'liq jarayonlarga nisbatan tahlil va xulosalar qabul qilamiz.*

Калит со'злар: *Fin ta'limi, PISA, internat, iqtidor, ta'lim, tizim.*

Аннотация: *В статье мы рассмотрим финскую систему образования, секреты ее успеха в достижении высоких результатов. Подходы к проведению реформ в системе образования Узбекистана и Финляндии.*

Ключевые слова: *финское образование, PISA, школа-интернат, талант, образование, система.*

Abstract: *In the article, we will consider the Finnish education system, the secrets of its success in achieving high results. Approaches to carrying out reforms in the education system in Uzbekistan and Finland.*

Key words: *Finnish education, PISA, boarding school, talent, education, system.*

Bugungi kunda dunyoni hayratda qoldirgan Fin tajribasi haqida eshitmagan odamning o‘zi yo‘q. Sababi ketma-ket xalqaro baholash dasturlaridan yuqori o‘rinlarni egallagan Finlandiya ta’lim modelining siri nimada ekanligi va qanday qilib bunga erishganligi hamma uchun qiziq albatta.

«Ta’limdagi fin mo’jizasi» haqida ilk bor 2000 yili, o‘quvchilarning ta’limdagi ko‘rsatkichlarini baholash bo‘yicha xalqaro dastur — PISA’ning birinchi natijalari e’lon qilinganida gapirilgan edi. Finlyandiya o‘qish savodxonligi bo‘yicha tadqiqotda qatnashgan 32 mamlakat orasida 546 ball bilan (o‘rtacha ball — 500) **birinchi**, matematik savodxonlik bo‘yicha 536 ball bilan (Gonkong, Yaponiya, Janubiy Koreya va Yangi Zelandiyadan keyin) **beshinch**i va tabiiy-ilmiy savodxonlik bo‘yicha (Janubiy Koreya, Yaponiya va Gonkongdan keyin) **to‘rtinchi** o‘rinni egallagan edi. PISA’ning keyingi sikllarida ham, natijalarning pasayish va Osiyo mamlakatlari (Shanxay, Gonkong, Tayvan, Singapur, Yaponiya, Janubiy Koreya)ning reytingi o‘sishi tendensiyasini kuzatish mumkin bo‘lsa-da, Finlyandiya baribir yuqori o‘rinlarni egallagan. Xo‘sh bu natijani qayt etish uchun bizdan ancha oldin Finlandiya 1970-yildan boshlab ta’lim tizimini isloh qilishni boshlagan. Islohotga ko‘ra mamlakatda ta’lim muassasalari “oddiy” va “kuchli” ga ajratilmaydi, bir xil standart va toifada tashkil qilinib, o‘quvchilar soniga muvofiq moliyalashtiriladi. Xattoki o‘quvchilar ham bir xil darajada bo‘lib, ularni erta tabaqalashtirishdan voz kechishadi. O‘zbekistonda esa aksincha, maktablar tabaqalashtiriladi va o‘quvchilar iqtidori hisobga olinib ijod, prezident yoki maxsus-internat maktablarida o‘qishadi va bunda oddiy maktablarga nisbatan maxsus maktablarga katta mablag‘lar ajratiladi.

Dastlab bolalar maktabgacha ta’limni (ixtiyoriy va pullik) va 1 yillik bepul majburiy tayyorlov kuslarini o‘qishadi hamda to‘liq 7 yoshga to‘lgach maktabga qabul qilinishadi. O‘zbekistonda ham tizim shunday olib boriladi, ammo

Finlandiyada oldin bizda amal qilgan "9+3" tizimida o'qitiladi. Bunda 9 yillik o'rta ta'limdan so'ng o'quvchi akademik yoki kasb-hunar ta'limidan birini tanlaydi. Shu o'rinda Fin tajribasini qo'llashda savol tug'iladi:

- Endilikda Fin tajribasiga binoan biz 11 yillik ta'limdan voz kechib, yana "9+3" tizimiga qaytamizmi?
- Prezident va maxsus maktablar faoliyatini to'xtatib, ularga ajratilayotgan moliyaviy harajatlarni teng taqsimlab yuboramizmi?
- "Darsliklarning findcha standartni" prezident maktablarida qo'llanilayotgan Kembrij dasturlaridan ustunmi?
- Nega aynan Finlandiya, boshqa yuqori natijalarni ko'rsatgan davlatlar emas?

O'zbekistonda Fin tajribasini qo'llashdan ko'zlangan maqsad ham aslida ta'lim sohasidagi kamchilik va xatolarni bartaraf etish va islohotlar natijasi o'laroq samaradorlikka erishishdir. Xolbuki buni amalda tasdiqlash uchun bizda Qashqadaryo viloyati sinov tariqasida tanlangan va unda amaliyotga Fin tajribasi joriy qilinmoqda. Lekin birdaniga natijaga erishib bo'lmaydi. Sababi O'zbekiston bilan Finlandiya o'rtasida bir necha tafovutlar mavjud. Bulardan asosiysi Finlandiya aholisi o'zbeklarga nisbatan 6 barobar kamligi, etnik tarkibi va aholining oylik daromadi yuqoriligidir. Bizda esa aksincha oylik daromadi o'rtachadan past ko'rsatkichda. Yana Finlandiyada maktab va o'qituvchilarga "qamchi va shirinlik" strategiyasi qo'llanilmaydi. Ya'ni ularga mutlaqo avtonomiya va erkinlik berilgan bo'lib, doimiy nazoratlar (davlat akkredatsiya va attestatsiya) ham o'tkazilmaydi. Maktablar oliy o'quv yurtlariga tenglashtirilgan bo'lib, o'qituvchilar eng kamida magistr darajasida bo'lishadiva jamiyatda o'qituvchi maqomi ulug'lanadi. Bizda esa bu hol aksincha maktabdagi o'qituvchilarning 30% o'rta-maxsus va tugallanmagan oliy ma'lumotga ega. Hamda Finlandiya ta'lim dasturi xalqaro baholash dasturlariga asoslanganligi bois yuqori natijalar qayd etgan va shuning uchun testlardan tashqari ma'lumotlar Fin ta'limida mavjud emas, begona.

Eng asosiy masala hozirda maktablarni Fin standartidagi darsliklar bilan ta'minlash va yuqori malakali va bilimli kadrlarni sohaga jalb qilishdir. Va Finlandiya modelini iloji boricha bizning ta'lim tizimiga moslashtirish, uning

faqatgina zarur tomonlarini topib o'zlashtirsak keyingi xalqaro baholash tadqiqotlarida yaxshi natijalar qayd etib, 30 ta top mamlaktlar qatoriga kirish ham aslida bizning asosiy maqsadimizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shayxislamov, N. (2020). Problems of sociolinguistics: status of the language. O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim, 3, 279-281.
2. Simola, Hannu (2014). The Finnish Education Mystery. London and New York: Routledge, 308 pp. ISBN 978-041-581-258-0.
3. <https://harvardpolitics.com/recreating-finnish-miracle/>
4. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/11/08/finland-education/>
5. <https://daryo.uz/2022/11/27/ozbekiston-oz-talim-tizimida-nega-aynan-finlyandiya-usulidan-foydalanmoqchi/>

INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARINI AUTOPEDEGOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING AKMELOGIK TEXNOLOGIYASI

Raximov Hasanboy Umarjon o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi.

Tel: +998972594475, e-mail: xasanboyrahimov4474@gmail.com

***Annotatsiya:** ushbu maqolada bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining autopedagogik kompetentligini rivojlantirish, innovatsion ta'lim muhitni shakllantirilish, autopedagogik kompetentlik kasbiy o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini namoyon etish tushunchasi bilan bog'liq bo'lib, autopedagogik kompetentlikni rivojlantirishning akmelogik masalalari yoritilgan.*

***Kalit so'zlar:** autopedagogika, akmelogik, kompetentlik, motivatsion, kognitiv, emotsional-irodaviy, o'z-o'zini anglash, tasviriy san'at, innovatsion faoliyat, texnologiya, kasbiy-ijodiy.*

Jahon miqyosida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini innovatsion yondashuv asosida tayyorlash, zamonaviy ta'limni amalga oshirish bo'yicha

dunyoning yetakchi oliy ta'lim muassasalari tomonidan olib borilayotgan izlanishlarda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining autopedagogik kompetentligini rivojlantirishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Bunda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarning autopedagogik kompetentligi tarkibini pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llashning motivatsion, kognitiv, emotsional-irodaviy, va o'z-o'zini anglash kabi jihatlarini ko'rib chiqish muhim o'rin tutadi.

Yurtimizda innovatsion g'oyalar asosida ta'lim sifatini oshirish uchun bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarni tayyorlashning zamonaviy ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, talabalarining ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga imkon beruvchi zarur shart-sharoitlar yaratishga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratish bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Bu borada innovatsion yondashuv asosida kasbiy-ijodiy kompetentlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim muhitini shakllantirish, shaxsiy deontologik me'yorlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining innovatsion yondashuv asosida autopedagogik kompetentlik bu shaxsning o'z bilimlarini mustaqil ravishda rivojlantirish jarayonini yangi texnologiyalar va zamonaviy metodlar yordamida amalga oshirishdir. Bu yondashuv autopedagogik kompetentlikni oshirish uchun quyidagi innovatsion usullarni joriy etishni o'z ichiga oladi:

➤ autopedagogik kompetentlik – shaxsning o'zini o'zi o'rgatish, o'z-o'zini anglash va o'z-o'zini namoyon etish, ta'lim olish va bilimlarni oshirish qobiliyati. Bu shaxsiy rivojlanish va o'qitishda mustaqillikni anglatadi.

➤ innovatsion yondashuv – ta'limda yangi texnologiyalar, usullar va strategiyalardan foydalanish. Bunda ilg'or pedagogik texnologiyalar, interaktiv vositalar va zamonaviy o'quv usullari qo'llaniladi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining autopedagogik kompetentligini rivojlantirishning akmeologik texnologiyasi – bu shaxsning o'z-o'zini tarbiyalash, o'zini rivojlantirish va o'z bilimlarini oshirish qobiliyatini o'stirish jarayonini akmeologik yondashuv asosida amalga oshirish texnologiyasidir.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining autopedagogik kompetentlik shaxsning o'zini o'zi o'rgatish, o'z bilim va ko'nikmalarini mustaqil ravishda rivojlantirish qobiliyati sifatida tushuniladi.

Akmeologiya esa insonning maksimal rivojlanish bosqichlarini o'rganadigan fan bo'lib, insonning eng yuqori nuqtaga erishishi uchun zarur bo'lgan omillarni tadqiq etadi.

Akmeologik texnologiyalar bu bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining rivojlanish cho'qqisiga erishishi uchun akmeologiya fanidan olingan vositalar, usullar va strategiyalarni o'z ichiga oladi.

Mazkur yondashuv orqali o'z-o'zini rivojlantirishga asoslangan ta'lim jarayoni tashkil qilinadi. Bu texnologiya insonning eng yuqori darajadagi o'zini anglash, o'zini boshqarish va moslashuvchanligini rivojlantirishga qaratilgan. O'z bilimlarini mustaqil rivojlantirishni istaganlar uchun bu texnologiya juda samarali bo'lishi mumkin.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining autopedagogik kompetentligini rivojlantirish mezonlari o'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirishi, kasbiy va shaxsiy malakasini oshirish uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarini shakllantirish va takomillashtirishga qaratilgan talablar tizimini o'z ichiga oladi. Bu mezonlar o'qituvchining pedagogik faoliyatidagi samaradorlikni oshirish, yangi bilimlarni mustaqil egallash va ularni amaliyotga joriy etish qobiliyatini baholash imkonini beradi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining autopedagogik kompetentligini rivojlantirish mezonlari o'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishi, ijodiy faoliyatini takomillashtirish, va zamonaviy san'at bilimlarini mustaqil ravishda egallash qobiliyatini baholash uchun ishlatiladi. Bu mezonlar bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining innovatsion yondashuv asosida tasviriy san'atga oid nazariy va amaliy bilimlarini doimiy ravishda yangilab borishini va o'z faoliyatini har tomonlama rivojlantirishga intilishini ta'minlaydi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining autopedagogik kompetentligini rivojlantirish asosiy mezonlari quyidagilardan iborat:

1. Ijodiy va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish qobiliyati – bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari doimiy ravishda o'z ijodiy faoliyatini rivojlantirib

borishi, yangi innovatsion g'oyalar ularni texnologiyalarni o'zlashtirishi kerak. *Misol:* O'qituvchi yangi ijodiy asar (masalan, grafika, rangtasvir, amaliy san'at) yoki mavjud usullarni takomillashtirib borishi lozim.

2. O'z-o'zini rivojlantirish va ta'lim olish qobiliyati – bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari tasviriy san'atga oid yangi bilimlar, ilmiy izlanishlar va zamonaviy tendensiyalarni mustaqil o'rganib, ularni ta'lim jarayoniga qo'llay olishi kerak. *Misol:* O'qituvchi zamonaviy rassomlar yoki art-stillar to'g'risidagi ilmiy tadqiqotlarni va maqolalarni o'qib, ularni darslarda tahlil qiladi yoki ijodiy asarlari orqali ko'rgazmalarda ishtirok etadi.

3. O'quv jarayonida innovatsion metodlarni qo'llash qobiliyati – bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari tasviriy san'at fanini o'qitishda yangi metod va texnologiyalardan (masalan, ko'cha san'ati, virtual reallik, animatsiya va 3D modellash) foydalanishi kerak. *Misol:* O'qituvchi raqamli san'at vositalaridan foydalanib, o'quvchilarga yangi mavzularni tushuntirishi yoki virtual (rassomlarning uy muzaylarini virtual sayohat) ko'rgazmalarni tashkil qilishi mumkin.

4. Shaxsiy ijodiy usulni shakllantirish va takomillashtirish – bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari o'zlari yaratgan san'at asarlari orqali o'zining shaxsiy ijodiy uslubini yaratish va uni takomillashtirishga intilishi lozim. Bu nafaqat o'z ustida ishlash, balki ijodiy yondashuvlarning xilma-xilligini rivojlantirish uchun ham muhim. *Misol:* O'qituvchi turli uslub, oqim, janrlar va yo'nalishlarda ishlab, shaxsiy ijodiy konsepsiyasini takomillashtiradi, yangi san'at namunalari yaratadi.

5. Shaxsiy motivatsiya va ijodiy faoliyatga intilish – bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari doimo yangi ijodiy g'oyalar yaratishga, kasbiy-ijodiy jihatdan rivojlanishga intilishi kerak. Uning motivatsiyasi tasviriy san'at sohasida yetakchi bo'lishga qaratilgan bo'lishi lozim. *Misol:* Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari o'z asarlarini ko'rgazmalarda namoyish qilib, yoki ijodiy loyihalarda ishtirok etib, o'z kasbiy-ijodiy o'sishini namoyon etadi.

6. Shaxsiy refleksiya va o'z ijodiy faoliyatini tahlil qilish qobiliyati: – bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari doimo o'z ijodiy va pedagogik faoliyatini tahlil qilishi va uni takomillashtirish uchun aniq rejalar tuzishi lozim. *Misol:* O'qituvchi

o'z asarlarini tahlil qiladi va kamchiliklarni aniqlab, ularni bartaraf etishga harakat qiladi.

7. Tasviriy san'at sohasidagi zamonaviy tendensiyalarni o'rganish va ularni dars jarayoniga joriy qilish – bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari jahon tasviriy san'atidagi zamonaviy tendensiyalarni kuzatib borishi va ularni talabalarga yetkazishi kerak. *Misol:* bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari san'atning yangi yo'nalishlari, interaktiv yoki yangi media-san'at turlarini o'rganib, ularni o'quv jarayonida qo'llashi mumkin bo'ladi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining autopedagogik kompetentligini rivojlantirish mezonlari o'qituvchining ijodiy faoliyati, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini namoyon etish va o'z pedagogik metodlarini takomillashtirish bo'yicha mustahkam asos yaratadi. Bu mezonlar tasviriy san'at o'qituvchilarining nafaqat kasbiy bilimlarini oshirishga, balki o'z ijodiy potensialini ham yuksaltirishga xizmat qiladi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining innovatsion yondashuv asosida autopedagogik kompetentligini rivojlanish haqida ko'plab olimlarning ilmiy izlanishlarida uchratishimiz mumkin. V.A. Slastyonin pedagogik kompetentlik va o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi masalalarini tadqiq qilgan. Uning fikricha, bo'lajak o'qituvchilarning autopedagogik rivojlanishi ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. U o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatini shakllantirish va uni doimiy ravishda takomillashtirish o'qituvchining muvaffaqiyati uchun muhim omil ekanligini ta'kidlaydi. Slastyoninning tadqiqotlarida pedagogning o'quv jarayonida shaxsiy motivatsiya va refleksiya qilish qobiliyati ustuvor o'rin tutadi. N.V. Kuzmina esa pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish uchun pedagogik qobiliyatlarning rivojlanishi haqida tadqiqotlar olib borgan. Uning fikricha, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarida autopedagogik kompetentlikni shakllantirish ijodiy rivojlanish bilan chambarchas bog'liq. U autopedagogik rivojlanishni o'qituvchining pedagogik jarayonda ijodiy yondashuvlarini qo'llash va o'z o'quvchilarini rivojlantirishga qaratishini muhim mezon deb hisoblaydi. Yuvenaliy Nikolayevich Kulyutkin o'z izlanishlarida autopedagogika jarayonini tahlil qilib, kasbiy malaka va shaxsiy rivojlanishni o'zaro bog'liq jarayonlar sifatida ko'radi. Uning fikricha, bo'lajak o'qituvchilarda

autopedagogik rivojlanish, ayniqsa, ijodiy soha (tasviriy san’at) o’qituvchilarida o’z-o’zini rivojlantirish qobiliyatining shakllanishiga ta’sir ko’rsatadi. Bunda o’qituvchilar yangi bilimlar va texnikaviy usullarni o’zlashtirishi muhim.

Bo’lajak tasviriy san’at o’qituvchilarining innovatsion yondashuv asosida autopedagogik kompetentlikning ivojlanihi haqida olimlar fikricha, o’qituvchilarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga qaratilgan doimiy harakat, yangi bilimlarni mustaqil egallash va ijodiy usullarni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Autopedagogika, bu o’qituvchilarning mustaqil rivojlanish qobiliyatini oshirish orqali ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Autopedagogik kompetentlikni rivojlantirishning akmelogik texnologiyasi bo’lajak tasviriy san’at o’qituvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga qaratilgan innovasion yondashuv bo’lib, uning asosiy maqsadi o’qituvchilarning maksimal darajada rivojlanishiga yordam berishdir. Bu texnologiya bo’lajak tasviriy san’at o’qituvchisining autopedagogik qobiliyatlarini — o’z-o’zini rivojlantirish, refleksiya, innovasion ta’lim texnologiyalarini o’zlashtirish kabi kompetensiyalarning samarali rivojlanishini ta’minlaydi.

Autopedagogik kompetentlikni rivojlantirishning akmelogik texnologiyasi bo’lajak tasviriy san’at o’qituvchilarning o’z kasbiy va shaxsiy rivojlanishlari uchun mas’ullik hissini oshiradi, ularning ijodiy va innovasion imkoniyatlarini yuksaltirishga yordam beradi. Bu texnologiya orqali bo’lajak tasviriy san’at o’qituvchilari zamonaviy ta’limga moslashib, yangi bilimlar va pedagogik yondashuvlar orqali o’z o’quvchilarini samarali o’qita olishlari mumkin.

FOYDALANIGAN ADABIYOTLAR

1. Rakhimov, H. U. (2023). ANALYZING THE PROFESSIONAL QUALITIES OF FUTURE FINE ARTS TEACHERS BASED ON ART STUDIES. Экономика и социум, (1-1 (104)), 50-53.
2. Boltaboyev A. Color Relationships in Paintings //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN. – 2023.
3. Taxirovich S. N. et al. BADIY TASVIR VOSITALARIDA METONIMIYANING LINGVISTIK TAVSIFI //PEDAGOGS jurnali. – 2023. – T. 34. – №. 3. – C. 42-45.

4. Toxirovich S. N. VISUAL ARTS TEACHING METHODOLOGY AND PROBLEMS AND SOLUTIONS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – T. 11. – №. 5. – C. 569-571.
5. Nabiyeu, B., & Soataliyeva, D. (2023). THE IMPORTANCE OF WATERCOLOR TECHNOLOGY IN THEMATIC STILL LIFE WORK. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(3), 436-439.
6. Badirdinov D.Sh. (2023). ISSUES OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE VISUAL ARTS TEACHERS THROUGH GRAPHICS. *Ekonomika i sotsium*, №1(104), 8-11.
7. Komoldinov, S., & Sattarov, F. (2024). Ijodiy asar yaratish bo'yicha metodik tavsiyalar. *Scientific-theoretical journal of International education research*, 2(1), 42-46.
8. Mohirjon, O. (2023). QAYSI BIRI YAXSHIROQ: NATURADANMI YOKI FOTOSURATDANMI?. INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION, 2(16), 101-103.
9. Rakhimov, K. (2023). THE PLACE OF GRAPHICS IN THE FINE ARTS. *Solution of social problems in management and economy*, 2(2), 5-8.
10. Rakhimov, K. (2023). THE ROLE OF PORTRAIT ARTISTS IN FINE ARTS. *Models and methods in modern science*, 2(2), 13-19.
11. Rakhimov, K. (2023). THE SIGNIFICANCE OF SCULPTURE IN THE DEVELOPMENT OF MODERN FINE ART OF UZBEKISTAN. *Current approaches and new research in modern sciences*, 2(2), 5-9.
12. Muzaffar o'g'li, X. S., & Umarjon o'g'li, R. X. (2022). OZBEKISTON RANGTASVIR SAN'ATIDA PORTRETI RASSOMLAR IJODINING TUTGAN ORNI. *PEDAGOGS jurnali*, 5(1), 316-319.
13. Umarjon o'g'li, H. R. (2021). TECHNOLOGIES FOR IMPROVING COMPOSITION AND DRAWING SKILLS BASED ON THE RULES OF COMPOSITION. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(12), 765-767.
14. Pulatov, D. S., & Kh, R. U. (2019). On fine arts and its varieties. *Вестник магистратуры*, (4-4 (91)), 89-90.

6-SINF ONA TILI DARSLIGINI O'QITISHDA O'QITUVCHINING METODIK USULLARI

Abdullajonova Mahliyo Abdulvosi qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar fakulteti O'zbek tili va
adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich CU-guruh talabasi*

***Annotatsiya.** Ushbu maqola 6-sinf "Ona tili" darsligini o'qitishda o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida qiziqarli muhit yaratish, bolaga mavzuni yetarli darajada tushuntirib berish uchun zamonaviy metodlarga murojaat qilish haqida fikr-mulohazalardan iborat*

***Kalit so'zlar:** metodika, metod, "Gulbarglar"metodi,usul, uslub, global isish, ekologik muammolar, grafik ko'rinish, atoqli ot*

Metodika tushunchasi yurtimizda ilmiy doirada keng qo'llanilib kelinadi. Bundan tashqari u bilan yonma-yon usul, uslub kabi o'zbekcha muqobillari ham ishlatiladi. Lekin bizga asl ma'noni beradigan so'z metodika har jihatdan qulay va to'g'ridir. Bu tushunchani o'rganishdan avval u so'zning negizini tahlil qilsak. Metod o'zi nima? Metod bu biror-bir maqsadni amalga oshirish uchun foydalaniladigan usul yoki yo'ldir. Obrazli* qilib tushuntiradigan bo'lsak, aniq bir mavzuga bormoqchi bo'lgan yo'lovchilarning turli yo'nalishlarda odimlashi hisoblanadi. Aslida kundalik hayotimizda har kuni har jabhada biz metodlardan foydalanamiz. Oddiygina bizning o'qish yoki ishga borishimiz ham o'zimizning eng muqobil rejamiz, ya'ni uslubimiz orqali amalga oshiriladi. Avtobusda boramizmi yoki taksini olamizmi, hammasi ham bizning maqsadimiz sari olib boradigan yo'ldir.

Albatta, bu kabi misollar hayotimizda juda ko'p uchraydi. Uni qaysi biridan foydalanish, qaysi birini maqsadga muvofiq deb tanlash va to'g'ri usulni farqlay olish bizning dunyoqarashimiz va fikrlash tarzimizga bog'liqdir.

Maktab va maktabgacha ta'lim Vazirligi tomonidan maktab darsliklariga kiritilgan o'zgartishlar va zamonaviy mavzular sababli bugungi kundagi fan o'qituvchilari yangi-yangi metodlarni qo'llagan holda dars jarayonini qiziqarli,

tushunarli va mazmunli o'tkazishlari lozim. Biz aytayotgan metod tushunchasi eng ko'p ilmiy atama sifatida ta'lim-tarbiya sohasida o'z ifodasini topmoqda. O'qituvchilar pedagogik salohiyatini oshirish uchun malakaviy o'qish jarayonida zamonaviy darsliklarni bola ongiga singdira olishi va shu sohadagi metodlarni qo'llay bilishi hozirda pedagoglardan so'ralayotgan talablardir.

2022-yil yangilangan 6-sinf "Ona tili" darsligi mavzu doirasida, nafaqat ona tili fanini, balki tabiiy fanlarning ona tili bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatib beradi. Bu darslikni o'rganish davomida mustaqil va obrazli fikrlashga dunyo bo'yicha global* hisoblangan muammolarga o'z ona tilida ravon so'zlagan holda munosabat bildirishga qodir shaxs sifatida rivojlanadi. Albatta, bularning hammasi yaxshi pedagog hamda yaxshi shart-sharoitlar natijasida yuzaga keladi.

Darslikdagi har bir mavzu o'quvchiga turli metodlar orqali o'rgatilishi zarur. Hozirda darsning an'anaviy turi*ga qaraganda noan'anaviy tarzdagisiga talab ortmoqda. Bunday dars turida pedagog va o'quvchi o'rtasidagi munosabat yanada qizg'in bo'lishi tabiiy hol. Xususan, "Global isish" mavzusini oladigan bo'lsak, bu o'quvchini bugungi kundagi dolzarb muammolarga munosabat bildirishini talab qiladi. Bir so'z bilan aytganda, kelajakdagi loqayd shaxslarni kamaytiradi.

Keling, yaxshisi xuddi shu mavzuni o'quvchilarga singdirishda qanday metodlarni ishlatishimiz mumkinligini ko'rib chiqaylik.

Bu mavzuda dastlab nimalar haqida so'z borishi va qaysi glossariylarga murojaat qilishimiz lozimligini o'quv taxtasida ustun shaklida yozib qo'yamiz. Misol uchun, ekologik muammolar, global, global isish, grafik ko'rinishdagi axborotlar va h.k.. Endi buni olmosh, sifat va atoqli otlar haqida o'quvchilar bilimlarini takrorlatib, savollar bilan murojaat qilamiz.

Bola ongida eshitgan narsasidan ko'ra, ko'rgan va o'z qo'li bilan tayyorlagan narsalar yaxshi yodida qoladi. Shuning uchun bu mavzuda "Gulbarglar" metodi juda qo'l keladi. Dastlab o'quvchilarga uyga vazifa beriladi. Ertangilik dars uchun hamma oq qog'oz, yelim va qirralari ko'p bo'lganligi uchun o'rtacha kattalikdagi chinor barglarini topib kelishini aytiladi. Bu topshiriqni olgan o'quvchilarda, albatta, ertalik dars uchun katta qiziqish uyg'onadi. O'qituvchi dastlab bolalarga global muammolardan biri hisoblangan va hozirda butun dunyo aziyat chekayotgan global iqlim isishi to'g'risida boshlang'ich tushunchalarni berib o'tadi. Dastlabki

ta'limotga ega bo'lgan o'quvchilar endilikda o'z bilimlarini mustahkamlash uchun ushbu metodga yuzlanadi. Bu metodning sharti shundan iboratki, har bir o'quvchi qo'lidagi oq qog'oz o'rtasiga chinor bargini yelimlab, undagi qirralaridan strelkalar chiqaradi hamda har bir strelkada iqlim o'zgarishiga bugungi kunda sabab bo'layotgan omillarni birma-bir yozib chiqadi. Eng ko'p va eng to'g'ri bajargan o'quvchi shartimiz g'olibiga aylanadi. Shuningdek, shart davomida o'quvchilarning ona tili fanidagi mavzu doirasi fikrlashi nazorat qilib boriladi.

Bu shartda g'olib bo'lgan 3 yoki 5 nafar o'quvchi yana yangi metod bilan rag'batlantiriladi. Xususan, "Sehrli qo'ng'iroq" metodi dars yakunidagi rag'batlantirishga juda qo'l keladi. O'qituvchi sinf xonasida g'olib bo'lgan dars qahramonlarining ota-onalariga qo'ng'iroq qilib ularga o'z minnatdorchiligini izhor etadi.

O'ylaymanki, pedagog uchun har bir dars muqaddas jarayondir. Faqatgina o'z ustida tinimsiz ishlaydigan va tajribali pedagoggina o'z faniga o'quvchilarni qiziqitira olishi hamda ularni kelajakda barkamol inson sifatida kamol topishida muhim rol o'ynashi mumkin. O'qituvchilik kasbining eng mas'uliyatli jihati yosh avlodni qanday ruhda tarbiya qilishimiz bilan belgilanadi. Bolaga ta'lim-tarbiya berishda uning oila a'zolari ham birgalikda jon kuydirib, uning ongiga ustoziga bo'lgan muhabbat, hurmat va ehtiromni shakllantirsagina biz bo'lajak pedagoglar Vatanimiz uchun munosib bo'lgan o'g'il-qizlarga ta'limot berishda yanada ruhlangan holda harakat qilamiz. Shunday ekan, kelajak avlod uchun hamisha izlanishdan to'xtamaylik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. B.X. Xodjayev "Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti". Toshkent - 2017, "Sano-standart" nashriyoti.
- To'raqulov X.A. "Pedagogik tadqiqotlarda axborot tizimlari va texnologiyalari" . Toshkent: Fan, 2006.
3. O'zbekiston Respublikasi "Kadrlar tayyorlash milliy Dasturi" T., 2000 y. O'. Asqarova, M. Nishonov, M. Xayitbaev "Pedagogika" T., "Talqin" 2008 y. R. Mavlonova "Pedagogika" T., "O'qituvchi" 2004 y.

FIZIKANING BUYUK KASHFIYOTI RO'NTGEN VA NOBEL MUKOFOTI

¹Nafasova Gulnoza Baxtiyorovna

²Abdusamatova Sabina Tolibjon qizi

²Valijonova Shahzoda Bahodir qizi

¹Guliston Davlat Universiteti, Fizika kafedrası o'qituvchisi

²Guliston Davlat Universiteti

Axborot texnologiyalar, matematika va fizika fakulteteti talabalari.

E-mail: gulnozanafasova544@gmail.com

Tel:+998947038212

[Tel:+998979030217](tel:+998979030217)

***Annotatsiya:**bu maqolada fizikaga doir mantiqiy masalar yechishni o'rganish va mantiqiy masalalarni qanday yechishni o'rtishdir va bu mantiqiy masalalarni yechishni ahamiyati.*

***Kalit sozlar:** Nobel, Vilgelm Konrad Ro'ntgen, X-nurlar, Medal, Diplom, Axloqiy tamoyillar, Ilmiy va ijodiy izlanish*

***Аннотация:**В этой статье рассказывается о том, как научиться решать логические задачи по физике и как решать логические задачи, а также о важности решения этих логических задач.*

***Ключевые слова:** Нобель, Вильгельм Конрад Ронтген, рентгеновские лучи, медаль, диплом, этические принципы, научные и творческие исследования*

Kirish: Fizika sohasidagi Nobel mukofoti 1901-yildan boshlab berila boshlangan. Nobel vasiyatiga ko'ra, birinchi bo'lib fizika sohasida qilingan buyuk kashfiyotlarga berilgan va uning birinchi sovrindori nemis olimi Ro'ntgen bo'lgan. Konrad Röntgen qilgan kashfiyotlaridan buyuk ixtiro, x-nurlari bo'lgan. X-nurlari fizik dunyoqonunlarini kashf qilishda aniq tadqiqotlar bilan olgan muhim kashfiyotdir. Shu sababli 1901-yilda Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan.

1895-yili nemis olimi Vilgelm Konrad Ro'ntgen atom fizikasi rivojlanishida olamshumul ahamiyatga ega bo'lgan kashfiyotlar qilgan.

Rentgen o'sha vaqt da kristallarning elektr va optik xossalarini, harakatdagi zar yutilgan dielektrik magnit maydonlari va boshqa masalalar ustida murakkab tadqiqotlar olib borayotgan taniqli fizik edi.

Fizika bo'yicha Nobel mukofoti har yili Shvetsiya Qirollik Fanlar Akademiyasi tomonidan fizikaning turli sohalaridagi olimlarga beriladi.

Bu 1895-yilda Alfred Nobel (1838-yilda vafot etgan) vasiyatiga ko'ra ta'sis etilgan beshta Nobel mukofotidan biri bo'lib, fizika sohasidagi ulkan xizmatlari uchun beriladi. Nobel vasiyatiga ko'ra, mukofot Nobel jamg'armasi tomonidan boshqariladi va Shvetsiya Qirollik Fanlar akademiyasi tomonidan beriladi. Mukofot Stokgolmda har yili 10-dekabrda Nobel mukofotining yilligi munosabati bilan o'tkaziladigan tantanali marosimda topshiriladi. Har bir o'tuvchi yil davomida o'zgarib turadigan medal, diplom va pul mukofoti bilan taqdirlanadi.

Fizika bo'yicha Nobel mukofoti sohiblari:

1901-yil Wilhelm Rentgen, 1902-yil Hendrik Lorentz / Pieter Zeeman, 1903-yil Henri Becquerel / Pierre Curie / Marie Curie, 1904-yil John William Strutt, 1905-yil Philipp Lenard, 1906 -yil J. J. Thomson, 1907-yil Albert A. Michelson, 1908-yil Gabriel Lippmann, 1909-yil Guglielmo Marconi / Karl Ferdinand Braun, 1910-yil Johannes Diderik van der Waals, 1911-yil Wilhelm Wien, 1912-yil Nils Gustaf Dalén, 1913-yil Heike Kamerlingh Onnes, 1914-yil Max von Laue, 1915-yil William Lawrence Bragg / William Henry Bragg, 1916-yil Berilmagan, 1917-yil Charles Glover Barkla, 1918-yil Max Planck, 1919-yil Johannes Stark, 1920-yil Charles Edouard Guillaume, 1921-yil Albert Einstein, 1922-yil Niels Bohr, 1923-yil Robert Andrews Millikan, 1924-yil Manne Siegbahn, 1925-yil James Franck / Gustav Ludwig Hertz.

Nobel mukofatini olgan odamlarni bizga o'rnak bo'lishi

Nobel mukofoti sovrindorlaridan o'rnak olish bir qancha yo'llar bilan amalga oshirilishi mumkin. Ularning hayoti va ishlari bizga muvaffaqiyatga erishish va jamiyatga foydali bo'lish uchun zarur bo'lgan qimmatli saboqlarni o'rgatadi:

1. Mehnat va mashaqqat: Nobel sovrindorlari o'z sohalarida yillar davomida tinimsiz mehnat qilishgan. Bu bizga sabr-toqat va qat'iyat bilan mehnat qilish orqali katta yutuqlarga erishish mumkinligini ko'rsatadi.

2. Ilmiy va ijodiy izlanish: Ko'p sovrindorlar o'z sohalarida innovatsiyalar yaratgan, yangiliklar kiritgan. Bu bizni yangi fikrlar yaratishga, izlanishga va ijodiy fikrlashga undaydi.

3. Jamiyatga foyda keltirish: Nobel mukofoti olganlarning ko'plari insoniyat uchun muhim masalalarda ishlaganlar. Ularning ishidan o'rnak olib, o'z atrofimizdagi jamiyatga qanday hissa qo'shishimiz mumkinligini o'ylashimiz kerak.

4. Axloqiy tamoyillar: Nobel sovrindorlari ko'pincha inson huquqlari, adolat va tinchlik uchun kurashgan. Bu bizga insoniylik va axloqiy tamoyillarga sodiq qolishning qanchalik muhimligini eslatadi.

5. Hech qachon taslim bo'lmaslik: Har bir Nobel mukofoti sovrindorining yo'li qiyinchiliklarga to'la bo'lgan. Ularning tajribasi, muvaffaqiyatsizliklarga qaramay, o'z maqsadiga erishishga intilish kerakligini o'rgatadi.

Ularning hayoti va faoliyati bizni o'z maqsadlarimizni aniq belgilab, ularga erishish yo'lida tinmay ishlashga, ijodiy bo'lishga va jamiyatga foyda keltirishga ilhomlantiradi. Fizikaning Buyuk Kashfiyoti: Ro'ntgen

Fizika fani tarixida ko'plab muhim kashfiyotlar mavjud bo'lib, ulardan biri nemis fizigi Vilgelm Konrad Ro'ntgen tomonidan amalga oshirilgan ro'ntgen nurlari kashfiyoti bor. Bu kashfiyot, 1895 yilda, Ro'ntgen birinchi marta to'g'ri oqimli elektrni ishlatib, ko'rinmas nurlarni aniqlagach keldi. Ushbu kashfiyot moddiy fiziologiya va sohada inqilobiy o'zgarishlarga olib keldi, balki insoniyatning boshqa

Ro'ntgen o'z laboratoriyasida ishlayotganda, u katod nurlari bilan to'ldirish vakuumli tubo ichida ishlayotgan edi. U tasodifan qog'ozga o'ralgan plakatga ko'rinmas nurlar ta'sir etayotganini ko'rdi. Bu nurlar, qog'ozni o'tar ekan, uning ustida luminesstsiyalangan joylar hosil qildi. Uchta kashfiyot Ro'ntgen nurlari deb topish va tibbiyotda rentgenografiya uchun asos bo'lib

Ro'ntgenning bu kashfiyoti tibbiyotda rentgen tasvirlarini oladi. Bu asosiy yordamlarga ichki organlarni ko'rish, yordam vositalarini va shikastlanishlarni tuzatishda yordam beradi. Ro'ntgen nurlari moliyaviy sohada, balki sanoatda, arxeologiyada va boshqa sohalarda ham qo'llanila boshlandi.

Nobel. Ro'ntgenning bu kashfiyoti uchun 1901 yilda birinchi Nobel mukofoti fizikaga berildi. Bu mukofot, uning ilmiy ishlariga berilgan eng yuqori baho sifatida qabul qilindi. Nobel mukofoti, uning kashfiyotining ahamiyatini tan olish va ilm- fan yangi yo'nalishlar ochligini ta'kidladi. Ro'ntgenning ishiga berilgan ushbu mukofot, ilm-fan olamida yangilik va kashfiyotlarga yordamni oshi

Ro'ntgenning yutuqlari ilmiy ilmiy tadqiqotda, balki umumiy aholida ham katta taassurot qoldirdi. Ularning qo'llab-quvvatlash, ishlab chiqarish va texnologik rivojlanishga xizmat. Bugungi kunda rentgen nurlari yordamida turli yordamni va davolash

Ro'ntgenning kashfiyoti, milliy fizikada, balki tibbiyot, sanoat va boshqa sohalarda muhim o'rin tutadi. Bu kashfiyot insoniyat tarixida yangi davrni berdi. Nobel mukofoti bilan taqdirlanishi esa uning ilmiy ishlarini tan olish va rag' yordamga xizmat qildi. Ro'ntgen nurlari

Fizika va tibbiyot sohaslarida bunday buyuk kashfiyotlar etishi, insoniyat uchun yangi ochilishga xizmat qiladi. Ro'ntgenning merosi esa, bugun ham

Ro'ntgenning kashfiyoti faqat bitta muhim kashfiyot bilan cheklanmaydi; uning ilmiy ishlari va usullarining rivojlanishi, fizikada yangi yo'nalishlar ochilishiga sabab bo'ldi. Ro'ntgen nurlarini o'rganish jarayonida ko'plab olimlar yangi ilmiy tadqiqotni amalga oshira boshladilar. Ularning orasida nurlari

Ro'ntgen nurlarining saqlab qolish, ular organizm to'g'ridan-to'g'ri foydalanish mumkin, bu esa rentgen tasvirlarini oladi. Ushbu tasvirlarga turli hosilni, shu narsa, suyaklarning singanligini, o'tkir va surun

Ush nurlarning ko'plab sohalarda ishlashi, Ro'ntgen kashfiyotining olib borilishi keng qamrovli narsa ko'plab.

Ilmiy Hamkorlik va Ilgari Siljish, Ro'ntgenning kashfiyoti, ilmiy tadqiqot o'rtasida hamkorlikni rivojlantirishdi. Olimlarning o'zaro fikr almashishi, yangi ishlab chiqarishni amalga oshirish va rentgen nurlari haqida yangi nazariyalar chiqish ishlab chiqarish jarayonini tezlashtirdi. Shu tariqa, Ro'ntgen nurlarining ilmiy asoslari mustahkamlandi va ushbu sohada ko'plab yangi kashfiyotlar amalga oshirildi.

Vilgelm Konrad Ro'ntgenning kashfiyoti fizikada va tibbiyotda yangini ochdi. Uning ixtirosi, milliy rentgen nurlarining o'rganilishi, balki ilmiy va yangi kashfiyotlar uchun asos bo'lib xizmat qildi. Nobel mukofoti bilan taqdirlanishi, Ro'ntgenning ilmiy merosining qadrini oshirdi va ilmiy faoliyatini rag' saqlashda muhim rol o'ynadi.

Bugungi kunda rentgen texnologiyalari yanada rivojlanib, kompyuter tomografiyasi va boshqa ilg'or usullar bilan to'ldirish. Ushbu o'zgarishlar,

Ro'ntgenning dastlabki kashfiyotlaridan jarayonlarning davomidir. qilib, Ro'ntgenning merosi milliy jismoniyada, balki butun insoniyat tarixi fizik e'tirof bo'lishi kerak bo'lgan kashfiyotlardan biridir.

Xulosa

Ushbu maqolada fizika bo'yicha Nobel mukofoti sovrindorlarining ilmiy faoliyati yoritiladi. Maqola o'quvchilarga ilmiy yutuqlarning ahamiyatini va uning butun dunyo miqyosida yaratgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarini tushunishga yo'l-yo'riq beradi.

ADABIYOTLAR

1. Li, Shuguang, et al. "Heat and mass transfer characteristics of Al₂O₃/H₂O and (Al₂O₃+ Ag)/H₂O nanofluids adjacent to a solid sphere: A theoretical study." Numerical Heat Transfer, Part A: Applications (2024): 1-19.
2. Nafasova, Gulnoza, and B. S. Abdullayeva. "Development of logical competence of future physics teachers based on steam and smart educational technologies." Евразийский журнал академических исследований 3.1 Part 2 (2023): 138-140.
3. Nafasova, Gulnoza, and EZoza Pardaveva. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI FIZIKA O'QITISH METODLARI." Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук 3.4 (2023): 50-53.
4. NAFASOVA, Gulnoza. "PRAKSEOLOGIK YONDOSHISH KONTEKSTINDA BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGI SHAKLLANISH TEXNOLOGIYALARI." News of UzMU journal 1.1.2 (2024): 163-166.
5. Baxtiyorovna, Gulnoza Nafasova. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARIDA MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI." QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI 5 (2022): 96-97.
6. Nafasova, Gulnoza, and B. Abdullayeva. "FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS." Farg'ona davlat universiteti 1 (2023): 147-147.
7. ГБ Нафасова - International Journal of Formal Education, 2024 РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ
8. Nafasova, Gulnoza, and B. S. Abdullayeva. "Development of logical competence of future physics teachers based on steam and smart educational technologies." Евразийский журнал академических исследований 3.1 Part 2 (2023): 138-140.
9. Nafasova, Gulnoza, and EZoza Pardaveva. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI FIZIKA O'QITISH METODLARI."

Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук 3.4 (2023): 50-53.

10. NAFASOVA, Gulnoza. "PRAKSEOLOGIK YONDOSHISH KONTEKSTINDA BO 'LAJAK FIZIKA O 'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGI SHAKLLANISH TEXNOLOGIYALARI." *News of UzMU journal* 1.1.2 (2024): 163-166.

11. Baxtiyorovna, Gulnoza Nafasova. "BO 'LAJAK FIZIKA O 'QITUVCHILARIDA MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI." *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI* 5 (2022): 96-97.

12. Nafasova, Gulnoza, and B. Abdullayeva. "FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS." *Farg'ona davlat universiteti* 1 (2023): 147-147.

13. ГБ Нафасова - *International Journal of Formal Education*, 2024 РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ

14. ГБ Нафасова - *ЛУЧШИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ И ...*, 2023

15. NAFASOV, G. A., SAYFULLAYEV, B., & NAZIROV, Q. (2024). МАТЕМАТИКА DARSLARIDA O 'QUVCHILARNING KREATIV YONDOSHUVLAR ASOSIDA MANTIQUIY FIKRLASH QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.5. 2), 144-146.

16. NAFASOV, G. A., ANORBAYEV, M., & NAZIROV, Q. (2024). BO 'LAJAK МАТЕМАТИКА O 'QITUVCHILARNI LOYIHALAB O 'QITISH JARAYONIDA МАТЕМАТИК KOMPETENTLIGNI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.6. 1), 165-167.

17. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.

18. Nafasova, G., & Abdullayeva, B. (2023). FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS. *Farg'ona davlat universiteti*, (1), 147-147.

19. Nafasov, G., Kalandarov, A., & Xudoyqulov, R. (2023). DEVELOPING STUDENTS'COGNITIVE COMPETENCE THROUGH TEACHING ELEMENTARY MATHEMATICS. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 218-224.

20. Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.

21. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.
22. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHDAGI BOLALARNING ASOSIY FAOLIYAT TURLARI JARAYONIDA SHAXS SIFATIDA SHAKLLANISHI

Abdug'afforova Navbahor Botirjon qizi

*Namangan davlat pedagogika inustituti Ta'lim va tarbiya nazaryasi va metodikasi
Maktabgacha ta'lim] mutaxasizligi 2-kurs magistranti*

***Annotatsiya:** Maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyati turlari o'yin, mehnat, ta'lim, ijod bo'lib bu faoliyatlar bolaning rivojlanishida, ishtimoillashuvida katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Bolalarga bu faoliyatni rivojlantirishda maktabgacha ta'lim tashkilotining o'rni beqiyosdir. Ushbu maqolada bolalarning asosiy faoliyatida bola shaxsining rivojlanishi yoritilgan.*

***Kalit so'zlar:** O'qish, mehnat, ta'lim, ijod, kitob, sayr, mashg'ulot, o'yin, ertak, qoida, munosabat, nutq, pisixik jarayon, qonun, qaror.*

KIRISH

Bugungi rivojlanib kelayatgan yurtimizda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyayevning tashabbuslari bilan ta'lim soxasida ko'plab islohatlar olib borilmoqda. Xususan, yurtboshimiz tashabbuslari asosida yurtimizda maktabgacha ta'lim tizimida ko'plab qonun va farmonlar qabul qilindi. Shulardan, O'zbekiston Respublikasi 2020-yil 23-sentabrdagi “Ta’lim to’g’risida”gi O’RQ-637-son Qonuni[1], O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “O’zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’im-tarbiya va ilm-fan soxalarini rivojlantirish chora tadbirlari to’g’risida”gi PF-6108-son, 2019-yil 9-oktabrdagi “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-5847-son farmonlari bunga yaqqol misoldir.

Ayniqsa, ta'lim borasida Yurtboshimiz avvalo maktabgacha ta'lim tizimimi yanada rivojlantirishga aloxida etibor qaratdilar. Xususan, O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-son Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30 sentyabrda"gi PF-5198-son Farmoni, hamda 2017-yil 30 sentyabrda "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"[2]gi PQ-3305-son, 2022-yil 14-iyuldagi "Maktabgacha ta'lim soxasida davlat-xususiy sheriklikni yanada rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-322-son qarorlariga muvofiq maktabgacha ta'lim tizimida yangi tizm yaratildi. Uzluksiz ta'lim tizimining birlamchi bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'lim soxasi har tomonlama sog'lom va barkamol bola shaxsni tarbiyalash va maktabga g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli bolalarni barkamol shaxs qilib tarbiyalash, yurtga sadoqat hissini uyg'otish biz tarbiyachilarning burchi hisoblanadi. Yurtboshimiz biz tarbiyachilarga juda katta imkoniyatlar yaratib bermoqda biz ulardan oqilona foydalanishimiz kerak.

ADABIYOTLAR SHARHI

Mamlakatimizda maktabgacha yoshdagi bolalarni asosiy faoliyatlari jarayonidan foydalanib shaxs sifatida shakllantirish, har tomonlama kamolga yetkazish masalalari yuzasidan ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda.. Xususan, X. Barnet, J. Basset, D. Gamilton, N. Gross, R. Karlson, M. Mayz, A. Xeyvlok, D. Chen, R. Edem, F. N. Gonobolin, S. M. Godnin, V. I. kabi tadqiqotchilarning asarlarida bolalarning asosiy faoliyat jarayonlarida shaxs sifatida shakllanishi yuzasidan ko'plab manba va malumotlar berilgan.

N.Kayumova[3]ilmiy izlanishlarida maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyatidan biri o'qish faoliyatini to'g'ri tashkil qilish hamda bolalar hayotidagi o'rni masalalari yoritilgan.

SH. Sodiqova[4] maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyati jarayonini guruxlarda to'g'ri tashkil qilish ularni to'g'ri yo'naltirish masalalari yoritib berilgan.

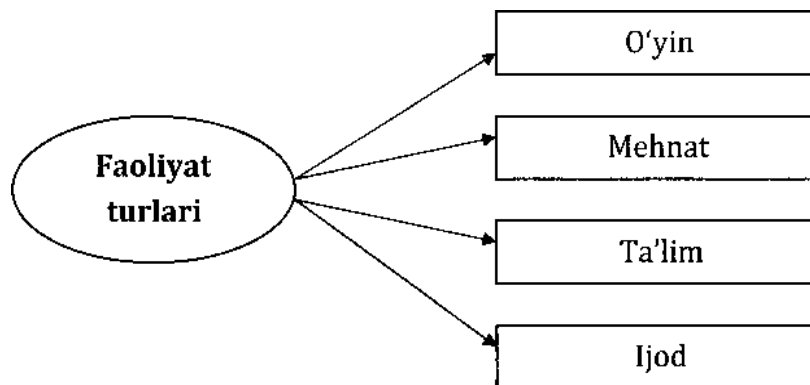
M.J.Turdiyeva[5]ilmiy izlanishlari maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyatini rivojlantirishda innovatsion metodlarni qo'llash masalasiga doir bo'lib, kichik yoshdan boshlab asosiy faoliyatdan foydalanib qobiliyatlarni

shakllantirishga to'g'ri yondashish, metod va vositalarni to'g'ri tanlash muammolari atroflicha yoritilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida asosiy faoliyat turlari muhim kasb egallaydi. Asosiy faoliyat turlari bolalarning yosh xususiyatidan kelib chiqib o'rgatiladi. Bolalarning asosiy faoliyat turlari bola shaxsini mukammal kamol toptirishida asosiy o'rinlarni egallaydi. Bolalarning asosiy faoliyat turlariga ta'lim, mehnat, o'yin, ijod kabilar kiradi. Bu bolalarning asosiy faoliyati bo'lib ular maktabgacha yosh davridagi bolalarning jismonan, ruhan va aqlan kamol topishida muhim ahamiyatga ega. Asosiy faoliyat turlari bolalarda xar xil shakllanadi, ularni qanday rivojlantirish ularni tartibga solish tarbiyachining mahoratiga bog'liqdir.

Bolalarning asosiy faoliyati "Ilk qadam" o'quv dasturida ko'rsatib o'tilganidek bolalarning yosh xususiyatidan kelib chiqib tashkil etiladi. Bolalarning yosh xususiyatini hisobga olgan holda har bir faoliyat turi guruxlarda tashkil qilinadi. Asosiy faoliyat turlariga shular kiradi;

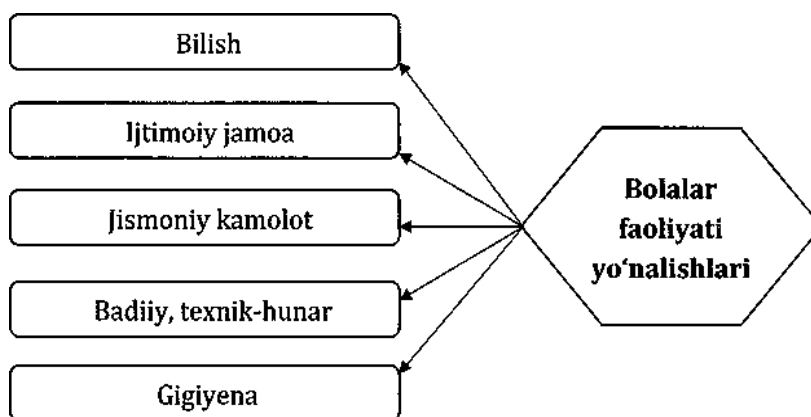

Ta'lim-tarbiya ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish MTTsidagi pedagogik jarayonni, har bir faoliyat turini to'g'ri tashkil etishga bog'liq.

MTTning pedagogik jarayonida ta'lim muhim ahamiyat kasb etadi va u kundalik hayotda, o'yinda, mehnatda, mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi. Mashg'ulotda ta'lim va tarbiya vazifalari hal etiladi. Bolalar tevarak-atrofdagi hayot va tabiat bilan tanishish, nutqni o'stirish va savod o'rganish, matematika, jismoniy madaniyat, tasviriy faoliyat, musiqa bo'yicha eng oddiy tasavvur va bilimlarni, malaka va ko'nikmalar sistemasini egallab oladilar. Bolalar egallab olishlari kerak bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalar MTT dasturida belgilab

berilgan bo'lib, u bolalarning umumiy rivojlanishida va ularni maktab ta'limiga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Mashg'ulotlarda ta'lim berish didaktika prinsiplari asosida bolalarning yosh va o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olib ma'lum izchillikda olib boriladi, mazmuni sekin-asta murakkablashtirib boriladi. Natijada u rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi xususiyatga ega bo'ladi.

Dasturda har bir yosh guruhida hafta davomida o'tkaziladigan mashg'ulotlar soni va har bir mashg'ulot qancha davom etishi belgilab qo'yilgan. Tarbiyachi mana shunga asoslanib, o'zining haftalik mashg'ulotlar jadvalini tuzib oladi, bu ta'limning hamma bo'limlari bo'yicha belgilangan ta'lim-tarbiya ishlarini to'g'ri taqsimlash va bir xilda amalga oshirishga imkon yaratadi. Mashg'ulotlar jadvalini tuzishda quyidagi talablarga rioya qilish kerak:

Bu faoliyat yonalishlari orqali bolalarning shaxs sifatida rivojlanishi va bolaning har tomonlama kamol topishi uchun MTT tashkilotlari barcha shart sharoitlar mavjuddir.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni takidlash joyizki bolalarning asosiy faoliyati turlari jarayonida bola shaxsining yetuk, nutqining ravon, kattalar bilan so'zlashish, o'rtoqlariga bo'lgan munosabatni to'g'ri rivojlanishiga olib keladi. Bolalar asosiy faoliyatida o'zini anglash fissi oshadi. Bolalarda asosiy faoliyatini to'g'ri tashkil qilish orqli ularni erta yoshdan rivojlantirishga erishish samaradorligini oshirish mumkun. Hamda ularni maktabgacha ta'limga tayyorlashda juda katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta'lim tog'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni.
- 2 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30 sentyabrda"gi PF-5198-son Farmoni, hamda 2017-yil 30 sentyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"[2]gi PQ-3305-son.
3. Kayumova N. Azamov M."Maktabgacha pedagogika" o'quv qollanma. Toshkent, 2019y.
4. Sodiqova Sh. "Maktabgacha pedagogika " Toshkent- 2013y.
- 5.Turdieva.M.J. Maktabgacha yoshdagi bolalardning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning innovatsion metodlari.Uslubiy qo'llanma. Buxoro. "Durdona" nashriyoti. 2022 yil.
6. Urinova Feruza Uljaevna, Sharofutdinova Rano Shavkatovna. DOI: 10.5958/2249-7137.2021.00358.X "Development and education of preschool children" ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal. (Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal).ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 2, February 2021.

TEBRANISHLARNING TEXNIKA TARAQQIYOTIDA O'RNI

Nafasova Gulnoza Baxtiyorovna¹

Xidirov Elbek Abduvaliyevich²

Abdulatipov Sardorbek Bahromjon o'g'li²

Qayumov Husan Hamza o'g'li²

¹Guliston davlat universiteti Fizika kafedrasi o'qituvchisi

²Guliston davlat universiteti Axborot texnologiyalari va fizika-matematika fakulteti

Axborot tizimlari kafedrasi 8-24 guruh talabalari

elbekxidirov039@gmail.com, abdulatipovsardor08@gmail.com

qayumovhusan61@gmail.com

***Annatsiya:** Tebnarishlar to'g'risidagi ilmiy tadqiqotlar, ularning barqaror foydalanishi va atrof-muhitga ta'sirini o'rganish uchun juda muhimdir. Ushbu tadqiqotlar orqali resurslarni boshqarish strategiyalari ishlab chiqiladi va*

ekologik muammolarni hal etishga yordam beriladi. Shuningdek, tebranishlar qishloq xo'jaligi va sanoatda innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali iqtisodiy rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

***Kalit soʻzlar:** Tebranishlar, Radiopriyomnik kontur, Erkin tebranishlar, Majburiy tebranishlar, Auto tebranishlar, Parametrik tebranishlar, Garmonik tebranish, Lissaju figuralari, Chastotalar.*

***Abstract:** Scientific research on fossil fuels is essential for their sustainable use and environmental impact. Through these studies, resource management strategies are developed and environmental problems are helped to be solved. Also, fluctuations create new opportunities for economic development through the introduction of innovative technologies in agriculture and industry.*

***Key words:** Oscillations, Radio circuit, Free oscillations, Forced oscillations, Auto oscillations, Parametric oscillations, Harmonic oscillations, Lissajous figures, Frequencies.*

***Аннотация:** Научные исследования ископаемого топлива необходимы для его устойчивого использования и воздействия на окружающую среду. Благодаря этим исследованиям разрабатываются стратегии управления ресурсами и помогают решать экологические проблемы. Также колебания создают новые возможности для экономического развития за счет внедрения инновационных технологий в сельском хозяйстве и промышленности.*

***Ключевые слова:** Колебания, Радиосхема, Свободные колебания, Вынужденные колебания, Автоколебания, Параметрические колебания, Гармонические колебания, Фигуры Лиссажу, Частоты.*

Kirish

Tebranishlar - muayyan vaqt oraliklarida takrorlanib turadigan harakatlar. Mas., soat mayatnigining tebranishi, cholgʻu asboblari torlarining yoki kamerton oyoqchalarining tebranishi, radiopriyomnik konturidagi kondensator qoplamalari orasidagi kuchlanishning tebranishi va boshqa shunday takrorlanuvchanlik xossasiga egadir. Takrorlanayotgan jarayonning fizik tabiatiga qarab mexanik, elektromagnit, elektromexanik va boshqa tebranishlarga ajraladi.

Tebranishlar tabiatda va texnikada keng tarqalgan. Ko'pchilik hollarda ular salbiy ta'sir qiladi. Relslarning qo'shilish joyidan utayotganda poyezdning g'ildiraklari beradigan turtkilar ko'prikning tebranishiga, suzish vintining aylanishi kema tanasining tebranishiga, samolyot qanotlarining tebranishi halokatga olib kelishi mumkin. Bunday hollarda tebranishlarni xavfli chegaragacha kutarilishiga yo'l qo'ymaslik uchun tegishli choratadbir ko'riladi. Shunga qaramasdan tebranishlar texnikaning turli sohalarida muhim ahamiyatga ega. Masalan, radiotexnika tebranma jarayonlarga asoslangan.

Tebranish turlari

Tebranayotgan tizimga ko'rsatilayotgan ta'sir xarakteriga ko'ra, tebranishlar erkin tebranishlar, majburiy tebranishlar, avto tebranishlar va parametrik tebranishlarga bo'linadi. Muvozanat holatidan chiqarilgandan keyin o'zicha tebranadigan tizimda yuz beradigan tebranishlarga erkin tebranishlar; davriy ravishda o'zgaruvchi tashqi kuch ta'siri ostida bo'ladigan tebranishlarga majburiy tebranishlar deb yuritiladi.

Avtotebranishlar vaqtida majburiy tebranishlardagi kabi tebranuvchi tizimga tashqi kuchlar ta'sir qiladi, biroq bunday ta'sir ko'rsatilishi zarur bo'lgan vaqt momentlarini tebranuvchi tizimning o'zi belgilaydi, tashqi ta'sirni tizimning o'zi boshqaradi.

Masalan, mayatnikli soatda mayatnik, ko'tarib qo'yilgan toshning yoki buralgan prujinaning energiyasi hisobiga turtki olib turadi, bunda bu turtkilar mayatnik o'rta holatdan o'tayotgan momentlardagina beriladi. Parametrik tebranishlar vaqtida tashqi ta'sir hisobiga tizimning biror parametri, mas., tebranayotgan sharcha osilib turgan ipning uzunligi davriy ravishda o'zgarib turadi.

Garmonik tebranish

Eng sodda tebranish garmonik tebranishlardir. Garmonik tebranishlarda tebranuvchi kattalik vaqt bo'yicha sinus yoki kosinus qonuni bo'yicha o'zgaradi. Bu turdagi tebranish quyidagi sabablarga ko'ra juda muhimdir: tabiatda va texnikada uchraydigan tebranishlar o'z xarakteri bo'yicha garmonik tebranishlarga juda yaqin; boshqacha ko'rinishdagi davriy tebranishlarni ustmaust tushgan bir necha garmonik tebranishlar sifatida tasavvur qilish mumkin. Tebranish jarayonlarining

fizik mohiyati turlicha bo'lishiga qarmay, ulardagi tebranishlarning o'ziga xos xususiyatlari bir xil qonuniyatga bo'ysunadi.

Garmonik tebranishlarning o'zaro qo'shilishidan turli tebranishlar, mas., bir xil chastota va turlicha fazalarga ega bulgan o'zaro perpendikulyar ikkita garmonik tebranishlar yig'indisi fazalar ayirmasiga qarab tebranuvchi nuqtaning trayektoriyasi to'g'ri chiziq, aylana yoki ellipedan iborat bulishi mumkin. Chastotalari turlicha va uzaro perpendikulyar bulgan ikkita garmonik tebranishlar yigindisini ifodalovchi nuqta harakatining trayektoriyalari g'oyat murakkab chiziklardan iborat. Bu chiziklar Lissaju figuralari deb yuritiladi. Garmonik tebranishlardan iborat turlicha murakkab tebranishlar mexanika, elektrotexnika, radiotexnika, optika va boshqafan hamda texnika sohalarida ko'p uchraydi.

Majburiy tebranish

Majburiy tebranish - o'zgaruvchan tashqi kuch ta'sirida tebranuvchi sistemada davriy qonun bo'yicha sodir bo'ladigan tebranish. Ko'pincha, sistemaning Majburiy tebranishi boshqa biror majburiy tebranuvchi sistema mavjudligi bilan bog'liq. Masalan, mikrofon diafragmasining Majburiy tebranishi tovush manbaining tebranishiga bog'liq. Sistema majburiy tebranuvchi sistemadan uzatilgan energiya hisobiga majburan tebranadi. Ko'pincha, Majburiy tebranishdagi sistema olgan energiyasining ko'p qismini majburiy tebratuvchi sistemaga o'tkazmaydi yoki o'tkazsa ham majburiy tebratuvchi sistema energiyasiga nisbatan kam bo'ladi. Bunday hollarda majburiy tebratuvchi sistema Majburiy tebranishdagi sistemaga davriy kuch bilan ta'sir etadi, deb olinadi. Agar sistema chiziqdi tebransa, uning Majburiy tebranish chastotasi shu davriy kuch chastotasiga teng bo'ladi. Majburiy tebratuvchi davriy kuch chastotasi bilan sistema erkin tebranishi chastotasi teng bo'lsa, sistemada rezonans hodisasi kuzatiladi.

Tebranishlarning texnika taraqqiyotida o'rni

Tebranishlarning texnika taraqqiyotidagi o'rni-katta ahamiyatga ega, chunki u turli sohalarda yangi texnologiyalarni yaratish, samaradorlikni oshirish va xavfsizlikni ta'minlash imkonini beradi. Quyida tebranishlarning texnikada qanday foydalanilishi va ularning ahamiyati keltirilgan:

1. Transport vositalari: Avtomobillar, samolyotlar, kemalar va poezdlarda tebranishlar nazorati va ularni boshqarish xavfsizlik va qulaylikni ta'minlaydi. Masalan, avtomobillarda amortizatorlar yo'lining notekisliklari natijasida kelib chiqadigan tebranishlarni kamaytiradi, bu esa haydovchiga qulaylik va xavfsizlikni oshiradi. 2. Inshoot va binolarni loyihalash: Qurilishda tebranishlarning inshootlarga ta'sirini tahlil qilish va rezonans holatlarining oldini olish zarurdir. Ko'priklar va osma inshootlar tebranishga bardoshli qilib quriladi. Masalan, ko'priklar kuchli shamol yoki yer tebranishlariga mos ravishda loyihalangani. 3. Mashinasozlik: Mashinalarda va asbob-uskunalarda tebranishlarni nazorat qilish energiya tejamkorligini oshiradi va ularning uzoq vaqt xizmat qilishi uchun muhimdir. Dvigatellar, turbinalar va boshqa mexanik qismlar tebranishni kamaytiruvchi materiallar yoki tebranishlarni yutuvchi texnologiyalar yordamida ishlab chiqiladi. 4. Meditsina va diagnostika texnologiyalari: Tebranish tamoyili ko'plab tibbiy asboblarda qo'llaniladi. Masalan, ultratovush tekshiruvi inson tanasidagi to'qimalar tebranishiga asoslanadi, bu esa ichki organlar, qon tomirlari va homilani ko'rish imkonini beradi. 5. Ovoz va akustika texnologiyalari: Ovoz chiqarish va yozish texnologiyalari, masalan, mikrofonlar, karnaylar, va naushniklar, tebranish tamoyilidan foydalanadi. Ovoz to'lqinlari havoda tebranish hosil qiladi, bu esa axborotni uzatish va eshitish imkonini beradi. 6. Energiya ishlab chiqarish: Tebranishlardan foydalanib energiya ishlab chiqaruvchi texnologiyalar ham mavjud. Masalan, tebranish energiyasini elektr energiyasiga aylantirish uchun piezoelektrik materiallar ishlatiladi, bu esa, ayniqsa, kichik qurilmalar uchun muhim energiya manbai hisoblanadi.

Shunday qilib, tebranishlar va rezonans hodisasi texnika taraqqiyotida juda katta o'rin egallab, sanoat, transport, qurilish, tibbiyot va energiya sohalarida samarali yechimlarni taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umumiy fizika kursi, elektr magnitizim.
2. T. T. Turg'unov "Amaliy fizika. II tom.
3. "Umumiy fizika kursi II" .
4. "Amaliy fizika" ma'ruzalar matni dots. D.T.Rasulov

5. Li, Shuguang, et al. "Heat and mass transfer characteristics of Al₂O₃/H₂O and (Al₂O₃+ Ag)/H₂O nanofluids adjacent to a solid sphere: A theoretical study." Numerical Heat Transfer, Part A: Applications (2024): 1-19.
6. Nafasova, Gulnoza, and B. S. Abdullayeva. "Development of logical competence of future physics teachers based on steam and smart educational technologies." Евразийский журнал академических исследований 3.1 Part 2 (2023): 138-140.
7. Nafasova, Gulnoza, and EZoza Pardaveva. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI FIZIKA O'QITISH METODLARI." Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук 3.4 (2023): 50-53.
8. NAFASOVA, Gulnoza. "PRAKSEOLOGIK YONDOSHISH KONTEKSTINDA BO 'LAJAK FIZIKA O 'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGI SHAKLLANISH TEXNOLOGIYALARI." News of UzMU journal 1.1.2 (2024): 163-166.
9. Baxtiyorovna, Gulnoza Nafasova. "BO 'LAJAK FIZIKA O 'QITUVCHILARIDA MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI." QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI 5 (2022): 96-97.
10. Nafasova, Gulnoza, and B. Abdullayeva. "FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS." Farg'ona davlat universiteti 1 (2023): 147-147.
11. ГБ Нафасова - International Journal of Formal Education, 2024 РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ
12. ГБ Нафасова - ЛУЧШИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ И ..., 2023
13. Malov N. N., Osnovo' teorii kolebaniy, M., 1971; Detlaf A. A., Yavorskiy B. M., Kurs fiziki, M., 1989.

SOPOLLITEPA ARXEOLOGIK YODGORLIGINING O'RGANILISH TARIXI

Ra'no Ergasheva Muzaffarbek qizi

Namangan davlat universiteti talabasi

Maxsutaliyev Jahongir Muhammadjon o’g’li
Namangan davlat universiteti 1-bosqich magistri

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bronza davriga oid bo’lgan. Ko’p mingyillik tarixga ega Sopollitepa yodgorligining o’rganilish tarixi tahlil qilingan.*

Kalit so’zlar: *Sopollitepa, Jarqo’ton, darvoza, qopqon, kenotaf, sandal, ko’zgu, muhr.*

Abstract: *This article analyzes the history of the study of the Sopollitepa monument from the Bronze Age.*

Keywords: *Sopollitepa, Jarqo’ton, gate, trap, the cenotaph, sandal, mirror, seal.*

Аннотация: *В данной статье анализируется история изучения памятника Сополлитепа эпохи бронзы.*

Ключевые слова: *Сополлитепа, Жаркотон, ворота, ловушка, кенотаф, сандалии, зеркало, тюлень.*

KIRISH

O’zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I. A. Karimovning 1998-yilda tarixchi va arxeolog olimlar bilan o’tkazgan uchrashuvi natijasida “O’zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasining Tarix instituti faoliyatini takomillashtirish to’risida”gi qarori qabul qilindi. Mazkur qarorning arxeologiyaga oid bandlaridagi vazifalaridan kelib chiqqan holda, “O’zbekistonda Arxeologiya fanini rivojlantirish konsepsiyasi” ishlab chiqildi. Konsepsiya Arxeologiya sohasi rivojlanishining asosiy bosqichi bo’ldi.

Faollashgan tadqiqotlar ko’lami va ularning ilmiy samarasi tufayli O’zbekiston arxeologiyasi dunyo ilm-fani darajasiga ko’tarildi. Natijada, dunyodagi yetakchi arxeologiya markazlari bilan ilmiy hamkorlik o’rnatishga, teng huquqli asosda xalqaro shartnomalar tuzishga zamin yaratdi. Ayni vaqtda, O’zbekiston hududida – Avstraliya, AQSH, Germaniya, Italiya, Polsha, Chexiya, Rossiya, Fransiya, Yaponiya kabi davlatlar bilan hamkorlikda, xalqaro miqyosda, arxeologik tadqiqotlar olib borilmoqda.

TADQIQOT

Surxandaryo viloyati Muzrabod tumanidagi Sherobod cho'lini kesib o'tgan O'lanbuloqsoy yoqasida jez davriga oid Sopollitepa yodgorligi joylashgan. Tepalikning ustida sopol siniqlari qalashib yotganligi tufayli mahalliy aholi tomonidan bu joyga Sopollitepa nomi berilgan. Bu yodgorlik 1968-yili L. Albaum tomonidan aniqlangan va shimoliy va sharqiy qismlarida qidiruv ishlari olib borgan. Qizig'i shundaki, bu yerda har yomg'ir yog'andan so'ng, devorlar va mudofaa istehkomlari aniq ko'rinadi [1. B – 9]. 1969-1974-yillarda A. Asqarov boshchiligida qazishma ishlari o'tkazilgan. Sopollitepaning maydoni taxminan 4-5 gektarni tashkil qilgan. Uning 1 ga. ga yaqin markaziy qismi murabba shaklda qurilgan va 3 qator mudofaa devorlari bilan o'rab olingan.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, tashqi qal'a mudofaa chizig'idan tomonlarga parallel holatida 8 ta yo'laksimon qopqonlar joylashtirilgan. Bunday joylashish rejasiga ko'ra, darvoza ham 8 ta bo'lishi mumkin. Qal'aning ichki mudofaa tizimida yo'laksimon qopqonlar oralig'ida har tomonda ikkitadan murabba shaklida xonalar qurilgan, ularga qal'aning ichki tomonidan eshik o'rnatilgan [2. B – 530]. Turar joy majmualari ichki devor bo'ylab joylashib, shu ko'chalar orqali 8 ta mahallaga bo'lingan. Aniq reja va g'oya asosida qurilgan qo'rg'onning me'moriy tarixi protoshahar tarkibini eslatadi. Mudofaa holatini tashkil etgan yo'laklarga talab so'ngach, boshqa maqsadlarda foydalanilgan. Masalan, shimoliy va sharqiy yo'laklar xilxona, g'arbiy va janubiy yo'laklar kulolchilik ustaxonalari sifatida foydalanilgan. Qal'a atrofidagi maydonning katta qismi buzilib, paxta dalalariga aylantirilgan.

Shunday qilib, yuqorida bayon etilgan arxeologik izlanishlar va qazishmalar jarayonida topilgan ashyoviy dalillar tahlilidan kelib chiqib, o'troq dehqonchilik madaniyati aholisi zich joylashgan maskan mudofaa devorlari bilan o'rab olingan bo'lishi Sopollitepa va Jarqo'tonda o'zining yorqin ifodasini topgan, degan xulosaga kelish mumkin.

Sopollitepa hududlarida hozirgi kunga qadar aniq bo'lgan eng qadimgi o'troq dehqonchilik qishlog'i bo'lib, tadqiqotchilarning fikricha, ushbu madaniyat quyidagi beshta asosiy bosqichga bo'linadi:

1. Sopolli bosqichi – mil.avv. 1700-1500-yillar;
2. Jarqo'ton bosqichi – mil.avv. 1500-1350-yillar;

3. Ko’zali bosqichi – mil.avv. 1350-1200-yillar;
4. Molali bosqichi – mil.avv. 1200-1050-yillar;
5. Bo’ston bosqichi – mil.avv. 1050-900-yillar.

Ushbu bosqichlarning sanalari tadqiqotchilar tomonidan maxsus tahlil etilib ilmiy jihatdan asoslangan [3. B – 57]. Tadqiqotlar natijalariga ko’ra, Sopollitepa aholisining asosiy mashg’uloti sun’iy sug’orishga asoslangan o’troq dehqonchilikdan iborat edi. Qazishmalar paytida katta xum ko’rinishidagi idishlardan va omborxonalar vazifasini bajaruvchi xonalar sathidan topilgan arpa, bug’doy, tariq donlari hamda butun Sopollitepa hududida ko’plab uchraydigan don yanchgich, kelisop, ketmon va o’roq kabi buyumlar dehqonchilik xo’jaligidan dalolat beradi. Undan tashqari, turar-joy qoldiqlari, manzilgohning tuzilishi va umuman arxeologik topilmalarning ko’rinishi ham manzilgoh aholisining qadimgi dehqonchilik madaniyatiga xos bo’lgan o’troq turmush tarzini ifoda etadi.

Sopollitepa aholisining yana bir muhim xo’jalik tarmog’i chorvachilik edi. Qazishmalar vaqtida juda ko’plab uy va yovvoyi hayvonlarning suyaklari aynan mana shu jarayondan dalolat beradi. Umuman olganda, Sopolli madaniyati sohiblari xo’jaligida sun’iy sug’orishga asoslangan dehqonchilik va uy chorvachiligi manzilgohdagi iqtisodiy xayotning asosini tashkil etgan. Undan tashqari ushbu madaniyatga xos bo’lgan kulolchilik ishlab chiqarishning yuqori darajasi, metalga ishlov berishning jadal rivojlanishi, to’qimachilik sohasining taraqqiyoti kabi omillar manzilgohning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy hayotida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Yodgorlikdan topilgan barg shaklida ishlangan 57 ta paykonning 55 tasi chaqmoqtoshdan, ikkitasi esa bronza va suyakdan yasalganligi toshtaroshlikning rivojlanganligini ko’rsatadi.

Sopollitepa yodgorligida olib borilgan tadqiqotlarda shu narsa ma’lum bo’lganki, aholi dastlab qabrlarni hovli-joy ichiga, uylarning poli ostiga yoki ularning devorlari tagiga va xonaga kirish eshigi ostonasi ostiga joylashtirish keng tus olgan. Urug’ boshliqlarining qabrlari, odatda, oila o’chog’i ro’parasiga qo’yilgan. Ular qabrlarga hayoti davomida foydalanib kelgan (ayollarning taqinchoqlaridan tashqari) xarbiy va mehnat qurollari bilan birgalikda dafn etilgan. Undan tashqari dafn marosimiga qatnashgan har bir oila nomidan sopol idishlarda suyuq yoki

quyuq ovqat qo'yilgan. Bunday an'analarga ko'zali bosqichidan boshlab biroz tuzatishlar kiritilgan, ya'ni agar qabrga qo'yilgan mehnat va xarbiy qurollarning asli qo'yilib kelgan bo'lsa, endilikda ularning maxsus tayyorlangan mitti nusxasi qo'yiladigan bo'ldi [4. B – 16]. Yodgorlik hududidan jami 138 ta qabr ochib o'rganilgan. Bundan 125 ta qabrda bittadan skelet topilgan, 13 ta qabr esa kollektiv qabr hisoblanadi. 4 ta qabrda hayvon suyaklari uchragan. Lahadda erkaklar g'ujanak holda o'ng tomoni bilan, ayollar esa chap tomoni bilan yotqizilgan. Har ikki jins vakili ham kafanda emas, balki hayotlik vaqtidagi bayramona kiyimida ko'milgan. Juft qabrlarda erkak va ayol birga ko'milgan bo'lib, ularda majburiy o'lim izlari uchramagan. Ular o'z ajali ila vafot etgan juftliklardir. Yana bir turdagi qabrlarda odam jasadi o'rnida mayda hayvon skeletlari uchratilgan, bunday qabrlar kenotaf nomi bilan atalgan. Ularga bedarak yo'qolgan marhum o'rniga jamoa an'anasiga ko'ra, uning tirik jon mulkidan bir qo'yni o'ldirib ko'mish lozim bo'lgan. 6 ta kenotaf qabrlar topilgan bo'lib, ularning barchasi erkaklarga tegishli bo'lgan.

Sopollitepa va Jarqo'tondan topilgan antropologik manbalar asosida T. Xodjayev Sopolli madaniyati aholisining Sharqiy O'rta Yer dengizi irqiga mansub deb aniqlagan. Umuman olganda, antropologlar bronza davrida Kaspiy dengizi bo'ylaridan to Pomirgacha bo'lgan hududlarda O'rta Yer dengizi irqining O'rta Osiyo ikki daryo oralig'i tipiga mansub aholi yashaganligini aniqlaganlar.

Sopollitepada istiqomat qiluvchi ayollar aylana shakldagi taqinchoqlar taqadi degan fikrni, huddi shunday usulda yasalgan 34 ta baldoq, 22 ta sirg'a, 29 ta soch to'g'nog'ichlarning topilganligi isbotlaydi.

O'tkazilgan qazishmalar davomida 150 dan ortiq turar joy majmualari ochilgan. Ularni mahalla bo'yicha taqsimlaganda har bir mahalla maydoniga 15-20 tagacha oilaviy turar joy majmualari to'g'ri keladi. Oilaviy uy-joy majmualari ko'p xonali bo'lib, har bir oilaga qarashli ko'p xonali uyning birinchi devorining ostida mo'rili o'choq, ikkinchisida sandal o'rni yoki toza kulli qurbongoh chuqurchasi, uchinchisidan esa omborxonasi sifatida foydalanilgan. Aholi uylari va mudofaa inshootlari somon qo'shilgan xom g'ishtlardan qurilgan.

Yodgorlik aholisi e'tiqodida quyoshga, olovga sig'inish o'z aksini topgan. Ularning izlari yuqorida aytib o'tganimizdek, ayrim xona maydonida uchratilgan sandal o'txonasi sifatida qabul qilingan toza kulli chuqurchalar edi. Bularning

barchasi otashparast e’tiqodiga aloqador belgilar edi. O‘zbekiston – Germaniya xalqaro ekspeditsiyasi tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarning birida Sopolli madaniyati aholisini ma’naviy hayotida nafaqat otashparastlik, balki boshqa diniy tasavvurlar, xususan zoolatrik, ajdodlar ruhiga sig‘inish kabi ilohiy tushunchalar ham mavjudligi haqida aytib o‘tilgan.

200 yildan oshiqroq vaqt mobaynida Sopollitepa aholisi bitta joyda turg‘un hayot kechirgan. A. Asqarov Sopollitepaning inqirozi masalasini aholining yangi joyga, aynan Jarqo‘ton xududiga ko‘chishi bilan bog‘laydi. Inqirozga bo‘lgan sabablar esa, suv tanqisligi, suvga qulay bo‘lgan yangi unumdor yerlarning qidirilishidir.

Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki, mustaqillikka erishish O‘zbekiston qadimshunosligining bosh ilmiy markazi bo‘lgan Arxeologiya instituti uchun jahon eshiklarini chinakamiga ochib berdi. Institut O‘zbekiston hududida hamkorlikda arxeologik tadqiqotlar olib borish uchun jahonning eng rivojlangan mamlakatlari ilmiy markazlari bilan shartnomalar tuzishga erishdi, bu orqali O‘zbekiston arxeologiyasi fani tom ma’noda dunyoviy nufuzga ega bo‘ldi, o‘zbek xalqi tarixini o‘rganish xalqaro miqyosda amalga oshirila boshlandi. Yodgorlikning keng miqyosda o‘rganilishi bronza davri haqidagi ma’lumotlarning mukammallashishiga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Аскарлов А. Сапаллитепа. – Т. “ФАН”. 1973. – 172 с.
2. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – Т. “O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi”. 2000. – 839 б.
3. Аскарлов А. Энг қадимий шаҳар. – Т. “Манавият”. 2001. – 24 б.
4. Эшов Б. Ўрта Осиёнинг қадимги шаҳарлари тарихи. – Т. “Фан ва технологиялар”. 2008. – 185 б.
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Sopollitepa>
6. <https://surxon-turizm.uz/complex/view?id=1>
7. https://www.oriens.uz/media/journalarticles/26_Tolqin_Chorshanbiyevich_Xoliyarov_197-204.pdf

TARIX FANI O'RGANISHDA ARXELOGIYANING O'RNI

Zohidova Mohidil

Namangan davlat universiteti talabasi

Maxsutaliyev Jahongir Muhammadjon o'g'li

Namangan davlat universiteti 1-bosqich magistri

Annotatsiya: *Ushbu maqolda arxeologiya fani shaklanishi, taraqqiyoti va tarmoqlari, Tarix fani o'rganishda Arxeologiyaning o'рни va yutuqlari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Arxeologiya, tarix, antropologiya, etnografiya, stragistika, gliptika, numizmatika, qadimshunoslik, ekspeditsiya, qoyatosh suratlari, madaniy yodgorlik.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются становление, развитие и отрасли археологической науки, роль и достижения археологии в изучении исторической науки.*

Ключевое слово: *Археология, история, антропология, этнография, страгистика, глиптика, нумизматика, античность, экспедиция, наскальные рисунки, памятник культуры.*

Abstract: *This article examines the formation development and branches of Archaeology, and the role and achievements of Archaeology in the study of history.*

Key words: *Archaeology, history, anthropology, ethnography, stragistics, glyptica, numismatics, antiquity, expedition, rock shots, cultural monument.*

Arxeologiya yunon tilidan olingan bo'lib "qadimshunoslik" degan ma'noni anglatadi. Arxeologiya insoniyatning ibtidoiy davr tarixini to'liq, keying davrlarining yozma manbalar ochib bera olmaydigan masalasini o'rganishga asoslangan fandır. Qadimgi moddiy madaniyat yodgorliklariga asoslanib kishilik jamiyati o'tmishini o'rganadi. Uy-rozg'or buyumlari, qurol-yarog'lar, turli xil mehnat qurollari hamda o'tmishga oid turli topilmalar Arxeologiyaning bosh manbai hisoblanadi. Shu sababli ham Arxeologiya Tarix fanining bir tarmog'i hisoblanadi. Arxeologiya bu o'tmish kishilik jamiyati qoldirgan moddiy madaniyat

asosida tarixni o'rganishdir. Tarix va Arxeologiya aslida o'razo chambarchas bog'liq, bir-birini to'ldiruvchi yagona fanning ikki sohasidir. Chunki arxeologiya ham tarix fani hal qilishi kerak bo'lgan masalalarni yoritishda teng ishtrok etadi. Shuning uchun ulardan birini boshqasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. "Arxeologiya A. V. Artixovskiyning ta'rificha, kishilik o'tmish tarixini moddiy manbalar asosida o'rganuvchi fan bo'lsada, lekin bu ta'rif mazkur fanning mazmunini to'liq ifodalab bera olmaydi. Bu jihatdan Massonning Arxeologiya - tarixning bir sohasi bo'lib, kishilik jamiyati o'tmishi va faoliyatini xilma-xil izlarga, aksariyat xollarda moddiy yodgorliklarga, imkoniyat bo'lgan joyda esa yozma manbalarga, til, etnografiya, antropologiya va boshqa fanlar yutuqlariga tayanib o'tganuvchi fandır, deya ta'roflagan"[1, b-6].

Demak, insoniyat o'tmish davrlarini arxeologiyasiz o'rganib bo'lmaydi. Arxeologiya insoniyatning o'tmish tarixini o'rganishda arxeologik ekspeditsiyalar natijasida topilgan ibtidoiy makonlar, qishloqlar, qoyatosh suratlari hamda boshqa buyumlarga suyanib ish ko'radi.

Arxeologiya fani dunyodagi boshqa fanlarga qaraganda yosh fan hisoblanadi. Arxeologiya so'zini mil. avv. IV asrda yashagan yunon faylasufi Platon o'z asarida "qadimgi voqealar" ma'nosida keltirilgan. "Yozma manbalarda "Arxeologiya" termini mil. avv. V asrlardan boshlab uchray bohlaydi. Jumladan Platon, Diodor Savitiskiylarning bir necha asarlarida "arxeologiya" terminini uchratish mumkin" [2, b-13].

Rim imperatori davrida "antiquaries" – ya'ni qadimiyat havaskori ma'nosida ishlatilindi. O'rta asrlarga kelib "antikvriylar" deb qadimgi qo'lyozmalarni ko'chirib yozadigan xattotlarga nisbatan ishlatilgan. Arxeologiya fani tarixi Misrdagi Tutankhamon qabri, Meksikadagi Maya shahri harobalaridagi rangli g'or suratlari yoki Tanzaniyahagi Olduvay darasidan topilgan eng qadimgi odam suyak qoldiqlarining topilishi bilan boshlangan. "Arxeologiya fani qazishlarda topilgan moddiy manbalarni o'rganish bilan birga xar hil yer qazish ishlarida tasodifan topilgan narsalarni, shu jumladan xazinalarni ham o'rganadi"[3, b-3].

Arxeologiya bir qancha tarixiy fanlar bilan uzviy bog'langan bo'lib, kishilik

Etnografiya – ibtidoiy davr tarixini tiklashda, turli ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy taraqqiyot bosqichida bo'lgan xalqlarning moddiy va ma'naviy madaniyatini o'rganadi.

Antropologiya – odamlarning jismoniy qiyofasi, uning o'zgarib borishi va tarqalishini o'rganadi.

Geologiya – yer qatlamlarining vujudga kelishi va tuzuzlishini o'rganadi.

Paleogeografiya – qadimgi davr atrof muhitining rivojlanish xususiyatlarini o'rganadi.

Shuningdek, arxeologiyada kimyo va fizika, matematik statistika, informatika fanlari yutug'idan ham keng foydalaniladi. "Arxeologiya tarkibida bir nechta yordamchi tarmoq fanlar mavjud. *Stragistika* – (yun. Muhr) muhrlar va ularning turli narsalardagi izini o'rganuvchi yordamchi tarix fani. *Gliptika* – (yun. O'ylab yozmoq, naqsh solmoq) qimmatbaho va yarim qimmatbaho toshlarga naqsh solish bo'yicha amaliy bezak san'atining bir ko'rinishi. *Torevtika* – (yun. Metallga bo'rtma solingan naqsh) metal buyumning sirtiga o'yib, yoki bosib naqsh solish san'ati. *Numizmatika* – (yun. tanga) tanga zarb qilish va pul muomalasini o'rganadigan yordamchi tarix fani. *Epigrafika* – (yun. yozuv) qattiq (metal, tosh, sopol) narsalarning sirtiga bitilgan yozuvning mazmuni, shaklini o'rganadiga hamda ularning ma'lum davrga va madaniyatga mosligini tasniflovchi yordamchi tarix fan"[4, b-7].

Arxeologiya fan sifatida shakllangandan beri kop arxeolog olimlar o'tdi. Ulardan biri o'zbek xalqining taniqli arxeologi, tarix fanlari doktori Yahyo G'ulomov. 1921-1930 yillarda Y. G'ulomov Samarqanddagi O'zbek davlat pedagogika institutiga o'qishga kiradi. O'qishni tamomlagandan so'ng 1933- yilda M. Masson boshchiligidagi Termiz ekspeditsiyasi, sharqshunos olim A. Yu. Yakubovskiy tashkil etgan Zarafshon ekspeditsiyasida, 1936-38 yillarda esa S. P. Tolstov boshchiligidagi Xorazm ekspeditsiyasida ishtrok etadi. "Yahyo G'ulomov 1943 – yilda "Xiva va uning yodgorliklari" mavzusida nomzodlik, 1950 – yilda esa "Xorazmni qadimgi davrlardan bugungi kungacha sug'orilish tarixi" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qiladi"[2. b-56]. Shunday olimlardan yana biri Rassiyaning eng taniqli arxeologlaridan biri Vadim Mixailovich Massondir. V. M. Massonning ilmiy faoliyati 1945 – yili Osiyo davlat universiteti arxeologiya

bo’limiga o’qishga kirgandan so’ng boshlangan. Talabalik chog’laridanoq Januboy Turkmansiton arxeologik kompleks ekspeditsiyasida ishtrok etgan. Universitetni tamomlagandan so’ng asperantura boshqichida o’qishini davom ettiradi. Uch yillik asperantura davomida “ Dohistonning qadimgi madaniyati “ nomli nomzodlik dissertatsiyasini tugatadi va uni 1954 – yilda himoya qiladi. “Masson 1955-1996 yillar mobaynida amalga oshirgan to’rtta yirik loyiha nafaqat Janubiy Turkmanistonning qishloq xo’jaligi madaniyati tarixi haqidagi g’oyalarni belgilab berdi, balki Yaqin Sharqdagi madaniy evolyutsiyaning umumiy manzarasini shakllantirishga ham muhim hissa qo’shdi. Bular: Jeytun aholi punkti va Jeytun madaniyatining boshqa yodgorliklardagi qazishmalari (1955-1963); Kopet-tog’ etaklarining g’arbiy va sharqiy qismidagi manzilgohlarni qazish (birinchi navbatda Qoratepa va Geoksu vohasidagi yodgorliklar 1955-1965); Oltin-tepa port shahar sivilizatsiyasini o’rganish (1965-1995); Eneolit davriga oid Ilg’inli-tepa (1986-1996) davrlarda o’rganilgan”[5, b-4].

Yer yuzida insoniyat paydo bo’lgandan beri shakllangan madaniy yodgorliklar behisob. Lekin arxeologiya fani vujudga kelmasdan oldin, mahalliy aholida arxeologiyaga oid ko’nikmalar yoqligi hisobiga mazkur yodgorliklar yo’q qilingan. Arxeologiya fan sifatida shakllangandan so’ng, yuqorida ta’kidlab o’tilgandek yirik arxeolog olimlar madaniy yodgorliklarni o’rganib tarix faniga juda ko’p hissa qo’shgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кабиров Ж, Сагдуллаев А, “Ўрта Осиё Археологияси: ўқув-қўлланма” – Т.: Ўқитувчи, 1990.
2. Nasriddinov Sh, “Arxeologiyaga kirish: o’quv-qo’llanma” – Namanagan, 2022.
3. Арциховоский А. В, “ Археология асослари” - Т.: Ўқитувчи, 1970.
4. Ibragimov Rahmon, “Arxeologiya” - Т.: Fan, 2022.
5. Институт истории материальной культуры Российской академии наук, “ Вадим Михайлович Массон” - Санкт-Петербург 1999.

IMPUL VA MEXANIK ENERGIYANING SAQLANISH QONUNI TYAKOPS TENGLAMASI (Raketaning Harakati)

¹Nafasova Gulnoz Baxtiyorovna, ²Xidirova Munisa Rufatjon qizi
Doniyorova Fotima To'liq qizi, Ashirbekov Javohir Sharof o'g'li

¹*Guliston Davlat universiteti fizika kafedrasi o'qituvchisi*

²*Axborot texnologiyalari va fizika-matematika fakulteti*

Matematika yo'nalishi 8.23-guruh talabasi

E-mail: gulnozanafasova544@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada impuls, jism impulsi, kuch impulsi, impulsning saqlanish qonuni, mexanik energiyaning saqlanish qonuni va Tyakops tenglamasi haqida o'rganamiz.*

Kalit so'zlar: *Impuls, jism impulsi, kuch impulsi, mexanik energiyaning saqlanish qonuni, impulsning saqlanish qonuni, Tyakops tenglamasi.*

Аннотация: *В этой статье мы узнаем об импульсе, импульсе тела, силовом импульсе, законе сохранения импульса, законе сохранения механической энергии и уравнении Тякопса.*

Ключевые слова: *импульс, импульс тела, импульс силы, закон сохранения механической энергии, закон сохранения импульса, уравнение Тякопса.*

Kirish: Fizikada impul va mexanik energiya saqlanish qonunlari, tizimlarning harakatini va energiyani o'zlashtirishda muhim o'rin egallaydi. Uch qonunlar, asosan, izolyatsiyalangan tizimlarda ta'sir etuvchi kuchlarning muammolari va yo'qligiga bog'liq. To'xtab turgan aravachani ma'lum bir tezlikda harakatlantirish uchun uni katta tezlikda kelayotgan boshqa aravacha turtib yuborishi kerak .Yoki uni asta-sekin tortib, kichik kuch ta'siri yordamida ham kerakli tezlikka erishtirish mumkin.Lekin buning uchun uzoq vaqt davomida kuch ta'sir ettirib turish kerak bo'ladi . Bu ikki usulda arava bir xil tezlikda harakatga keladi:birida qisqa vaqt davomida katta kuch,ikkinchisida uzoq vaqt davomida kichik kuch ta'sirida.Demak, jismlarning o'zaro ta'sirida natija kuchining miqdoridan tashqari,tasirlashish vaqtining davomiyligiga ham bog'liq ekan.

Kuch impulsi jismga ta'sir etayotgan kuchning shu kuch ta'sir etish vaqtiga ko'paytmasiga teng.

$$\vec{I} = \vec{F}t$$

Jism impulsi

1. Bir xil tezlikda harakatlanayotgan jismlardan birining massasi qancha katta bo'lsa uning urilish zarbi shuncha katta buladi.

2. Harakatlanayotgan jisimning tezligi qancha katta bo'lsa ,uning urilish zarbi shuncha katta bo'ladi.

Demak, jism harakatini tavsiflash uchun jism massasi va uning tezligini alohida tarzda emas, balki ularni birgalikda qarash kerak. SHu maqsadda jism impulsi degan fizik kattalik kiritilgan.

Jism massasi bilan uning tezligi ko'paytmasiga teng kattalik jism impulsi (yoki harakat miqdori) deb ataladi.

$$\vec{p} = m\vec{v}$$

Kuch impulsi va jism impulsi orasidagi munosabat

\vec{v}_0 boshlang'ich tezlik bilan harakatlanayotgan jism t vaqt davomida boshqa jism bilan ta'sirlashishi natijasida uning tezligi o'zgarib , \vec{v} ga teng bo'lib qolsin. Bu holda jism tekis o'zgaruvchan harakat qiladi. Jismning olgan tezlanishi quyidagicha ifodalanadi:

$$\vec{a} = \frac{\vec{v} - \vec{v}_0}{t}$$

Agar jismning massasi m, boshqa jism bilan ta'sirlashish kuchi F bo'lsa, u holda nyutonning ikkinchi qonuniga binoan tezlanishning quyidagi formulasi ham o'rinlidir:

$$\vec{a} = \frac{\vec{F}}{m}$$

Tezlanishning ikkala formulasini o'zaro tenglashtirish mumkin:

$$\frac{\vec{F}}{m} = \frac{\vec{v} - \vec{v}_0}{t} \quad \text{yoki} \quad \vec{F}t = m\vec{v} - m\vec{v}_0$$

Bu formulada $\vec{F}t$ – kuch impulsi, $m\vec{v}_0$ – o'zaro ta'sirgacha, $m\vec{v}$ – o'zaro ta'sirdan keying jism impulslari ekanligini hisobga olsak , formulaning o'ng tomoni jism impulsining o'zgarishini ifodalaydi, ya'ni

$$m\vec{v} - m\vec{v}_0 = \vec{p} - \vec{p}_0 = \Delta\vec{p}$$

(5) va (6) formulalardan:

$$F = \frac{\Delta p}{t} \quad \text{yoki} \quad \Delta p = Ft$$

ega bo'lamiz.

Vaqt birligi ichida jism impulsining o'zgarishi shu jismga ta'sir etayotgan kuchga teng.

Doimiy kuch ta'sirida jism impulsi vektorining o'zgarishi shu kuchning uning ta'sir etish vaqtiga ko'paytmasiga teng .

$$\vec{F}t = m\Delta\vec{v}$$

Bu formuladan vaqt $t=0$ bo'lganida tezlik $v=0$ bo'ladi. Chunki har qanday jismning massasi nolga teng emas. Demak, kuch ta'sir etib, jismni harakatga keltirishi uchun ma'lum bir vaqt kerak bo'ladi. Jism massasi qancha katta bo'lsa, uni harakatga keltirish uchun bizga kuch jism inersiyasini yengayotgan seziladi.

Jismning to'g'ri chiziqli harakatida kuch va tezliklar yo'nalishi mos kelgani uchun formulani skalyar ko'rinishda yozish mumkin:

$$Ft = mv - mv_0$$

Impulsning saqlanish qonuni

Yopiq sistema

Fizikada tahlil qilinayotgan jismlar guruhiga jismlar sistemasi deyiladi . Sistemaga kiruvchi jismlar orasidagi o'zaro ta'sir kuchlariga ichki kuchlar , sistemadagi jismlarning sistemadan tashqaridagi jismlar bilan o'zaro tasirlashishi natijasida vujudga keluvchi kuchlarga esa **tashqi kuchlar** deyiladi.

Sistemadagi jismlar faqat bir-biri bilan o'zaro ta'sirlashishsa va sistemaga ta'sir etayotgan tashqi kuchlar ta'siri o'zaro muvozanatda bo'lsa , bunday jismlar sistemasi yopiq sistema deb ataladi.

Kosmik kemani uchirishda yer bilan kosmik kema birgalikda yopiq sistema deb qaraladi.

Impulsning saqlanish qonuni ta'rifi

Yopiq sistemada ikki jismning o'zaro ta'sirlashishi natijasida ularning impulslari saqlanishini yuqorida ko'rdik. Agar yopiq sistemada jismlar ko'p bo'lsa ham, o'zaro tasirlashuvchi jismlarning impulslari yig'indisi o'zgarmaydi ya'ni saqlanadi:

Yopiq sistemada jismlar impulslarning vektor yig'indisi jismlarning o'zaro ta'sirlashishi va vaqt o'tishidan qat'i nazar o'zgarmaydi. Impulsning saqlanish

qonuni shuni anglatadiki yopiq tizimdagi umumiy impuls o'zgarmaydi. Bu ya'ni tashqi kuchlar ta'sir qilmaydigan tizimda impulsning qiymati aniqlanadi.

Mexanik energiyaning saqlanish qonuni, Mexanik energiya ikki xil energiyani o'z ichiga oladi: kinetik energiya va potensial energiya. Saqlanish qonuni shuni bildiradiki, yopiq tizimdagi umumiy mexanik energiya vaqt o'tishi bilan o'zgarmaydi. Matematik ifodasi:

Tyakops tenglamasi. Tyakops tenglamasi haqida gap ketganda, u asosan impuls va mexanik energiyaning saqlanish qonunlarini birlashtiruvchi matematik ifoda.

Xulosa

Impul va Mexanik Energiyaning Saqlanish Qonuni va Tyakops Tenglamasi, Impulning Saqlanish Qonuni: Impulning saqlanish qonuni yopiq tizim ichida umumiy impul o'zgarishini bildiradi. Bu, ya'ni tashqi kuchlar ta'sir qilmaydigan tizimda impulning qiymati saqlanadi. Bu qonun harakat miqdorini ifodalaydi. Mexanik Energiyaning Saqlanish Qonuni: Mexanik energiya, kinetik va potensial energiyadan iborat bo'lib, yopiq tizimda bu energiyaning umumiy miqdori o'zgarmaydi. Tyakops Tenglamasi: Tyakops tenglamasi haqida aniq ma'lumot topish qiyin bo'ldi. Odatda, fizik kontekstlarda o'ziga xos tenglamalar ma'lum bir vaziyatda qo'llaniladi.

ADABIYOTLAR

1. P. Habibullayev, A. Boydedayev, A. Bahromov, M. Yuldasheva, Mexanik energiyaning saqlanish qonuni.
2. N. SH. Turdiyev, Impuls va impulsning saqlanish qonuni.
3. L. Xudoyberdiyev, A. Husanov, J. Usarov, Fizika. Elektrodinamika. Elektromagnit tebranishlar.
4. A.I. Ergashev, K.T. Suyarov, N.B. G'afurov, R.Q. Choriyev, Qiziqarli fizika. Savol va masalalar to'plami.
5. Nafasova, Gulnoza, and B. S. Abdullayeva. "Development of logical competence of future physics teachers based on steam and smart educational technologies." *Евразийский журнал академических исследований* 3.1 Part 2 (2023): 138-140.
6. Nafasova, Gulnoza, and E.Zoza Pardaveva. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI FIZIKA O'QITISH METODLARI."

- Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук 3.4 (2023): 50-53.
7. NAFASOVA, Gulnoza. "PRAKSEOLOGIK YONDOSHISH KONTEKSTINDA BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGI SHAKLLANISH TEXNOLOGIYALARI." *News of UzMU journal* 1.1.2 (2024): 163-166.
8. Baxtiyrovna, Gulnoza Nafasova. "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARIDA MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI." *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI* 5 (2022): 96-97.
9. Nafasova, Gulnoza, and B. Abdullayeva. "FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS." *Farg'ona davlat universiteti* 1 (2023): 147-147.
10. ГБ Нафасова - *International Journal of Formal Education*, 2024 РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ
11. ГБ Нафасова - ЛУЧШИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ И ..., 2023
12. NAFASOV, G. A., SAYFULLAYEV, B., & NAZIROV, Q. (2024). МАТЕМАТИКА DARSLARIDA O'QUVCHILARNING KREATIV YONDOSHUVLAR ASOSIDA MANTIQUIY FIKRLASH QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.5. 2), 144-146.
13. NAFASOV, G. A., ANORBAYEV, M., & NAZIROV, Q. (2024). BO'LAJAK МАТЕМАТИКА O'QITUVCHILARNI LOYIHALAB O'QITISH JARAYONIDA МАТЕМАТИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.6. 1), 165-167.
14. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.
15. Nafasova, G., & Abdullayeva, B. (2023). FORMING THE SCIENTIFIC AND LOGICAL OUTLOOK OF FUTURE PHYSICS TEACHERS. *Farg'ona davlat universiteti*, (1), 147-147.
16. Nafasov, G., Kalandarov, A., & Xudoyqulov, R. (2023). DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE COMPETENCE THROUGH TEACHING ELEMENTARY MATHEMATICS. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 218-224.
17. Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.

18. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.
19. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.

O'QUVCHILARNING DARSGA IJOBIY MUNOSABATINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Fazliddinova Sarvinoz Farxodjon qizi

KIUT Namangan filiali Bo'shlang'ich ta'lim yo'nalishi

PRI_N-22UA guruh talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada dars mashg'ulotlarini tashkil etish. Ushbu mashg'ulotlarga qo'yiladigan talablar, e'tiborli jihatlari, o'quvchilarni darsga ijobiy munosabatini rivojlantirish va u bilan bog'liq texnologiyalar, texnologiyalar tahlili, ularni qo'llash haqida so'z yuritilgan.*

***Kalit so'zlar:** Innovatsiya, konpotensiya, intellektual, ijobiy munosabat, o'zaro hurmat, ishonch, qo'llab-quvvatlash,*

Ijobiy munosabat, ya'ni ijobiy fikrlar va his-tuyg'ularni ifodalaydigan munosabatlar, odamlar o'rtasida muhim ahamiyatga ega. Bunday munosabatlar o'zaro hurmat, ishonch va qo'llab-quvvatlashga asoslanadi. Ijobiy munosabatlar:

1. **O'zaro hurmat:** Har bir insonning fikri va his-tuyg'ulari qadrli ekanini anglash.
2. **Ishonch:** Bir-biriga ishonish, so'zlarni va'dalarni bajarishga tayyorlik.
3. **Qo'llab-quvvatlash:** Muammo yoki qiyinchilik paytida bir-birini qo'llab-quvvatlash.

Bu munosabatlar ijtimoiy aloqalarni kuchaytiradi va hayot sifatini yaxshilaydi. Odamlar o'rtasida ijobiy munosabatlarni rivojlantirish uchun ochiq muloqot, sabr-toqat va hamkorlik muhimdir.

O'quvchini darsga, o'quv jarayonlariga bo'lgan munosabati ta'limning asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. O'quvchilarning darsga qiziqishi ularning darsga munosabatini ijobiylashishiga xizmat qiladi. Ta'lim muassasalarida tashkil

etiladigan darsga o‘quvchilarda ijobiy munosabatni rivojlantirish jarayonlari samaradorligi ulaming o‘z o‘quv faoliyatlari natijalaridan qoniqish hosil qilishlari uchun shart-sharoitlar yaratish, do'stona munosabatlarga asoslangan o‘qituvchi-o‘quvchi hamkorligi faoliyatini tashkil etish, ya’ni innovatsion jarayonlarni tashkil etish orqali subyekt-obyekt munosabatlarining ijodiylikini ta’minlashi zarur. O‘quvchilarda darsga ijobiy munosabatni shakllantirish jarayonlarida barcha ishtirokchilaming fikrini o‘rganish va takliflarini inobatga olish, mazkur jarayonlarda barcha subyektlar ishtirokini ta’minlashga xizmat qiladi.

Bunday barcha uchun qulay ta’limiy muhitni o'quvchilarda darsga ijobiy munosabatni shakllantirish jarayonlarida vujudga keltirish pedagogik jarayon subyektlaridan biri bo'lgan pedagog xodimlar kasbiy kompetentligi darajasiga bog'liq bo'ladi. Akademik T.N.Qori Niyoziy «Agar sen o'qituvchi bo'lmoqchi bo'lsang, eng avval yaxshilab o'yla: sen uni kasb qilib ololasanmi yoki unga nisbatan mayl va rag'bating bormi, Chunki, o'qituvchilik kosiblik emas»,—degan edi. Uzluksiz ta’lim tizimida dars berayotgan o'qituvchilaming ish faoliyatlari bilan tanishib, ushbu fikring naqadar to'g'ri ekanligiga amin bo'lasan. Darhaqiqat, o'qituvchi bilan kosibning mehnatini tenglashtirib bo'lmaganidek, ular tomonidan yetishtirilgan mahsulot o'rtasidagi farq ham yer bilan osmon qadar. Agar kosibning ishlab chiqargan mahsuloti bozor sharoitida raqobatbardosh bo'lmasa, u kasodga uchraydi, xaridoridan ajraladi, mijoz esa boshqa hunarmandmng mahsulotini xarid qiladi. O'qituvchi esa jamiyatning rivojlanishini ta'minlaydigan, uni boshqaradigan kadrlarni tarbiyalaydi, kelajak avlodni ilm sirlaridan voqif qilib, intellectual qobiliyatli kadrlarni tayyorlashi talab etiladi.

O'quvchilarning darsga ijobiy munosabatini rivojlantirish uchun bir qancha texnologiyalar va metodlar mavjud. Quyida ayrimlarini keltiraman:

1. **Interaktiv darslar:** O'yinlar, guruh ishlari va muhokama metodlarini qo'llash o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va darsda faol ishtirok etishlariga yordam beradi.

2. **Multimedia vositalari:** Video, grafik va boshqa vizual materiallar darsni yanada qiziqarli qiladi. Bu o'quvchilarning diqqatini jalb qiladi va mavzuni yaxshiroq tushunishlariga yordam beradi.

3. **Feedback tizimi:** O'quvchilardan dars jarayonida fikr va mulohazalar olish. Bu ularning o'z fikrlariga ahamiyat berilishini his qilishlariga yordam beradi.
4. **Motivatsiya va mukofotlar:** O'quvchilarni rag'batlantirish uchun kichik mukofotlar, sertifikatlar yoki boshqa rag'batlantiruvchi tizimlarni joriy etish.
5. **Differensiyalashgan yondashuv:** Har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olib, darslarni shaxsiylashtirish.
6. **Ochiq muloqot:** O'quvchilar bilan ochiq va samimiy muloqot o'rnatish, ularning fikrlarini tinglash va takliflarini inobatga olish.
7. **Emotsional intellektni rivojlantirish:** O'quvchilarga o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqalar bilan o'zaro munosabatlarni yaxshilashda yordam berish.

Bu texnologiyalar dars jarayonini qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi, shuningdek, o'quvchilarning ijobiy munosabatlarini rivojlantiradi.

Jonli muloqot-o'qituvchi tomonidan tashkil etiladigan, har qanday ta'lim-tarbiyaviy tadbir mohiyatini og'zaki so'z bilan o'quvchilarga yetkazadigan, ziddiyatli jarayonlardan olib chiqish qudratiga ega bo'lgan faoliyatdir. O'qituvchi pedagogik mahoratida mujassamlashgan nutqning jozibadorligi, bilim saviyasining va tafakkurining kengligi, o'tkir dunyoqarashi, ma'naviy madaniyat darajasi, pedagogik qobiliyati, ta'lim-tarbiyaviy maqsadlarning mutanosibliigi har qanday dars va darsdan tashqari ta'lim-tarbiyaviy tadbirning muvaffiyatini ta'minlovchi hamda o'qituvchi jonli muloqotini tashkil etuvchi omillardir.

Darsning samaradorligi deganda uning ikkita tarkibiy qismini ko'rish mumkin, bular: darsga puxta tayyorgarlik ko'rish va darsni o'tish mahoratidan iborat. Yomon rejalashtirilgan, yetarlicha o'ylanmagan, shoshilinch loyihalangan va o'quvchilar imkoniyatlari bilan uyg'unlashmagan dars yaxshi sifatli bo'lishi mumkin emas.

Darsga puxta tayyorgarlik ko'rish ishlari o'quv axborotlarini sinf imkoniyatlariga, yuqori samara beradigan bilish mehnati va jamoa hamkorligini tashkil etishda qulay shart-sharoit (shakl) ni baholash va tanlashga "moslashishga" olib keladi. Dars berishning oqilona shaklini tanlash uchun o'quv mashg'ulotini qat'iy ravishda rejalashtirish zarur. Uning asosida darsni tayyorlash algoritmi

(qoidalar majmui), barcha muhim va holatlarni hisobga olish kafolatlaydigan izchil tadbirlar bo'lishi zarur

Demak, o'quvchilarda darsga ijobiy munosabatni shakllantirish jarayonlari samaradorligi, nafaqat, o'rganilayotgan obyektning mazmun-mohiyati va ahamiyati darajasiga yoki pedagogik jarayon subyektlari faolligiga, balki mazkur jarayonni tashkil etishga mas'ul hisoblangan ta'lim muassasalari rahbarlari va mutaxassislarining o'z funksional vazifalari mazmun-mohiyatini to'g'ri tushunib yetishi va uni amalga oshirish yo'nalishidagi kompetentligi darajasiga ham to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.I.Taylaqov, R.Musurmonov, D.M.Hakimova, M.E.Gapparova T.N.Qori.Niyoziy "O'quvchilarda darsga ijobiy munosabatni shakllantirishga Konstruktiv ta'sir etish texnologiyalari" 265 b
2. Mavlonova R., Rahmonqulova N., Matnazarova K., Shirinov M., Hafizov S. "Umumiy pedagogika". Darslik. Toshkent, "Innovasiyon rivojlanish nashriyoti-matbaa uyi", 2020, 526 b.
3. B.X. Xodjayev "Umumiy pedagogika nazariyasi va seminaroti" Toshkent, «Sano-standart» nashriyoti 2017, 418 b

MOTOR ALALIYA NUQSONINI O'RGANISHDA FANLARARO YONDOSHUV

Latibjonova Ziyoda Nazirjon qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

***Annotatsiya:** Alaliya muammosini o'rganish Logopediyada dolzarb masalalardan hisoblanadi. Alaliya — bolaning ona qornida yoki dastlabki rivojlanish bosqichida nutq shakllanishiga qadar bosh miya qobig'i nutq doirasining organik jarohatlanishi oqibatida uzluksiz rivojlanmay qolishdir.*

***Kalit so'zlar:** alaliya, motor alaliya, nutq, broka markazi, verbal, noverbal, nutqni tushunish, impressiv, ekspressiv, sistemali nutq nuqsoni*

Alaliya muammosini o'rganish Logopediyada dolzarb masalalardan hisoblanadi. Alaliya — bolaning ona qornida yoki dastlabki rivojlanish bosqichida nutq shakllanishiga qadar bosh miya qobig'i nutq doirasining organik jarohatlanishi oqibatida uzluksiz rivojlanmay qolishdir. [1]

"Alaliya" atam asi (grekcha a — yo'q, lotincha lalio — nutq) tarjimai nutqning yo'qligi, nutqsizlik holati — nutq buzilishlariga doir adabiyotlarda qadim zamonlardan beri kuzatiladi.

Nutq yetishmovchiligi natijasida alaliyali bolalarda patologik shaxsiyat xususiyatlari, nevrotik xarakter xususiyatlari rivojlanadi. Ayrim hollarda bolalarda lanjlik, nafrat, o'zini chetga olish, yakkalanish, ko'z yosh to'kishga moyillik, negativizm, asabiylikning oshishi, o'z-o'zidan shubhalanish qayd etiladi va shu bilan birga, A.R.Luriya va L.S.Svetkova ma'lumotlariga ko'ra, impulsivlik, tez-tez hissiy buzulishlar, giperaktivlik kuzatiladi.

A.R.Luriyaning tadqiqotiga ko'ra, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar berilgan sxema doirasida harakatlarni xotirada saqlash qobiliyatiga ega. Bu oddiy motor harakatlarini bajara olmaslikda namoyon bo'ladi.

N.N.Traugott, M.E.Xvatsev ning qayd etishicha, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar verbal bilish jarayonining rivojlanmaganligi, bu mantiqsiz mulohazalarda, o'z so'zlarining kengaymaganligi, verbal xotiraning pasayganligida namoyon bo'ladi.

R.E.Levina eshitish (fonematik) idroki, ko'rish (ob'ektiv) idrok va aqliy faoliyati buzilgan bolalar guruhlarini aniqlaydi [3]:

Birinchi guruh. Eshitish qobiliyati buzilgan (fonematik)bolalar. Ular akustik idrokning kamligi bilan ajralib turadi (nozik akustik farqlar yo'q, o'z nutqining qo'pol buzilishlari mavjud).

Ikkinchi guruh. Vizual (predmet) idrok etish buzilishi bo'lgan bolalar vizual sohada tahlil va sintez yetishmasligi bilan ajralib turadi. Ular optik-fazoviy yetishmovchilikka ega, nozik vizual farqlar mavjud emas, ular o'xshash shakllar, o'lchamlarni chalkashtirib yuboradi va fazoda mo'ljal olishi qiyin.

Uchinchi guruh. Aqliy faoliyati yetarli bo'lmagan bolalar. Ushbu bolalar qisqartirilgan motivatsion sohaga ega, barcha turdagi faoliyatni buzadi: yoqish, o'chirish.

Ushbu yondashuv buzilishlarning tizimli xususiyatini ta'kidlaydi, chunki nutq buzilishlaridan tashqari, motor alaliyasi bo'lgan bolalar noto'g'ri shakllangan psixik funktsiyalarga ega.

Ustunlik qiluvchi belgilari bo'yicha bolalarni fonetiko-fonematik rivojlanmaganlik ustunlik qiluvchi guruhga (ular kamchilik) va leksik-grammatik rivojlanmaganlik ustun boluvchi guruhlariga bo'lish mumkin.

Taxminlarga ko'ra, birinchi guruh - dominant yarim shar po'stlog'ining markaziy motor sohalaridagi pastki bo'limlarning dastlabki jarohatlanishlariga asoslanadi. Bu yerda artikulatsion harakatlarni bajarishda yoki umumiy muskulaturada (boshqa harakatlarni bajarishda) kelib chiquvchi mushaklar, paylardan guruh miya po'stlog'i motor sohasining oldingi bo'limlari jarohatlanishiga asoslanadi.

Alaliyali bolalardatalaffuztizimi rivojlanishi sifat va miqdori jihatidan o'ziga xosligi bilan xarakterlanadi. Bu barcha bolalarda u yoki bu darajada va nutqiy rivojlanishning har bir bosqichida namoyon boladi.

N.N.Traugott ma'lumotiga ko'ra, motor alaliyali 70% bolalar o'ziga qaratilgan nutqni to'la tushunadilar, 20% bolalarda tushunish biroz pasaygan va 10% bolalar yomon tushunadilar, biroq bunday hollarda bolalarning o'z nutqi har doim tushunishiga qaraganda yomonroq bo'ladi.

Ko'pincha, tovushlami aniq idrok qilolmaganidan bolalar, frazalarning faqat alohida elementlarini ilib oladilarva ularni yagona mazmun tuzilishga bog'lay olmaydilar. Tushunishning bunday chegaralanganligi asosiy nuqsonning ikkilamchi ko'rinishi hisoblanadi [4] .

Haddan tashqari kambag'al faol nutqga ega bo'la turib, bolalar yetarlicha passiv lug'atga ega bo'lishlari mumkin. Bir qarashda nutqni tushunish holati shubha tug'dirmasligi mumkin, ammo nutqning murakkab variantlarini tushunishda baribir ayrim qiyinchiliklar bo'ladi. Tushunishning turli darajalari aniqlangan: grammatik shakllarni butunlay tushunmaganlikdan, yagona grammatik konstruksiyalarni tushunishdagi alohida qiyinchiliklargacha.

So'zlarni aks ettirishda bola so'z o'rniga shunga yaqin keluvchi noaniq tovushlar kompleksini ifodalaydi, bir so'zning bir nechta buzilgan variantlarini qo'llaydi: "fral", "viral", "faral" - fevral. Lug'at boyligining ko'payishiga qarab, so'z

stmkturasini egallashdagi qiyinchiliklar birmuncha sezilarli bo'lib qoladi. Bunday buzilishlar miqdori birdaniga o'sib ketadi. Nutqiy oqimda noto'g'ri aytilgan so'zlar ko'p bo'ladi. Motor alaliyali bolalarda lug'at boyligi sekin, nutqiy amaliyotda noto'g'ri foydalanilgan holda rivojlanadi.

Adabiyotlar:

1. Ayupova M.Y. Logopediya /Darslik/ O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta - maxsus ta'lim vazirligi. T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2007 y.
2. Левина Р.Е. Опыт изучения неговорящих детей-алаликов. – М., 1951. Нарушение речи у дошкольников. Сост. Р.А.Белова-Давид. М., Просвещение, 1972.
3. Соботович Е.Ф. Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции (Дети с нарушением интеллекта и моторной алалией). М.: Классикс Стиль, 2003.
4. Шашкина Г.Р. Логопедическая работа с дошкольниками. М., Академия, 2014. Ковшиков В.А.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KASBGA TAYYORLASHDA MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDA AQLIY VA AXLOQIY TARBIYA BERISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Mamatov Bekzodjon Muhammadjon 'og'li NamDPI Pedagogika yo'nalishi
2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Abdullayev Dilshodbek Yuldashali o'g'li NamDPI
katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy va axloqiy tarbiya berishning o'ziga xos xususiyatlari hamda maktabgacha ta'limda bola shaxsini maktabgacha bolalar ta'lim -tarbiyasiga qo'yiladigan Davlat talablariga muvofiq sog'lom va yetuk, maktabda o'qishga tayyor tarzda shakllantirish haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha yoshdagi, bolalar, aqliy, axloq, tarbiya , o'ziga xos xususiyatlari.

Аннотация: В данной статье описаны особенности психического воспитания детей дошкольного возраста и формирования личности ребенка в дошкольном воспитании здоровым и зрелым, готовым к обучению в школе в соответствии с государственными требованиями к дошкольному образованию.

Ключевые слова: дошкольный возраст, дети, психика, воспитание, особенности.

Abstract: This article describes the specific features of mental education for preschool children and the formation of a child's personality in preschool education in a healthy and mature manner, ready to study in school in accordance with the state requirements for preschool education. given information.

Key words: preschool age, children, mental, upbringing, specific features.

Mustaqil Respublikamiz uchun yosh avlodni har tomonlama yetuk inson qilib tarbiyalash hayotiy muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki har qanday jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy farovonligi fuqarolarning aqliy va axloqiy salohiyati hamda ularning ma'naviy darajada yuksak rivojlanishiga bog'liq. Bugungi kunda barkamol avlodni tarbiyalashda intellektual salohiyatni ro'yobga chiqarish va ularni har tomonlama rivojlangan shaxs etib voyaga yetkazish davlatimiz siyosatini ustivor yo'nalishiga aylangan. Chunki jismoniy sog'lom ma'naviy yetuk shaxslargina buyuk kelajakni yaratadi. Xalqimizning boy madaniyati, rivojlanayotgan iqtisodiyoti, fan texnika va texnologiya sohasida erishilgan yutuqlari asosida mutaxassislar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish, Vatanimiz rivojlanish taraqqiyotining muhim shartidir. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev bu tizimni chuqur tahlil qilib, shu paytgacha nazardan chetda bo'lgan eng kichik jihatlarigacha e'tibor qaratdi. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'lim dasturlari va o'quv tarbiyaviy rejalariga qo'yilgan davlat talablarini takomillashtirish bilan birgalikda ta'lim tashkilotida tarbiyalonayotgan farzandlarimizni har tomonlama yetuk, komil qilib tarbiyalash dolzarb masalaligicha qolayotganligi aniqlandi. Bu borada davlatimiz tomonidan qabul qilingan qator, farmon, qaror va farmoyishlar

maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilishga yo'naltirilganligi barchaning e'tiboridadir[1].

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tashkiloti tizimini yanada takomillashtirish, moddiy texnika bazasini mustahkamlash, Maktabgacha ta'lim tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagoglar bilan ta'minlash bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart- sharoitlar yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2016-yil 29-dekabrda 2017-2021 yillarda Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risidagi PQ 2707 sonli hamda 2017 yil 9 sentyabr, "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3261-son, 2018-yil 30-sentyabr, "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3955-son kabi qator qaror, qonun va qonun osti hujjatlari yaratildi.

Aqliy tarbiya – shaxsning har tomonlama taraqqiyoti, uni turmush va mehnatga tayyorlashning muhim tarkibiy qismi. Aqliy tarbiya bilimlarni to'plash, biror narsani tahlil va sintez qilish, narsa va hodisalarni taqqoslash hamda tasniflash, umumlashtirish, mavhumlashtirish, ularni bir tizimga solishni nazarda tutadi. Aqliy tarbiya vazifasi intellektual ko'nikmalar, ya'ni har qanday fanni o'rganishda qo'llaniladigan umumiy o'quv ko'nikmalari –o'qish, tinglash, o'z fikrini og'zaki bayon etish, yozish, manba bilan ishlash, mustaqil ishlash malakalarini shuningdek biror fanni egallash bo'yicha zarur bo'lgan maxsus ko'nikmalar (chizma, xaritalarni o'qiy bilish, ularning na-tijalarini chiqara olish)ni egallashdan iborat. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, ya'ni bolalarga olam ilmiy manza-rasi, tabiat va jamiyat taraqqiyotining asosiy qonunlarini tushuntirish ham Aqliy tarbiyaning muhim vazifasidan biridir. Bunda bolalar hayotining dastlabki yilidayoq atrofni o'rab turgan barcha narsalar bilan tanishtirib borish muhim ahamiyatga ega. Aqliy tarbiya ta'lim, o'yin, mehnat jarayonida, hayotiy vaziyatlarni hal etish, kattalar va tengdoshlar bilan bo'lgan muloqotda, ommaviy axborot vositalari orqali olinadigan axborotlarni qabul qilish va o'zlashtirishda ro'y beradi.

Aql - kishining o'z idroki, qalbi va fikri asosida dunyoviy, hayotiy haqiqatlarni anglash va ularga o'z faoliyatida ma'naviy-insoniy nuqtai nazardan amal qilish imkonini beruvchi ne'matdir.

Aql - kishining o'z idroki, qalbi va fikri asosida dunyoviy, hayotiy haqiqatlarni anglash va ularga o'z faoliyatida ma'naviy-insoniy nuqtai nazardan amal qilish imkonini beruvchi ne'matdir.

Aql - inson kamolotining harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, uning yordamida odam hayotda o'z o'рни va nufuziga ega bo'ladi. Aqlning dalili –fikrdir.

Aqliy tarbiya - tabiatan berilgan aqliy kuch, ruhiy holat, biluvchanlik va faoliyat erkinligini rivojlantirish natijasida insonda mustaqil fikr yuritib, oldiga maqsad qo'ya olish hamda ko'zlagan maqsadiga yetish qobiliyatini shakllantirish.

Aqliy tarbiyaning vazifalari va mazmuni

1. Kishilarni zamonaviy ilm-fan asoslari bilan qurollantiradi.
2. Kishilarni zamonaviy ilm-fan asoslari bilan qurollantiradi.
3. Inson shaxsining intellektual salohiyatini taraqqiy ettiradi, uni aqliy, ma'naviy, axloqiy va badiiy jihatdan rivojlantiradi, har tomonlama barkamol inson bo'lib shakllanishiga yordam ko'rsatadi.
4. Mamlakat ish kuchini takror ishlab chiqaradi. Hozirgi zamonda cheklangan, noyob resurslar sharoitida mamlakat xalqining o'sib borayotgan ehtiyojlarini samarali qondira borish muammosini hal etishda ham maktabgacha ta'limi tizimi muhim rol o'ynaydi.

Aqliy tarbiya shaxs intellektual salohiyatini yuksaltirishning asosiy negizini tashkil etadi. Bu borada maktabgacha ta'limi quyidagi muhim bo'lgan uchta funksiyani bajaradi:

Aqlli odam egallagan bilimlarga amal qilib qanday faoliyat yuritishni biladi. Dono odam nima qilmaslik kerak ekanligini ham biladi. Ya'ni, aqlli odam muammoli vaziyatdan oson chiqib ketsa, dono odam bunday holatga umuman tushmaydi[2].

Qaror bilan belgilangan kompleks tadbirlarning amalga oshirilishi natijasida quyidagilarga erishildi:

- yuqori sifatli maktabgacha ta'limni ta'minlash, bolalarni sifatli maktabga tayyorlashni tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga muqobil dasturlarni joriy etishga;
- bolalarni maktabga tayyorlashning muqobil shakli bo'lgan 6100 ta qisqa muddatli guruhni tashkil etishga;
- 3-6 yoshdagi maktabgacha ta'lim muassasalariga qamrab olinmagan bolalarni ularning ota-onalarini metodik qo'llanmalar bilan ta'minlash orqali maktab ta'limiga tayyorlashni tashkil etishga;
- maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini 50 ta yangi qurilish hamda mavjud muassasalarning 1167 tasini rekonstruktsiya qilish va 983 tasini mukammal ta'mirlash orqali kengaytirishga;
- qishloq joylardagi maktabgacha ta'lim muassasalarida ota-onalar badal to'lovini 30 foizgacha kamaytirishga;
- bolalarni maktabga ta'limga qamrovini 1,5 barobarga oshirishga.

Dasturning samarali amalga oshirilishi unda ko'zda tutilgan ko'rsatkichlar ijrosining borishini tizimli monitoring qilib borish orqali davlat organlarining doimiy nazoratida bo'ladi.

Qarorning amalga oshirilishi davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida respublikamizning uzluksiz ta'lim tizimini yanada isloh qilish borasidagi rivojlanish yo'lining uzviy va bosqichma-bosqichligini ta'minlaydi. Darhaqiqat, jamiyatimizning taraqqiy etishi, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish, jahon hamjamiyatiga qo'shilishini ta'minlaydigan huquqiy demokratik davlat qurishni etuk va malakali kadrlarsiz hal etib bo'lmaydi. Shu bois Respublikada amalga oshirilayotgan isloxlarning asosiy maqsadi va vazifasi inson va uning har tomonlama o'sib ulg'ayishi, kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlarini va ularning ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o'zgartirishga qaratiladi. Shuningdek, xalqimizning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida zamonaviy fan, texnika va texnologiyalar, iqtisodiyot yutuqlari asosidakadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish masalasiga ham keng e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishgach, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning o'ziga xos yo'lini tanladi va kadrlar tayyorlash

masalasiga alohida ahamiyat qaratildi. Bu borada ham qator chora - tadbirlar ko'rildi va amalda qo'llanildi.

Maktabgacha tarbiya sohasida yangi tashkil etilgan bolalarbog'chalari hamda «Bolalar bog'chasi - maktab majmui», «Xususiy bog'chalar», «Internat bog'chalar» tarmog'i rivojlanib bormoqda.

Bolalarga chet tilini, xoreografiya, tasviriy va musiqa sanati, komp'yuter savodxonligi asoslarini va turli sport turlarini o'rgatuvchi 1000 dan ortiq guruhlar ochilgan.

Maktabgacha ta'lim bola 6 - 7 yoshga yetguncha oilada hamda davlat va davlatga qarashli bo'lmagan maktabgacha bolalar muassasalarida amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'lim bola shaxsini maktabgacha bolalar ta'lim - tarbiyasiga qo'yiladigan Davlat talablariga muvofiq sog'lom va yetuk, maktabda o'qishga tayyor tarzda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar hayotini shakllantirish aniq maqsad hamda ijtimoiy tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayonidir. Turli zamon va makonda ijtimoiy tarbiya mohiyatan turlicha ifodalab kelingan bo'lib, uning mazmuni ijtimoiy maqsadlardan kelib chiqib asoslangan. Bolalarga tarbiya berishning maqsadi ijtimoiy buyurtma asosida belgilanadi. Eng oddiy harakatdan tortib to keng ko'lamlı davlat dasturi asosida tashkil etiluvchi tarbiya doimo muayyan maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi.

Maqsadsiz, ma'lum g'oyani ifoda etmaydigan tarbiya bo'lmaydi. Tarbiya maqsadi asosida uning mazmuni asoslanib, maqsadni amalga oshirishga xizmat qiluvchi metod va usullar aniqlanadi. Tarbiya maqsadining muammosi pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri sanaladi. Tarbiya maqsadi umumiy va individual xarakterga ega bo'lishi mumkin. Ilg'or pedagogika umumiy va individual maqsadlar birligi va uyg'unligini namoyon etadi[4].

Maqsad tarbiyaning umumiy ijtimoiy maqsadni ijobiy hal etishga yo'naltiriladi hamda aniq vazifalar tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Demak, tarbiya maqsadi tarbiya jarayonini tashkil etish asosida hal etiladigan vazifalar tizimidir. Tarbiya maqsadlari mohiyati va ko'lamiga ko'ra umumiy va aniq vazifalar sifatida guruhlanadi.

Bolalarga dastlab asosan tarbiya berilishi juda muhim . Shu jihatdan tarbiya maqsadi qanday shakllanadi? Uning shakllanishida ko'plab ob'ektiv sabablar etakchi rol o'ynaydi. Organizmning fiziologik yetilish qonuniyatlari, insonning ruhiy rivojlanishi, falsafiy va pedagogik fikrlar yutug'i, ijtimoiy madaniyat darajasi maqsadga umumiy yo'nalish beradi. Biroq asosiy omil doimo davlat mafkura va siyosati bo'lib qolaveradi.

Hozirgi paytda O'zbekiston Respublikasi rahbariyati yoshlar orasidan eng iqtidorli, salohiyatlarini tanlab, saralab olib, ularni ilmiy, madaniy-ma'naviy jihatdan kamolotga erishishlari, zamonaviy fan-texnika asoslarini puxta o'zlashtirib olishlari uchun g'amxo'rlik qilmoqda. O'zbekiston Respublikasining istiqboli nazarda tutilib, ko'pgina yoshlarning Turkiya, Xitoy, Yaponiya, AqSh, Germaniya kabi rivojlangan xorijiy mamlakatlarga tahsil olish uchun yuborilayotganliklari fikrimizning yorqin dalilidir.

Jamiyat ma'naviyati va shaxs kamolotida muhim o'rin tutuvchi ma'naviy va axlohiy poklik, iymon, insof, diyonat, or-nomus, mehr-oqibat, keksalarga hurmat singari insoniy fazilatlar o'z-o'zidan shakllanmaydi. Barchasining asosida yosh avlodga oila, maktabgacha ta'lim muassasasalari, umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasbhunar hamda oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan ta'lim-tarbiya mazmuni, g'oyaviy yo'nalishi va samarasi yotadi.

O'sib kelayotgan yosh avlodning zamon talablariga mos, barkamol inson bo'lib shakllanishlari uchun ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlari – aqliy, ma'naviy-axloqiy, jismoniy, mehnat, estetik, huquqiy, ekologik, iqtisodiy tarbiyani tashkil etishga nisbatan yangicha nuqtai nazardan yondashish, ularning samarali yo'llarini ishlab chiqish alohida dolzarblik kasb etadi. Bu esa tarbiyadagi eng muhim vazifalardir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiyani berish – shaxsga tabiat va jamiyat taraqqiyoti to'g'risidagi bilim asoslarini berish, uning aqliy (bilish) qobiliyati, tafakkurini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat jarayoni bo'lib, shaxs tomonidan tabiat, jamiyat, shuningdek, inson tafakkuri haqidagi bilimlarni o'zlashtirish, unda ilmiy dunyoqarashni shakllantiradi. Aqliy tarbiya yuksak ma'naviy va axloqiy sifatlarga ega shaxsni tarbiyalashda etakchi o'rin tutadi.

Bilimlar tizimini ongli ravishda o'zlashtirish mantiqiy fikrlash, xotira, diqqat, idrok etish, aqliy qobiliyat, mayillik va iqtidorni rivojlantirishga ko'maklashadi [5].

Maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berishning vazifalari quyidagilar sanaladi:

shaxs tomonidan ilmiy bilimlarning muayyan hajmini o'zlashtirilishiga erishish;

- bilishga bo'lgan qiziqishlarni yuzaga keltirish;

- aqliy qobiliyat va iqtidorni rivojlantirish;

- bilishga bo'lgan faollikni kuchaytirish;

- mavjud bilimlarni muntazam ravishda boyitib borish, umumiy o'rta ta'lim va maxsus kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga bo'lgan ehtiyojni rivojlantirish;

- ilmiy dunyoqarashni shakllantirish;

Alisher Navoiy o'zining «Farhod va Shirin» dostonidan Farhodning aqlidrokli, bilimdon, hunarmand, kamtar, insonparvar, irodali va e'tiqodli bo'lganligini tasvirlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga jismoniy tarbiyani berish bolalarda jismoniy va irodaviy sifatlarni shakllantirish, ularni aqliy va jismoniy jihatdan mehnat hamda Vatan mudofaasiga tayyorlashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon bo'lib, ijtimoiy tarbiyaning ajralmas tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Yuqori darajada rivojlangan ishlab chiqarishga asoslangan mavjud ijtimoiy sharoit jismonan baquvvat, ishlab chiqarish jarayonida yuqori unum bilan ishlashga qodir, qiyinchiliklardan cho'chimaydigan, shuningdek, vatan himoyasiga doimo tayyor bo'lgan yosh avlodni tarbiyalash zarurligini ko'rsatmoqda.

Bolaning maktabgacha ta'lim va tarbiya olishiga doir davlat kafolatlari davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari negizida maktabgacha ta'lim va tarbiya xizmatlarini ko'rsatish, shuningdek ta'lim va tarbiya berishning muqobil shakllarini tashkil etish orqali ta'minlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatini to'g'ri tashkil etish jarayonida axloqiy tarbiyalash imkoniyatlarini ketma-ketlikda ko'rib chiqsak. O'yin bolaga quvonch bag'ishlaydi, ijobiy his va kechinmalarni, hayotdan olgan taassurotlarini aks ettiradi. O'yin mazmuni bola shaxsining shakllanishiga muhim ta'sir ko'rsatadi. O'yindan bolalardagi o'zaro o'rtoqlik, do'stlik, bir-biriga yordam

ko'rsatish xislatlarini tarbiyalashda va bolalar hayotini tashkil etish shakli sifatida foydalaniladi.

Maktabgacha tarbiya yoshida bola faoliyatining xilma-xil turlari o'yin, mexnat o'qish rejimini bajarish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat rivojlana boradi. 2 yoshdan boshlab bolalar o'ynaydigan bo'lishadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning yetakchi faoliyatlarga bo'lib o'ynaladigan, ijodiy o'yindir. O'yin jarayonida bola muayyan rollarni bajarishni o'z zimmasiga olishadi hamda o'yin sharoitida odamlar faoliyati va munosabatini esga keltirishadi.

O'yin faqat bilish jarayonlarini takomillashtirib qolmay, balki bolaning xulq-atvoriga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha yoshidagi bolalarda o'z xulqini boshqarish ko'nikmalarini tarkib toptirishga bog'liq psixologik muammoni o'rgangan Z.V.Manuylekoning fikricha, biror maqsadga yo'naltirilgan mashg'ulotga nisbatan o'yinda xulq ko'nikmalarini oldinroq va osonroq egallash mumkin, Ayniqsa, bu omil Maktabgacha yoshi davrining xususiyati sifatida o'zining yorqin ifodasini topadi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z xulqini o'zi boshqarish ko'nikmasi o'yin faoliyatida ham, boshqa sharoitlarda ham qariyb baravarlashadi. Ba'zida ular ayrim vaziyatlarda, masalan, musobaqa paytida o'yindagiga qaraganda yuqoriroq ko'rsatkichga ham erishishlari mumkin. Yuqoridagi mulohazalar asosida umuman aytganda, o'yin va o'yin faoliyati bolada o'z xulqini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib, kattalar mehnati va tabiatni kuzatish bolalarda estetik qismlarni shakllantirishda yordam beradi. Katta yoshdagi bog'cha bolalariga har bir bayram va tantananing ahamiyatini ularning yoshlariga mos holda tushuntirishadi. Bu o'rinda tarbiyachining vazifasi- bolalarning hissiyotlarga ta'sir etib, ularda o'z xalqidan hamda uning qadryatlaridan g'ururlanish hissini shakllantirishdan iboratdir. Shunday qilib bog'cha bolalarini tabiat, hozirgi davr voqealari bilan tanishtirish orqali ularning aqliy qobiliyati, axloqiy va estetik hislari shakllanib boradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiyani berish – shaxsga tabiat va jamiyat taraqqiyoti to'g'risidagi bilim asoslarini berish, uning aqliy (bilish) qobiliyati, tafakkurini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat jarayoni bo'lib, shaxs tomonidan tabiat, jamiyat, shuningdek, inson tafakkuri haqidagi bilimlarni o'zlashtirish, unda ilmiy dunyoqarashni

shakllantiradi. Aqliy tarbiya yuksak ma’naviy va axloqiy sifatlarga ega shaxsni tarbiyalashda etakchi o’rin tutadi.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. 2017 — 2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida O’zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 29.12.2016 yildagi pq-2707-son
2. O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi “Ilk qadam” davlat o’quv dasturi Toshkent 2018-y
3. G.R.To’xtasinova vb. Bolalar bog’chasida intellektual o’yinlar. Yangi asr avlodi. T.-2005
4. Qodirova F.R., M.Fayzullayeva, M. Rustamova. “Tayyorlov guruh tarbiyachilari uchun nutq o’stirish mashg’uloti ishlanmalari” (metodik qo’llanma) T.: 2010
5. F. Qodirova, Sh. Toshpo’latova, M. A’zamova Maktabgacha pedagogika T. : Ilm-ziyo. 2019-yil

TALABALARDA FAOL FUQAROLIK POZITSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY TAXLILI.

Usmonaliyeva Ozoda Nodirjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar : Abdullayev Dilshodbek Yuldashali o’g’li

Namangan davlat pedagogika instituti

katta o’qituvchisi

***Annotatsiya:** Maqolada fuqaroviy faollikni ijtimoiy-siyosiy va mehnat faoliyatiga ijodiy yondashuv sifatida baholash va yuqori sinf o’quvchilarida faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning huquqiy-me’yoriy va pedagogik asoslari haqida so’z yuritilgan.*

***Kalit so’zlar:** fuqaro; fuqarolik; fuqarolik tarbiyasi; Uzluksiz ma’naviy tarbiya Konsepsiyasi; “Tarbiya” fani; fuqarolikning tarkibiy qismlari.*

Аннотация: В статье идёт речь, о педагогических основ и правовых норм формирования активной гражданской позиции старшеклассников и оценка гражданской активности как творческий подход к социально-политическую и трудовую деятельность.

Ключевые слова: гражданин; гражданственность; гражданское воспитание; Концепция непрерывного духовного воспитания; наука "Воспитание"; компоненты гражданственности.

Annotation:The article discusses the legal, regulatory and pedagogical basis for the assessment of civic activism as a creative approach to socio-political ,labor activities and the formation of active citizenship in high school students.

Key words: citizen; citizenship; civic education; Concept of continuous spiritual education; science "Education"; components of citizenship.

Mamlakatimizda o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan bir vaqtda yoshlarning huquqiy ongini yuksaltirish va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, ularni qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalash ta'lim muassasalari oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Huquqiy demokratik davlat qurish va jamiyat taraqqiyotining rivoji o'sib kelayotgan avlodning huquqiy savodxonligi va yuksak darajadagi fuqarolik madaniyatining yuqoriligiga bog'liqdir. Buning uchun ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi kun talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilishimiz lozim. O'zbekistonda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida amalga oshirilayotgan tub islohotlar huquqiy-demokratik jamiyatni barpo etishga yo'naltirilgan. Huquqiy-demokratik jamiyatni barpo etishning asosiy shartlaridan biri yosh avlodga huquqiy tarbiya berish, ularda huquqiy madaniyat, faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishdir.

Insonga yoshligidan singdirilgan madaniy-ma'naviy qarashlar, axloqiy qadriyatlar, an'nalar, diniy-ruhiy tuyg'ulardan iborat. Bu bo'g'inda u oilasi, qarindosh-urug'lari, mahallasi, millati, yurti bilan birligi, uning tarkibiy qismi ekanligini his etadi. Natijada, uning ongi va qalbida milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'usi shakllanadi. Bu jarayonda o'quvchida haqiqiy fuqarolik pozitsiyasi shakllanadi.

“2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”ning **ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarida yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish maqsadida** jismonan sog‘lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat‘iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish zarurligi ko‘rsatib o‘tildi.[1]

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev bu boradagi vazifalar xususida so‘z yuritib, “Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan, ta’lim-tarbiya tizimidan boshlanadi”, degan g‘oya asosida keng ko‘lamli O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori yoshlarni mustaqil hayotga dunyoqarashi keng, faol fuqarolar etib tarbiyalash maqsadini ko‘zlab qabul qilindi.

“Uzluksiz ma’naviy tarbiya Konsepsiyasi”da Vatanga sadoqat, burch va mas’uliyat, tashabbuskorlik va boshqa fazilatlar yoshlar ongida nazariy tushuncha sifatida qolib ketgani holda uning tabiatida amaliy odatlarga aylanmayotganligi, buning oqibatida ularning ushbu fazilatlar haqidagi so‘zlari bilan amallari orasida tafovut namoyon bo‘layotgani, bu esa har yili mustaqil hayotga kirib kelayotgan yigit-qizlarning hayotda o‘z o‘rinlarini olishlarida bir qator muammolarni keltirayotganligi alohida ta’kidlab o‘tildi. Fuqaroviylik dastlabki qarashda huquqshunoslikka oid atama singari tuyuladi. Aslini olganda bu hodisani falsafiy, huquqiy, sotsiologik, siyosiy va pedagogik mohiyati mavjud.[2]

Fuqaroviylik bir davlatga mansublikni anglash, davlatga sodiqlik hamda vatanparvarlik hissi sifatida talqin etilishi mumkin. Bunda davlatni, konstitutsiyani, davlat ramzlarini hurmat qilish, davlat tuzumini va qonun ustuvorligini himoya qilishga tayyorlik nazarda tutiladi. Fuqaroviylikni insonga huquqiy, ijtimoiy, ma’naviy va siyosiy jihatdan layoqatli ekanligini his etishni ta’minlovchi jamlovchi tushuncha sifatida ham talqin etish mumkin.

Shuningdek, konsepsiyada umumta’lim maktablarining o‘rta va yuqori sinf o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy tamoyillar asosida tarbiyalashda: o‘smirlik yoshiga

xos ichki pozitsiyaning paydo bo'lishi; ijtimoiy faollik, bilishga intilish va o'zini namoyon qilish motivlarining rivojlanishi; fuqarolik pozitsiyasi, o'zi va atrofdagilarga hamda jamiyatga munosabat asoslarining shakllanishini inobatga olinishi lozim bo'lgan jihatlarga e'tibor qaratish ko'zda tutildi.

Umumta'lim maktablarida o'qitiladigan "Tarbiya" fani davlatning ta'lim-tarbiya sohasidagi siyosatini amalga oshirishda mavjud bo'lgan dolzarb muammolarni hal etishga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilarda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, ularning har tomonlama ijtimoiylashuviga ko'maklashish, samarali hamkorlik qilish, vaqtini mazmunli tashkil etish, milliy, ma'naviy va umuminsoniy qadriyatlarni hurmat qilish, o'zlarining intellektual va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.[3]

V.Dalning ta'kidlashicha, "fuqaroviylik fuqarolik jamiyatini tuzish uchun jamiyatning ongi va bilimi darajasini ifoda etgan holatdir".

Fuqarolik tuyg'usi esa o'quvchining "Avloddan-avlodga o'tib kelayotgan madaniy jarayonlar axloqiy qadriyatlarning o'tmish bilan kelajakni uzviy aloqadorligini ta'minlab, tarixiy merosning nodir ne'matlarini o'zgartirish asosida shakllanadi".[4] Fuqarolik jamiyatining asosiy mezonlaridan biri bu fuqarolarning yuksak darajada ong va madaniyatga ega bo'lishlari hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, fuqarolik jamiyatida faol, tashabbuskor, g'ayratli, faqat yaratuvchanlik, ijodkorlik ruhi va kayfiyati bilan yashovchi shaxslarga e'tibor va ehtiyoj katta bo'ladi. Bunday yuksak intellektual salohiyat tafakkur erkinligining qay darajada shakllanishi bilan uzviy bog'liq. Jamiyatning inson uchun yaratgan real iqtisodiy qulayliklari va imkoniyatlari, yuridik haq-huqulari, qaror topgan axloqiy va ma'naviy muhit uning tafakkuri erkin, ilg'or va yuksak ideallarni ko'zlashi bilan uyg'unlashmog'i lozim. Tadqiqotchilarning kuzatishicha, o'quvchilarning ijtimoiy voqelikka yangicha, mustaqil va erkin tafakkur asosida yondashishi yuqori ko'rsatgichga ega. Ayni paytda, psixolog va pedagog olimlarning fikricha, yangi shakllanayotgan fuqarolik jamiyati rivoji ko'p jihatdan shaxs ongi, xarakteri va dunyoqarashini korreksiyalab borishni talab qiladi.

Fuqaroviylik bir tarafdin jamiyatda shaxsning oliy darajada mustaqilligini, ikkinchi tarafdin esa kishilarning jamiyat hayotidagi ishtirokida namoyon

bo'ladigan yuqori darajadagi birdamlikni nazarda tutuvchi qarashlar majmuini ifoda etadi.

Quyidagilar fuqaroviylikni ifoda etuvchi muhim jihatlar qatoriga kiradi:

- *fuqaroning o'z haq-huquqlarini tushunishi va uni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi;*
- *boshqa fuqarolarning haq-huquqlarini hurmat qilish;*
- *fuqaroning o'z xatti-harakati uchun shaxsiy javobgarligi;*
- *davlat va jamiyat oldida o'zining huquqiy va axloqiy mas'uliyatini anglash;*
- *fuqarolarning tengligi;*
- *yuksak ma'naviy-axloqiy mezonlarga asoslangan holda ijtimoiy voqelikka nisbatan ob'ektiv va tanqidiy yondashuv;*
- *hokimiyat bilan, boshqa fuqarolar va jamoat birlashmalari bilan ijobiy muloqot yuritish qobiliyati;*

Talabalarda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning mazmuni shundaki, fuqarolik madaniyati shakllangan muhitda odamlarda siyosiy hayotda ishtirok etish ehtiyoji paydo bo'ladi. Fuqarolik madaniyati kuchayib borgan sari odamlar siyosiy jihatdan faollashib, partiyalarga a'zo bo'lish tendensiyasi kuchayadi. [5] Demak, siyosiy partiyalar a'zolari soni va sifatining oshib borishi darajasi ham fuqarolik madaniyatini ko'rsatuvchi mezonlardan biridir. Fuqarolik madaniyati o'quvchining jamiyatdagi faol a'zosi sifatida ma'lum haq-huquqlarga ega bo'lish bilan birga o'z zimmasidagi burch va majburiyatlarni vijdonan ado etishdir. Talabalarda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish – ularga mustaqil davlat tuzilmasining xususiyatlari, mamlakatning xalqaro maydonda tutgan o'rni, vatanparvarlik va millatlararo do'stlik tuyg'ulari, respublikamiz iqtisodiyotini rivojlantirish yo'lida amalga oshirilayotgan ijtimoiy harakatlar, mehnat an'analari, milliy istiqlol g'oyasi va mafkura asoslari haqidagi bilimlarni berish asosida ularda fuqarolik hissini zimmalaridagi burch va majburiyatlarni bajarishga nisbatan mas'uliyat, yot mafkuraviy qarashlarni anglash va unga qarshi bo'lish, ijtimoiy faollik va fidoyilik kabi sifatlarni mujassamlashtirgan yaxlit bir tarbiya jarayoni hisoblanadi.

Fuqaro bir vaqtda o'z burchi va majburiyatlarini chuqur anglovchi, jamiyat hayotini yo'lga qo'yishda faol ishtirokchi, huquqiy jamiyat oldida turgan joriy va

istiqlol vazifalarni hal etuvchi, jamiyatni boshqarishda bevosita va bilvosita ishtirok etuvchi, mamlakat qudratini mustahkamlash yo'lida moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratuvchi, milliy qadriyatlarni asrab-avaylovchi, milliy an'analarga sodiq, millat vakillari tomonidan xalqaro maydonlarda qo'lra kiritilayotgan yutuqlardan faxrlana oluvchi, millat va mamlakat obro'si uchun kurashuvchi, Vatan mudofaasini ta'minlovchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Insonni ixtiyoriy faoliyat, ya'ni ko'ngilli ishga chorlovchi istakning negizida har bir kishiga xos bo'lgan shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlar yotadi. Jumladan, boshqalarga naf keltirish, o'zini namoyon qilish va muloqot istagi kishini faollikka etaklaydi. [6] Kishida ijtimoiy jihatdan e'tirofga bo'lgan ehtiyoj ham mavjud. Professional va hayotiy tajribani qo'llash istagi ham kishini shunday faoliyatga choralashi mumkin. O'z imkoniyatlarini ishga solish, o'z g'oyalarini tatbiq etish istagi ham kishini harakatlantiruvchi kuchga aylanishi mumkin. Ijtimoiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatish va ishtirok etish ehtiyoji ham kishini faollikka etaklaydi.

Ko'ngilli faoliyat inson uchun o'z shaxsiy ehtiyojlari bilan jamiyat ehtiyojlarini uyg'unlashgan holda hayotga tatbiq etish uchun o'ziga xos imkoniyatdir. Bu ehtiyoj kishilarning o'z axloqiy burchlarini anglash hamda insonning barkamolligidan dalolat beradi. Ko'ngilli faoliyat yuritar ekan inson axloqiy jihatdan takomillashib boradi, muloqot madaniyatini rivojlantiradi, o'zaro hamkorlik va birodarlik hissiga, insonparvarlik tuyg'usiga ega bo'ladi. Ko'ngillilik faoliyati faol va ijodiy xarakterga ega bo'lib, inson o'z salohiyatini namoyon etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu faoliyat tevarak atrofda ro'y berayotgan voqea hodisalarga nisbatan faol munosabatning shakllanishiga, siyosiy voqelikka ziyrak nazar bilan qarashga yordam beradi.

Aynan fuqaroviy faollikning o'zi bir necha jihatlar bilan ajralib turadi;

• *faol fuqaro guruhiga mansub kishilar asosan siyosiy va iqtisodiy tizim to'g'risida bilim olishga tayyor bo'lgan kishilardan iborat;*

• *faol fuqarolarda o'z haq-huquqlarini faol amalga oshirish uchun bilim va qobiliyat mavjud; - faol fuqarolarda ana shu bilimlarni joriy qilish uchun ko'nikmalar mavjud bo'ladi.*

Talabalar shaxsining shakllanishida faol fuqarolik pozitsiyasini o'rni va unda ijtimoiy muhitning ta'sirini ham hisobga olish kutilgan natijani kafolatlaydi.

Zero, ijtimoiy muhitda ro'y berayotgan holatlar, ularning yo'nalishlari, mazmuni va mohiyati, jamiyatda ustuvor o'rin egallagan ijtimoiy-huquqiy qarashlar o'quvchilarning shaxs sifatida shakllanishiga bevosita ta'sir etadi.

Xulosa o'rnida shuni keltirish joizki, talabalarda faol fuqarolik pozitsiyasini ma'naviy-axloqiy va pedagogik xususiyatlarini o'rganish orqali, ularni jamiyatda olib borilayotgan siyosiy islohotlarga bo'lgan munosabati, qarashi va ishtirokini aniqlash mezonlarini takomillashtirish mumkin. Oliy ta'lim muassasasida o'tkaziladigan siyosiy tadbirlar va forumlar talabalarda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "2017 — 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha **HARAKATLAR STRATEGIYASI**. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga 2-ILOVA.
2. Uzluksiz ma'naviy tarbiya **KONSEPSIYASI**. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-son qaroriga 1-ILOVA. 2019 yil 31 dekabr.
3. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilari uchun "Tarbiya" fani **KONSEPSIYASI**. Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 6 iyuldagi 422-son qaroriga 3-ILOVA
4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка (современное написание слов). Изд. "Цитадель", г. Москва, 1998 г
5. Musayev F. Erkinlikning huquqiy asosi // Tafakkur jurnali. –Toshkent: 2002. - № 2. – 84 b.
6. Saidqosimov A. Siyosiy faollik va fuqarolik ma'naviyati // Jamiyat va boshqaruv. –Toshkent: 2007. - №2, -B. 50 -51.
7. Карпова Н.В. Политическая культура в процессе становления гражданского общества// Вестник Московского университета. – Сер. 18 : Социология и политология. – 2006. – №1.

IJTIMOIIY DAVLAT VA INSON QADRI INTEGRATSIYASIDA ESTETIK TARBIYA

Zuhraxon Akramjonova Shavkarjon qizi

Namangan davlat pedagogika insitituti talabasi

Tillayev Bobomurod

*Namangan davlat pedagogika insitituti Gumanitar fanlar kafedrası
katta o'qituvchisi*

***Annotasiya.** Ushbu maqolada ijtimoiy davlat va inson qadri integratsiyasida estetik tarbiyaning o'рни va ahamiyati yoritilgan. Estetik tarbiya insonning ma'naviy-axloqiy yuksalishiga ta'sir ko'rsatadigan muhim omil sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada ijtimoiy davlatning asosiy maqsadi – inson hayot sifati va qadriyatlarini oshirish jarayonida estetik did va madaniyatni rivojlantirish zarurligi ta'kidlangan. Shuningdek, estetik tarbiya orqali ijtimoiy muhitda insonlarning madaniy o'sishi, estetik qadriyatlarni shakllantirish va ijtimoiy uyg'unlikka erishish yo'llari tahlil qilingan. Estetik tarbiyaning jamiyatdagi umumiy ma'naviy uyg'unlikka ta'siri keng yoritilib, u ijtimoiy davlat siyosatining ajralmas qismi ekanligi asoslangan.*

***Абстрактный.** В данной статье описываются роль и значение эстетического воспитания в интеграции социального государства и человеческих ценностей. Эстетическое воспитание рассматривается как важный фактор, влияющий на духовно-нравственное развитие человека. В статье подчеркивается основная цель социального государства - развитие эстетического вкуса и культуры в процессе качества жизни и управления человеком. Культурный рост людей анализировался через эстетическое воспитание и социальную гармонию. Влияние эстетического воспитания на общую нравственную гармонию в обществе широко освещено и связано с неотъемлемой частью социальной государственной политики.*

***Abstract.** This article describes the role and importance of aesthetic education in the integration of the social state and human value. Aesthetic education is considered as an important factor affecting the spiritual and moral development of a*

person. The main goal of the social state is emphasized in the article - the development of aesthetic taste and culture in the process of human quality of life and management. The cultural growth of people was analyzed through aesthetic education and according to social harmony. The influence of aesthetic education on the general moral harmony in society is widely covered, and it is connected with an integral part of social state policy.

***Kalit so'zlar.** Ijtimoiy davlat, inson qadri, estetik tarbiya, ma'naviy yuksalish, estetik did, madaniyat va san'at, ma'naviyat, jamiyat integratsiyasi, ijtimoiy farovonlik, estetik qadriyatlar.*

***Ключевые слова.** Социальное государство, человеческая ценность, эстетическое воспитание, духовный рост, эстетический вкус, культура и искусство, духовность, интеграция сообщества, социальное обеспечение, эстетические ценности*

***Keywords.** Social state, human value, aesthetic education, spiritual growth, aesthetic taste, culture and art, spirituality, community integration, social security, aesthetic values.*

KIRISH

Ijtimoiy davlat tushunchasi bugungi zamonaviy jamiyat rivojida muhim o'rin egallab kelmoqda. Bu davlat turi aholining ijtimoiy ehtiyojlarini ta'minlash, inson huquqlarini himoya qilish va umumiy farovonlikni oshirishga qaratilgan. Biroq, ijtimoiy davlat faqat moddiy va iqtisodiy ehtiyojlarni qondirish bilan chegaralanib qolmasligi kerak. Inson qadri, uning ichki dunyosi, madaniyati va estetik idroki ham shu jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, estetik tarbiya ijtimoiy davlatning inson qadri integratsiyasida muhim omil sifatida e'tiborga olinishi kerak.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ijtimoiy davlat asosiy maqsad sifatida aholining hayot sifatini oshirishni ko'zlaydi. Bu jarayonda inson qadri, ya'ni insonning jismoniy va ruhiy holati, uning ma'naviy va axloqiy o'sishi asosiy ko'rsatkich hisoblanadi. Inson qadri tushunchasi insonga nafaqat iqtisodiy jihatdan, balki ma'naviy, estetik va madaniy jihatdan

ham yuksak e'tibor berishni talab qiladi. Aynan estetik tarbiya insonning ma'naviy dunyosini boyitishda, uni go'zallikni anglashga o'rgatishda va natijada ijtimoiy hayotda yuksak qadriyatlarni shakllantirishda hal qiluvchi o'rin tutadi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Estetik tarbiya, odatda, insonni go'zallikni idrok qilishga, estetik didini rivojlantirishga, atrof-muhitni estetik jihatdan talqin qilishga o'rgatishdir. Estetik tarbiyaning asosiy maqsadi – insonni madaniyat va san'atning turli shakllaridan bahramand bo'lishga tayyorlash va shu orqali uning ongida estetik qadriyatlar tizimini shakllantirishdir. Bu qadriyatlar tizimi esa insonni nafaqat san'at asarlarini tushunish va baholashga, balki kundalik hayotda ham estetik did va ma'naviyatni saqlashga undaydi.

Ijtimoiy davlat inson qadriyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratadi. Bu jarayonda estetik tarbiya katta ahamiyatga ega, chunki estetik didga ega insonlar ko'pincha ma'naviy va axloqiy jihatdan rivojlangan bo'lishadi. Estetik tarbiya orqali davlat insonlarni ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishga, axloqiy mas'uliyatni his qilishga va jamiyatning madaniy yuksalishiga hissa qo'shishga tayyorlaydi.

Estetik tarbiya nafaqat san'at orqali, balki ijtimoiy muhit orqali ham amalga oshiriladi. Davlat tomonidan tashkil etiladigan madaniy tadbirlar, san'at festivallari, teatr va muzeylar, estetik muhiti rivojlangan shahar va qishloqlar insonlarning estetik tarbiyasiga ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, ta'lim tizimi orqali ham estetik tarbiyani shakllantirish mumkin. Maktablarda va oliy o'quv yurtlarida san'at, musiqiy tarbiya, adabiyot darslari orqali o'quvchilarda estetik did va go'zallikni his qilish qobiliyati rivojlanadi.

Estetik tarbiya insonning nafaqat go'zallikni ko'rish va tushunish qobiliyatini oshiradi, balki uning ma'naviy dunyosini ham boyitadi. Estetik qadriyatlar shakllangan jamiyatda insonlar bir-birlariga nisbatan mehribon, hurmatli va axloqiy mas'uliyatni chuqur his etuvchi bo'lib yetishadilar. Bunday jamiyatda adolat va tenglik kabi insonparvar qadriyatlar yuqori baholanadi.

Inson ma'naviy yuksalishida estetik tarbiya hal qiluvchi omil bo'lib, u insonga nafaqat go'zallikni, balki haqiqat va adolatni ham anglashga yordam

beradi. San'at asarlari, musiqa, she'riyat insonni chuqur hissiyotlar bilan boyitadi va uning ichki dunyosini yuksaltiradi. Natijada inson ijtimoiy hayotda faqat moddiy boyliklarni emas, balki ma'naviy qadriyatlarni ham ustun qo'yadi.

XULOSA

Ijtimoiy davlat va inson qadri integratsiyasida estetik tarbiya muhim o'rin tutadi. Estetik tarbiya insonlarni madaniy va ma'naviy jihatdan boyitadi, ularni ijtimoiy hayotda axloqiy mas'uliyatli, odobli va ma'naviyatga boy shaxslar qilib shakllantiradi. Shu orqali jamiyatda nafaqat iqtisodiy farovonlik, balki madaniy va ma'naviy uyg'unlik ham ta'minlanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Berdyayev, N.A. (1990). Insonning mohiyati va uning qadri. Moskva: Respublika nashriyoti.
2. Vygotskiy, L.S. (1972). San'at va estetik tarbiya. Moskva: Pedagogika.
3. Dewey, J. (1934). Art as Experience. New York: Minton, Balch & Company.
4. Kant, I. (1790). Tanqidiy fikrlar: Estetik va ma'naviy qarashlar. Berlin: Akademiya nashriyoti.
5. Fichte, J.G. (1991). Inson erkinligi va estetik qadriyatlar. Moskva: Gumanitar nashriyot.
6. Tolstoy, L.N. (1897). San'at nima?. Moskva: Posrednik.
7. G'aziev, G'. (2003). O'zbekiston va ma'naviy rivojlanish: Ma'naviyat va ma'rifat nashriyoti.
8. Sharipov, A. (2010). Ijtimoiy davlat va inson huquqlari: nazariy va amaliy jihatlar. Toshkent: O'zbekiston fanlar akademiyasi nashriyoti.
9. Abdurahimov, M. (2018). Madaniyat va estetik tarbiya: Toshkent: Akademnashr.
10. Habermas, J. (1987). The Theory of Communicative Action: Lifeworld and System. Boston: Beacon Press.

GLOBALLASHUV JARAYONLARI VA MA'NAVİY TAHDIDLAR

Yusupova Nilufar Nuriddinovna

Namangan davlat pedagogika insitituti talabasi

Tillayev Bobomurod

Namangan davlat pedagogika insitituti Gumanitar fanlar kafedrası

katta o'qituvchisi

Annotatsiya Ushbu maqola globallashuv jarayonlari va ularning ma'naviy tahdidlari haqida muhokama qiladi. Globallashuv XXI asrda insoniyat hayotida iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy aloqalarni kengaytirgan muhim fenomen hisoblanadi. Maqolada texnologik taraqqiyot, iqtisodiy integratsiya va madaniy almashuv kabi globallashuvning asosiy omillari tahlil etiladi. Biroq, globallashuv bilan birga kelayotgan ma'naviy tahdidlar ham muhim ahamiyatga ega. Madaniyatlar o'rtasidagi ziddiyatlar, identifikatsiya muammolari, ma'naviy krizis va o'z-o'zini anglashdagi qiyinchiliklar globallashuv jarayonining salbiy jihatlaridan biridir. Ushbu maqola, globallashuvning ijobiy ta'sirini kuchaytirish va ma'naviy tahdidlarni kamaytirish uchun xalqaro hamkorlik va madaniy merosni saqlash zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar. Globallashuv, ma'naviy tahdidlar, madaniy almashuv, iqtisodiy integratsiya, texnologik taraqqiyot, identifikatsiya muammolari, madaniyatlararo ziddiyat, ma'naviy krizis, o'z-o'zini anglash, xalqaro hamkorlik, madaniy meros, ijtimoiy tarmoqlar.

Русский аннотация Данная статья обсуждает процессы глобализации и их духовные угрозы. Глобализация является важным феноменом XXI века, который расширяет экономические, культурные и социальные связи в жизни человечества. В статье анализируются основные факторы глобализации, такие как технологическое развитие, экономическая интеграция и культурный обмен. Однако наряду с глобализацией существуют и значительные духовные угрозы. Конфликты между культурами, проблемы идентификации, духовный кризис и трудности самопознания — это некоторые из негативных аспектов процесса глобализации. Статья

подчеркивает необходимость международного сотрудничества и сохранения культурного наследия для усиления положительного влияния глобализации и снижения духовных угроз.

***Ключевые слова.** Глобализация, духовные угрозы, культурный обмен, экономическая интеграция, технологическое развитие, проблемы идентификации, культурные конфликты, духовный кризис, самопознание, международное сотрудничество, культурное наследие, социальные сети.*

***English Annotation** This article discusses globalization processes and their spiritual threats. Globalization is an important phenomenon of the 21st century that expands economic, cultural, and social connections in human life. The article analyzes the main factors of globalization, such as technological development, economic integration, and cultural exchange. However, alongside globalization, significant spiritual threats also exist. Conflicts between cultures, identification issues, spiritual crises, and difficulties in self-awareness are some of the negative aspects of the globalization process. The article emphasizes the need for international cooperation and the preservation of cultural heritage to enhance the positive impact of globalization and mitigate spiritual threats.*

***Key words.** Globalization, spiritual threats, cultural exchange, economic integration, technological development, identification issues, cultural conflicts, spiritual crisis, self-awareness, international cooperation, cultural heritage, social networks.*

Globallashuv jarayonlari XXI asrda insoniyat hayotining barcha jabhalarini o'z ichiga olgan muhim tendensiya hisoblanadi. U iqtisodiy, madaniy, ijtimoiy va siyosiy sohalarda o'z ifodasini topib, xalqlar o'rtasidagi aloqalarni kengaytiradi. Biroq, bu jarayonlar faqat ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi; ularda ma'naviy tahdidlar ham mavjud. Ushbu maqolada globallashuv jarayonlari va ularning ma'naviy jihatlari haqida so'z yuritamiz.

Globallashuv jarayonlari, bugungi kunda, mamlakatlar o'rtasidagi aloqalarning yanada mustahkamlanishiga olib kelayotgan muhim tendensiyalardir. Bu jarayonlar iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy o'zgarishlarni o'z ichiga oladi va ularning ko'plab omillari bor. Texnologik taraqqiyot — globallashuvning eng

asosiy omillaridan biridir. Internet va axborot texnologiyalari global aloqa oʻrnatishga yordam beradi. Bugungi kunda insonlar bir-biri bilan muloqot qilish uchun turli platformalardan, masalan, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadilar. Bu, madaniyatlararo muloqot va tushunishni oshirishga xizmat qiladi. Texnologiya orqali keng tarqalgan axborotlar va fikrlar, turli xalqlar oʻrtasida savdo, ilm-fan va madaniyat sohalarida tezkor almashuvni taʼminlaydi. Natijada, bu jarayonlar global tarmoqning kengayishiga olib keladi. Iqtisodiy integratsiya — globallashtirish jarayonining yana bir muhim qismi. Xalqaro savdo, investitsiyalar va moliyaviy munosabatlar global iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylangan. Mamlakatlar oʻrtasida erkin savdo zonasini yaratish va iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash, xalqaro iqtisodiy tizimda oʻzaro bogʻliqlikni kuchaytiradi. Bu jarayonlar, shuningdek, ishlovchilar va kapitalning transmilliy harakatlanishini qoʻllab-quvvatlaydi, bu esa mamlakatlar oʻrtasida raqobatni kuchaytiradi va iqtisodiy oʻsishni tezlashtiradi.

Madaniy almashuv globallashtirish jarayonlarining yana bir muhim jihati hisoblanadi. Turli xalqlar oʻrtasidagi madaniy mahsulotlar — filmlar, musiqa, moda va boshqa sanʼat shakllari orqali, xalqlar bir-birining madaniyatiga taʼsir koʻrsatadi. Madaniy almashuv, shuningdek, gʻoyalar va anʼanalarni oʻzaro almashishga yordam beradi. Bu jarayonlar global miqyosda ijodkorlikni va innovatsiyalarni ragʻbatlantiradi, shuningdek, jamiyatlarda xolislik va tushunishni oshiradi.

Globallashtirish jarayonlari maʼnaviy tahdidlar keltirib chiqarishi mumkin. Bu tahdidlar quyidagi shakllarda namoyon boʻladi:

1. **Madaniy erkinlik:** Katta madaniyatlar (masalan, Gʻarb madaniyati) kichik madaniyatlarni bosib olishi va ularni yoʻqotishi xavfi mavjud. Bu, oʻz navbatida, xalqning anʼanaviy qadriyatlariga zarar yetkazadi.
2. **Identifikatsiya muammolari:** Globalizatsiya jarayonida insonlar oʻz identifikatsiyasini yoʻqotishi mumkin. Bunga muqobil madaniyatlar oʻrtasidagi ziddiyatlar sabab boʻlishi mumkin.
3. **Maʼnaviy krizis:** Ijtimoiy tarmoqlardagi maʼlumotlar va kontentlar insonlarni manipulyatsiya qilishda foydalanilishi mumkin. Bu esa maʼnaviy qadriyatlarni devalvatsiya qilishi, axloqiy meʼyorlarni buzishi mumkin.

4. **O'z-o'zini anglash muammosi:** Global madaniyat ta'sirida yosh avlodning o'zini anglashida qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Ular o'z madaniyatidan chetga chiqib, global tendensiyalarga moslashishga harakat qilishadi.

Xulosa Globallashuv jarayonlari insoniyat uchun ko'plab imkoniyatlar yaratgan bo'lsa-da, ular bir vaqtning o'zida ma'naviy tahdidlarni ham keltirib chiqaradi. Bu tahdidlarga qarshi kurashish uchun xalqaro hamkorlik, madaniy merosni saqlash va yangi avlodni tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Shu tariqa, globallashuv jarayonlarining ijobiy ta'sirini kuchaytirish va ma'naviy tahdidlarni kamaytirish uchun kompleks yondashuv zarur. Globallashuv jarayonlari insoniyat uchun ko'plab imkoniyatlar yaratgan bo'lsa-da, ular bir vaqtning o'zida ma'naviy tahdidlarni ham keltirib chiqaradi. Bu tahdidlarga qarshi kurashish uchun xalqaro hamkorlik, madaniy merosni saqlash va yangi avlodni tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Shu tariqa, globallashuv jarayonlarining ijobiy ta'sirini kuchaytirish va ma'naviy tahdidlarni kamaytirish uchun kompleks yondashuv zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press.
2. Held, D., & McGrew, A. (2007). *Globalization Theory: Approaches and Controversies*. Polity Press.
3. Sassen, S. (2007). *A Sociology of Globalization*. W.W. Norton & Company.
4. Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press.
5. Friedman, T. L. (2007). *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*. Farrar, Straus and Giroux.
6. Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and Its Discontents*. W.W. Norton & Company.
7. Scholte, J. A. (2000). *Globalization: A Critical Introduction*. Palgrave Macmillan.
8. Bauman, Z. (1998). *Globalization: The Human Consequences*. Columbia University Press.

9. Hirst, P., & Thompson, G. (1999). *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Polity Press.
10. Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Blackwell Publishers.

MUSTAQILLIK YILLARIDA DAVLAT BOSHQARUVI TIZIMIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR

Yusupova Nilufar Nuriddinovna

Namangan davlat pedagogika insitituti talabasi

Ataxanov Bahtiyor

Namangan davlat pedagogika insitituti Gumanitar fanlar kafedrası

katta o'qituvchisi

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining mustaqillik yillarida davlat boshqaruvi tizimida amalga oshirilgan islohotlar tahlil qilingan. Mustaqillikdan so'ng, yangi tuzilmalar va institutlar tashkil etilib, Prezidentning hokimiyat va mas'uliyatini oshirishga qaratilgan tadbirlar amalga oshirildi. 1992 yilda qabul qilingan yangi Konstitutsiya davlat boshqaruvining asosiy prinsiplari va fuqarolar huquqlarini belgilab berdi. Korrupsiyaga qarshi kurash, ijtimoiy masalalar, iqtisodiy islohotlar va raqamli transformatsiya kabi yo'nalishlar bo'yicha muhim qadamlar qo'yildi. Maqola, shuningdek, ushbu islohotlarning O'zbekistonning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatganini ko'rsatadi va kelajakda davom etishi kutilayotgan islohotlar haqida mulohaza yuritadi.*

***Kalit so'zlar.** Mustaqillik, O'zbekiston, davlat boshqaruvi, islohotlar, Konstitutsiya, Prezident, korrupsiya, fuqarolik jamiyati, iqtisodiy islohotlar, raqamli transformatsiya, ijtimoiy masalalar, shaffoflik, tadbirkorlik, davlat xizmatlari, barqarorlik.*

***Аннотация.** В данной статье анализируются реформы в системе государственного управления Республики Узбекистан в годы независимости. После обретения независимости были созданы новые структуры и институты, направленные на усиление полномочий и ответственности*

Президента. Принятая в 1992 году новая Конституция определила основные принципы государственного управления и права граждан. Были предприняты важные шаги в борьбе с коррупцией, решении социальных вопросов, проведении экономических реформ и цифровой трансформации. Статья также показывает, как эти реформы повлияли на политическое, экономическое и социальное развитие Узбекистана, и обсуждает ожидаемые продолжения реформ в будущем.

***Ключевые слова** Независимость, Узбекистан, государственное управление, реформы, Конституция, Президент, коррупция, гражданское общество, экономические реформы, цифровая трансформация, социальные вопросы, прозрачность, предпринимательство, государственные услуги, стабильность.*

***Annotation.** This article analyzes the reforms in the state governance system of the Republic of Uzbekistan during the years of independence. Following independence, new structures and institutions were established aimed at enhancing the powers and responsibilities of the President. The new Constitution adopted in 1992 outlined the fundamental principles of state governance and citizens' rights. Significant steps were taken in combating corruption, addressing social issues, implementing economic reforms, and digital transformation. The article also illustrates how these reforms have impacted Uzbekistan's political, economic, and social development, and discusses the anticipated continuation of reforms in the future.*

***Key words** Independence, Uzbekistan, state governance, reforms, Constitution, President, corruption, civil society, economic reforms, digital transformation, social issues, transparency, entrepreneurship, government services, stability.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi mustaqil davlat sifatida o'zining tarixiy yo'lini 1991-yil 31-avgustda boshladi. Mustaqillik yillari mamlakatimizda nafaqat siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar, balki iqtisodiy va huquqiy islohotlar amalga oshirish davri bo'ldi. Davlat boshqaruvi tizimida olib borilgan islohotlar O'zbekistonning mustaqil,

demokratik va huquqiy davlat sifatida shakllanishi, shuningdek, iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan.

Bu islohotlar nafaqat yangi qonunchilik bazasini yaratish, balki mamlakat ichidagi ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni ham yangilashga qaratilgan edi. Mustaqillik yillarida amalga oshirilgan islohotlar orqali davlat boshqaruvi tizimining samaradorligini oshirish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va xalqning turmush darajasini yaxshilash maqsad qilingan. Mustaqillik yillarida O'zbekistonning davlat boshqaruvi tizimi katta o'zgarishlarga duch keldi. Bu o'zgarishlar mamlakatni bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida markazlashgan boshqaruvdan dezentralizatsiyalashgan boshqaruv modeliga o'tish bilan bog'liq. Ushbu jarayonning birinchi bosqichi hukumat funksiyalarini qayta ko'rib chiqish, yangi organlar va muassasalar tashkil etish orqali amalga oshirildi.

Markazlashgan boshqaruvdan dezentralizatsiyalashgan boshqaruvga o'tish jarayoni, mintaqalar va mahalliy darajada mustaqil qarorlar qabul qilish imkoniyatini oshirdi. Bu jarayon mahalliy hokimiyat organlarining vakolatlarini kengaytirish, ularning moliyaviy mustaqilligini ta'minlash va mintaqaviy rivojlanish strategiyalarini amalga oshirishda ko'maklashdi. Natijada, mahalliy aholining ehtiyojlari va muammolariga yanada yaqinroq bo'lish imkoniyati paydo bo'ldi.

Davlat xizmatlari sifatini oshirish maqsadida, davlat xizmatlari markazlari tashkil etildi. Ushbu markazlar fuqarolarga bir joyda turli xizmatlar ko'rsatish imkoniyatini berdi. Masalan, davlat ro'yxatidan o'tish, pasport olish, kommunal xizmatlar va boshqa ko'plab xizmatlar uchun fuqarolar biron-bir idoraga borishlari shart emas, balki markazlarga murojaat qilishlari mumkin. Bu esa vaqtni tejash va davlat xizmatlarining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Boshqaruv jarayonlarini shaffoflashtirish maqsadida axborot texnologiyalaridan keng foydalanish yo'lga qo'yildi. Internet va raqamli platformalar orqali fuqarolar davlat idoralari faoliyati, rejalar va yangiliklar haqida tezkor ma'lumot olish imkoniga ega bo'ldi. Raqamli xizmatlar orqali fuqarolar o'z murojaatlarini onlayn tarzda berishlari, masalalarini hal qilishlari va zarur bo'lgan hujjatlarni olishlari mumkin. Bu jarayon, o'z navbatida, davlat idoralarning javobgarligini oshirdi va korrupsiyaga qarshi kurashishda muhim omil bo'ldi. Hukumat siyosatida aholining ishtirokini

kuchaytirish uchun turli platformalar va mexanizmlar yaratildi. Fuqarolarni qaror qabul qilish jarayonlariga jalb qilish, ularning fikr va takliflarini inobatga olish uchun ochiq forumlar, seminarlar va davra suhbatlari o'tkazilmoqda. Bu amaliyotlar aholining o'z fikrini bildirish imkoniyatini beribgina qolmay, balki davlat boshqaruvining samaradorligini oshirishga ham yordam beradi.

Ushbu islohotlar natijasida O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonida sezilarli o'zgarishlarga erishdi. Davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish orqali mamlakatda investitsiya muhitini yaxshilash, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va xalq farovonligini oshirishga qaratilgan dasturlar amalga oshirildi. Bu, o'z navbatida, O'zbekistonning xalqaro maydondagi o'rnini mustahkamlashga va global iqtisodiyot bilan integratsiyalashishga imkon yaratdi. O'zbekiston mustaqillik yillarida demokratik jarayonlarni rivojlantirishni o'zining asosiy maqsadlaridan biri sifatida belgilab oldi. Bu jarayonlar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilangan asosiy prinsiplar asosida amalga oshirilmoqda va partiyalar hamda fuqarolik jamiyati institutlarining faoliyatini kuchaytirishga qaratilgan bir qator islohotlarni o'z ichiga oladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi mamlakatda demokratik jarayonlarni rivojlantirishning asosiy hujjati hisoblanadi. Konstitutsiyada belgilangan inson huquqlari, erkinliklari va fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirok etish huquqlari mustaqillikdan keyin kengaytirildi. Bu asosda, fuqarolarni davlat boshqaruvi jarayonlariga jalb qilish va ularning fikrlarini hisobga olish uchun yangi mexanizmlar ishlab chiqildi.

Siyosiy partiyalar va fuqarolik jamiyati institutlari demokratik jarayonlarning ajralmas qismidir. O'zbekiston hukumati partiyalar faoliyatini rivojlantirish maqsadida yangi qonunchilik asoslarini yaratdi. Bu qonunlar partiyalarning ro'yxatga olinishi, faoliyat yuritishi va saylovlarda ishtirok etishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan. Shuningdek, fuqarolik jamiyati institutlari, jumladan, nodavlat tashkilotlar va aktivistlar, o'z rollarini kuchaytirish uchun qo'llab-quvvatlanmoqda. O'zbekiston saylov tizimi modernizatsiya qilindi va saylov jarayonlarining oshkoraligini ta'minlash maqsadida xalqaro kuzatuvchilarni jalb etish tartibi yo'lga qo'yildi. Saylovlar o'tkazilishi jarayonida xalqaro tashkilotlar va kuzatuvchilarning ishtiroki saylovlarning shaffofligi va adolatli o'tishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Saylovlar natijalarining ochiqligini

oshirish va fuqarolarni ishtirokini rag'batlantirish uchun yangi texnologiyalar, jumladan, elektron saylov tizimlari joriy etilmoqda. Demokratik jarayonlarni kuchaytirish uchun ta'lim va tarbiyani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston ta'lim tizimida demokratik qadriyatlar, inson huquqlari va fuqarolik mas'uliyati haqida ta'lim berish dasturlari ishlab chiqilmoqda. Bu orqali yosh avlodning demokratik jarayonlarga nisbatan ongli va faol munosabatini shakllantirish maqsad qilingan.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston davlat boshqaruvi tizimida amalga oshirilgan islohotlar mamlakatni modernizatsiya qilish, iqtisodiy o'sishni ta'minlash va demokratik jarayonlarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu islohotlar, o'z navbatida, O'zbekistonning kelajakdagi taraqqiyotiga mustahkam asos yaratadi. Boshqaruv tizimining samaradorligini oshirish va xalq farovonligini ta'minlash bo'yicha ishlar davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "O'zbekiston Respublikasining Davlat boshqaruvi tizimi" - O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan qonun va qarorlar to'plami.
2. Mirziyoev, Sh. M. (2017). "O'zbekiston Respublikasi davlat boshqaruvi: muammolar va yechimlar". – Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
3. "O'zbekistonning davlat boshqaruvini takomillashtirish to'g'risida" - O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari to'plami.
4. "Davlat boshqaruvi: nazariya va amaliyot" - O'zbekiston davlat jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universitetining o'quv qo'llanmasi.
5. "O'zbekiston Respublikasi Mustaqillik yillarida davlat islohotlari" - Tahliliy maqolalar to'plami. Tahririyati: [Mualliflar ro'yxati].
6. Khalilov, S. (2020). "O'zbekiston Respublikasida davlat boshqaruvini isloh qilish: tarixiy va zamonaviy jihatlar". – Tashkent: Fan va texnologiyalar.
7. "O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatlarini rivojlantirish bo'yicha davlat dasturi" - O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 7 fevraldagi farmoni.
8. "Davlat boshqaruvi islohotlari va ularning ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri" - O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligi ma'lumotlari.

MUNDARIJA

I.TA'LIMNING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI:

1. **Darslarni samarali tashkil etishning usul va vositalari** 3
Tursunova G.
2. **Akademik litseylar ingliz tili o'qituvchilarining so'zlashish ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik jihatlari** 10
Alibayeva U.A.
3. **Bo'lajak matematika o'qituvchilarning web-texnologiyalar asosida kasbiy kompetentligini rivojlantirish** 14
Nafasov G.A. Eshmuratov A., Turdiyev S.B.
4. **Modulli ta'lim asosida o'quvchilarga mashg'ulotlarni tashkil etishning asosiy tamoyillari** 20
Abduvaliyeva G.M.
5. **"Qishloq xo'jaligi axborot kommunikatsion texnologiyalari" fanini o'qitishda elektron dasturiy ta'minotdan foydalanish metodikasi** 29
Rasulov S.Sh
6. **Interaktiv darslar orqali bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini oshirish** 33
Nabixonova M.I.
7. **Ta'lim jarayonida elektron resurslar salmog'ini oshirish bo'yicha samarali strategiya ishlab chiqish** 37
Raximov I.B.
8. **Aniq fanlarni o'qitishda pedagogning kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirish muammosining nazariy tahlili** 42
Maxsudova Sh.M.
9. **Musiqqa o'qituvchisining kasbiy sifatlari va pedagogik mahorati** 47
Gazziyev J.J.

II. IJTIMOIIY PEDAGOGIKA

10. **Talabalarda pedagogik jarayonlarni tashkil etish orqali favqulodda vaziyatlarda harakatlanish ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi** 56
Mamadboyev Sh.B.
11. **Salomatlik pedagogning jamiyatdagi faol, ijodiy va to'laqonli hayoti uchun zarur omillardan biridir** 65
Kamolova A.O.
12. **Bo'lajak o'qituvchilarda muzey pedagogikasi orqali vatanparvarlikni rivojlantirish** 72
Dadaboyev S.M.
13. **Bugungi kun o'qituvchilariga qo'yiladigan zamonaviy talablar** 77
Suyunova Z.R.

14. **Media makonda axborotni taqdim etish usullari** 81
Qosimova S.O., Tillayev B.A.
15. **Ўқувчи ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда маънавийат, ахлоқ-одоб ва маърифатнинг ўзига хос жиҳатлари** 84
Қулматов Н.Э., Риззаев Ш.П.
16. **Fizika sohasidagi nobel mukofotlari** 94
Nafasova G.B., Abdurafova D.A., Bo’riboeva Sh.D., Raximqulova R.A.
17. **Talabalarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda jamoat tashkilotlarining o’rni va ahamiyati** 100
Rustamova G.X.

III. MAXSUS PEDAGOGIKA

18. **Nutqi to’liq rivojlanmagan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning ta’lim tarbiyasi va ularni maktabga tayyorlashda defektolog(logoped)ning o’rni** 106
Karimova N.B.
19. **Logopediya fani va uning vazifalari** 111
Xalimova O.M.
20. **Logoped mutaxassislariga alaliya nutq nuqsonli bolalarni nutqqa taqlidchanligini shakllantirish yuzasidan metodik tavsiyalar** 117
Vaxobova M.S.
21. **O’smirlik davrida bullingning mazmuni** 124
Oribboyeva D.D.
22. **Imkoniyati cheklangan bolalarga tarbiyachining munosabatlari** 129
Rahimjanova M.R.

IV. ILG’OR MILLIY VA XALQARO TAJRIBALAR;

23. **O’zbekistonning energetik salohiyati** 133
Nafasova G.B., Bektoshev O.M., Maxkamov N.S.
24. **Kosmik tezliklar** 142
Nafasova G.B., Barrayev B.M., Habibov F. F., Ahmadiyorov O’F.
25. **Fizikaning “elektr va magnetizm” bo’limini o’qitishni zamonaviy ta’lim texnologiyalari asosida takomillashtirish** 149
Nafasova G.B., Xolmurodov R.Sh., Omonboyev J.J.
26. **Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarning o’qish savodxonligini rivojlantirishda yo’naltirilgan estetik pedagogik jarayonning o’ziga xosligi** 154
Hakimov A.O.
27. **Van der vaals gazi. Termodinamika asoslari. Termodinamikaning uchinchi qonuni** 159
Nafasova G.B., Norqilichov S.V.

V. TA'LIM-TARBIYA NAZARIYASI VA METODIKA

28. **Chingiz Aytmatovning "Oq kema" asaridan parchaning sintaktik tahlilni o'rgatishda qo'llangan zamonaviy metodlar** 166
Habibullayeva X.
29. **Boshlang'ich sinflarda zid ma'noli so'zlardan foydalanish ko'nikmasini shakllantirish usullari** 173
Payziyeva Z. X.
30. **Социально-психологические особенности развития творческих способностей учащихся начальных классов** 193
Собирова X.III.
31. **Infografikaning nazariy asoslari va tamoyillari** 214
Eshnazarova M. Y.
32. **Natural sonlar darajalari yig'indisini topishning hind usuli haqida** 226
Umarov X.R., Nafasov G'A., Raxmatullayeva N.N.
33. **Matematik fizika tenglamalari fanida nazoratlar jarayonida "nazorat guruhi" da talabalarning psixologik holatiga ta'sir etuvchi metodik omillar** 239
Nafasov G'A., Jangibayev I.U., G'ayibnazarov A.A.
34. **Kurash musobaqalarini tashkil etish metodikasi** 245
Isroiljonov M.A.
35. **Talabalarni favqulodda vaziyatlarda boshqarishning nazariy tadqiqi** 252
Nasriddinov J.M., Mamadboev Sh.B.
36. **Development of students' intercultural communication competence as a pedagogical problem** 260
Maxsudaliyeva R.B.
37. **Development of socio-cultural competence of students through webquest technology** 264
Jalilova X.F.
38. **Айланма ҳаракат қонунларини ўқитиш методикаси** 269
Жалалов Р.М., Исманов Т.Т.
39. **Musiqa savodi o'rgatishning boshlang'ich davri** 272
Axmedov B.S.
40. **Sun'iy intellekt elementlari aks etgan ovoz orqali boshqariluvchi ta'lim resurslarini ishlab chiqish python dasturlash tili yordamida** 276
Abdullayev A.A., Nazirjonov D.F.
41. **The kurbashi resistance in central asia: john p. Riordan's contributions to the study of soviet counter-insurgency tactics** 280
Akramjonov M.
42. **Fizikaviy masalalani mantiqiy mushohada bilan yechish usullari** 287
Nafasova G.B., Eshdavlatov B.N., Xudoyberdiyev R. M.

43. **O'zbek tili va adabiyoti fanlarini intensiv o'qitish metodikasi** 293
Faxriddinova S.
44. **Futbolchilarning texnik-taktik harakatlarini musobaqa davomida baxolash** 296
Komilov U.Sh.
45. **Стрессинг тиббий-психологик тавсифлари ва стрессларни енгиб ўтиш усуллари** 303
Самуев III.К.
46. **Qattiq jismlarning issiqlik xossalari** 318
Nafasova G.B., Mamatova G.T.
47. **Dasturiy ta'minot va undan foydalanish tartibi** 323
Avazbekov S.Sh.
48. **Kvant fizikasiga va uning zamonaviy texnologiyalarda qo'llanishi** 331
Nafasova G.B., To'ychibayev S.D., Qodirov K.B., Qurbonov A.O'.
49. **Ta'lim tizimida Finlandiya ta'lim modeli** 336
Jaxongirova M.N.
50. **Innovatsion yondashuv asosida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini autopedagogik kompetentligini rivojlantirishning akmelogik texnologiyasi** 339
Raximov H.U.
51. **6-sinf ona tili darsligini o'qitishda o'qituvchining metodik usullari** 346
Abdullajonova M.A.
52. **Fizikaning buyuk kashfiyoti ro'ntgen va nobel mukofoti** 349
Nafasova G.B., Abdusamatova S.T., Valijonova Sh.B.
53. **Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarning asosiy faoliyat turlari jarayonida shaxs sifatida shakllanishi** 355
Abdug'afforova N.B.
54. **Tebranishlarning texnika taraqqiyotida o'rni** 359
Nafasova G.B., Xidirov E.A., Abdulatipov S.B., Qayumov H.H.
55. **Sopollitepa arxeologik yodgorligining o'rganilish tarixi** 364
Ergasheva R.M., Maxsutaliyev J.M.
56. **Tarix fani o'rganishda arxeologiyaning o'rni** 370
Zohidova M., Maxsutaliyev J.M.
57. **Impul va mexanik energiyaning saqlanish qonuni tyakops tenglamasi (raketaning harakati)** 374
Nafasova G.B., Xidirova M.R., Doniyorova F. T., Ashirbekov J.Sh.
58. **O'quvchilarning darsga ijobiy munosabatini rivojlantirish texnologiyalari** 379
Fazliddinova S.F.
59. **Motor alaliya nuqsonini o'rganishda fanlararo yondoshuv** 382
Latibjonova Z.N.
60. **Bo'lajak o'qituvchilarni kasbga tayyorlashda maktabgacha ta'lim yoshida aqliy va axloqiy tarbiya berishning o'ziga xos xususiyatlari** 385
Mamatov B.M., Abdullayev D.Y.

61. Talabalarda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning nazariy taxlili
<i>Usmonaliyeva O.N., Abdullayev D.Y.</i>	<u>394</u>
62. Ijtimoiy davlat va inson qadri integratsiyasida estetik tarbiya
<i>Akramjonova Z.Sh., Tillayev B.</i>	<u>401</u>
63. Globallashuv jarayonlari va ma'naviy tahdidlar
<i>Yusupova N.N., Tillayev B.</i>	<u>405</u>
64. Mustaqillik yillarida davlat boshqaruvi tizimida amalga oshirilgan islohotlar
<i>Yusupova N.N., Ataxanov B.</i>	<u>409</u>

“Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnali elektron to’plam sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008. “Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnalining 2024-yil 5-soni NamDPI Ilmiy-texnikaviy Kengashining 11-oktabr 2024-yildagi 10-sonli kengaytirilgan yig‘ilishida muhokama qilinib, ilmiy to’plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (**Bayonnoma № 10**). Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko‘chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, Faks: (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

“Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnalining 2024-yil 5-soni 419 sahifadan iborat bo‘lib, 64 ta ilmiy maqoladan tashkil topgan.

Jurnalning elektron holatini har qanday tartibda o‘zgartirish yoki soxtalashtirishga uringan subyekt shaxsan javobgan hisoblanadi.